ಆದರ್ಶ ವಾಲ್ಮೀಕಿ

ಆದಿಕವಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿ

ಮಾಸ್ತಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್

ರೂ. ೨-೧೨-೦

ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣ ೧೯೩೮
ಎರಡನೆಯ ಮುದ್ರಣ ೧೯೪೬

ಬೆಂಗಳೂರು ಪ್ರೆಸ್, ಮೈಸೂರು ರೋಡ್, ಬೆಂಗಳೂರು ಸಿಟಿ

ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣದ ಮುನ್ನುಡಿ

ಹೊಸಕಾಲದ ಕಲಿವು ಬಾಳುವೆಗಳಲ್ಲಿ ಪುರಾಣ ಹೇಳುವ ಕೇಳುವ ವಾಡಿಕೆ ತಪ್ಪಿ ಜನರಿಗೆ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳ ಪರಿಚಯವು ಉಪನ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ, ಲೇಖನಗಳನ್ನು ಓದಿ, ಆಗಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದಕಾರಣ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಕುರಿತ ಈ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಬರೆದಿದೇನೆ.

ಈ ಗ್ರಂಥದ ಸಾರಾಂಶವನ್ನು ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕು ವರುಷದ ಹಿಂದೆ ಮದರಾಸಿನ ಗೀರ್ವಾಣ ಭಾಷಾ ಪರಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇಂಗ್ಲೀಷಿನಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ವರುಷದ ಹಿಂದೆ ಬೆಂಗಳೂರಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ಣಾಟಕ ಸಾಹಿತ್ಯ ಪರಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪನ್ಯಾಸವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆನು. ಬೆಂಗಳೂರಿನ ತರುಣ ಜನರ ಕ್ರೈಸ್ತ ಕೂಟದ ಉಪನ್ಯಾಸ ಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಒಂದು ತಿಂಗಳ ಹಿಂದೆ ಮಾತನಾಡಿದೆನು. ಈ ಎಲ್ಲ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂಥ ಒಂದು ಗ್ರಂಥ ಆವಶ್ಯಕವೆಂದು ಕಂಡುಬಂದಿತು.

ನಮ್ಮ ಜನರು ಇದನ್ನು ಆದರದಿಂದ ಕಾಣಲೆಂದು ನಾನು ಆಶಿಸುತ್ತಿದೇನೆ.

ಬೆಂಗಳೂರು, ಬಹುಧಾನ್ಯ ಸಂ॥
ಮಾರ್ಗಶಿರ ಶುದ್ಧ ಪಾಡ್ಯಮಿ

ಮಾಸ್ತಿ ವೆಂಕಟೇಶ ಅಯ್ಯಂಗಾರ್

ವಿಷಯ ಸೂಚಿಕೆ

ಶ್ರೀ

ಆದಿಕವಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿ

೧

ಮೊದಲ ಮಾತು

ಆದಿಕಾವ್ಯ

ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಚಿಸಿದ ರಾಮಾಯಣ ಭರತವರ್ಷದ ಆದಿಕಾವ್ಯ. ರಾಮಚಂದ್ರನ ಚರಿತ್ರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದಂದಿನಿಂದ ಭರತವರ್ಷದ ಎಲ್ಲಾ ತಲೆಮಾರಿನ ಜನಕ್ಕೂ ಪ್ರಿಯವಾದ ಕಥೆಯಾಗಿದ್ದಿದೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಆ ಕಥೆಯನ್ನು ಕಾವ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದಂದಿನಿಂದ ಮೊದಲು ಇದುವರೆಗೆ ಅದನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಅನೇಕ ದೇಶಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನೂರಾರು, ಪ್ರಾಯಶಃ ಸಾವಿರಾರು, ಕವಿಗಳು ತಮ್ಮ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇಷ್ಟು ಜನ ಕವಿಗಳು ಇಷ್ಟು ಕಾಲ ಪುನರಾವರ್ತಿ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಬಂದದಕ್ಕಿಂತ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೇರೆ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಬಂದಿತೆಂದು ಯಾರೂ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಆದಿಕಾವ್ಯವೆಂದವರು ಅದು ಸಂಸ್ಕೃತದ ಕಾವ್ಯಜಾತಿಯಲ್ಲಿ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಬಂದದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಿಂದ ಮೊದಲು ಅದಕ್ಕೆ ಆ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಗ್ರಂಥ, ಬರಿಯ ಕಾಲದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಯೋಗ್ಯತೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಭರತವರ್ಷಕ್ಕೆ ಆದಿಕಾವ್ಯವೆನ್ನಬಹುದು. ಅದು ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕೊಂಚ ಕಾಲದಲ್ಲೇ ಅದರ ಶ್ರೋತೃಗಳು ಕವಿಯ ಮತ್ತು ಕಾವ್ಯದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಮನಗಂಡರು. ಕವಿತೆಯ ಶಾಖೆಯನ್ನೇರಿ ರಾಮ ರಾಮ ಎಂದು ಮಧುರವಾಗಿ ಮಧುರಾಕ್ಷರವಾಗಿ ನುಡಿಯುತ್ತಿರುವ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯೆಂಬ ಕೋಕಿಲಕ್ಕೆ ವಂದನೆ ಎಂದು ಪೂರ್ವದ ಕಾವ್ಯಪ್ರೇಮಿಯೊಬ್ಬನು ಕವಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದನು. ಗಿರಿಗಳು ನದಿಗಳು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟುಕಾಲವಿರುವುವೋ

ಅಷ್ಟು ಕಾಲ ರಾಮಾಯಣ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಅದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾವನೆ ಹುಟ್ಟಿತು. ಕಾವ್ಯವು ಕವಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಆಧಾರವೆಂದು ಹೆಸರುಗೊಂಡಿತು. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಕವಿಕುಲದ ಹಿರಿಯನೂ ದೊರೆಯೂ ಗುರುವೂ ಆದನು. ಅವನ ಕೃತಿ ಕಾವ್ಯ ಶೈಲದ ಶಿರವೆನಿಸಿತು.

ಮೊದಲು ಕಾವ್ಯ, ಆಮೇಲೆ ಮತಗ್ರಂಥ

ವಾಲ್ಮೀಕಿ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಕಾವ್ಯವೆನ್ನುವುದೂ ಮತವೆನ್ನುವುದೂ ಬೇರೆ ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಬಹಳವಾಗಿ ಬೆಳೆದಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇದು ಜನಾಂಗಗಳ ಚರಿತ್ರೆಯ ಆರಂಭದ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಒದಗುವ ಒಂದು ಸ್ಥಿತಿ. ಆದರೆ ಈ ಕಾವ್ಯ ಜನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಅದರ ಉನ್ನತಭಾವಗಳು ಜನದ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಂಡು, ಅದು ಧರ್ಮವನ್ನು ರುಚಿಯಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸುವ ಕೃತಿಯೆನ್ನುವುದನ್ನು ಸಮಾಜದ ಮುಂದಾಳುಗಳು ಗ್ರಹಿಸಿದ ಹಾಗೆ ಅದು ಬರಿಯ ಒಂದು ಕಾವ್ಯವಾಗಿರದೆ ಧರ್ಮಬೋಧೆಯ ಗ್ರಂಥವಾಯಿತು. ಅನನ್ಯ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳಿಂದ ಲೋಕಪ್ರಿಯನೆನಿಸಿಕೊಂಡು ಬಾಳಿ ಕಣ್ಮರೆಯಾದ ರಾಮಚಂದ್ರನು ಕೇವಲ ಅರಸನೂ ಕಾವ್ಯದ ಉದಾತ್ತ ನಾಯಕನೂ ಮಾತ್ರ ಆಗಿ ಇರದೆ ದೈವದ ಅವತಾರವಾದನು. ಹೀಗಾಗಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಮಾಯಣವು ಒಂದು ಅವತಾರದ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಮತಗ್ರಂಥವೆನಿಸಿಕೊಂಡಿತು. ಇದು ಆಗಿ ಈಗ ಹಲವು ಶತಮಾನ ಕಳೆದುಹೋಗಿವೆ; ಶ್ರೀಮದ್ರಾಮಾಯಣ ಸುಂದರವಾದ ಕಾವ್ಯದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸನಾತನ ಧರ್ಮವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಗ್ರಂಥವೊಂದು ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ.

ಈ ಸ್ಥಿತಿಯ ಲಾಭ ನಷ್ಟ

ಇಂಥ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಕವಿಗೂ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೂ ಒದಗುವ ಗೌರವ ದೊಡ್ಡದು. ಬರಿಯ ಕಾವ್ಯವೆಂದು ಓದುವ ಯಾವ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೂ ಮನುಷ್ಯರು ಈ ಗೌರವವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ರಾಮಾಯಣ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಪಾರಾಯಣದ ಗ್ರಂಥವಾಯಿತು; ದೇವರ ಅವತಾರದ ಚರಿತ್ರೆಯೆಂದು

ಪೂಜೆಯ ವಸ್ತುವಾಯಿತು. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಕುಂದನ್ನಾಗಲಿ ಕೊರತೆಯನ್ನಾಗಲಿ ಎಣಿಸುವುದು ದೈವದ್ರೋಹ ಎಂದು ನಮ್ಮವರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೋರಿತು. ಆದರೆ ಒಂದು ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವ ಈ ಹೆಚ್ಚಿನ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಸೋಡಿಯಾಗಿ ಕಾವ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಮತೀಯರಿಗೆ ಅನಾದರಣೆ ಹುಟ್ಟುವುದು ಸಹಜವಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಈ ಕಾರಣ ದಿಂದ ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಕಾವ್ಯ ಒಂದು ದೇಶದಷ್ಟಕ್ಕೆ, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ದೇಶದ ಜನದ ಮಧ್ಯೆ ಒಂದು ಭಾಗದಷ್ಟಕ್ಕೆ, ಬೇಕಾದ ವಸ್ತುವಾಯಿತು. ಇದು ಕಾವ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಕವಿಯ ದೃಷ್ಟಿ ಯಿಂದಲೂ ಒಂದು ಕೊರತೆಯೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂದೇಹವೂ ಇಲ್ಲ. ಸಾರ್ವಭೌಮನಾಗಬೇಕಾದ ಮನುಷ್ಯನು ಒಂದು ನಾಡ ದೊರೆಯಾದನು; ನಾಡ ದೊರೆಯಾಗಬೇಕಾದವನು ಒಂದು ಹಳ್ಳಿಗೆ ಗೌಡನಾದನು. ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಚಾರದ ಸಂಕೋಚನದಿಂದ ಬಹು ಜನಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗ ವಾಗುವ ವಸ್ತು ಕೊಂಚ ಜನದ ಆಸ್ತಿಯಾಗಿ ಅದರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾದಷ್ಟು ಉಪಯುಕ್ತವಾಗದೆಹೋಯಿತು. ಇದು ಕವಿಯ ಮತ್ತು ಕಾವ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೇಗೆ ನಷ್ಟವೋ ಹಾಗೆ ಲೋಕದ ದೃಷ್ಟಿ ಯಿಂದಲೂ ನಷ್ಟವೇ. ಯಾವ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಓದಿ ಸಾವಿರ ಜನದ ಮನಸ್ಸು ಸುಖಪಡಬಹುದಾಗಿತ್ತೋ, ತಿದ್ದಬಹುದಾಗಿತ್ತೋ, ಆ ಗ್ರಂಥ ವನ್ನು ನೂರೇ ಜನ ಓದುವುದಾದರೆ ಉಳಿದ ಜನಕ್ಕೆ ಅದರ ಪ್ರಯೋಜನ ಇಲ್ಲದಂತಾಯಿತು. ಧರ್ಮಕ್ಕಾದರೂ ಇದರಿಂದ ನಷ್ಟವೇ. ಹತ್ತು ಮತಗಳ ಹೆಸರನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನೂರು ಪಂಗಡಗಳ ಉಪದೇಶಕರು ಸಾಧಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಒಂದು ಧರ್ಮವನ್ನು. ಮತದ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪಂಗ ಡದ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಇವರು ಸಾಧಿಸುವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಇವುಗಳ ಮಾತನ್ನೆ ತ್ತದೆ ಕಾವ್ಯ ಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆ ಸಾಧಿಸುವ ಕಾವ್ಯ ಕಾವ್ಯವಾಗಿ ನಿಂತರೆ ಎಲ್ಲರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಧರ್ಮವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಬಹುದು. ಅದು ಎಷ್ಟುಮಟ್ಟಿಗೆ ಮತಗ್ರಂಥವಾಗುತ್ತದೋ ಅಷ್ಟು ದೂರ ಧರ್ಮದ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿ ಒದಗುವುದು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಭರತವರ್ಷದ ಆದಿ ಕಾವ್ಯ ಎಷ್ಟು ಜನರನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಬಹುದಾಗಿತ್ತೋ ಅವರನ್ನೆಲ್ಲ

ಮುಟ್ಟದೆಹೋಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಕವಿಗೆ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಜನಕ್ಕೆ ಅಪಾರವಾದ ನಷ್ಟವುಂಟಾಗಿದೆ.

ಕಾವ್ಯದ ಧರ್ಮ

ಈ ಉಪನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾವ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲು ಯತ್ನಮಾಡಿದೆ. ಈ ಯತ್ನ ಅಧರ್ಮದಿಂದ ಲಾಗಲಿ ವಿಧರ್ಮದಿಂದಲಾಗಲಿ ಉಂಟಾಗಿರತಕ್ಕದಲ್ಲ. ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ಕಾವ್ಯದ ಧರ್ಮವೆನ್ನುವುದೇ ಒಂದಿದೆ. ಅದನ್ನು ಅರಿತ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕಾವ್ಯವೆಂದಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಏನಾಗಿಯಾಗಲಿ ಎಣಿಸು ವುದು ಅಧರ್ಮವೆಂದೂ ವಿಧರ್ಮವೆಂದೂ ಕಂಡೀತು. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯೆತ್ತ, ಒಂದು ಮತ ಎತ್ತ? ರಾಮಾಯಣವೆತ್ತ, ಒಂದು ಪಂಗಡವೆತ್ತ? ಕಾವ್ಯವೆತ್ತ, ಬರಿಯ ನೀತಿಯೆತ್ತ? ಕವಿಯೂ ಕಾವ್ಯವೂ ಇವನ್ನು ಒಳ ಗೊಂಡಿವೆ ನಿಜ; ಆದರೆ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿದಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ: ಕಾವ್ಯವು ಧರ್ಮ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಿಂತ ಕಾವ್ಯಗಳ ಪಂಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯದಾದರೂ ಸಂತೋಷವೇ. "ಸ್ವಧರ್ಮೇ ನಿಧನಂ ಶ್ರೇಯಃ, ಪರಧರ್ಮೋ ಭಯಾವಹಃ" ಎಂಬ ಮಾತು ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವ ಯಿಸುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣವು ಕಾವ್ಯವಾಗಿ ಜನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರವಾಯಿತು. ಜನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕಾರಣದಿಂದ ಮತ ಅದನ್ನು ತನ್ನದೆಂದಿತು. ಉತ್ತಮ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಪ್ರಬಲರಾದ ಜನರು ತಮ್ಮದೆಂದು ಆಕ್ರಮಿಸು ವುದಕ್ಕೆ ಯತ್ನಮಾಡುವುದೊಂದು ವಾಡಿಕೆ. ಇಂಥದೊಂದು ಲೋಭಕ್ಕೆ ಸೆರೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಧರ್ಮ ಗ್ರಂಥವೆನಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಈ ಬಂಧನದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ಒಂದು ಕಾವ್ಯವೆಂದು ಗಣಿಸುವುದು ನಿಜವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಸೇವೆಯೆನ್ನಬೇಕು. ಇತಿಹಾಸದ ಪ್ರಸಾರದಲ್ಲಿ ಮತಗಳು ಮೂರು ದಿನಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿದ ಅರಗಿನ ಮನೆಗಳು; ಅವು ಇಂದಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಾಳೆ ಉರಿದು ಬೂದಿಯಾಗುವುವು. ಧರ್ಮ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದ್ದರೆ ಸುಟ್ಟು ಹೋಗುವುದೇ ನಿಜ. ಅದನ್ನು ಉಳಿಸಬೇಕಾದರೆ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ. ನಾವು ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕಾವ್ಯವೆಂದರೆ ಧರ್ಮವನ್ನು ಉಳಿಸ ಬಹುದು.

ಈ ನಿರೀಕ್ಷೆಯ ದೃಷ್ಟಿ

ಇದೇ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ರಾಮನನ್ನು ಕಾವ್ಯದ ನಾಯಕನೆಂದು ಎಣಿಸುವುದೂ ಅವನು ದೇವರ ಅವತಾರವೆಂಬ ಭಾವವನ್ನು ಬದಿಗಿಡುವುದೂ ಆವಶ್ಯಕ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದಾಗ ರಾಮನನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರವೆಂದು ಗಣಿಸಿದನೆಂಬಂತೆ, ರಾಮಾಯಣ ಈಗ ಇರುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆ. ಆದರೆ ಅದೇ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಚಂದ್ರನು ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ಬರಿಯ ಮನುಷ್ಯನೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದೇನೆಂದು ಹೇಳಿದ ಮಾತೂ ಇದೆ. ರಾಮನ ನಡೆನುಡಿಗಳನ್ನು ತೀವ್ರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡಿ ಇದು ಕುಂದು ಇದು ಕೊರತೆ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಜನರುಂಟು. ಅವರು ರಾಮನನ್ನು ದೇವರೆಂದು ಒಪ್ಪದಿದ್ದರೂ ಅವನಲ್ಲಿ ದೇವರ ಸಾಮಗ್ರ್ಯವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅವನನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಅವನ ನಡೆಯೆಲ್ಲ ದೈವದ ಅವತಾರಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಇದೆಯೆಂದು ಹೇಳುವವರು ಆ ಕುಂದುಕೊರತೆಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ಒಳ್ಳೆಯದೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಲು ಯತ್ನಮಾಡಿ ಆ ದಿವ್ಯ ಜೀವನದ ನೋವು ನಗೆಯನ್ನೆಲ್ಲ ಮನುಷ್ಯರಿಗಾಗಿ ಅಳವಟ್ಟ ಸೋಗು ಎಂಬಂತೆ ಹೊಗಳುತ್ತಾರೆ. ರಾಮನನ್ನು ಒಂದು ಕಾವ್ಯದ ಕೇವಲ ಒಬ್ಬ ನಾಯಕನೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದು ವಾಡಿಕೆಯಾದರೆ ನಾವು ಅವನು ಎಷ್ಟು ಹಿರಿಯ ಚೇತನವೆನ್ನುವುದನ್ನು ಮನಗಂಡೇವು; ಅವನ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ಕಡೆ ಕುಂದು ಕಂಡುಬಂದರೆ ಅವನ ನೂರು ಗುಣವನ್ನು ನೆನೆದು ಒಂದು ತಪ್ಪನ್ನು ದೊಡ್ಡದು ಮಾಡಬಾರದೆಂದು ಹಿಂದೆಗೆದೇವು; ರಾಮಚಂದ್ರನು ಮನುಷ್ಯನಾಗಿ ಬಂದ ದೇವರು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ನಡತೆಯಿಂದ ದೇವರಾದ ಮನುಷ್ಯನು ಎಂದು ಅರಿತೇವು. ಇದು ಕವಿಯ ಉದ್ದೇಶ. ದೇವರು ಮನುಷ್ಯನಾಗಿ ನಡೆದನೆಂದರೂ ಮನುಷ್ಯನು ನಡತೆಯಿಂದ ದೇವರಾದನೆಂದರೂ ನಡೆದ ಆ ದಿವ್ಯ ಪುರುಷನಿಗೆ ಒಂದೇ ರೀತಿಯ ಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದಂತೆಯೇ. ಆದರೆ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಓದುವ ಮತ್ತು ಅದರ ನಾಯಕನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುವ ಜನಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಪ್ರೀತಿಯ ವಸ್ತು ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪರಕೀಯವೆಂದು ತೋರುವುದು, ಇನ್ನೊಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮದೆಂದು ಕಾಣುವುದು.

೨

ರಾಮಾಯಣದ ಉಪೋದ್ಘಾತ

ಕಾವ್ಯದ ಉದಯದ ಕಥೆ

ರಾಮಾಯಣವು ಕಾವ್ಯವಾಗಿ ಆರಂಭವಾಯಿತೆನ್ನುವುದು ಅದರ ಉದಯವನ್ನು ಕುರಿತ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ತಪಸ್ವಿಯಾದ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಒಂದು ಸಲ ನಾರದನನ್ನು ಕುರಿತು, ಈಗ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಗುಣವಂತನೂ, ವೀರನೂ, ಧರ್ಮಜ್ಞನೂ, ಕೃತಜ್ಞನೂ, ಸತ್ಯವಾಕ್ಯನೂ, ದೃಢವ್ರತನೂ, ಚಾರಿತ್ರಯುಕ್ತನೂ, ಸರ್ವಭೂತಹಿತನೂ, ವಿದ್ವಾಂಸನೂ, ಸಮರ್ಥನೂ, ಏಕಪ್ರಿಯದರ್ಶನನೂ, ಆತ್ಮವಂತನೂ, ಜಿತಕ್ರೋಧನೂ, ದ್ಯುತಿಮಂತನೂ, ವಶಿಯೂ, ಅನಸೂಯಕನೂ, ಹೀಗೆಯೇ ಇನ್ನೆಲ್ಲ ಸದ್ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಉಳ್ಳವನೂ ಯಾರು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದನಂತೆ. ತ್ರೀಲೋಕಜ್ಞನಾದ ನಾರದನು ಅವನಿಗೆ ಇಕ್ಷ್ವಾಕುವಂಶ ಪ್ರಭವನಾದ ಶ್ರೀ ರಾಮನ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದನು. ನಾರದನ ಮಾತನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೇಳಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಅವನಿಗೆ ಮರ್ಯಾದೆಮಾಡಿ ಅವನನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತು ಬಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಜಾಹ್ನವಿಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ತಮಸಾ ನದಿಯ ತೀರಕ್ಕೆ ಹೋದನಂತೆ. ಆ ನದಿಯ ಅಕರ್ದಮವಾದ ತೀರ್ಥವನ್ನು ನೋಡಿ ಮಹಾಮುನಿ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಭರದ್ವಾಜನನ್ನು ಕುರಿತು "ಅಣ್ಣ, ನನ್ನ ಕಲಶವನ್ನಿಲ್ಲಿಡು. ನನ್ನ ವಲ್ಕಲವನ್ನು ಕೊಡು. ಈ ತೀರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆ" ಎಂದನು. ವಲ್ಕಲವನ್ನು ಕೈಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಸುತ್ತಣ ವಿಪುಲವಾದ ವನವನ್ನು ನೋಡಿದನು. ಅಲ್ಲಿ ಇಂಪಾದ ಸ್ವರದಿಂದ ಕೂಗುತ್ತ ಒಂದು ಕ್ರೌಂಚ ಮಿಥುನ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಆ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಿ ಬಂದ ವ್ಯಾಧನೊಬ್ಬನು ಆ ಮಿಥುನದಲ್ಲಿ ಗಂಡನ್ನು ಹೊಡೆದು ಕೆಡವಿದನು. ರಕ್ತಮಯವಾಗಿ ನೆಲದಮೇಲೆ ಬಿದ್ದ ಗಂಡನ್ನು ನೋಡಿ ಹೆಣ್ಣು ಶೋಕದಿಂದ ಅರಚಿಕೊಂಡಿತು. ನಿಷಾದನಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದ ಹಕ್ಕಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಧರ್ಮಾತ್ಮನಾದ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕಾರುಣ್ಯ ಉಕ್ಕಿತು. ಆತನು ವ್ಯಾಧನನ್ನು ಕುರಿತು "ಮಾನಿಷಾದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂತ್ವಮಗಮಃ ಶಾಶ್ವತೀಸ್ಸಮಾಃ, ಯತ್ಕ್ರೌಂಚಮಿಥುನಾದೇಕಂ

ಅನಘೀಃ ಕಾಮಮೋಹಿತಂ.” “ಎಲೈ ವ್ಯಾಧನೆ ಕಾಮಮೋಹಿತವಾದ ಕ್ರೌಂಚ ಮಿಥುನದಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ನೀನು ಕೊಂದೆಯಾದ ಕಾರಣ ಬಹು ಕಾಲ ನಿನಗೆ ಉನ್ನತಿ ದೊರೆಯದೆಹೋಗಲಿ” ಎಂದು ಶಪಿಸಿದನಂತೆ. ಒಡನೆ ಅವನಿಗೆ ತನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಕುರಿತು ಅಯ್ಯೋ ನಾನು ಬಯ್ದೆನೆ ಎಂಬ ಯೋಚನೆ ತೋರಿತು. ಆ ಮಾತು ಪಾದಬದ್ಧವಾಗಿ ಅಕ್ಷರ ಸಮವಾಗಿ ತಂತ್ರೀಲಯಸಮನ್ವಿತವಾಗಿ ಇತ್ತು. ಮುನಿಗೆ, ತಾನು ಶೋಕಾರ್ತನಾಗಿ ಆಡಿದ ಮಾತು ಶ್ಲೋಕವಾಗಲಿ, ಅನ್ಯಥಾ ಆಗುವುದು ಬೇಡ, ಎನಿಸಿತು. ಅವನು ತನ್ನ ಹಾರೈಕೆಯನ್ನು ಭರಧ್ವಾಜನಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತ ಸ್ನಾನವನ್ನು ಮುಗಿಸಿಕೊಂಡು ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಮರಳಿ ಬಂದನು. ಆಮೇಲೆ ಅವನು ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಾಗ ಅವನನ್ನು ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಲೋಕಕರ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಬಿಜಮಾಡಿದನಂತೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಅವನಿಗೆ ಮರ್ಯಾದೆಮಾಡಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಲು ಬ್ರಹ್ಮನು ಅವನನ್ನು ಕುಳ್ಳಿರಹೇಳಿ, ಅವನು ಕರುಣೆಯಿಂದ ಆಡಿದ್ದ ಮಾತು ಶ್ಲೋಕವೇ ಸರಿ ಎಂದೂ ಆ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಚಿಂತೆ ಬೇಡವೆಂದೂ ಅವನಿಗೆ ಧೈರ್ಯ ಹೇಳಿದನು. “ನಿನ್ನ ಈ ಮಾತು ನನ್ನ ಛಂದದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದದು. ನೀನು ನಾರದನಿಂದ ಕೇಳಿದ ರಾಮನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ರಚಿಸು. ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ರಾಕ್ಷಸರು, ವೈದೇಹಿ ಎಲ್ಲರ ವೃತ್ತವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶ ಮತ್ತು ರಹಸ್ಯವಾದ ವಿವರಗಳೊಡನೆ ಹೇಳು. ಅವಿದಿತವಾದದೂ ನಿನಗೆ ವಿದಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿನ್ನ ಕಾವ್ಯದ ಒಂದು ಮಾತೂ ಅನೃತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಮಹೀತಲದಲ್ಲಿ ಗಿರಿಗಳೂ ಸರಿತ ಗಳೂ ಎಷ್ಟು ಕಾಲ ನೆಲಸಿರುವುವೋ ಅಷ್ಟು ಕಾಲ ರಾಮಾಯಣ ಕಥೆ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ” ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅಂತರ್ಧಾನನಾದನು. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ವಿಸ್ಮಿತನಾದನು; ಮತ್ತು ರಾಮಾಯಣದ ಚರಿತೆಯನ್ನು ರಚಿಸುವ ಬಗ್ಗೆ ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೆನೆದನು; ಶ್ರೀ ರಾಮನ ಚರಿತೆಯ ಹಸಿತಭಾಷಿತ ಗತಿಚೇಷ್ಟಿತ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಹೇಗೆ ನಡೆಯಿತೋ ಹಾಗೆ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡ ನೆಲ್ಲಿಯಕಾಯಂತೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಂಡನು. ಹೀಗೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಿ ಅವನು ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿದನು. ಅದು ಇಪ್ಪತ್ತುನಾಲ್ಕು ಸಾವಿರ ಶ್ಲೋಕವಾಯಿತು.

ಸೀತೆಯ ಮಹಚ್ಚರಿತ್ರವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಈ ಗ್ರಂಥ ಓದುವುದಕ್ಕೂ ಹಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಮಧುರವಾಗಿ, ಕಾವ್ಯಗೀತಗಳ ನಿಯಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ, ಸರ್ವರಸಗಳಿಂದಲೂ ಸುಂದರವಾಗಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಆಶ್ರಮವಾಸಿಗಳಾದ ಇಬ್ಬರು ಗಾನಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಶಾರದರಾದ ಕುಶೀಲವರು ಕಲಿತು ವಾಚೋವಿಧೇಯವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಒಂದು ಸಲ ಮುನಿಗಳ ಎದುರು ಹಾಡಿ ಹೇಳಿದರು. ಬಾಷ್ಪಪರ್ಯಾಕುಲೇಕ್ಷಣರಾದ ಮುನಿಗಳು ಸಾಧು ಸಾಧು ಎಂದು ಹೇಳಿ ವಿಸ್ಮಿತರೂ ಪ್ರೀತಿಮಾನಸರೂ ಆಗಿ ಕಾವ್ಯವನ್ನೂ ಗಾಯಕರನ್ನೂ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಹಲವರು ಆ ಗಾಯಕರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಕಲಶವನ್ನೂ, ವಲ್ಕಲವನ್ನೂ, ಕೃಷ್ಣಾಜಿನವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟು ತಮ್ಮ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿದರು. ಮುನಿಯಿಂದ ಸಂಪ್ರಕೀರ್ತಿತವಾದ, ಕವಿಗಳ ಪರಮಾಧಾರವಾದ, ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಮಾಪ್ತವಾದ ಈ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ಆಖ್ಯಾನವನ್ನು ಆ ಗಾಯಕರು ಎಲ್ಲೆಡೆಯೂ ಹಾಡುತ್ತ ಎಲ್ಲರ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತ ಒಂದು ಸಲ ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ರಾಜಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಗಾಯನ ಮಾಡುತ್ತ ಬಂದರು. ಇವರನ್ನು ರಾಮಚಂದ್ರನು ನೋಡಿ ಕರೆಯಿಸಿ ಮರ್ಯಾದೆಮಾಡಿ ಸೋದರರೊಡನೆ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಅವರಿಂದ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಹಾಡಿಸಿದನು. ಸಭೆಯೆಲ್ಲ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಆನಂದಪಟ್ಟಿತು. ರಾಮಚಂದ್ರನಿಗೂ ಅದು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಂಡಿತು.

ಇದರ ಲೇಖಕರು, ಇದರ ಭಾವ

ಈ ಕಥೆ ಈಗಿನ ಬಾಲಕಾಂಡದ ಮೊದಲ ನಾಲ್ಕು ಸರ್ಗ. ಐದನೆಯ ಸರ್ಗ "ವಸುಂಧರೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಮೊದಲು ಯಾರ ಸ್ವತ್ತಾಗಿತ್ತೋ, ಯಾರಲ್ಲಿ ಸಾಗರವನ್ನು ಅಗೆಯಿಸಿದ ಸಹಸ್ರಪುತ್ರಪರಿವಾರಿತನಾದ ಸಗರನೆಂಬವನು ಒಬ್ಬನೋ, ಆ ಇಕ್ಷ್ವಾಕುಗಳ ವಂಶವನ್ನು ಕುರಿತದು ರಾಮಾಯಣವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಈ ಮಹದಾಖ್ಯಾನ. ಅದನ್ನು ನಾನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ" ಎಂಬ ಮಾತಿನಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಈ ಸರ್ಗದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿದನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮೊದಲ ನಾಲ್ಕು ಸರ್ಗವನ್ನು ಯಾರೋ ಬೇರೆಯವರು ಬರೆದಿರಬೇಕು. ಅಲ್ಲದೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಇಬ್ಬರ ಕೈವಾಡ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಒಬ್ಬನು ಮೊದಲನೆಯ ಮತ್ತು ಮೂರು ನಾಲ್ಕನೆಯ

ಸರ್ಗವನ್ನು ಬರೆದನು. ಮೊದಲನೆಯ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಾರದನು ವಾಲ್ಮೀಕಿಗೆ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದನೆಂದೂ, ಮೂರನೆಯದರಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಧ್ಯಾನದಿಂದ ಕತೆಯನ್ನು ವಿವರ ವಿವರವಾಗಿ ಕಂಡು ರಚಿಸಿದನೆಂದೂ ನಾಲ್ಕನೆಯದರಲ್ಲಿ ಅವನ್ನು ಕುಶೀಲವರು ಕಲಿತು ರಾಮನೆದುರು ಹಾಡಿದರೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಒಂದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಉಪೋದ್ಘಾತ. ಎರಡನೆಯ ಸರ್ಗವನ್ನು ಕವಿಯ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಭರದ್ವಾಜನೋ ಅವನ ಇಷ್ಟರೋ ಬರೆದಿರಬೇಕು. ಕ್ರೌಂಚಮಿಥುನದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಈ ಸರ್ಗ. ಆ ಸಂಗತಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿದಿದ್ದದು ಭಾರದ್ವಾಜನಿಗೆ. ಕವಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸರ್ಗದ ಮುಖ್ಯಭಾವ ಅತಿಶಯವಾದ ಭಕ್ತಿ; ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಅತುಲವಾದ ಪ್ರೇಮ. ಈ ಸರ್ಗವನ್ನು ಬರೆದಾತನು ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಜೊತೆಯ ಋಷಿಯಲ್ಲ, ಅವನಿಗೆ ದೂರದ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲ; ಅವನನ್ನು ಹಿರಿಯನೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿದ್ದ ಒಬ್ಬನು ಎಂದು ಅದರ ರೀತಿಯಿಂದ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಭರದ್ವಾಜನು ಬರೆದಿರಬೇಕೆಂಬ ಊಹೆಗೆ ಈ ಎರಡು ಸಂದರ್ಭವೂ ಸಾರ್ಥಕವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಬಂದದು ಮಾತನಾಡಿದ್ದು ಮುಂತಾದ ಒಂದೆರಡು ಅಸಂಭವವಾದ ಮಾತು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದಕಾರಣ ಇದನ್ನು ಭರದ್ವಾಜನಿಂದ ಕತೆ ಕೇಳಿದ ಇಷ್ಟರು ಯಾರೋ ಬರೆದಿರಬೇಕೆಂಬ ಊಹೆಗೆ ಕಾರಣ ಇದೆ. ಕ್ರೌಂಚಮಿಥುನದ ಈ ಸಂಗತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ಒಂದೆರಡು ಭಾವಗಳನ್ನು ನಾವು ಅಕ್ಷರಶಃ ವಾಸ್ತವವೆಂದು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕಾದದಿಲ್ಲ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಮಾನಿಷಾದ ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಉದ್ಗರಿಸುವ ಹಿಂದೆ ಗೀರ್ವಾಣಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋಕವೆನ್ನುವುದಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಉಪೋದ್ಘಾತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಹಾಗೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇದು ಉಪೋದ್ಘಾತಕಾರನ ಉದ್ದೇಶವಿರಲಾರದು. ಈ ಮಾತು ಪಾದಬದ್ಧವೆಂದೂ, ಅಕ್ಷರಸಮವೆಂದೂ ತಂತ್ರೀಲಯಸಮನ್ವಿತವೆಂದೂ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯೂ ಅವನ ಶಿಷ್ಯನೂ ಆಗಲೇ ಗುರುತಿಸಿದರು. ಎಂದರೆ ಇವರಿಗೆ ಶ್ಲೋಕದ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಆ ಮೊದಲೇ ತಿಳಿದಿದ್ದುವು. ಇದರಿಂದ ಆ ಮೊದಲೇ ಶ್ಲೋಕಗಳು ವಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದುವೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ನಾರದನು ಹೇಳುವ ಮೊದಲು ವಾಲ್ಮೀಕಿಗೆ

ರಾಮನ ವಿಷಯ ಗೊತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುವ ಮಾತನ್ನೂ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮನು ಬಂದು ಕವಿಗೆ ರಾಮನ ಚರಿತೆಯನ್ನು ಬರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಮಾತನ್ನೂ ನಾವು ಹೀಗೆಯೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದರೆ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಗತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬರುವ ಕವಿತಾ ವಿಷಯವಾದ ಭಾವನೆ ಬಹು ಸುಂದರವಾದದ್ದು, ಅನತಂತ್ರವಾದದು. ಕಾವ್ಯದ ಕಾರಣ ಭಾವದಿಂದ ಉಬ್ಬಿದ ಮನಸ್ಸು. ಇಲ್ಲಿ ಅದು ನೋವಿನಿಂದ ಬಂದಿತು; ನೋವಿಗೆ ರೂಪನ್ನು ಕೊಡುವ ಮಾತೇ ಕಾವ್ಯವಾಯಿತು. ಆ ಮಾತು ಸಾವಧಾನವಾಗಿ ಯೋಚಿಸಿ ಕಟ್ಟಿ ಹೇಳಿದ ಮಾತಲ್ಲ; ಭಾವ ಉಕ್ಕಿ ಮಾತಾಗಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿತು. ಬಲ್ಲವನ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಬಂದ ಅಂಥ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಸಾವಧಾನವಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಬರಬಹುದೆನ್ನಿಸುವಂತಹ ನಿಯಮವಿಧೇಯತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಕವಿತೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ ಕವಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕವಿಯಲ್ಲ; ಅವನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಒಬ್ಬ ಋಷಿ. ಅವನ ಸ್ವಭಾವದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಅವನು ಆಡಿದ ಮಾತು ಕವಿತೆಯಾಯಿತು. ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭ ಹಿಂದೆ ನೂರಾರುಸಲ ಆಗಿದ್ದಿರಬಹುದು; ನೂರಾರು ಜನ ಅದನ್ನು ನೋಡಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಆ ನೂರಾರು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆ ನೂರಾರು ಜನ ಕವಿತೆಯನ್ನು ನುಡಿಯಲಿಲ್ಲ; ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಕವಿತೆಯನ್ನು ನುಡಿದನು. ನಡೆದ ಸಂಗತಿಯಾದರೂ ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಹು ಸಣ್ಣದು. ಎರಡು ಕ್ರೌಂಚಪಕ್ಷಿ ಜೊತೆಯಾಗಿರಬೇಕಾದರೆ ವ್ಯಾಧನೊಬ್ಬನು ಒಂದನ್ನು ಕೊಂದನೆನ್ನುವುದು ಪ್ರಪಂಚದ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಬಹು ಸಣ್ಣ ವಿಷಯ. ಆದರೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಜೀವಕ್ಕೆ ಆ ಹಕ್ಕಿಯ ನೋವು ಪ್ರಪಂಚದ ಎಲ್ಲ ಯಾತನೆಯ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಕಂಡಿತು. ನೊಂದದು ಹಕ್ಕಿಯಾದರೆ ಏನು? ಮನುಷ್ಯನಾದರೆ ಏನು? ಜೀವ ಜೀವ; ಅದರಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣದು ದೊಡ್ಡದಿಲ್ಲ. ನಾವು ಸಣ್ಣದೆಂಬ ಯಾವ ಜೀವದ ನೋವಾದರೂ ವಿಶ್ವದ ಜೀವನ ಅನುಭವಿಸುವ ಒಂದು ನೋವು. ಅದನ್ನು ಕುರಿತು ಕವಿ ಆಡಿದ ಮಾತು ಆಗ್ರಹವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಹೊರಟದ್ದಾದರೂ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅದನ್ನು ಸುಂದರವಾದ ಕಾವ್ಯದ ಮೊದಲ ಮಾತಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಕವಿಯ ಕೃತಿ ಅವನ ಉದ್ದೇಶ ಎಷ್ಟೋ ಅಷ್ಟು ಫಲವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ಮುಗಿಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಆದು ಸರಿಯಾದ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಹೊರಟದ್ದೇ ಒಂದಾದರೆ ಅವನು ಎಣಿಸದ ಅತ್ಯುನ್ನತ ಫಲಗಳನ್ನು ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಸಾಧಿಸಬಹುದು. ವಿಶ್ವನಿಯಾಮಕಶಕ್ತಿ ಅದನ್ನು ಆ ರೀತಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಗತಿಯ ರಂಗವಾದರೂ ರಮ್ಯವಾದ ವಿಪುಲವನ; ಅದರ ಸೌಂದರ್ಯ ಚೇತೋಹಾರಿಯಾದದು. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ತಮಸಾ ನದಿಯಿಂದ ಅದು ಋಷಿಗಳ ವಾಸಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿತ್ತು. ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ತಮಸಾ ನದಿಯು ತೀರ್ಥ ಬದಿಯಿಲ್ಲದೆ ಸನ್ಮನುಷ್ಯರ ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ ಪ್ರಸನ್ನವಾಗಿತ್ತು. ಪ್ರಕೃತಿಯು ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಈ ಆದಿಕವಿಯ ಒಂದು ಮುಖ್ಯಗುಣ. ಎಲ್ಲ ಕವಿತೆಯಲ್ಲೂ ಈ ರೀತಿಯ ಮನಸ್ಸು ಅವಶ್ಯ. ಹೀಗೆ ಕವಿತೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ಹಲವು ಮುಖ್ಯ ತತ್ವಗಳು ಈ ಸಂಗತಿಯಿಂದ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಪ್ರಕೃತಿಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೂ ಮಾನವ ಜೀವನದ ಉಚ್ಛ್ವಾಸ ಉದ್ವೇಗಗಳನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕೂ ವರ್ಣಿಸುವುದಕ್ಕೂ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಎಷ್ಟು ಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಯಿಂದ ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅವನ ಊಹೆಯಾದರೂ ತಪಸ್ಸಮಾಧಿಯಿಂದ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದದು. ಅವನು ಕುಳಿತು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿದಾಗ ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆ ಅವನೆದುರಿಗೆ ಪುನಃ ನಡೆಯಿತು. ಅನುಭವಿಸಿದವರಿಗೇ ಅದೆಲ್ಲ ನೆನವಿದ್ದಿರ ಲಾರದು; ಕವಿಗೆ ಅದು ಯಾವುದೂ ಕಾಣದೆಹೋಗಲಿಲ್ಲ. ತಾನು ಕಾಣ ಲಿಲ್ಲವೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವನು ಯಾವುದನ್ನಾಗಲಿ ಹೇಳದೆಬಿಡಲಿಲ್ಲ. ಇವನ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ಕಷ್ಟಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದ ಜನರೇ ಇವನು ಇದನ್ನು ಹೇಗೆ ತಿಳಿದನು ಎಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯಪಟ್ಟಿರಬೇಕು; ಹೌದು ನನಗೆ ಹೀಗೆ ಆಯಿತು ಎಂದು ಅವನ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ನೆನೆದಿರ ಬೇಕು. ಕವಿಯಾದವನ ಊಹೆ ಅಮೋಘವಾದದು. ಎಲ್ಲ ಸ್ಥಾನಮಾನ ಎಲ್ಲ ಹೃದಯಗಳಿಗೂ ಅದಕ್ಕೆ ಹೊಗಲುಂಟು. ರವಿ ಕಾಣದ್ದನ್ನು ಕವಿ ಕಂಡನೆನ್ನುವುದು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು ಇಂಥ ಕವಿತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು. ರವಿ ಕಾಣದಿರುವುದು ವಿಷಯ ಮಿಥ್ಯವಾದದರಿಂದಲ್ಲ, ಅವನು ಕಾಣ ಲಾರದಂತೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿರುವುದರಿಂದ. ಪೀಠಿಕಾಕಾರನು ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಕವಿತೆಯಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರಗಳ ನಗೆ ನುಡಿ ನಡೆ ಆಟ ಎಲ್ಲ ಚಾಚೂತಪ್ಪದೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ.

೩

ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತ ಭಾಗಗಳು

ಉಪೋದ್ಘಾತದ ನಾಲ್ಕು ಸರ್ಗವನ್ನು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಬರೆಯಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ನಮಗೆ ಈಗ ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿರುವ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಇದರಂತೆ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತಭಾಗ ಹಲವು ಇವೆ. ಈ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತ ಭಾಗಗಳಿವೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಅನುಯಾಯಿಗಳೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಯಾವುದು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತಭೇದ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆಧುನಿಕ ವಿಚಾರದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ರಕ್ಷೇಪವೆನ್ನುವ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಕಾಂಡವನ್ನು ನಾವು ಮೊದಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಬೇಕು. ದಶಶಿರನ ವಧೆ ಆಗಿ ರಾಮನು ಪಟ್ಟಾಭಿಷಿಕ್ತನಾದ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. "ದಶಶಿರಸಸ್ಯವಧಂ ನಿಶಾಮಯಧ್ವಂ" ಎನ್ನುವ ಉಪೋದ್ಘಾತದ ಮಾತು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದಾಗ ರಾಮನು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನು. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ನಾರದನನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡುವಾಗ್ಗೆ "ಕೋನ್ವಸ್ಮಿನ್ ಸಾಂಪ್ರತಂ ಲೋಕೇ ಗುಣವಾನ್" ಈಗ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಗುಣವಂತನು ಯಾರು ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ನಾರದನು ರಾಮನ ಚರಿತೆಯನ್ನು ವಾಲ್ಮೀಕಿಗೆ ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಅನೇಕ ಯಜ್ಞ ಯಾಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ರಾಮನು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಸೇರುತ್ತಾನೆ ಎಂದನು. "ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಂ ಗಮಿಷ್ಯತಿ." ಉತ್ತರಕಾಂಡದ ಕಥೆ ಆಗ ನಡೆದಿರಲಿಲ್ಲ; ಅದನ್ನು ನಾರದನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕೃತಿಯನ್ನು ಹಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದ ಕುಶೀಲವರು ರಾಮನ ಎದುರಿಗೆ ಹಾಡಿದ್ದು ಆರು ಕಾಂಡವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇರಬೇಕು. ಆಗ್ಯೆ ಇವರು ಕುಶೀಲವರು. ಈ ಮಾತು ಕುಶಲವ ಆಗಿ ಸೀತೆಯ ಮಕ್ಕಳ ಹೆಸರಾದದು ಉತ್ತರಕಾಂಡದ ರಚನೆಯ ಕಾಲಕ್ಕೆ. ಉಪೋದ್ಘಾತದಲ್ಲಿ "ಅನಾಗತಂ ಚ ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ ಚಕಾರ ಭಗವಾನ್ ಋಷಿಃ ಉತ್ತರೇಕಾವ್ಯೇ" ಎಂದೂ ಕೆಲ ಪಾಠಾಂತರದಲ್ಲಿ "ಸ್ವರಾಜ್ಯರಂಜನಂಚೈವ ವೈದೇಹ್ಯಾಶ್ಚ ವಿಸರ್ಜನಂ" ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಆಮೇಲೆ ಸೇರಿಸಿದ ಮಾತು ಎಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಉತ್ತರಕಾಂಡವನ್ನು ಬರೆದು ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿದವರೋ ಅವರ ನಂತರ ಬಂದ ಯಾರೋ ಅದಕ್ಕೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಬರಹದ ಗೌರವ ದೊರೆಯುಲೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಇದನ್ನು ಸೇರಿಸಿರಬೇಕು. ಹಾಲದ್ದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಯಾದವ ಕುಲದ ವಾಸುದೇವನ ಮಾತು ಬಂದಿದೆ. ಅನಾಗತವಾದ ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ತನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಎರಡು ಯುಗದ ಆಮೇಲಣ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದನೆನ್ನುವುದು ಸರಿಯಾಗಲಾರದು. ಉತ್ತರಕಾಂಡ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕೃತಿಯಲ್ಲವೆಂಬ ಮಾತನ್ನು ನಮ್ಮ ಜನ ಶಾಸ್ತ್ರದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲವಾದರೂ ನಡತೆಯಿಂದ ಸರಿಯೆಂದು ಒಪ್ಪಿದ್ದಾರೆ. ರಾಮಾಯಣದ ಪಾರಾಯಣ ವೆಂದರೆ ಆರುಕಾಂಡದ ಪಾರಾಯಣ; ಏಳನೆಯ ಕಾಂಡವನ್ನು ಯಾರೂ ಪಾರಾಯಣ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ತನ್ನ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಫಲವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತ ಮಂಗಳವಾಚನವನ್ನು ಮಾಡಿದ ಕವಿ ಆರನೆಯ ಕಾಂಡದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ತಂದನು. ಎಂದರೆ ಅವನು ಆಗ ಬರೆದದು ಆರು ಕಾಂಡವನ್ನು. ಅದಕ್ಕೆ ಮೊದಲಿನ ಕಾಂಡಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಮಂಗಳವಾಚನವಿಲ್ಲಃ ಆರು ಕಾಂಡಗಳ ಒಟ್ಟು ಕಥೆಗೆ ಅದು ಒಂದೇ ಮಂಗಳವಾಚನ. ಅನಾಗತ ವಾದದನ್ನೂ ಕವಿ ಬರೆದಿದ್ದನಾದರೆ ಆರನೆಯ ಕಾಂಡದ ಕೊನೆಗೆ ಅವನು ಮಂಗಳವಾಚನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ರಾಮನ ಚರಿತ್ರೆ ಯನ್ನು ಮುಗಿಸಿಯೇ ಅದನ್ನು ನುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದನು. ಮುಗಿಸಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಹೊರಗೆಡಹಲು ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆ ಹೊರಗೆಡಹುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ನಡೆದಿತ್ತೋ ಅಷ್ಟರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮಂಗಳವನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿರತಕ್ಕದು ಬಾಲಕಾಂಡದ ಆರಂಭದ ಋಷ್ಯಶೃಂಗವೃತ್ತಾಂತ. ಈ ಮಾತು ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಸರಿಯಾಗಿ ಅಚ್ಚುಗೂಡಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ ಕಥೆ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವೆನ್ನುವುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಭರದ್ವಾಜನ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ರಾಮನೂ ಭರತನೂ ಹೋಗಿ ಬಂದ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಕುರಿತ ಒಂದೆರಡು ಸರ್ಗ ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾಮನು ಮರಳಿ ಬಂದಾಗ ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಅದಕ್ಕೆ ವಂದಿಸು ಎಂದು ಪತ್ನಿಗೆ

ಹೇಳಿದನಂತೆ. ಇದಾದಮೇಲೆ ಇವರು ಭರದ್ವಾಜಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ನಿಂತರೆಂದು ಕತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಲಂಕೆಯಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗುತ್ತ ರಾಮನು ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ನೋಡಿದಮೇಲೆ ಭರದ್ವಾಜಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ನಿಂತನೆನ್ನುವುದು ಆ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿಲ್ಲ. ತಮ್ಮನನ್ನು ನೋಡುವ ಆತುರದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತ ರಾಮನು ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಅಷ್ಟು ಹತ್ತಿರ ಬಂದು ಭರದ್ವಾಜನಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾದ ಕಾರಣವಿರಲಿಲ್ಲ. ಭರದ್ವಾಜನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇದು ಸೇರಿರಬಹುದೆಂದು ನಾವು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸಂದರ್ಭವೇನಿರಬಹುದೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಾದರೆ ನಾವು ಹೀಗೆ ಹೇಳಬಹುದು. ಹಿರಿಯ ಭರದ್ವಾಜ ಮಹಿಮಾವಂತ ಋಷಿ. ಅವನ ಮಗ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬೆಳೆದನು. ಇವನೋ ಇವನ ತಮ್ಮನೋ ಮಕ್ಕಳೋ ಉಪೋದ್ಘಾತದ ಎರಡನೆಯ ಸರ್ಗವನ್ನು ಬರೆದರು. ಪ್ರಾಯಶಃ ಭರದ್ವಾಜನ ಮಹಿಮೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದವರೊಬ್ಬರು ಇಲ್ಲಿ ಕೈಯಾಡಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇದು ಕಲ್ಪನಾ ರಾಜ್ಯ. ಸಂಗತಿ ಹೀಗೆಯೇ ನಡೆಯಿತೆಂದು ನಾವು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಏನೋ ನಡೆದಿರಬೇಕೆನ್ನುವುದು ನಿಸ್ಸಂದೇಹ. ಇದೇ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ರಾಮನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವ ಸರ್ಗ ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಗಳು, ವಿಷ್ಣು ಶಿವನಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು, ಶಿವ ವಿಷ್ಣುವಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಎಂದು ಅಥವಾ ಇವರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳು, ಇವೆಲ್ಲ ಬೇರೆಯ ಜನರು ಸೇರಿಸಿದುವೇ. ರಾಮನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರವೆಂದು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಕಥಾಭಾಗ ಋಷ್ಯಶೃಂಗನ ವೃತ್ತಾಂತದಂತೆ ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಿರುಕುಬಿಟ್ಟು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಉಪೋದ್ಘಾತಕಾರನ ಕಾಲಕ್ಕಂತೂ ರಾಮನು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗತಕ್ಕವನೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದ್ದಿತು. ಅವನು ವಿಷ್ಣು ಎಂದು ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣುಲೋಕ ಬೇರೆ ಒಂದು ಇದೆ ಎಂದು ಉಪೋದ್ಘಾತಕಾರನು ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ಮಾತನ್ನು ಅವನು ಎತ್ತಿದ್ದಿರಲಾರನು. ಶಿವನೂ ವಿಷ್ಣುವೂ ಎರಡು ದೇವರಾದಂದಿನಿಂದ ತಮ್ಮ ಭಕ್ತರ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ಸಲುವಾಗಿ ಕಾಳಗದ ಕಣದಲ್ಲಿ ಕಾದುತ್ತಲೇ

ಇದ್ದಿವಾತೆ. ಇದು ಅವರ ಹಣೆಯ ಬರಹ. ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ, ಕಲೆಯಲ್ಲಿ, ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ, ಶಿವಭಕ್ತರು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೂ, ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತರು ಶಿವನಿಂದಲೂ ತಮ್ಮ ದೇವರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೊಗಳಿಸಿ ತಮ್ಮ ದೇವರಿಗೆ ಸೇವೆ ಮಾಡಿಸಿ ತಮ್ಮ ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಮಾಡುತ್ತ ಬಂದಿರುವುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣ ಇಂಥವರ ಕೈಯಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಸಗರನ ಕಥೆ, ವಸಿಷ್ಠ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರರ ಕಲಹದ ಕಥೆ, ಪರಶುರಾಮನ ಕಥೆ, ಕಾಕಾಸುರನ ಕಥೆ, ಇವೂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತ ವೆಂದೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಪಾಠ ಸರ್ಗಗಳಿವೆ; ಗಯೆ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಲಗಳ ಮಹಿಮೆಯ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ರಾಮನು ಭರತನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುವ ನೆಪದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ರಾಜನೀತಿಯ ಸರ್ಗವೊಂದು ಮಹಾಭಾರತದ ಸಭಾಪರ್ವದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅದರ ಮಾತು ನಾರದನು ಯುಧಿಷ್ಠಿರನನ್ನು ಕೇಳುವ ಮಾತು; ಪ್ರಕೃತ ವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಅದು ದೊರೆಯುವಲ್ಲಿ ಬಹು ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಗಯಾ ಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಿಮಾ ವರ್ಣನೆಯ ನಾಲ್ಕು ಶ್ಲೋಕಗಳು ಓದುತ್ತಿದ್ದಹಾಗೆ ಚಕ್ಕೆ ಯಾಗಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಂಥ ಭಾಗ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಸಂದೇಹ ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲ. ಗಂಗಾವತರಣದ ಕಥೆಯ ಕೊನೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಒಂದು ಮಂಗಲಾಚರಣವಿದೆ. ಈಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಕಥೆಯೂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಸೀತಾಪಹರಣವಾದ ಒಡನೆ ಬರುವ ಸರ್ಗಗಳು ಹಲವು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾಮನು ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಬಂದನೆಂಬಂತೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಹೀಗೆ ಹಾಗೆ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದ ನೆಂಬಂತೆ ಹಿಂದು ಮುಂದಾಗಿ ಕೆಲವುಸಲ ಮಾತು ಬರುತ್ತದೆ. ಕವಿ ಬರೆದ ಸರ್ಗದ ಜೊತೆಗೆ ಆಮೇಲೆ ಯಾರೋ ವರ್ಣನೆ ಸಾಲದು ಎಂತಲೋ ಏನೋ ಈ ಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿರಬಹುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಲಂಕಾದಹನದ ಕತೆಯೆಲ್ಲ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅದರ ಹಿಂದಣ ಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭ ಬರತಕ್ಕದಿಲ್ಲ. ಹನುಮಂತನು ಸೀತೆಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಹೊರಟುಹೋಗತಕ್ಕದೇ ಇಲ್ಲಿ ಆವಶ್ಯಕ.

ಹೇಳಿದನಂತೆ. ಇದಾದಮೇಲೆ ಇವರು ಭರದ್ವಾಜಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ನಿಂತರೆಂದು ಕತೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಲಂಕೆಯಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗುತ್ತ ರಾಮನು ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ನೋಡಿದಮೇಲೆ ಭರದ್ವಾಜಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ನಿಂತನೆನ್ನುವುದು ಆ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿಲ್ಲ. ತಮ್ಮನನ್ನು ನೋಡುವ ಆತುರದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತ ರಾಮನು ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಅಷ್ಟು ಹತ್ತಿರ ಬಂದು ಭರದ್ವಾಜನಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾದ ಕಾರಣವಿರಲಿಲ್ಲ. ಭರದ್ವಾಜನ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇದು ಸೇರಿರಬಹುದೆಂದು ನಾವು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಸಂದರ್ಭವೇನಿರಬಹುದೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಾದರೆ ನಾವು ಹೀಗೆ ಹೇಳಬಹುದು. ಹಿರಿಯ ಭರದ್ವಾಜ ಮಹಿಮಾವಂತ ಋಷಿ. ಅವನ ಮಗ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬೆಳೆದನು. ಇವನೋ ಇವನ ತಮ್ಮನೋ ಮಕ್ಕಳೋ ಉಪೋದ್ಘಾತದ ಎರಡನೆಯ ಸರ್ಗವನ್ನು ಬರೆದರು. ಪ್ರಾಯಶಃ ಭರದ್ವಾಜನ ಮಹಿಮೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದವರೊಬ್ಬರು ಇಲ್ಲಿ ಕೈಯಾಡಿಸಿರಬೇಕೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇದು ಕಲ್ಪನಾ ರಾಜ್ಯ. ಸಂಗತಿ ಹೀಗೆಯೇ ನಡೆಯಿತೆಂದು ನಾವು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಏನೋ ನಡೆದಿರಬೇಕೆನ್ನುವುದು ನಿಸ್ಸಂದೇಹ. ಇದೇ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ರಾಮನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವ ಸರ್ಗ ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಗಳು, ವಿಷ್ಣು ಶಿವನಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು, ಶಿವ ವಿಷ್ಣುವಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಎಂದು ಅಥವಾ ಇವರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳು, ಇವೆಲ್ಲ ಬೇರೆಯ ಜನರು ಸೇರಿಸಿದುವೇ. ರಾಮನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರವೆಂದು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ಕಥಾಭಾಗ ಋಷ್ಯಶೃಂಗನ ವೃತ್ತಾಂತದಂತೆ ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಬಿರುಕುಬಿಟ್ಟು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಉಪೋದ್ಘಾತಕಾರನ ಕಾಲಕ್ಕಂತೂ ರಾಮನು ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗತಕ್ಕವನೆಂಬ ನಂಬಿಕೆ ಇದ್ದಿತು. ಅವನು ವಿಷ್ಣು ಎಂದು ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣುಲೋಕ ಬೇರೆ ಒಂದು ಇದೆ ಎಂದು ಉಪೋದ್ಘಾತಕಾರನು ತಿಳಿದಿದ್ದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದ ಮಾತನ್ನು ಅವನು ಎತ್ತಿದ್ದಿರಲಾರನು. ಶಿವನೂ ವಿಷ್ಣುವೂ ಎರಡು ದೇವರಾದಂದಿನಿಂದ ತಮ್ಮ ಭಕ್ತರ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯ ಸಲುವಾಗಿ ಕಾಳಗದ ಕಣದಲ್ಲಿ ಕಾದುತ್ತಲೇ

ಇದ್ದಿದಾರೆ. ಇದು ಅವರ ಹಣೆಯ ಬರಹ. ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ, ಕಲೆಯುಲ್ಲಿ, ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ, ಶಿವಭಕ್ತರು ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದಲೂ, ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತರು ಶಿವನಿಂದಲೂ ತಮ್ಮ ದೇವರ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೊಗಳಿಸಿ ತಮ್ಮ ದೇವರಿಗೆ ಸೇವೆ ಮಾಡಿಸಿ ತಮ್ಮ ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಮಾಡುತ್ತ ಬಂದಿರುವುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣ ಇಂಥವರ ಕೈಯಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ಸಗರನ ಕಥೆ, ವಸಿಷ್ಠ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರರ ಕಲಹದ ಕಥೆ, ಪರಶುರಾಮನ ಕಥೆ, ಕಾಕಾಸುರನ ಕಥೆ, ಇವೂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತ ವೆಂದೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಪಾಠ ಸರ್ಗಗಳಿವೆ; ಗಯೆ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಲಗಳ ಮಹಿಮೆಯ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ರಾಮನು ಭರತನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡುವ ನೆಪದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ರಾಜನೀತಿಯ ಸರ್ಗವೊಂದು ಮಹಾಭಾರತದ ಸಭಾಪರ್ವದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಅದರ ಮಾತು ನಾರದನು ಯುಧಿಷ್ಠಿರನನ್ನು ಕೇಳುವ ಮಾತು; ಪ್ರಕೃತ ವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಅದು ದೊರೆಯುವಲ್ಲಿ ಬಹು ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿದೆ. ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಗಯಾ ಕ್ಷೇತ್ರ ಮಹಿಮಾ ವರ್ಣನೆಯ ನಾಲ್ಕು ಶ್ಲೋಕಗಳು ಓದುತ್ತಿದ್ದಹಾಗೆ ಚಕ್ಕೆ ಯಾಗಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತವೆ. ಇಂಥ ಭಾಗ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಸಂದೇಹ ಅವಶ್ಯಕವಿಲ್ಲ. ಗಂಗಾವತರಣದ ಕಥೆಯ ಕೊನೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಒಂದು ಮಂಗಲಾಚರಣವಿದೆ. ಈಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಕಥೆಯೂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವೋ ಎಂದು ಸಂದೇಹ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಸೀತಾಪಹರಣವಾದ ಒಡನೆ ಬರುವ ಸರ್ಗಗಳು ಹಲವು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾಮನು ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಬಂದನೆಂಬಂತೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಹೀಗೆ ಹಾಗೆ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದ ನೆಂಬಂತೆ ಹಿಂದು ಮುಂದಾಗಿ ಕೆಲವುಸಲ ಮಾತು ಬರುತ್ತದೆ. ಕವಿ ಬರೆದ ಸರ್ಗದ ಜೊತೆಗೆ ಆಮೇಲೆ ಯಾರೋ ವರ್ಣನೆ ಸಾಲದು ಎಂತಲೋ ಏನೋ ಈ ಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿರಬಹುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಲಂಕಾದಹನದ ಕತೆಯೆಲ್ಲ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅದರ ಹಿಂದಣ ಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭ ಬರತಕ್ಕದಿಲ್ಲ. ಹನುಮಂತನು ಸೀತೆಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡು ರಹಸ್ಯವಾಗಿ ಹೊರಟುಹೋಗತಕ್ಕದೇ ಇಲ್ಲಿ ಆವಶ್ಯಕ.

ಇಂಥದರಲ್ಲಿ ಇವನು ಊರನ್ನು ಸುಟ್ಟು ಗಲಭೆಮಾಡಿ ಎರಡು ತಿಂಗಳ ಕಾಲ ಇನ್ನೂ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಇರಬೇಕಾದ ಸೀತಾದೇವಿಯನ್ನು ಸಂದಿಗ್ಧ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಹೋದನೆನ್ನುವುದು ಅವಿವೇಕವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಮಾತನ್ನು ಕವಿ ಹೇಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಹನುಮಂತನು ಲಂಕೆಗೆ ಹೋಗಿ ಸುಮ್ಮನೆ ಬರುವುದುಂಟೇ ಎಂದು ಯಾರೋ ಅದನ್ನು ಅವನಿಂದ ಸುಡಿಸಿ ತಮ್ಮ ಚಪಲವನ್ನು ಹರಿಸಿಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಯುದ್ಧಕಾಂಡದ ಆದಿತ್ಯಹೃದಯದ ಸರ್ಗವೂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವೆನ್ನುವುದು ಆದರ ಹಿಂದಿನ ಸರ್ಗವನ್ನೂ ಅದರ ಮುಂದಿನ ಸರ್ಗವನ್ನೂ ನಿಟ್ಟಿಸಿ ನೋಡಿದರೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆ ಹಿಂದಿನ ಸರ್ಗವು ರಾವಣನ ಸಾರಥಿ ತಿರುಗಿಸಿದ "ಮಹಾರಥಃಕ್ಷಣೇನ ರಾಮಸ್ಯ ರಣಾಗ್ರತಃ ಅಭವತ್" ಎಂದು ಕೊನೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ರಾವಣನ ಸಾರಥಿ ತನ್ನ ಅರಸನನ್ನು ಉಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯುದ್ಧದಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಓಡಿದನು. ತನ್ನನ್ನು ಹೇಡಿಯಂತೆ ನಡೆಯಿಸಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ರಾವಣನು ಕೋಪಿಸಿಕೊಂಡು ಅವನನ್ನು ಬೈದು ರಥವನ್ನು ಹಿಂದಿರುಗಿಸೆಂದನು. ಮತ್ತು ಸಾರಥಿ ಕೊಟ್ಟ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಅವನಿಗೆ ಮರ್ಯಾದೆ ಮಾಡಿದನು. ಸಾರಥಿ ಮತ್ತೆ ರಥವನ್ನು ರಾಮನ ಮುಂಭಾಗಕ್ಕೆ ತಂದು ನಿಲ್ಲಿಸಿದನು. ಮುಂದಿನ ಸರ್ಗ "ಸರಥಂ ಸಾರಥಿ ರ್ಹೃಷ್ಟಃ ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಚೋದಯಾಮಾಸ" ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಆ ರಥವನ್ನು ಸಾರಥಿ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟನು ಎಂದು. ನೂರ ಆರನೆಯ ಸರ್ಗ ರಥದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ನೂರ ಎಂಟನೆಯ ಸರ್ಗ ರಥದ ವಿಷಯವನ್ನೆತ್ತಿ "ಸರಥಂ ಸಾರಥಿಃ ಚೋದಯಾಮಾಸ" ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಆದಿತ್ಯಹೃದಯದ ಸರ್ಗ "ತತೋ ಯುದ್ಧಪರಿಶ್ರಾಂತಂ ರಾಮಂ ಅಬ್ರವೀತ್ ಅಗಸ್ತ್ಯೋ ಭಗವಾನ್ ಋಷಿಃ" ಎಂದು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಯುದ್ಧದಿಂದ ಆಯಾಸಗೊಂಡು ಚಿಂತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಎದುರಿಗೆ ರಾವಣನನ್ನು ಕಂಡು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಮುಂಬರಿದಿದ್ದ ರಾಮನನ್ನು ನೋಡಿ ಋಷಿ ಅಗಸ್ತ್ಯನು ರಾಮನಿಗೆ ವಿಜಯಾರ್ಥವಾಗಿ ಆದಿತ್ಯಹೃದಯವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ನೂರ ಆರನೆಯ ಸರ್ಗದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮನು

ಪರಿಶ್ರಾಂತನಾಗಿದ್ದನೆಂದಾಗಲಿ ರಾವಣನ ವೀರ್ಯದಿಂದ ಚಿಂತೆಗೆ ಒಳಗಾಗಿದ್ದನೆಂದಾಗಲಿ ಸೂಚನೆಯಿಲ್ಲ; ಜಯದಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಲು ಕಾರಣವಿದೆ. ಆದರೆ ನೂರ ಏಳನೆಯ ಸರ್ಗ ಅವನು ಹೀಗಿದ್ದನೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಹಿಂದಣ ಮತ್ತು ಮುಂದಣ ಸರ್ಗಗಳ ಕಥೆಯನ್ನು ನಿಷ್ಕಾರಣವಾಗಿ ಛೇದಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಆ ಕಥೆಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗೆ ಹೊಂದಿಕೆಯಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಆದಿತ್ಯಹೃದಯ ಎಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ರಾಮನಿಗೆ ಇಲ್ಲದ ಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನೂ ಚಿಂತೆಯನ್ನೂ ಆರೋಪಿಸಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಶ್ರಾಂತಿ ಚಿಂತೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದ ರಾಮನು ಅಗಸ್ತ್ಯನಿಂದ ಆದಿತ್ಯಹೃದಯವನ್ನು ಉಪದೇಶಮಾಡಿಸಿಕೊಂಡು ಸಮರೋನ್ಮುಖನಾದನು ಎಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸೌರಮತದ ಮಹನೀಯರು ಯಾರೋ ಆ ಮತ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಈ ಸರ್ಗವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರಬೇಕು. ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಕುರಿತ ಪೂರ್ವದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೊಂದರಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧಕಾಂಡವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿರುವ ಮಾತಿನಿಂದ ಈ ಸರ್ಗ ಆಗ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ನಾವು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಬರಬರುತ್ತ ಅಲ್ಲೆರಡು ಮಾತು ಇಲ್ಲೊಂದು ಸರ್ಗ ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಒಂದು ಕಥಾಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಇತರರು ಸೇರಿಸಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಬರೆದ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಹಿಗ್ಗಿಸಿದಾರೆ. ಆದರೆ ಮೊತ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣ ಹೊರಕ್ಕೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ, ಒಳಗೆ ಬೆರೆತಿಲ್ಲ; ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕವಿತೆಯ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಡಿಮೆಮಾಡಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಋಷ್ಯಶೃಂಗನ ಆಖ್ಯಾನ, ಭರದ್ವಾಜಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಸಂಗತಿ, ಆದಿತ್ಯಹೃದಯದ ಸಂದರ್ಭ, ರಾಮನು ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಸೂಚಿಸುವ ವಾಕ್ಯಗಳು, ಶಿವ ವಿಷ್ಣುಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಆಧಿಕ್ಯವನ್ನು ಸಿದ್ಧಾಂತಮಾಡುವ ಶ್ಲೋಕಗಳು, ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕೃತಿಯೇ ಅಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿರಬಹುದಾದರೂ ಕಾವ್ಯದ ಜೀವಭೂತವಾದ ಭಾಗ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯದೇ ಎಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪುತ್ತಾರೆ ಮತ್ತು ಯಾವ ಅಡ್ಡಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ರಾಮಾಯಣದ ಮಹಿಮೆಯಿರುವುದು ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ; ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕವಿತೆಯ ಶಿಖರ

ವಿರುವುದೂ, ರಾಮಾಯಣವು ಪ್ರಪಂಚದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹಿರಿದಾಗಿ ಕಾಣುವುದೂ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ. ಸತ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಈಗ ಪ್ರಾಚುರ್ಯ ದಲ್ಲಿರುವ ಕಾವ್ಯದ ಕೆಲವು ಭಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯದಲ್ಲವೆಂದು ಜ್ಞಾಪಕದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು ಆವಶ್ಯಕ. ಇದಾದಮೇಲೆ ನಾವು ನಮ್ಮ ಗಮನವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕವಿತೆಗೆ ಕೊಡಬಹುದು.

೪

ಆರು ಕಾಂಡಗಳ ವಿಷಯ

ವಾಲ್ಮೀಕಿ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯವನ್ನು "ಸರ್ವಾಪೂರ್ವಮಿಯಂ ಯೇಷಾಂ ಆಸೀತ್ ಕೃತ್ಸ್ನಾ ವಸುಂಧರಾ" ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿದನೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಅವನು ಬರೆಯ ಹೊರಟದ್ದು ರಾಮನ ಚರಿತ್ರೆ. ರಾಮನ ಜನ್ಮವೃತ್ತಾಂತವನ್ನೂ ಬಾಲ್ಯದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಾಲಕಾಂಡವನ್ನು ಬರೆದನು. ರಾಮನು ತರುಣನಾಗಿ ಸೀತೆಯ ಪಾಣಿ ಗ್ರಹಣಮಾಡಿ ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಬಂದು ಸುಖವಾಗಿದ್ದನೆಂಬಲ್ಲಿಗೆ ಈ ಕಾಂಡ ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ಇದು ಕಾವ್ಯಸೌಧದ ತಳಹದಿಯ ಕಾಂಡ. ಅಯೋಧ್ಯಾ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ರಾಮನ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕಕ್ಕಾಗಿ ಆದ ಏರ್ಪಾಡು, ಕೈಕಯಿದೇವಿ ಅವನ ಪ್ರವಾಸವನ್ನೂ ಭರತನ ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಚನವನ್ನೂ ಬೇಡಿದ ವಿಷಯ, ಇದರಿಂದ ರಾಜಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಅಲ್ಲೋಲ ಕಲ್ಲೋಲ, ರಾಮನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು, ದಶರಥನ ಮರಣ, ಭರತನು ರಾಮನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅವನು ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳಬೇಕೆಂದು ಬೇಡು ವುದು, ಅವನು ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳುಹಿಸಿ ಭರತನನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸುವುದು, ಇಷ್ಟು ವಿವರ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಅರಣ್ಯಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಸೀತಾರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಿದ ರೀತಿ, ಶೂರ್ಪನಖಾ ವೃತ್ತಾಂತ, ಸೀತಾಪಹರಣದ ಕಥೆ, ಸತಿಯನ್ನರಸುತ್ತ ರಾಮಚಂದ್ರನು ಪಂಪಾ ಪ್ರಾಂತಕ್ಕೆ ಬಂದ ವಿಷಯ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಕಿಷ್ಕಿಂಧಾಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಸುಗ್ರೀವ ಸಖ್ಯ, ವಾಲೀ ವಧ ವೃತ್ತಾಂತ, ವಾನರದೂತಪ್ರೇಷಣ, ಇವು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಸುಂದರಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತನು ಸೀತಾದೇವಿಯನ್ನು

ಕೆಂಡು ಮರಳಿ ಬಂದ ವೃತ್ತಾಂತ ಅಡಕವಾಗಿದೆ. ಯುದ್ಧಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಸೇತುಬಂಧನ, ಲಂಕಾಗಮನ, ರಾವಣ ನಿಧನ, ಸೀತಾದೇವಿಯ ಬಂಧ ವಿಮೋಚನ, ಶ್ರೀ ರಾಮನ ಅಯೋಧ್ಯಾಗಮನ ಮತ್ತು ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಚನ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಬಾಲಕಾಂಡ ಒಟ್ಟು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಒಂಭತ್ತರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗ, ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡ ಒಂಭತ್ತರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಭಾಗ, ಅರಣ್ಯ ಕಾಂಡ ಒಂಭತ್ತರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗ, ಕಿಷ್ಕಿಂಧಾಕಾಂಡ ಒಂದು ಭಾಗ, ಸುಂದರಕಾಂಡ ಒಂದು ಭಾಗ, ಯುದ್ಧಕಾಂಡ ಸುಮಾರು ಮೂರು ಭಾಗ ಆಗುತ್ತವೆ. ವಿಸ್ತಾರದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯುದ್ಧಕಾಂಡ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ದೊಡ್ಡದು. ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡ ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಿರಿದು. ಆದರೆ ವಿಷಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯುದ್ಧಕಾಂಡ ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡಕ್ಕೆ ಕಿರಿದಾಗುತ್ತದೆ. ಬಹು ಜನ ಬಂದು ಬಹಳವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಯುದ್ಧದ ವರ್ಣನೆ ಅನೇಕ ಸರ್ಗಗಳನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿರುವುದು ಯುದ್ಧಕಾಂಡದ ವಿಸ್ತಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡವಾದರೆ ಎಲ್ಲ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಭಾವುಕವಾಗಿದೆ; ಸಂಗತಿ ಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಎಷ್ಟು ಹಿರಿಯ ಕವಿ ಎಂದು ತಿಳಿಯ ಬೇಕಾದರೆ ಈ ಒಂದು ಕಾಂಡ ಸಾಕು. ಇದು ರಾಮಾಯಣವೆಂಬ ಕಾವ್ಯ ಸೌಧದ ಮಧ್ಯಭಾಗ ಎನ್ನಬೇಕು. ಪ್ರಪಂಚದ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಮಾ ಯಣದ ಜೊತೆಯವೆನ್ನುವ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಥೆಯನ್ನು ಮೂಲದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿಲ್ಲ. ಹೋಮರ್ ಕವಿಯ ಇಲಿಯಡ್ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಟ್ರಾಯ್ ನಗರದ ರಾಜಕುಮಾರ ಪ್ಯಾರಿಸನು ಗ್ರೀಸಿನ ಮೆನಿಲೇಯಸ್ ರಾಜನ ಪತ್ನಿ ಹೆಲೆನ್ ರಮಣಿಯನ್ನು ಕದ್ದುಕೊಂಡು ಹೋದ ಸಂದರ್ಭ ಉಕ್ತವಾಗು ವುದಿಲ್ಲ. ಗ್ರೀಸ್ ದೇಶದ ನಾಯಕರು ಅವಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಟ್ರಾಯ್ ನಗರದ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಪಾಳೆಯ ಹಾಕಿರುವ ಸಂದರ್ಭದಿಂದ ಕಾವ್ಯ ಮೊದಲಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಈ ರೀತಿ ಆರಂಭಿಸಿದ್ದರೆ ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದಿಂದ ಕಥೆಯನ್ನು ಎತ್ತಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಬಾಲಕಾಂಡವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದರೆ ಆಗ್ಯೆ ದಶರಥನೆಂಬ ರಾಜನಿದ್ದನೆಂದೂ ಅವನಿಗೆ ರಾಮನು ಮೊದಲಾಗಿ ನಾಲ್ವರು ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರೆಂದೂ ಮೊದಲಾಗಿ ಕಥೆಯ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಓದುವವರು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಇದು

ಒಂದು ರೀತಿ. ಆದರೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿಗೆ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯವನ್ನೂ ಸಾಂಕ್ತವಾಗಿ ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನು ಕಥೆಯನ್ನು ಬಾಲಕಾಂಡ ದಿಂದ ಆರಂಭಿಸಿದಾನೆ. ಈ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಭಾವದ ಕಣ್ಣು ಇದೆ; ಅದರಿಂದ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ರಸದ ಊಟೆ ಉಕ್ಕುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ರಸ ಉರುಬಿ ಉಕ್ಕಿ ಕಾವ್ಯಸರಸ್ಸನ್ನು ತುಂಬುವುದು ಇನ್ನೆಲ್ಲ ಕಾಂಡಕ್ಕಿಂತ ಅಯೋಧ್ಯಾ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು.

೫

ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದ ಕಥೆ

ದಶರಥನ ಸಂಸಾರ

ದಶರಥನು ಕೈಕಯಿಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾದಾಗ ಬಹು ದೊಡ್ಡ ತಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆಕೆ ಚೆಲುವೆ; ಆದರೆ ಬಹು ದುರಭಿಮಾನಿನಿ. ಅವಳ ಪೀಳಿಗೆಯೂ ಅಷ್ಟೇನೂ ಒಳ್ಳೆಯದಲ್ಲ. ಅವಳ ತಾಯಿ ತನ್ನ ಗಂಡನಿಂದ ಒಂದು ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ "ನೀನು ಇದ್ದರೂ ಸರಿಯೆ ಸತ್ತರೂ ಸರಿಯೆ, ಅದನ್ನು ನನಗೆ ಹೇಳಬೇಕು" ಎಂದು ಒತ್ತಾಯಮಾಡಿದಳಂತೆ. ರಾಜನಿಗೆ ಕೈಕಯಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಮೋಹ. ಹಿರಿಯ ರಾಣಿ ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಅವನು ಬಹು ಗೌರವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅವಳು ಪ್ರೀತಿಗೆ ವಿಷಯಳಾಗಿದ್ದದು ಬಹು ಹಿಂದೆ ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ಕೈಕಯಿ ಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗುವ ಮೊದಲು ರಾಜನು ಸುಮಿತ್ರೆಯನ್ನು ರಾಣಿ ಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ದಶರಥನಿಗೆ ಈ ಮೂವರು ರಾಣಿಯ ರಲ್ಲದೆ ಮುನ್ನೂರೈವತ್ತು ಜನ ಹೆಂಡಿರಿದ್ದರೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ದೊರೆ ತನಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಮಹಿಷಿಯರು ಆವಶ್ಯಕವೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಇವನು ಹೀಗೆ ರಾಣಿವಾಸವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಂಡಿರಬಹುದು. ರಾಣಿಯರಲ್ಲದ ಮಹಿಷಿಯರ ಬಾಹುಳ್ಯದಿಂದ ಯಾವ ತೊಂದರೆಯಾಯಿತೋ ಇಲ್ಲವೋ ನಮಗೆ ರಾಮಾಯಣದ ಕಾವ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಮೂವರು ರಾಣಿಯರಲ್ಲಿ ಸುಮಿತ್ರೆಯ ದೆಸೆಯಿಂದಲೂ ಏನೂ ತೊಂದರೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆಕೆ ಸರಳ ಹೃದಯಳು; ಅವಳ ಚೇತನ ಪ್ರೇಮಮಯವಾದದು.

ಒಂದು ಕಡೆ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಪ್ರೇಮದ ರಾಣಿ ಇರುವಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಗೌರವ ಪ್ರೇಮ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಯಿತೆಂದು ಅಸಮಾಧಾನ ಪಡುವುದಕ್ಕೆ ಅವಳು ಕಾರಣವನ್ನು ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕೌಸಲ್ಯೆ ಕೈಕಯಿ ಇವರ ಮಧ್ಯೆ ಮನಸ್ತಾಪ ಬೆಳೆಯಿತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ತಾನು ಹಿರಿಯ ರಾಣಿ, ಈ ಕಿರಿಯವಳಿಂದ ತನ್ನ ಪದವಿಗೆ ಕುಂದಕ ಬಂದಿತು, ಎಂದು ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ವ್ಯಥೆ. ತಾನು ಅರಸನ ಪ್ರೇಮದ ರಾಣಿ, ಮೊದಲಲ್ಲಿ ಬಂದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಇವಳದೇನು ಹೆಚ್ಚು, ಎಂದು ಕೈಕಯಿಗೆ ಹೆಮ್ಮೆ. ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ರಾಣಿಯ ಸೇವಕರೂ ಒಂದೊಂದು ಪಕ್ಷದಂತೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಸಹಜ. ಒಂದು ಪಕ್ಷದ ಸೇವಕರು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ರಾಣಿಯನ್ನು ಅಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಕಾಣುವುದು, ಸಮಯ ಸಿಕ್ಕಿದಾಗ ಹೀನಾಯವಾಗಿ ನುಡಿಯುವುದು, ಕೊಂಕುಮಾತಿನಿಂದ ಅಪಹಾಸ್ಯ ಮಾಡುವುದು, ಇದೆಲ್ಲ ದಶರಥನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ತಕ್ಕಷ್ಟು ಆಗಿರಬೇಕು. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಇದನ್ನು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯ ಅವನ ಕಥೆಗೆ ಇದು ಆವಶ್ಯಕ ಭಾಗವಲ್ಲ. ಸಾಲದ್ದಕ್ಕೆ ಆತನು ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದಾಗ ಕಥೆಯ ರಾಣಿಯರು ಇನ್ನೂ ಜೀವಂತರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಹಾಗಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅವರ ಮಕ್ಕಳು ಜೀವಂತರಾಗಿದ್ದರು. ರಾಣಿಯರ ಪರಸ್ಪರ ಈ ವೈಮನಸ್ಯವನ್ನು ಹರಹಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಅವರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನೋವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿತ್ತು. ಸಾಲದ್ದಕ್ಕೆ ಇಂಥ ಮಾತು ರಾಮಚಂದ್ರನಿಗೆ ರುಚಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೊತ್ತು. ಅವನು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ಯಾರಾದರೂ ಕೈಕಯಿದೇವಿಯನ್ನು ದೂಷಿಸಿದರೆ ತಡೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ; ಅವಳನ್ನು ನೀವು ದೂಷಿಸಬೇಡಿ ಎಂದು ಕೋಪ ಮಾಡುವನು, ಬೇಡಿಕೊಳ್ಳುವನು. ಭರತನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಇದರ ಅನುಭವವಾಗಿತ್ತು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ, ವನವಾಸವೆಲ್ಲ ಮುಗಿದು ಕಷ್ಟದ ದಿನವೆಲ್ಲ ಕಳೆದು ರಾಷ್ಟ್ರದಲ್ಲಿ ತಾವೆಲ್ಲ ಸುಖವಾಗಿರುವಾಗ ಮಾಯುತ್ತಿರುವ ಹುಣ್ಣನ್ನು ಮತ್ತೆ ಕೆದಕುವುದೆಂದರೆ ಸ್ನೇಹಪರನಾದ ಆತನಿಗೆ ಒಪ್ಪುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಈ ಎಲ್ಲ ಕಾರಣದಿಂದ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ದಶರಥನ ಪೆಂಡವಾಸದ ವಿಷಾದ ವೈಮನಸ್ಯಗಳನ್ನು ಲಂಬವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ

ಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗಾದರೂ ಸೂಚಿಸುವುದು ಕಥೆಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿತ್ತು. ಅದಷ್ಟನ್ನು ಅವನು ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆ ಮನಸ್ತಾಪವಿರುವ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ದಶರಥನ ಪಾಡಾದರೂ ಬಹಳ ಸುಖವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಒಬ್ಬ ಹೆಂಡತಿಯಲ್ಲಿ ಗೌರವ; ಮತ್ತೊಬ್ಬಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಮ, ಇನ್ನೊಬ್ಬಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ, ಅಥವಾ ಯಾವುದೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ರಾಣಿವಾಸದ ಮನಸ್ತಾಪ ರಾಣಿವಾಸದಲ್ಲೇ ಇತ್ತು, ಅದರ ಕಾವು ಹೊರಗೆ ಮುಟ್ಟಲಿಲ್ಲ. ಈ ಮೂವರು ರಾಣಿಯರಿಗೆ ನಾಲ್ವರು ಮಕ್ಕಳು. ರಾಜನಿಗೆ ನಾಲ್ವರಲ್ಲಿಯೂ ಬಹಳ ಪ್ರೇಮ; ಅವರಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯವನಾದ ರಾಮಚಂದ್ರನೆಂದರೆ ಪಂಚಪ್ರಾಣ. ಮಕ್ಕಳು ಬೆಳೆದರು. ಅವರಿಗೆ ಮದುವೆಗಳೂ ಆದುವು. ಅವರು ಸುಖವಾಗಿರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ರಾಜನು ಕೆಲವು ವರ್ಷ ಸುಖವಾಗಿದ್ದನು.

ರಾಮಾಭಿಷೇಚನ ಸನ್ನಾಹ

ತನ್ನ ನಂತರ ಯಾರಿಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದಶರಥನಿಗೆ ಸಂದೇಹವಿರಲಿಲ್ಲ. ಇಕ್ಷ್ವಾಕುವಂಶದ ಪದ್ಧತಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಅದು ಹಿರಿಯ ಮಗನಿಗೆ ಹೋಗತಕ್ಕದು. ಆದರೆ ಅದು ಒಂದು ರೀತಿಯಾಗಿ ನಿರ್ಧರವಾಗುವವರೆಗೂ ಜನರು ಆ ವಿಷಯ ಯೋಚನೆ ಮಾಡುವುದು ಸಹಜವಾಗಿತ್ತು. ರಾಣಿಯರು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟು ಚರ್ಚೆಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆಗಾಗ ತಿರುವಿ ಹಾಕುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುತ್ತಿರಲಾಗಿ ಒಂದು ಸಲ ಭರತನ ಸೋದರಮಾವನು ಅವನನ್ನು ತನ್ನೊಂದಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ದಿನ ಇರಲೆಂದು ತನ್ನ ದೇಶಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋದನು. ಭರತನಿಗೂ ಶತ್ರುಘ್ನನಿಗೂ ಬಹು ಋಣಾನುಬಂಧ; ಶತ್ರುಘ್ನನೂ ಅವನ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹೋದನು. ರಾಮನೂ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ ಊರಿನಲ್ಲಿ ತಂದೆಯೊಂದಿಗೆ ಇದ್ದರು. ಆಗ ಒಂದು ದಿನ ದಶರಥನು ರಾಮನಿಗೆ ಯೌವರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಚನ ಮಾಡುವುದೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿಕೊಂಡನು. ಅವನು ಇದನ್ನು ರಾಣಿಯರಿಗೆ ತಿಳಿಸಲಿಲ್ಲ; ತಿಳಿಸಿದರೆ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕಲಹ ಹುಟ್ಟುವುದೆಂದು ಹೆದರಿದನೋ? ದೇಶದ ಮುಖಂಡರನ್ನು ಕರೆಯಿಸಿ ತನ್ನ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಅವರ ಒಪ್ಪಿಗೆಯನ್ನು

ಪಡೆದನು; ವಸಿಷ್ಠನನ್ನು ಕೇಳಿ ಅಭಿಷೇಚನಕ್ಕೆ ಒಂದು ದಿನವನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿದನು; ಇದೆಲ್ಲ ಆದಮೇಲೆ ರಾಮನಿಗೆ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು. ರಾಮನು ಈ ಸಂತೋಷದ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ತಾಯಿಗೆ ಅರಿಕೆ ಮಾಡಿದನು. ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಆನಂದವಾಯಿತು. ಅವಳು ಮಗನನ್ನು ಕುರಿತು "ರಾಮಾ, ಬಹುಕಾಲ ಬಾಳು. ನಿನ್ನ ಪರಿಪಂಥಿಗಳು ಹತರಾದರು. ಐಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತನಾಗಿ ನೀನು ನನ್ನ ಮತ್ತು ಸುಮಿತ್ರೆಯ ಬಂಧುಗಳನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸು" ಎಂದು ಹೇಳಿದಳು. ಇಲ್ಲಿ ಹಗೆಗಳು ಯಾರು ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ; ಕೈಕಯಿಯ ಬಂಧುಗಳನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುವ ಮಾತಿಲ್ಲ. ರಾಮನ ಹಗೆಯಾಗಿ ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದದು ಪ್ರಾಯಶಃ ಕೈಕಯಿಯ ಬಾಂಧವ್ಯವೇ ಎಂದು ನಾವು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಇದಾದ ಮೇಲೆ ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಬಹು ಸಂಭ್ರಮ. ರಾಣಿ ಧನವನ್ನು ದಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ತೊಡಗಿದಳು. ಈ ಸಂಭ್ರಮವನ್ನೂ ದಾನೋದ್ಯೋಗವನ್ನೂ ಕೈಕಯಿಯ ದಾದಿ ಮಂಥರೆ ನೋಡಿದಳು; ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಕಾಣದೆ ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ದಾಸಿಯನ್ನು ಕುರಿತು "ಇದೇನು ರಾಮನ ತಾಯಿ ಅರ್ಥಪರಳಾದ ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ಬಹು ಸಂತುಷ್ಟಳಾಗಿ ಹೀಗೆ ಹಣವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿದಾಳೆ" ಎಂದು ಕೇಳಿದಳು. ಕೌಸಲ್ಯೆಯನ್ನು ರಾಮನ ತಾಯಿ ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಅವಳನ್ನು ಅರ್ಥಪರೆಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೈಕಯಿಯ ಪಕ್ಷದವರ ಅವಿಶ್ವಾಸ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ದಾದಿ ಕೈಕಯಿಯ ಈ ದಾದಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸಂಭ್ರಮದ ಕಾರಣವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದಳು. ಮಂಥರೆ ತನ್ನ ಯಜಮಾನಿತಿಯ ಬಳಿಗೆ ಓಡಿಬಂದು "ಏಳು, ಮೂಢೆ, ನಿನಗೆ ಕೇಡುಗಾಲ ಬಂದಿದೆ. ನಿನ್ನ ಸೌಭಾಗ್ಯ ತಾರಿಹೋಗುತ್ತಿದೆ" ಎಂದು ಹೇಳಿದಳು. ಕೈಕಯಿ ಏನಾಗಿದೆ ಎಂದು ವಿಚಾರಿಸಲಾಗಿ ಮಂಥರೆ ಅವಳಿಗೆ ರಾಮಚಂದ್ರನ ಯೌವರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಚನದ ಉದ್ಯಮದ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಹೇಳಿದಳು. ಈ ಮಾತಿನಿಂದ ಕೈಕಯಿ ಮಂಥರೆ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿದಂತೆ ದುಃಖಿತಳಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಅವಳು ಶರತ್ಕಾಲದ ರಾತ್ರಿಯ ಚಂದ್ರಲೇಖೆಯಂತೆ ಹರ್ಷಸಂಪೂರ್ಣಳಾಗಿ

ಹಾಸಿಗೆಯಿಂದೆದ್ದಳು; ಶುಭವಾರ್ತೆಯನ್ನು ತಂದುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಂಥರೆಗೆ ತನ್ನ ಮೈಮೇಲಿದ್ದ ಒಂದು ಆಭರಣವನ್ನು ಉಚಿತವಾಗಿತ್ತಳು. "ಮಂಥರೆ, ನೀನು ನನಗೆ ಬಹು ಪ್ರಿಯವಾದ ವಾರ್ತೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ನನಗೆ ರಾಮನಲ್ಲಿ ಭರತನಲ್ಲಿ ಭೇದ ಇಲ್ಲ. ರಾಮನಿಗೆ ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಚನ ವಾಗುವುದು ನನಗೆ ಬಹಳ ಸಂತೋಷ" ಎಂದಳು. ಒಡತಿ ತನಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಉಚಿತವನ್ನು ಮಂಥರೆ ಕೆಳಗೆಸೆದಳು; ಎಸೆದು ಕೈಕಯಿಯನ್ನು ಒದರಿ "ಅಯ್ಯೋ ಹುಚ್ಚಿ, ಇದೇನು ಅಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಈ ಹರ್ಷ. ನೀನು ಶೋಕಸಾಗರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದೀಯೆ; ಅದನ್ನು ಕಾಣೆ. ಮಹದ್ದುಃಖ ಸಂಭವಿಸಿರುವಾಗ ಸಂತುಷ್ಟಳಾಗಿರುವ ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡಿ ನನಗೆ ನಗೆ ಬರುತ್ತಿದೆ. ನಿನ್ನ ಶತ್ರು ನಿನ್ನ ಸಪತ್ನಿ ಆದ ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ಮಗನ ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ನಲಿಯುವ ನಿನ್ನ ಬುದ್ಧಿ ಎಂಥದು! ಕೌಸಲ್ಯೆ ಸೌಭಾಗ್ಯಶಾಲಿನಿ: ಅವಳ ಮಗನು ಯುವರಾಜನಾಗುತ್ತಾನೆ. ನೀನು ಅವಳ ಬಳಿ ದಾಸಿಯಂತೆ ಕೃತಾಂಜಲಿಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತೀಯೆ" ಎಂದು ಹೇಳಿದಳು. ಮಂಥರೆಯ ಈ ಮಾತಿಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಕೈಕಯಿದೇವಿ ರಾಮನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಿದಳು. "ರಾಮನು ಧರ್ಮಜ್ಞನು, ಕೃತಜ್ಞನು, ಸತ್ಯವಾಕ್ಯನು, ಶುದ್ಧಚೇತಸನು; ಅವನು ರಾಜನ ಜ್ಯೇಷ್ಠಸುತನು, ಯೌವರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನು; ಅವನು ಭ್ರಾತೃಗಳನ್ನೂ ಭೃತ್ಯರನ್ನೂ ತಂದೆಯಂತೆ ಪಾಲಿಸುವನು; ಅವನ ಅಭಿಷೇಚನದ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಕೇಳಿ ನೀನು ತಪಿಸುವಿಯೇಕೆ ಕುಬ್ಜೆ? ರಾಮನು ನನಗೆ ಭರತನು ಹೇಗೊ ಹಾಗೆ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮಾನ್ಯನು. ಅವನು ಕೌಸಲ್ಯೆಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನನಗೆ ಶುಶ್ರೂಷೆಮಾಡುವನು" ಎಂದು ಹೇಳಿದಳು. ಮಂಥರೆ ಇದನ್ನು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ: "ನಿನಗೆ ತಿಳಿಯದು, ನಿನಗೆ ಬಂದಿರುವ ದುರವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನೀನು ಕಾಣೆ. ರಾಮನು ರಾಜನಾದರೆ ಭರತನು ದೇಶಾಂತರವನ್ನೋ ಲೋಕಾಂತರವನ್ನೋ ಸೇರುವುದಾದೀತು. ನಿನ್ನಿಂದ ದರ್ಪಪೂರ್ವಕ ನಿರಾಕೃತಳಾದ ರಾಮಮಾತೆ ತನ್ನ ಹಗೆಯನ್ನು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳದೆ ಬಿಡು ವಳೆ? ರಾಮನು ಅರಸನೇ ಆದರೆ ನೀನು ಭರತನೊಂದಿಗೆ ಅಶುಭವನ್ನೂ ಪರಾಭವವನ್ನೂ ಪಡೆಯುವುದು ನಿಜ. ಮಗನಿಗೆ ದೊರೆತನವನ್ನೂ

ಹಗೆಗೆ ವಿನಾಸವನ್ನೂ ಈಗಲೇ ಉದ್ದೇಶಿಸು" ಎಂದಳು. ಕೈಕಯೀ ದೇವಿಗೆ ರಾಮನು ತನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವನೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸವತಿಯಾದ ಕೌಸಲ್ಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಅವಳಿಗೆ ಶಂಕೆಯುಂಟು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ತಾನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೌಸಲ್ಯೆಯನ್ನು ದರ್ಪದಿಂದ ನಿರಾಕರಿಸಿದ ವಿಷಯವನ್ನು ಮಂಥರೆ ನೆನಪಿಗೆ ತಂದಮೇಲೆ ಈ ಶಂಕೆಯಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಕೌಸಲ್ಯೆಯಿಂದ ಧಿಕ್ಕೃತಳಾಗಬಾರದು ಎಂಬ ಭಾವ ಅವಳ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸಿ ರಾಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವಳಿಗಿದ್ದ ಪ್ರೇಮವನ್ನು ಕಲಕಿತು. ರಾಮನು ಅಭಿಷಿಕ್ತನಾದರಲ್ಲವೆ ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಈ ಹಿರಿಮೆ? ಅವನು ಅಭಿಷಿಕ್ತನಾಗದಂತೆ ನಾನು ಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಅವಳು ನಿರ್ಧರಿಸಿಕೊಂಡಳು. ಇದನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡುವುದು ಎಂದು ಮಂಥರೆಯನ್ನು ಕೇಳಿದಳು. ಹಿಂದೆ ದೇವಾಸುರ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೈಕಯಿ ದಶರಥನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದಶರಥನು ಅವಳಿಗೆ ಎರಡು ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನು. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಮಂಥರೆ ಕೈಕಯಿಗೆ ಜ್ಞಾಪಕ ಕೊಟ್ಟಳು. ಕೈಕಯಿ ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಮಂಥರೆಯನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಹೊಗಳಿ ರಾಜನನ್ನು ಈ ಎರಡು ವರಕ್ಕಾಗಿ ಬೇಡುವುದೆಂತಲೂ ಒಂದು ವರ ರಾಮನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗತಕ್ಕದು ಇನ್ನೊಂದು ಭರತನಿಗೆ ಯೌವರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಚನ ಮಾಡತಕ್ಕದು ಎಂದು ಕೇಳಬೇಕೆಂತಲೂ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಂಡು ಕ್ರೋಧಾಗಾರವನ್ನು ಹೊಕ್ಕಳು. ತನ್ನ ಒಡವೆ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಕಳಚಿ ಕೆಳಗೆಸೆದು ದುಃಖಸೂಚಕ ವೇಷದಲ್ಲಿ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದಳು.

ಕೈಕಯಿ ವರ ಬೇಡಿದ ಕಥೆ

ದಶರಥನಿಗೆ ಇದು ಯಾವುದೂ ತಿಳಿಯದು. ಅವನು ಎಂದಿನಂತೆ ಕಿರಿಯ ರಾಣಿಯೊಂದಿಗೆ ಕಾಲ ಕಳೆಯಲು ಅವಳ ಅರಮನೆಗೆ ಬಂದನು. ಅವಳು ಕ್ರೋಧಾಗಾರದಲ್ಲಿದಾಳೆಂದು ತಿಳಿಯಿತು. ಏನಾಯಿತೋ ಏನೋ ಎಂದು ರಾಜನು ವ್ಯಾಕುಲಿತೇಂದ್ರಿಯನಾಗಿ ರಾಣಿ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಕೈಕಯಿ ಅವನಿಗೆ ಪ್ರಾಣಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದ ಎಳೆಯ ಹೆಂಡತಿ. ಅವನು ಅವಳನ್ನು "ಕೋಪಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನು? ಯಾರು ಏನು

ಮಾಡಿದರು? ತಪ್ಪು ಏನು ನಡೆಯಿತು? ನಿನಗೇನು ಕಡಮೆಯಾಯಿತು? ನಿನ್ನಿಷ್ಟವನ್ನು ಹೇಳು, ಅದರಂತೆ ನಡೆಯುತ್ತೇನೆ" ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಕೈಕಯಿದೇವಿ "ನನಗೆ ಏನೂ ಆಗಿಲ್ಲ. ನನಗೆ ಯಾರೂ ಅವಮಾನ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ನನಗೆ ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ. ನೀನು ಅದನ್ನು ನಡೆಸಿ ಕೊಡಬೇಕು. ನೀನು ಅದನ್ನು ಮಾಡುವೆನೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಮಾಡಿದರೆ ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದು ನಿನಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತೇನೆ" ಎಂದಳು. ದಶರಥನು ಅವಳನ್ನು ಕುರಿತು "ನನಗೆ ನಿನಗಿಂತ ಪ್ರಿಯಳಾದ ಹೆಂಗಸಿಲ್ಲ. ರಾಮನಿಗಿಂತ ಪ್ರಿಯನಾದ ಮನುಜನಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ನೀನು ಬಲ್ಲೆ. ಅಜಯ್ಯನಾದ ಮುಖ್ಯನಾದ ಜೀವನಾರ್ಹನಾದ ಮಹಾತ್ಮ ರಾಮನಿಂದ ಆಣೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ನಿನ್ನ ಇಷ್ಟವನ್ನು ಹೇಳು. ನಡೆಸುತ್ತೇನೆ. ಸಂದೇಹ ಬೇಡ" ಎಂದನು. ದಶರಥನಿಗೆ ತಾನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಶಪಥದ ಸ್ವಭಾವ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ತಿಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ. ಕೈಕಯಿಯ ಇಷ್ಟವನ್ನು ರಾಮನ ಆಣೆ ನಡೆಸುವೆನೆಂದನು. ಆ ಆಣೆಗೆ ಬಲ ಇದ್ದದು ಅವನಿಗೆ ರಾಮನಲ್ಲಿದ್ದ ಬಹು ಪ್ರೇಮದಿಂದ. ಆ ಪ್ರೇಮದಷ್ಟು ಬಲದಿಂದ ಆ ಪ್ರೇಮದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟುವುದಾಗಿ ಅವನು ಆಣೆಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಇದು ಮನುಷ್ಯನ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಬರುವ ವಿಚಿತ್ರ ಸನ್ನಿವೇಶ. ಚೇಳನ್ನು ಚೇಳೆಂದು ತಿಳಿಯದೆ ಆಟಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಡಿಯಹೋಗುವ ಮಗುವಿನಂತೆ ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯನು ತನ್ನ ಕೇಡನ್ನು ತಾನೇ ಭದ್ರಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಶಪಥಮಾಡಿದ ರಾಜನಿಗೆ ಕೈಕಯಿ ತನ್ನ ಇಷ್ಟವನ್ನು ಹೇಳಿದಳು. "ನೀನು ನನ್ನ ಇಷ್ಟವನ್ನು ನಡೆಸದಿದ್ದರೆ ನಿನ್ನಿಂದ ವಿಮಾನಿತಳಾದ ನಾನು ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತೇನೆ" ಎಂದಳು. ರಾಣಿಯ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಮಹಾರಾಜನು ಪರಿತಪಿಸಿದನು; ಚಿಂತೆಯಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದನು; ಇದೇನು ಸ್ವಪ್ನವೋ ಚಿತ್ತಮೋಹವೋ ಅಪಸರ್ಗಾನುಭವವೋ ಹೇಗೆ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿದನು. ವ್ಯಾಘ್ರವನ್ನು ನೋಡಿದ ಮೃಗದಂತೆ ವ್ಯಥಿತನಾಗಿ ವಿಕ್ಲವನಾಗಿ ಬಹು ಪೊತ್ತಿನಮೇಲೆ ಎಚ್ಚೆತ್ತುಕೊಂಡನು. ಆಮೇಲೆ "ರಾಮನು ನಿನಗೆ ಏನು ಮಾಡಿದನು? ಅವನು ನಿನ್ನನ್ನು ತಾಯಂತೆ ಕಾಣುವನಲ್ಲಾ! ಅವನಿಗೇಕೆ ಕೇಡನ್ನು

ಬಯಸುವೆ? ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ನನ್ನ ವಿನಾಶಕ್ಕಾಗಿ ಅರಮನೆಗೆ ಹೊಗಿಸಿದೆನೇ! ಲೋಕವೆಲ್ಲ ರಾಮನ ಗುಣವನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತದೆ. ಇಂಥದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಪರಾಧಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮಗನನ್ನು ನಾನು ತ್ಯಜಿಸಲಿ? ಏನನ್ನಾದರೂ ಬಿಟ್ಟೇನು, ರಾಮನನ್ನು ಬಿಡಲಾರೆನು. ಹಿರಿಯ ಮಗನಾದ ರಾಮನನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ ನನಗೆ ಪ್ರೀತಿ ಉಕ್ಕಿಬರುತ್ತದೆ. ರಾಮನಿಲ್ಲದೆ ನನ್ನ ಜೀವ ದೇಹದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಲಾರದಲ್ಲ! ಆದ್ದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಈ ನಿರ್ಧಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡು. ನಿನ್ನ ಪಾದಗಳನ್ನು ತಲೆಯಿಂದ ಮುಟ್ಟುತ್ತೇನೆ. ಅನುಗ್ರಹಮಾಡು. ಅತ್ಯಂತ ಸುಕುಮಾರನಾದ ಧರ್ಮಧೃತಾತ್ಮನಾದ ರಾಮಚಂದ್ರನು ದಾರುಣವಾದ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ವರ್ಷದಮೇಲೆ ಐದು ವರ್ಷ ವಾಸಮಾಡಬೇಕೆನ್ನುವುದು ರುಚಿಸುವುದು ಹೇಗೆ? ವೃದ್ಧನಾಗಿ ಸಾಯಲಿರುವ ನನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕರುಣ ತೋರುವುದು ನಿನಗೆ ತಕ್ಕದು. ಸಾಗರಾಂತವಾದ ಪೃಥಿವೀ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ನಿನಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಬಿಡುತ್ತೇನೆ. ನಿನಗೆ ಕೈಜೋಡಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಿನ್ನ ಕಾಲನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತೇನೆ. ರಾಮನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸು. ನನ್ನನ್ನು ಅಧರ್ಮ ಮುಟ್ಟದಿರಲಿ" ಎಂದು ಬೇಡಿದನು. ಕೈಕಯಿದೇವಿ ಅವನಿಗೆ "ನೀನು ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅನುತಾಪಪಡುವೆಯೇಕೆ? ಹೀಗಾದರೆ ನೀನು ಧಾರ್ಮಿಕನು ಹೇಗೆ? ನೀನು ಧರ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ರಾಮನಿಗೆ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿ ಕೌಸಲ್ಯೆಯೊಂದಿಗೆ ಸುಖವಾಗಿರಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದೀಯೆ. ಹೀಗಾದರೆ ನಾನು ನಿನ್ನೆದುರಿಗೆ ಈಗಲೇ ವಿಷ ಕುಡಿದು ಜೀವವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನಾಣೆ, ಭರತನಾಣೆ" ಎಂದಳು. ಕೈಕಯಿಯ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ತನ್ನ ಗತಿಯನ್ನು ನೆನೆದು ರಾಜನು ರಾಮಾ ಎಂದು ನಿಟ್ಟುಸಿರು ಬಿಟ್ಟು ಬುಡ ಕಡಿದ ಮರದಂತೆ ಕೆಳಗೆಬಿದ್ದನು; ಮತ್ತೆ ಕೈಕಯಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಬಹು ಮಾತನಾಡಿದನು. "ಅರ್ಥದಂತೆ ಕಾಣುವ ಈ ಅನರ್ಥವನ್ನು ನೀನು ಯಾರಿಂದ ಕಲಿತೆ? ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗು ಎಂದು ಹೇಳಿದವೇಳೆ ಗ್ರಹಣ ಹಿಡಿದ ಚಂದ್ರನಂತೆ ವಿವರ್ಣವಾಗುವ ರಾಮನ ಮುಖವರ್ಣವನ್ನು ನಾನು ಹೇಗೆ ನೋಡಲಿ? ರಾಮನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋದರೆ ಕೌಸಲ್ಯೆ ನನಗೇನು ಹೇಳುವಳು? ಅವಳಿಗೆ ಇಂಥ ವಿಪ್ರಿಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ನಾನು ಏನೆಂದು

ಪ್ರತಿಹೇಳಲಿ? ಕೌಸಲ್ಯೆ ನನಗೆ ದಾಸಿಯಂತೆ ಸಖಿಯಂತೆ ಭಾರ್ಯೆ ಭಗಿನಿ ಮಾತೆಯಂತೆ ಸೇವೆಮಾಡಿರುವವಳು. ಸತತವೂ ನನಗೆ ಪ್ರಿಯವನ್ನು ಬಯಸುವವಳು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ನಾನು ಅವಳಿಗೆ ಸತ್ಕಾರ ಮಾಡಬೇಕು; ನಿನ್ನ ಕಾರಣದಿಂದ ಅದನ್ನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ರಾಮನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ನಾನು ಸಾಯುತ್ತೇನೆ. ವಿಧವೆಯಾದ ನೀನು ಪುತ್ರನೊಡನೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳುತ್ತೀಯೆ. ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗೆಂದರೆ ರಾಮನು ಒಲ್ಲೆನೆನ್ನುವುದಿಲ್ಲ; ಒಳ್ಳೆಯದು, ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ನಾನು ಸತ್ತು ಕೌಸಲ್ಯೆ ಸತ್ತು ಸುಮಿತ್ರೆ ಸತ್ತು ನಮ್ಮನ್ನು ನರಕದಲ್ಲಿಟ್ಟು ನೀನು ಸುಖಿಯಾಗು. ಅಯ್ಯೋ ಅರಮನೆಯ ಊಟ ಉಪಚಾರಗಳನ್ನು ಇದುವರೆಗೆ ಅನುಭವಿಸಿ ರಾಮನು ಇನ್ನು ವನವಾಸದ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಸಹಿಸುವನು? ನೀನು ಏನಾದರೂ ಆಗಿಹೋಗು, ನಾನು ನಿನ್ನ ಮಾತನ್ನು ನಡೆಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನನಗೆ ನೀನು ಕೆಟ್ಟುದನ್ನು ಮಾಡಬೇಡ. ನಿನ್ನ ಕಾಲನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತೇನೆ, ಪ್ರಸನ್ನಳಾಗು.'' ಹೀಗೆ ದಶರಥನು ಆಡಿದ ಮಾತಿಗೆ ಮೊದಲಿಲ್ಲ ಕೊನೆಯಿಲ್ಲ. ಬೇಡಿಕೆ ಒಮ್ಮೆ; ಬೆದರಿಕೆ ಒಮ್ಮೆ; ಹಂಬಲು ಒಮ್ಮೆ; ಅಂಗಲಾಚು ಒಮ್ಮೆ. ಇದರಲ್ಲೆಲ್ಲ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಸ್ವಭಾವಜ್ಞತೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೈಕಯಿ ರಾಜನಿಗೆ ``ನೀನು ಸತ್ಯವಾದಿಯಾಗಿ ದೃಢವ್ರತನಾಗಿ ಸುಮ್ಮನೆ ಇಂಥ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದೀಯೆ,'' ಎಂದು ಉತ್ತರ ಹೇಳಲು ತೊಡಗುವಳು. ಅವಳ ಮಾತು ಮುಗಿಯುವ ಮೊದಲೇ ದಶರಥನು ಮತ್ತೆ ರೇಗಿ ಮಾತಿನ ಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿಸುವನು: ``ಇಂದೀವರಶ್ಯಾಮನೂ ದೀರ್ಘಬಾಹುವೂ ಮಹಾಬಲನೂ ಅಭಿರಾಮನೂ ಆದ ರಾಮನನ್ನು ನಾನು ಹೇಗೆ ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಲಿ? ನನಗೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅತುಲವಾದ ಅಕೀರ್ತಿ ಧ್ರುವವಾದ ಪರಿಭವ'' ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ತೊಳಲುವನು. ವೃದ್ಧನಾದ ರಾಜನಿಗೆ ರಾಮನು ಕಷ್ಟಪಡುವನೇ ಎಂದು ಮರುಕ. ಆದರೂ ಅವನು ಕಷ್ಟವನ್ನು ತಡೆದುಕೊಳ್ಳುವನೆಂಬ ಧೈರ್ಯವುಂಟು. ಅವನು ಕಷ್ಟಪಡುವನೆನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ರಾಜನಿಗೆ ತನಗೆ ಅಕೀರ್ತಿ ಬರುವುದೇ ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ, ಇಂಥ ಮಗನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಿದನೆಂದು ಎಂದೆಂದಿಗೂ ಜನರು

ಆಡಿಕೊಳ್ಳುವುದರ ಅವಮಾನದಿಂದ, ವ್ಯಥೆ. ಅವನು ಹೀಗೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿರಲು ಸಂಜೆಯಾಯಿತು; ರಾತ್ರಿ ಬಂದಿತು. ಚಂದ್ರಮಂಡಲ ಮಂಡಿತವಾದ ಆ ರಾತ್ರಿ ಗೋಳಿಡುತ್ತಿರುವ ರಾಜನಿಗೆ ಚೆಲುವಾಗಿ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಎಂಥ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ರಾಣಿಯೊಂದಿಗೆ ಅವನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಆನಂದದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ್ದನೋ ಅದೇ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಅಂಥದೇ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಅದೇ ರಾಣಿಯೊಂದಿಗೆ ಇರುತ್ತ ಅವನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗದ ದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದನು. ಸುಖದ ಆ ಹಿಂದಣ ರಾತ್ರಿಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳಕು ಹರಿಯದಿರಲೆಂದು ಅವನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದ್ದಿರಬಹುದು; ಆ ಸುಖ ಮುಗಿಯದೆ ಇರಲೆಂದು. ದುಃಖದ ಈ ರಾತ್ರಿಯೂ ಅವನು ಹಾಗೆಯೇ ಎಂದುಕೊಂಡನು. "ನಕ್ಷತ್ರ ಭೂಷಣೆಯಾದ ಓ ನಿಶಿಯೇ ನನ್ನಲ್ಲಿ ದಯೆ ತೋರು. ನಿನಗೆ ಕೈಮುಗಿಯುತ್ತೇನೆ. ನೀನು ಕಳೆಯಬೇಡ. ಹಗಲಾಗಬೇಡ" ಎಂದು ಬೇಡಿದನು. ಹಗಲಾಗಿ ರಾಮನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗೋಣ ಬೇಡ: ಕಾಲಚಕ್ರ ನಿಂತುಹೋಗಲಿ. ಆದರೆ ಉತ್ತರಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ, "ಈ ಹೆಂಗಸಿನೊಂದಿಗೆ ಈ ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಹೊತ್ತನ್ನು ಕಳೆಯುವುದು, ಸದ್ಯ ಇವಳನ್ನು ನೋಡಿದ್ದು ಸಾಕು" ಎಂದು ಜಿಹಾಸೆ ಬೇರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ಓ ರಾತ್ರಿಯೇ ಬೇಗನೆ ಕಳೆದುಹೋಗು" ಎಂದೂ ಅವನು ಬೇಡಿದನು. ಇನ್ನೊಂದುಸಲ ಬೇಡಿದರೆ ಕರಗುವಳೋ ಏನೋ ಎಂದು ಕೈಕಯಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. "ಸಾಧುವೃತ್ತನೂ ದೀನನೂ ದಿನ ಕಳೆದವನೂ ಆದ ನನಗೆ ದಯೆ ತೋರು ದೇವಿ. ನಾನು ರಾಜನು ಬೇರೆ. ನಾನು ರಾಮನ ಅಭಿಷೇಚನದ ಮಾತನ್ನು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲದೆಡೆ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನೆಲ್ಲರೂ ಕೇಳಿರುವರಲ್ಲಾ! ನನ್ನ ಮಾತನ್ನು ನಡೆಯಿಸು, ಬಾಲೆ. ನೀನು ಸಹೃದಯೆ, ದೇವಿ. ರಾಮನು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ನಿನ್ನಿಂದ ಪಡೆಯಲಿ. ನೀನು ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸು. ಗುರುಶ್ರೋಣಿ, ಚಾರುಮುಖೇಕ್ಷಣೆ, ನನಗೆ, ರಾಮನಿಗೆ, ಲೋಕಕ್ಕೆ, ಹಿರಿಯರಿಗೆ, ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ಭರತನಿಗೆ ಕೂಡ ಪ್ರಿಯವಾದದು ಯಾವುದೋ ಅದನ್ನು ಮಾಡು" ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಕೈಕಯೀದೇವಿ ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ದಶರಥನು ಮೂರ್ಛೆಹೋದನು; ಪ್ರಜ್ಞೆ ತಪ್ಪಿ ನೆಲದಲ್ಲಿ

ಬಿದ್ದನು. ಹೀಗೆ ರಾತ್ರಿ ಕಳೆಯಿತು. ಬೆಳಗಾಗ ವಾಡಿಕೆಯಂತೆ ಮಂಗಳವಾದ್ಯಗಳು ಅವನನ್ನು ನೋವಿನಿಂದ ಎಚ್ಚರಿಸಲು ರಾಜನು ಎಚ್ಚತ್ತವನೆ ಆ ವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವಂತೆ ಆಜ್ಞೆಮಾಡಿದನು.

ರಾಮನ ಗೆಲವು

ಇರುಳು ಕಳೆದಿತ್ತು; ಬೆಳಕು ಹರಿದಿತ್ತು; ಆದರೆ ದಶರಥನ ಸಮಸ್ಯೆ ಹಾಗೆಯೇ ಉಳಿದಿತ್ತು. ಕೈಕಯಿದೇವಿ ರಾಜನನ್ನು ಕುರಿತು "ಮಾತು ಕೊಟ್ಟು ತಪ್ಪಿ ಏನು ನೆಲದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದೀಯೆ? ಧರ್ಮವನ್ನು ಬಲ್ಲ ಜನರು ಧರ್ಮದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸತ್ಯ ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ನಾನು ಸತ್ಯವನ್ನೂ ಧರ್ಮವನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿಯೇ ನಿನಗೆ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಹಿಂದೆ ಶೈಬ್ಯನೂ ಅಲರ್ಕನೂ ಸತ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ದೇಹವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು; ಕಣ್ಣನ್ನು ಕಿತ್ತರು. ಸಮುದ್ರವೂ ಸತ್ಯದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಮೇರೆಯನ್ನು ದಾಟದೆ ನಿಂತಿದೆ. ಸತ್ಯವು ಏಕಪದ ಬ್ರಹ್ಮ. ಸತ್ಯದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ ನಿಂತಿದೆ. ಸತ್ಯವೇ ಅಕ್ಷಯ ವೇದಗಳು. ಸತ್ಯದಿಂದಲೇ ಪರವು ದೊರೆಯುವುದು. ಸತ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸು. ನನ್ನ ವರವನ್ನು ನಡೆಸು. ಹೀಗಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ಪರಿತ್ಯಕ್ತಳಾದ ನಾನು ನಿನ್ನೆದುರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಪರಿತ್ಯಜಿಸುವೆನು," ಎಂದಳು. ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಇತರರಿಗೆ ಅಸ್ವಾರ್ಥ ಸತ್ಯವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವ ಕೈಕಯಿಯ ಈ ಮಾತಾದರೂ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಬಹು ವೇಳೆ ಬಹು ಜನರು ಆಡುವಂಥದು. ಮೋಸಮಾಡಬೇಡ, ಇರುವುದನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೊಡು, ಎನ್ನುವ ಕಳ್ಳನಂತೆ; ಸುಳ್ಳು ಹೇಳಬೇಡ ಹಣವನ್ನು ಎಲ್ಲಿಟ್ಟಿದ್ದೀಯೆ ಹೇಳು ಎನ್ನುವ ದರೋಡೆಗಾರನಂತೆ; ಅಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದ ಚೇತನ ತನ್ನ ನಡತೆಗೆ ಧರ್ಮವನ್ನು ಸಹಾಯವಾಗಿ ಎಳೆತರುವುದು. ತನ್ನ ಮೋಹದ ಕಿರಿಯ ರಾಣಿಯು ಸತ್ಯೋಪದೇಶವನ್ನು ಕೇಳಿ ರಾಜನು ಈ ತೊಡಕಿನಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಹೇಗೆಂದು ತಿಳಿಯದೆಹೋದನು. ಮತ್ತೆ ಅವಳನ್ನು ಕುರಿತು "ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ತ್ಯಜಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಿನ್ನೊಂದಿಗೆ ಆ ನನ್ನ ನಿನ್ನ ಮಗನನ್ನೂ ತೊರೆಯುತ್ತೇನೆ. ರಾತ್ರಿ ಕಳೆಯಿತು. ರಾಮಾಭಿಷೇಕಕ್ಕಾಗಿ ಸೇರಿಸಿದ ಸಂಭಾರದಿಂದ ರಾಮನು ನನ್ನ ಸಲಿಲ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಿ. ನೀನಾಗಲಿ ನಿನ್ನ ಪುತ್ರನಾಗಲಿ ಆ ಸಲಿಲ

ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಡಿ" ಎಂದನು. ಕೈಕಯಿ "ಏಕೆ ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತೀಯೆ? ನನ್ನ ಮಗನನ್ನು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ನಿಲ್ಲಿಸು. ರಾಮನನ್ನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸು. ನನಗೆ ಹಗೆಯಿಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡು. ಕೃತಕೃತ್ಯನಾಗು" ಎಂದಳು. ದಶರಥನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸೋತನು. ಅಟ್ಟಬರುವ ನಾಯಿಯಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಓಡುವ ಮೃಗ ಓಡುವಷ್ಟು ಓಡಿ ಕೊನೆಗೆ ಒಂದು ಹೆಜ್ಜೆಯನ್ನಿಟ್ಟು ಕೆಳಗೆ ಬೀಳುವಂತೆ ಇವನು ಒಂದು ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸಿದನು. "ನಾನು ಧರ್ಮದ ಕಟ್ಟಿನಿಂದ ಕಟ್ಟುಬಿದ್ದಿದೇನೆ. ನನ್ನ ಚೇತನ ಹೋಯಿತು. ಜ್ಯೇಷ್ಠನೂ ಪ್ರಿಯನೂ ಆದ ನನ್ನ ಧರ್ಮಿಷ್ಠ ಪುತ್ರ ರಾಮನನ್ನು ನಾನು ನೋಡಬೇಕು" ಎಂದನು. ಬೆಳಗಾಯಿತೆಂದು ವಸಿಷ್ಠನು ಅಭಿಷೇಚನ ಸಾಮಗ್ರಿ ಸಹಿತವಾಗಿ ಬಂದು ತಾನು ಬಂದಿರುವ ಮಾತನ್ನು ರಾಜನಿಗೆ ತಿಳಿಸುವಂತೆ ಸಾರಥಿ ಸುಮಂತ್ರನಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. ಸುಮಂತ್ರನು ರಾಜನಿರುವ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಸುಂದರವಾದ ನಾನಾ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಮಹಾರಾಜನನ್ನು ಉದ್ಬೋಧಿಸಿ "ಉದಯವಾಯಿತು, ರಾಮನ ಅಭಿಷೇಚನಕ್ಕೆ ತೊಡಗಬೇಕು. ವಸಿಷ್ಠ ಮಹರ್ಷಿ ಎಲ್ಲರೊಡನೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದಾರೆ" ಎಂದು ಅರಿಕೆಮಾಡಿದನು. ರಾಜನು ಶೋಕದಿಂದ ಕೆಂಪೇರಿದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅವನನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ಅವನಿಗೆ "ನಿನ್ನ ಮಾತಿನಿಂದ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಮತ್ತೆ ನೋಯಿಸುತ್ತಿದೀಯೆ" ಎಂದನು. ರಾಜನ ಈ ದುಃಖದ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಅವನ ದುರವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ಸುಮಂತ್ರನು ಸ್ವಲ್ಪ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಸರಿದನು. ಏನು ಹೇಳಲೂ ರಾಜನಿಗೆ ಬಾಯಿ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೈಕಯಿ ಸುಮಂತ್ರನಿಗೆ "ಸುಮಂತ್ರಾ, ರಾಜರು ರಾಮಹರ್ಷಸಮುತ್ಸುಕರಾಗಿ ರಾತ್ರಿ ಎಚ್ಚರದಿಂದಿದ್ದು ಸೋತು ನಿದ್ರಾವಶರಾಗಿದಾರೆ. ನೀನು ಬೇಗನೆ ಹೋಗಿ ಯಶಸ್ವಿಯಾದ ಆ ರಾಜಪುತ್ರನನ್ನು ಕರೆದು ತಾ. ಉಳಿದ ಮಾತು ಬೇಡ" ಎಂದಳು. ಸುಮಂತ್ರನು ಬೇಗನೆ ಹೋಗಿ ರಾಮನಿಗೆ ಈ ಮಾತನ್ನು ಅರಿಕೆ ಮಾಡಿದನು. ರಾಮನು ಸೀತೆಗೆ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಅರಸನನ್ನು ನೋಡಲು ಹೊರಟನು. ಸೀತೆ ಬಾಗಿಲವರೆಗೆ ಅವನೊಡನೆ ಬಂದು ಅವನಿಗೆ ಮಂಗಳವನ್ನು ಬಯಸಿ ಮುಂವಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿದಳು. ಅಭಿಷೇಚನ ಕಾರಣದಿಂದ ಉತ್ಸಾಹಗೊಂಡು

ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ತುಂಬಿರುವ ಜನರ ಮಧ್ಯೆ ಹೊರಟು ರಾಮನು ಚಿಕ್ಕತಾಯ ಅರಮನೆಗೆ ಬಂದನು. ದುಃಖದಿಂದ ಸೊರಗಿ ನಿಟ್ಟುಸಿರು ಬಿಡುತ್ತಿರುವ ತಂದೆಯನ್ನು ನೋಡಿದನು; ಅವನಿಗೂ ರಾಣಿಗೂ ವಂದಿಸಿದನು. ಅರಸು ರಾಮ ಎಂದು ಉಸುರಿ ಇನ್ನು ಮಾತನಾಡಲಾರದೆಹೋದನು. ಮಗನನ್ನು ಕಣ್ಣೆತ್ತಿ ನೋಡುವುದೂ ಅವನಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಏನಾಯಿತು ಎಂದು ರಾಮನು ಭೀತನಾದನು. ಕೈಕಯಿಯನ್ನು ಕುರಿತು "ನನಗೆ ತಿಳಿಯದೆ ನಾನೇನಾದರೂ ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದೆನೋ ? ತಂದೆ ನನ್ನೊಂದಿಗೆ ಮಾತ ನಾಡಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲವೇ ಇವನಿಗೆ ಮೈಯಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿಲ್ಲವೋ ? ಮತ್ತೇ ನಾದರೂ ಅಶುಭವಾಯಿತೊ ? ಇಲ್ಲವೇ ನೀನು ಇವನನ್ನೇನಾದರೂ ಕಠಿಣ ವಾಗಿ ಆಡಿದೆಯೋ? ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ತಂದೆ ಹೀಗೆ ವಿಕೃತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ತಿಳಿಸಬೇಕು" ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಕೈಕಯಿ ಲಜ್ಜೆಯಿಲ್ಲದೆ ಅದಕ್ಕೆ "ರಾಜನಿಗೆ ಕೋಪವೂ ಇಲ್ಲ, ವ್ಯಸನವೂ ಇಲ್ಲ. ಅವನಿಗೆ ಒಂದು ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇದೆ. ನಿನಗೆ ಹೆದರಿ ಅದನ್ನು ಹೇಳದೆ ಇದಾನೆ. ಪ್ರಿಯನಾದ ನಿನಗೆ ಅಪ್ರಿಯವನ್ನು ಹೇಳಲು ಆತನಿಗೆ ಬಾಯಿಬರಲಿಲ್ಲ. ರಾಜನು ನನಗೆ ಒಂದು ಮಾತನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅದರಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸು ತ್ತಿದಾನೆ. ಆ ಮಾತನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತೇನೆಂದು ನೀನು ಭಾಷೆಯಿತ್ತರೆ ಅದು ಏನೆಂದು ನಾನು ನಿನಗೆ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ" ಎಂದಳು. ರಾಮನು "ದೇವಿ, ನೀನು ನನಗೆ ಇಂಥ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಬಾರದು. ರಾಜನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಅದು ಏನೆಂದು ನನಗೆ ಹೇಳು. ನಾನು ಅದನ್ನು ಅಗತ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡು ತ್ತೇನೆ. ಇದು ನನ್ನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ. ರಾಮನು ಎರಡು ಮಾತಾಡುವುದಿಲ್ಲ" ಎಂದು ಉತ್ತರವಿತ್ತನು. ಕೈಕಯಿ ನಡೆದ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಹೇಳಿ "ರಘುನಂದನ, ನರೇಂದ್ರನ ಈ ವಚನವನ್ನು ನಡೆಸು. ಮಹತ್ಸತ್ಯದಿಂದ ನಿನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸು" ಎಂದು ಹೇಳಿದಳು. ದಾರುಣವೂ, ಮರಣೋಪಮವೂ ಆದ ಅಪ್ರಿಯ ವಚನವನ್ನು ಕೇಳಿಯೂ ರಾಮನು ವ್ಯಥೆಪಡಲಿಲ್ಲ. ಕೈಕಯಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಅವನು "ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ. ನಾನು ರಾಜನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಡೆಯಿಸಲೋಸುಗ ಜಟಾಜಿನಧರನಾಗಿ ವನದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಲು ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ನಾನು ಚಿಂತಿಸು

ವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ನನ್ನ ತಂದೆ ನನ್ನೊಂದಿಗೆ ಮೊದಲಿನಂತೆ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಮಾತನಾಡದೆ ಇರುವನು; ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಚಿಂತಿಸುತ್ತೇನೆ” ಎಂದನು. ಕೈಕಯಿ “ಹಾಗಾದರೆ ತ್ವರೆಮಾಡು. ನಿಮ್ಮ ತಂದೆ ನಾಚಿಕೆಯಿಂದ ನಿನ್ನೊಡನೆ ಮಾತನಾಡದೆ ಇದ್ದಾನೆ. ಆತನಿಗೆ ಕೋಪವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ನೀನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವವರೆಗೂ ರಾಜನು ಸ್ನಾನ ಭೋಜನಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ” ಎಂದಳು. ತನ್ನ ಮೂಕಾವಸ್ಥೆಗೆ ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ಕೈಕಯಿಯ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ರಾಜನು “ಛೆ, ಅನ್ಯಾಯ” ಎಂದು ಧಿಕ್ಕರಿಸಿ ನಿಟ್ಟುಸಿರುಬಿಟ್ಟು ಮೂರ್ಛಿತನಾಗಿ ಬಿದ್ದನು. ರಾಮನು ತಂದೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿ, ವನಕ್ಕೆ ಹೊರಡಬೇಕೆಂದು ತ್ವರೆಪಡಿಸುವ ಕೈಕಯಿಗೆ ಹೀಗೆಂದನು. “ದೇವಿ, ನಾನು ಅರ್ಥಪರನಾಗಿ ಜೀವಿಸಲು ಆಶಿಸುವವನಲ್ಲ. ನನ್ನನ್ನು ಕೇವಲ ಧರ್ಮವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಋಷಿ ಸಮಾನನೆಂದು ತಿಳಿ. ಪ್ರಾಣವನ್ನಾದರೂ ಬಿಟ್ಟು ನಿನಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದದನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟೇನು. ಪಿತೃಶುಶ್ರೂಷೆ ಪಿತೃವಚನಕ್ಕಿಂತ ಹಿರಿದಾದ ಧರ್ಮ ವಿಲ್ಲ. ತಾಯ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಸೀತೆಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿ ಹೊರಡು ವಷ್ಟು ಹೊತ್ತು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿದ್ದೇನು. ಅದಾದ ಒಡನೆ ವನವನ್ನು ಕುರಿತು ತೆರಳುವೆನು. ಭರತನು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳಲಿ, ತಂದೆಗೆ ಶುಶ್ರೂಷೆ ಯನ್ನು ಮಾಡಲಿ. ನಿನಗೆ ಕೂಡ ಇದೇ ಕರ್ತವ್ಯ, ಇದು ಸನಾತನವಾದ ಧರ್ಮ.” ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲದೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ತಂದೆಯ ಪಾದಗಳಿಗೆ ವಂದಿಸಿ ಕೈಕಯಿದೇವಿಗೆ ಪ್ರಣಾಮಮಾಡಿ ಅಂತಃಪುರದಿಂದ ಹೊರಟನು.

ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ವಿಲಾಪ

ಈ ಮೊದಲೇ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಬಂದು ಇದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡಿ ಕೇಳಿದ್ದನು. ಅವನು ಕಣ್ಣೀರು ಸುರಿಸುತ್ತ ಬಹು ಕೋಪದಲ್ಲಿ ಕುದಿಯುತ್ತ ರಾಮನ ಹಿಂದೆಯೇ ನಡೆದನು. ರಾಮನು ಅಭಿಷೇಚನದ ಭಾಂಡಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಮಾಡಿ ಮೆಲ್ಲನೆ ಮುಂದೆ ಹೊಕ್ಕನು. ಅಭಿಷೇಚನ ತಪ್ಪಿತೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ವಿಕಾರ ತೋರಲಿಲ್ಲ. ಅವನು ಛತ್ರಚಾಮರಗಳನ್ನೂ ಪರಿವಾರದ ಜನವನ್ನೂ ಬೇಡವೆಂದು ಹೇಳಿ ತಾನು ಮಾತ್ರ ತಾಯ ಮಂದಿರವನ್ನು ಕುರಿತು

ಹೊರಟನು. ಮಗನ ಅಭಿಷೇಚನದ ದಿನವೆಂದು ಅವನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ ದಾನಧರ್ಮಗಳನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತ ವ್ರತದಲ್ಲಿದ್ದ ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ಕುಮಾರನು ಬರುವುದನ್ನು ಕಂಡು ಹರ್ಷದಿಂದ ಎದುರಿಗೆ ಬಂದಳು. "ಮಹಾತ್ಮರಾದ ವೃದ್ಧ ಧರ್ಮಶೀಲ ರಾಜರ್ಷಿಗಳ ಆಯುಸ್ಸೂ ಕೀರ್ತಿಯೂ ಧರ್ಮವೂ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಬೆರೆಯಲಿ" ಎಂದು ಹರಸಿ "ನಿಮ್ಮ ತಂದೆ ಸತ್ಯಪ್ರತಿಜ್ಞನು. ಇಂದು ನಿನಗೆ ಯೌವರಾಜ್ಯಭಿಷೇಚನವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ" ಎಂದು ಅರಸನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದಳು. "ಕುಳಿತುಕೋ ಊಟಮಾಡು" ಎಂದು ಮಗನನ್ನು ಆದರಿಸಿದಳು. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಜೀವನ ವಿಜ್ಞಾನ ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಇಂಥ ಸಣ್ಣ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಪರಿಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತದೆ. ರಾಜ್ಯ ಬಂದು ರಾಜ್ಯ ಹೋಗುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ರಾಣಿ ಯುವರಾಜನಾಗುವ ಮಗನನ್ನು ಮಣೆಯಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿ ಊಟಮಾಡು ಎಂದಳೆಂದು ಕವಿ ಹೇಳಿದಾನೆ. ತಾಯಾದವಳಿಗೆ ಯಾವ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಾಗಲಿ ಮಗನು ಊಟಮಾಡುವುದು ದೊಡ್ಡ ವಿಷಯ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಈ ಮಾತನ್ನು ಸಣ್ಣದೆಂದು ಬಿಡಲಾರದೆಹೋದನು. ಕೌಸಲ್ಯೆ ಮಗನನ್ನು ಸಂಭ್ರಮದಿಂದ ಮಣೆಯಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿ ಊಟಮಾಡೆಂದು ಹೇಳಿ "ನೀನು ತಂದೆಯಿಂದ ಯೌವರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಚನ ಹೊಂದುತ್ತೀಯೆ" ಎಂದು ನುಡಿಯಲು ರಾಮನು ತಾಯಿಗೆ ಕೈಮುಗಿದು ತಲೆಬಾಗಿ ಉತ್ತರ ಹೇಳಿದನು. ಈ ಸಂದರ್ಭ ಬಹು ಭಾವಭರಿತವಾದದು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಜೀವ ಒಂದನ್ನೊಂದು ಎದುರಿಸಿದೆ. ಒಂದು ತಾಯ ಜೀವ. ಕೌಸಲ್ಯೆ ರಾಮನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದದ್ದನ್ನು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ತಾಯಿಕುದುರೆ ಮರಿಯ ಬಳಿಗೆ ಬಂದಂತೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮರಿ ಬೆಳೆದಿದೆ. ಆದರೂ ತಾಯಿಗೆ ಅದು ಎಂದೆಂದಿಗೂ ಮರಿಯೆ. ಮರಿಗಾದರೆ ತಾನು ಬೆಳೆದಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಂಕೋಚ, ನಾಚಿಕೆ. ತಾಯಿ ಜೀವಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಮಗನು ಯುವರಾಜನಾಗುವನೆಂದೇ ಭ್ರಮೆ. ಮಗನ ಜೀವಕ್ಕೆ ಆ ಭ್ರಮೆ ಹರಿದು ಹೋಗಿತ್ತು. ಒಂದು ಜೀವ ಬಾಳಿನ ಪರಮಾವಧಿಯ ಸುಖವನ್ನು ಪಡೆದೆನೆಂದು ಸಂತೋಷದಲ್ಲಿದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಜೀವ, ತನಗಾಗಿಯಲ್ಲ, ಆ ಜೀವಕ್ಕಾಗಿ, ಆ ಸುಖ ತಪ್ಪಿತೆಂದು ಚಿಂತೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಕುತೂಹಲವು

ನಿರಾಶೆಯನ್ನೂ ಸಂತೋಷವು ವ್ಯಥೆಯನ್ನೂ ಬೆಳದಿಂಗಳು ಕತ್ತಲನ್ನೂ ಎದುರಿಸಿ ನಿಂತಿರುವ ಒಂದು ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಕವಿ ಇಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ತಾಯಿ ತನ್ನಿಂದ ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವ ಸಂತೋಷವನ್ನು ತಾನು ಅವಳಿಗೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ರಾಮನಿಗೆ ನಾಚಿಕೆ. ಅವನು ಕೈಕಯಿಯ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಮಾತನ್ನು ತಾಯಿಗೆ ಹೇಳಿ, ತಾನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಭರತನು ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳುವನೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದನು. ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ಕೊಡಲಿಯಿಂದ ಕಡಿದ ಸಾಲ ಯಷ್ಟಿಯಂತೆ ನೆಲಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದಳು. ರಾಮನು ತಾಯನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆ ಎತ್ತಿದನು. ಧೂಳಾದ ಆಕೆಯ ಮೈಯಿಂದ ಧೂಳನ್ನು ಕೊಡಹಿದನು. ಕೌಸಲ್ಯೆ ಎಚ್ಚೆತ್ತು "ಅಪ್ಪಾ, ನೀನು ಹುಟ್ಟದೆ ಇದ್ದಿದ್ದರೆ ನಾನು ಈ ದುಃಖವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದವರಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲವೇ ಎಂಬುದು ಒಂದೇ ದುಃಖ. ಅವರು ಬೇರೆಯ ದುಃಖವನ್ನು ಕಾಣರು. ನಾನು ಗಂಡನೊಂದಿಗೆ ಸಂಸಾರಮಾಡಿ ಸುಖ ಸೌಭಾಗ್ಯಗಳನ್ನು ಕಂಡವಳಲ್ಲ. ಹಿರಿಯ ಹೆಂಡತಿಯಾದರೂ ಬೇರೆಯ ಹೆಂಡಿರಿಂದ ಅನೇಕ ಸಣ್ಣ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಅನುಭವಿಸಿದೆನು. ನೀನು ಇಲ್ಲಿರುವಾಗಲೇ ಹೀಗಾದಮೇಲೆ ಕಾಡಿಗೆ ಹೋದಮೇಲೆ ಇನ್ನೇನು ? ನನಗೆ ಸಾವೇ ನಿಜ ; ಇನ್ನು ನನ್ನನ್ನು ಸೇವಿಸುವರು ಯಾರು, ಅನುಸರಿಸುವರು ಯಾರು ? ಇನ್ನು ನಾನು ಕೈಕಯಿಯ ಪರಿವಾರದ ಜನಕ್ಕೆ ಸಮ ; ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೂ ಕೀಳು. ನಿನ್ನ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡದೆ ನಾನು ದಿನಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಕಳೆಯಲಿ ? ಉಪವಾಸಯೋಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಹು ವಿಧವಾದ ಶ್ರಮವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದೆನು. ಎಲ್ಲ ವ್ಯರ್ಥವಾಯಿತು. ಈ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿಯೂ ನನ್ನ ಹೃದಯ ಒಡೆಯದಿದೆಯಲ್ಲ. ಅದು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಸ್ಥಿರವಾದದು. ಮೃತ್ಯು ನನ್ನನ್ನು ಅರಿಯದೆಂದೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಯಮನ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಸ್ಥಳವಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗಿರಬೇಕು. ಅಂತಕನು ಅದರಿಂದಲೇ ನನ್ನನ್ನು ಇನ್ನೂ ಕೊಂಡು ಹೋಗಲಿಲ್ಲ. ನೀನಿಲ್ಲದೆ ನಾನು ಬದುಕಿ ಆಗತಕ್ಕದ್ದೇನು ? ನಾನು ನಿನ್ನ ಹಿಂದೆಯೇ ಬರುತ್ತೇನೆ" ಎಂದಳು. ಹೀಗೆ ದುಃಖಿಸುತ್ತಿರುವ ಕೌಸಲ್ಯೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು "ತಾಯಿ,

ಹೆಂಗಸೊಬ್ಬಳ ಮಾತಿಗಾಗಿ ರಾಮನು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವನಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದೆನ್ನುವುದು ನನಗಾದರೂ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ವಿಪರೀತನೂ, ವೃದ್ಧನೂ, ವಿಷಯದಿಂದ ಪ್ರಧರ್ಷಿತನೂ ಆದ ನೃಪನು ಹೆಣ್ಣಿನ ಮೋಹಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವುದನ್ನು ಹೇಳದೆ ಬಿಡುವನು ? ರಾಮನನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರದಿಂದ ಹೊರಡಿಸಿ ವನಕ್ಕೆ ಅಟ್ಟಬೇಕಾದಂಥ ದೋಷ ಅಥವಾ ಅಪರಾಧ ಅವನಲ್ಲಿ ಯಾವುದಿದೆಯೋ ನಾನು ಅದನ್ನು ಕಾಣೆ. ಅವನ ಹಗೆಯಾಗಲಿ ಅವನಿಂದ ಶಿಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಲಿ ಅವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನೆಣಿಸುವವರನ್ನು ನಾನು ಅರಿಯೆನು. ದೇವಕಲ್ಪನೂ, ಋಜುಮಾರ್ಗ ಪ್ರವರ್ತಕನೂ, ದಾಂತನೂ, ಹಗೆಗಳಿಗಾದರೂ ವಾತ್ಸಲ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವವನೂ ಆದ ಧರ್ಮಿಷ್ಠನಾದ ಪುತ್ರನನ್ನು ನಿಷ್ಕಾರಣವಾಗಿ ಯಾರು ತಾನೇ ತೊರೆಯುವರು” ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಅಣ್ಣನನ್ನು ಕುರಿತು “ಅಣ್ಣ, ನಾನೂ ನೀನೂ ಜೊತೆಯಾಗಿ ನಿಂತರೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಮೀರುವವರು ಯಾರು ? ಯಾರಾದರೂ ಎದುರಿಸಿದರೆ ಅವರನ್ನು ಕೊಂದುಹಾಕುವೆನು. ತಂದೆ ಕೈಕಯಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿತನಾಗಿ ವಿರೋಧಿಸುವುದಾದರೆ ಅವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದು ಅಥವಾ ಕಟ್ಟಿಹಾಕುವುದು. ಕಾರ್ಯಾಕಾರ್ಯವನ್ನು ಕಾಣದ ಮನುಷ್ಯನು ಹಿರಿಯನಾದರೂ ಶಿಕ್ಷಾರ್ಹನು” ಎಂದು, ಮತ್ತೆ ಕೌಸಲ್ಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತು “ತಾಯಿ, ನಾನು ರಾಮನಲ್ಲಿ ಅನುರಕ್ತನಾಗಿದೇನೆ. ಸತ್ಯದಿಂದ ಧನುಸ್ಸಿನಿಂದ ದಾನದಿಂದ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಆಣೆಮಾಡಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಹೊತ್ತಿದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಅರಣ್ಯವನ್ನಾಗಲಿ ರಾಮನು ಯಾವಾಗ ಪ್ರವೇಶಿಸುವನೋ ಆ ಅಗ್ನಿ ಆ ಅರಣ್ಯವನ್ನು ಅವನಿಗೂ ಮೊದಲು ನಾನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ನೀನು ನೋಡು, ನನ್ನ ಶೌರ್ಯದಿಂದ ನಿನ್ನ ಈ ದುಃಖವನ್ನು ಹರಿಸುತ್ತೇನೆ. ನೀನು ನೋಡು, ರಾಮನೂ ನೋಡಲಿ” ಎಂದು ಕೂಗಾಡಿದನು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಈ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಆಸೆ ತಲೆದೋರಿತು. ಈ ಹುಡುಗನ ಆರ್ಭಟದಿಂದ ಜನರು ಹೆದರಿ ರಾಮನ ವನವಾಸದ ಮಾತು ನಿಲ್ಲುವುದೇನೋ ಎಂದು. ಅಥವಾ ರಾಮನೂ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ ಒಂದಾಗಿ ಶತ್ರುಪಕ್ಷವನ್ನು ಅಡಗಿಸಿವನೂ ಅಡಗಿಸಬಹುದು ಎಂದು, ಅವಳಿಗೆ ಚಪಲ. ರಾಮನು ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದ

ಕಾರಣದಿಂದ ಅಥವಾ ಯಾರೊಬ್ಬರ ಭಯದಿಂದ ಅಥವಾ ಬಲವಂತದಿಂದ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದು ಆಕೆಗೆ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಊರಿನಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರವುಳ್ಳವನು, ಊರಿನಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವುದಕ್ಕೆ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, ಕಾಡಿಗೆ ತಾನಾಗಿ ಏಕೆ ಹೋಗುವನು ? ಇದು ಪ್ರಾಯಶಃ ಯಾರಿಗಾದರೂ ಹುಟ್ಟುವ ಸಂದೇಹವೇ. ರಾಮನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದದು ಕೈಕಯಿಯೂ ಅಲ್ಲ, ದಶರಥನೂ ಅಲ್ಲ; ರಾಮನಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದ ಧರ್ಮವಿವೇಚನೆ. ಕತ್ತಿಯ ಅಲಗಿನಂತೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಧರ್ಮದ ಪಥದಲ್ಲಿ ರಾಮನು ಎಡೆತಪ್ಪದೆ ನಡೆಯಲಪೇಕ್ಷಿಸಿದನು. ಆ ಪಥ ಕತ್ತಿಯ ಅಲಗಿನಂತೆ ಹರಿತವಾದುದೂ ಹೌದು. ಉಳಿದವರಿಗೆ ಆ ಪಥ ಇಷ್ಟು ಹರಿತವೆಂದು ಕಂಡಿತು; ಇಷ್ಟು ಸೂಕ್ಷ್ಮವೆಂದು ಕಾಣದೆಹೋಯಿತು. ರಾಣಿ ಮಗನನ್ನು ಕುರಿತು "ಮಗು, ನಿನ್ನ ತಮ್ಮನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿದೆಯಲ್ಲವೆ? ಇನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡು. ನನ್ನ ಸವತಿಯ ಅಧರ್ಮ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿ ನನ್ನನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋಗುವುದು ನಿನಗೆ ತಕ್ಕದಲ್ಲ. ಧರ್ಮ ಧರ್ಮ ಎಂದು ಧರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಸಲೆಳಸುವ ನೀನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ನನ್ನ ಶುಶ್ರೂಷೆಯನ್ನು ಮಾಡು. ಇದು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಧರ್ಮ. ನಿನಗೆ ರಾಜನು ಹೇಗೆ ಪೂಜ್ಯನೋ ಹಾಗೆಯೇ ನಾನೂ ಪೂಜ್ಯಳು. ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟುಹೋದರೆ ನಾನು ಜೀವಿಸಲಾರೆನು; ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವೆನು. ನಿನಗೆ ಸಿರಿಯು ಉಂಟಾಗುವುದು" ಎಂದಳು. ರಾಮನು ಅವಳಿಗೆ "ತಂದೆಯ ಮಾತನ್ನು ಮೀರುವುದಕ್ಕೆ ನನಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ನನಗೆ ಅಪ್ಪಣೆ ಕೊಡು. ನಾನು ಧರ್ಮವೆಂದು ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಇದುವರೆಗೆ ಹಿರಿಯರು ಮಾಡಿರತಕ್ಕದೇ. ತಂದೆ ಕೊಟ್ಟ ಮಾತನ್ನು ನಡೆಸುವುದರಲ್ಲಿ ನಾನು ಹೊಸದೇನನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನನಗೆ ಕೆಟ್ಟದಾಗುವುದಿಲ್ಲ" ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಕುರಿತು "ತಮ್ಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ನಿನಗೆ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಸ್ನೇಹವಿದೆಯೆಂದು ನಾನು ಬಲ್ಲೆನು. ನಿನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮವೂ ಸತ್ವವೂ ತೇಜಸ್ಸೂ ದುಸ್ಸಹವಾದುವೆಂದು ನನಗೆ ತಿಳಿದಿದೆ. ನಮ್ಮ ತಾಯ ಈ ದುಃಖ ಅತುಲವಾದದೆಂದು ಕೂಡ ನಾನು ಬಲ್ಲೆನು. ಆದರೆ ಅಣ್ಣಾ, ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ

ಧರ್ಮ ಹಿರಿದು. ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯ ಮುಖ್ಯ. ನಮ್ಮ ತಂದೆಯ ಮಾತು ನಡೆಯುವುದೆನ್ನುವುದು ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ನಮಗೆ ಧರ್ಮ ಸಂಶ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ನೀನು ಈ ನಿನ್ನ ಕ್ಷಾತ್ರಮತಿಯನ್ನು ಬಿಡಬೇಕು. ಧರ್ಮವನ್ನು ಹಿಡಿಯಬೇಕು" ಎಂದು ಹೇಳಿ, ಪುನಃ ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ "ನನಗೆ ಅಪ್ಪಣೆ ಕೊಡು ತಾಯೆ. ನಿನ್ನಾಣೆ. ನನಗೆ ಆಶೀರ್ವಾದಮಾಡಿ ನನ್ನನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡು. ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿ ನಾನು ಪುನಃ ನಗರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತೇನೆ. ನೀನೂ ನಾನೂ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ ಸುಮಿತ್ರಾದೇವಿಯೂ ತಂದೆಯ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ನಡೆಯಬೇಕು. ಇದು ಸನಾತನವಾದ ಧರ್ಮ" ಎಂದು ಬೇಡಿದನು. ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಈ ಸನಾತನವಾದ ಧರ್ಮದ ರಹಸ್ಯ ಮನ ಹೊಗಲಿಲ್ಲ. "ನಿನಗೆ ತಂದೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ನಾನೂ ಹಿರಿಯಳೇ. ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನೀನು ವನಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು ತಕ್ಕದಲ್ಲ. ನಾನು ಅನುಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೊಡಲಾರೆನು. ನೀನಿಲ್ಲದೆ ನನಗೆ ಬದುಕಿನಿಂದ ಆಗಬೇಕಾದದೇನು? ನನಗೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ನೀನು ಹೆಚ್ಚು," ಎಂದು ಅವಳು ಮಗನನ್ನು ಮತ್ತೆ ತಡೆದಳು. ಪ್ರಾಯಶಃ ಹೆಂಡತಿ ಗಂಡನಿಗೆ ಹೇಳಬಹುದಾದಂಥ ಮಾತುಗಳನ್ನು ತಾಯಿ ಮಗನಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಳೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ರಾಮನು ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಹೇಳಿದನು: "ಧರ್ಮವೂ, ಅರ್ಥವೂ, ಕಾಮವೂ ಧರ್ಮದಿಂದಲೇ ದೊರೆಯಬೇಕು. ಮನುಷ್ಯನು ಇವು ಮೂರೂ ಸೇರಿರುವ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಮೂರೂ ಸೇರದಿರುವಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ ಯಾವುದರಲ್ಲಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. ಧರ್ಮ ಇಲ್ಲದೆ ಅರ್ಥ ಇರುವುದನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಮನುಷ್ಯನು ದ್ವೇಷ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಧರ್ಮವಿಲ್ಲದೆ ಕಾಮವಿರುವುನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಅಯೋಗ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ನಾವೆಲ್ಲ ತಂದೆಯ ಮಾತನ್ನು ನಡೆಸಬೇಕು. ನಮ್ಮ ತಾಯಿಗಾದರೂ ಅವನು ಭರ್ತಾ, ಗತಿ, ಧರ್ಮ. ನಮ್ಮ ತಂದೆ ಅರಸಾಗಿ ಆಳುತ್ತ ಜೀವಂತನಾಗಿರುವ ನಮ್ಮ ತಾಯಿ ವಿಧವೆಯಾದ ಹೆಂಗಸಂತೆ ನನ್ನೊಡನೆ ಬರಬಹುದು ಹೇಗೆ?" ಹೀಗೆಂದು ಅವನು ತಾಯನ್ನು ಕುರಿತು "ತಾಯಿ. ಅಪ್ಪಣೆ ಕೊಡು. ಬರಿಯ ದೊರೆತನದಷ್ಟಕ್ಕಾಗಿ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ತೊರೆಯಬಾರದು. ಜೀವಿತ ದೀರ್ಘವಲ್ಲ. ಅಲ್ಪಮಾನದ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಧರ್ಮವನ್ನು

ಬಿಟ್ಟು ಅಲ್ಪವಾದ ಮೊರೆತನವನ್ನು ನಾನು ವರಿಸಲಾರೆನು" ಎಂದನು. ಇರುವ ಕೊಂಚ ದಿನದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಫಲ ಯಾವುದೋ ಅದನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕು. ರಾಜ್ಯ, ಧರ್ಮ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ ಹೆಚ್ಚಿನ ಫಲ; ರಾಜ್ಯ ಕಡಮೆಯದು. ಇದು ರಾಮನ ಮನಸ್ಸಿನ ನಿಶ್ಚಯ. ಸೌಮಿತ್ರಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಕೋಪ ಇಳಿದಿರಲಿಲ್ಲ; ರಾಮನು ಅವನಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಬೇಕಾಯಿತು. ಅವನು "ಇದೆಲ್ಲ ದೈವದ ಕರ್ಮ. ಕೈಕೇಯಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದ್ವೇಷವನ್ನೆಣಿಸಬೇಡ" ಎಂದನು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು "ವಿಕ್ಲಬನೂ ವೀರ್ಯಹೀನನೂ ಆದವನು ದೈವವನ್ನು ಅನುವರ್ತಿಸಬೇಕು. ಸಂಭಾವಿತಾತ್ಮರಾದ ವೀರರು ದೈವವನ್ನು ಉಪಾಸನೆಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರು ತಮ್ಮ ಯತ್ನದಿಂದ ದೈವವನ್ನು ಪ್ರಬಾಧಿಸಬಲ್ಲರು. ಅವರು ದೈವದಿಂದ ಅನರ್ಥ ಒದಗಿದಾಗ ಅದರಿಂದ ಕ್ಲೇಶಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ದೈವದಿಂದ ಇದು ಯಾವುದೂ ಆಗಬೇಕಾದದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಾನು ಈಗ ತೋರಿಸಿಯೇನು. ಈ ನನ್ನ ತೋಳುಗಳು ಬರಿಯ ಸೊಗಸಿಗಾಗಿ ಇಲ್ಲ. ಈ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ನಾನು ಭೂಷಣಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಡಿದಿಲ್ಲ. ಈ ರಾಜ್ಯ ನಿನಗೆ ವಶವಾಗುವ ದಾರಿ ಯಾವುದೋ ಅದನ್ನು ನನಗೆ ಹೇಳು. ಅದನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ನಾನು ನಿನ್ನ ಕಿಂಕರನು" ಎಂದನು. ರಾಮನು ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಮಾತಿಗೆ ಒಂದೇ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದನು. "ತಮ್ಮ, ನಾನು ತಂದೆಯ ಮಾತಿನ ಅಂಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇನೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿ. ಇದೇ ಒಳ್ಳೆಯ ದಾರಿ" ಎಂದನು. ಪಿತೃವಾಕ್ಯಪರಿಪಾಲನದಲ್ಲಿ ನಿಶ್ಚಲನಾಗಿದ್ದ ರಾಮನನ್ನು ನೋಡಿ ಕೌಸಲ್ಯೆ "ಇದುವರೆಗೆ ಕಷ್ಟವನ್ನು ನೋಡದ ನನ್ನ ಮುತ್ತು ದಶರಥನ ಕುಮಾರನು ಭಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಜೀವಿಸುವುದು? ಯಾವನ ಭೃತ್ಯರೂ ದಾಸರೂ ಮೃಷ್ಟಾನ್ನವನ್ನು ಭುಜಿಸುವರೋ ಅಂಥವನು ವನದಲ್ಲಿ ಫಲ ಮೂಲಗಳನ್ನು ತಿಂದು ಹೇಗೆ ಜೀವಿಸುವನು? ಮನುಷ್ಯ. ಅದೃಷ್ಟದ ಬಲವೇ ಬಲ. ಇಂಥದನ್ನು ಅದು ನಡೆಯಿಸಿಬಿಡುತ್ತದೆ. ಮಗನೇ, ನಾನು ನೀನು ಹೋದಲ್ಲಿಗೆ ಬರುತ್ತೇನೆ" ಎಂದಳು. ರಾಮನು ಅವಳಿಗೆ "ರಾಜನು ಕೈಕೇಯಿಯಿಂದ ವಂಚಿತನಾಗಿದಾನೆ. ನೀನೂ ಅವನನ್ನು ಪರಿತ್ಯಜಿಸಿದರೆ ಅವನು ಬದುಕಿರಲಾರನು. ಭರ್ತೃಪರಿತ್ಯಾಗ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ತಕ್ಕದಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ತಂದೆ ಜೀವಂತನಾಗಿರುವಷ್ಟು ದಿನವೂ

ನೀನು ಅವನ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕದು. ಇದು ಸನಾತನಧರ್ಮ" ಎಂದು ಅರಿಕೆಮಾಡಿದನು. ಇಷ್ಟು ಮಾತಾದಮೇಲೆ ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದಳು. ರಾಮನು ತಾಯಿಗೆ "ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷದ ದಿನ ವನದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸಿ ನಾನು ನಿನ್ನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಡೆಸುವುದಕ್ಕೆ ಸುಖದಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತೇನೆ" ಎಂದನು. ತಾಯಿ ಅವನಿಗೆ ಸ್ವಸ್ತ್ಯಯನವನ್ನು ಆಚರಿಸಿದಳು. "ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗದೆ ಇರಲು ಆಗುವುದಿಲ್ಲ: ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ವಾದರೆ ಹೋಗಿಬಾ. ಆದರೆ ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ ಹಿಂತಿರುಗು. ಧೃತಿಯಿಂದಲೂ ನಿಯಮದಿಂದಲೂ ನೀನು ಯಾವ ಧರ್ಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತೀಯೋ ಅದೇ ಧರ್ಮ ನಿನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ನೀನು ಚೈತ್ಯ ಆಯತನಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಣಾಮಮಾಡುತ್ತೀಯೋ ಅದು ನಿನ್ನನ್ನು ವನದಲ್ಲಿ ಮಹರ್ಷಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಪತಂಗಗಳು ಪನ್ನಗಗಳು ಸಿಂಹಗಳು ನಿನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ಋತುಗಳು ಪಕ್ಷಗಳು, ಮಾಸ ಸಂವತ್ಸರಗಳು, ಹಗಲು ಇರುಳುಗಳು, ಘಳಿಗೆ ಮುಹೂರ್ತಗಳು, ನಿನಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಮಾಡಲಿ. ಆಕಾಶ ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಪೃಥಿವಿ ಸಮಸ್ತ ನದಿಗಳು, ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಸರ್ವಗ್ರಹ ಗಳು ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳು, ಎಲ್ಲ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಪಾಲಿಸಲಿ. ರೌದ್ರರೂ ಕ್ರೂರಕರ್ಮಿಗಳೂ ಕ್ರವ್ಯಾದರೂ ಆದ ರಾಕ್ಷಸರಿಂದ ಪಿಶಾಚರಿಂದ ನಿನಗೆ ತೊಂದರೆಯಾಗದಿರಲಿ. ಕೋಡಗ ಚೇಳಿನಿಂದ ಹುಳು ಹುಟ್ಟರೆಯಿಂದ ಹಾವು ಹಕ್ಕಿಗಳಿಂದ ನಿನಗೆ ತೊಂದರೆಯಾಗದಿರಲಿ." ಹೀಗೆ ಕೌಸಲ್ಯಾ ದೇವಿ ಮಗನಿಗೆ ರಕ್ಷೆಹಾಕಿ, "ಸರ್ವದೇವನಮಸ್ಕೃತನಾದ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷನಿಗೆ ವೃತ್ರನಾಶಕ್ಕೆ ಹೊರಟವೇಳೆ ಯಾವ ಮಂಗಳವೋ ಅದು ನಿನಗಾಗಲಿ. ಗರುತ್ಮಂತನಿಗೆ ಅವನು ಅಮೃತ ತರಲು ಹೊರಟವೇಳೆ ವಿನತೆ ಯಾವ ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡಿದಳೋ ನಿನಗೆ ಅದೇ ಮಂಗಳವಾಗಲಿ. ಅಮೃತೋ ತ್ಪಾದನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೈತ್ಯಘ್ನ ವಜ್ರಧರನಿಗೆ ಅದಿತಿ ಯಾವ ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡಿದಳೋ ಅದು ನಿನಗಾಗಲಿ. ಅಮಿತತೇಜಸನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ ಪ್ರಕ್ರಮದ ವೇಳೆ ಯಾವ ಮಂಗಳವಾಯಿತೋ ಅದು ನಿನಗಾಗಲಿ," ಎಂದು ಮಂಗಳವನ್ನು ಬಯಸಿ ಅವನ ಮಂಡೆಯನ್ನು ಆಘ್ರಾಣಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡು "ಮಗನೆ, ಸುಖವಾಗಿ ಹೋಗಿಬಾ.

ನಿನ್ನ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿ ನೀನು ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬರುವುದನ್ನು ನೋಡುತ್ತೇನೆ," ಎಂದಳು. ರಾಮನು ತಾಯಿಗೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣ ನಮಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಸೀತೆಯ ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತನ್ನ ಮಂದಿರಕ್ಕೆ ಹೊರಟನು.

ಸೀತೆಯ ಹಟ

ವಾಡಿಕೆಯ ಮರ್ಯಾದೆ ಪರಿವಾರಗಳಿಲ್ಲದೆ ಒಬ್ಬನೇ ಬಂದ ರಾಮನನ್ನು ನೋಡಿ ಸೀತೆಯ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಶಂಕೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಅವಳು ಪತಿಯನ್ನು ಒಡನೆಯೇ ಇದೇನು ಹೀಗೆ ಬಂದಿದೀಯೆ ಎಂದು ಕೇಳಿದಳು. ರಾಮನು ಅವಳಿಗೆ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು. "ನಾನು ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷ ವನವಾಸ ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. ಭರತನು ಯುವರಾಜನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ವನಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮೊದಲು ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡಿ ಹೋಗಲು ಬಂದಿದೇನೆ. ಭರತನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಯಾವಾಗಲೇ ಆಗಲಿ ಹೊಗಳಬಾರದು. ಋದ್ಧಿಯುಕ್ತರಾದ ಜನರು ಪರಸ್ತವವನ್ನು ಸಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನೀನು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಸುಖಗಳನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಅವನಿಗೆ ವಿರೋಧ ಕಾಣದಂತೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ನಾನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಲಾಗಿ ನೀನು ವ್ರತೋಪವಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟು ಹೊತ್ತು ಹೊತ್ತಿಗೆ ಯಥಾವಿಧಿಯಾಗಿ ದೇವರ ಪೂಜೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ನಮ್ಮ ತಂದೆ ದಶರಥನಿಗೂ ವೃದ್ಧಳೂ ಸಂತಾಪಕರ್ಶಿತಳೂ ಆದ ನಮ್ಮ ತಾಯಿ ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿಗೂ ಗೌರವ ತೋರಿಸುತ್ತ ಇರಬೇಕು. ಉಳಿದ ನಮ್ಮ ತಾಯಂದಿರು ಅವಳಂತೆಯೇ ವಂದಿತವ್ಯರು. ಭರತ ಶತ್ರುಘ್ನರು ನನಗೆ ಪ್ರಾಣಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಿಯರಾದವರು. ನೀನು ಅವರನ್ನು ಭ್ರಾತೃಗಳಂತೆ ಪುತ್ರರಂತೆ ಕಾಣಬೇಕು. ನೀನು ಭರತನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲಾಗಲಿ ವಿಪ್ರಿಯವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗದು. ಅವನು ರಾಜನು. ದೇಶಕ್ಕೂ ಕುಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಭು. ನಾನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬರುತ್ತೇನೆ" ಎಂದನು. ರಾಮನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಸಿತಾದೇವಿಗೆ ಕೋಪಬಂದಿತು. ಅವಳು ಅವನಿಗೆ "ರಾಮ, ಇದು ಏನು ನೀನು ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದು ? ನಿನ್ನ ನಿಶ್ಚಯವೆಂದು ಇಷ್ಟು ಹಗುರವಾಗಿ ನೀನು ಹೇಳುವ ಈ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ನನಗೆ ನಗೆ ಬರುತ್ತಿದೆ.

ತಂದೆ ತಾಯಿ ಸೋದರರು ಮಕ್ಕಳು ಸೊಸೆ ಇವರೆಲ್ಲ ಅವರವರ ಪುಣ್ಯವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾರೆ, ಅವರವರ ಭಾಗ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತಾರೆ. ಹೆಂಡತಿ ಒಬ್ಬಳಿಗೆ ಪುಣ್ಯವೂ ಭಾಗ್ಯವೂ ಬೇರೆ ಇಲ್ಲ ; ಅವಳು ಪತಿಯ ಭಾಗ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾಳೆ. ಆದಕಾರಣ ನಿನ್ನನ್ನು ವನಕ್ಕೆ ಹೋಗೆಂದು ಹೇಳಿದವರು ನನಗೂ ಅದನ್ನು ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ. ನೀನು ವನಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದಾದರೆ ನಾನು ನಿನ್ನ ಮುಂದೆ ನಡೆಯತಕ್ಕವಳು ; ದಾರಿಯ ಕುಶಕಂಟಕಗಳನ್ನು ತೆಗೆದು ಹಾಕುವವಳು. ನನ್ನಿಂದ ನಿನಗೆ ಯಾವ ತೊಂದರೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ನನ್ನನ್ನು ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗು. ತಂದೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ವನದಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗಿರುತ್ತೇನೆ. ನಿತ್ಯವೂ ನಿನಗೆ ಸೇವೆ ಮಾಡುತ್ತ ನಿಯತಳಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಿಯಾಗಿ, ಮಧುಗಂಧ ವನಗಳಲ್ಲಿ ನಿನ್ನೊಡನೆ ವಿಹರಿಸುತ್ತೇನೆ. ನೀನೂ ವನದಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಪರಿಪಾಲಿಸಬಲ್ಲೆ. ನಾನು ನಿನಗೆ ತೊಂದರೆಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ. ಧೀಮಂತನಾದ ನಿನ್ನೊಡನೆ ಇರುತ್ತ ನದಿಗಳನ್ನೂ, ಶೈಲಗಳನ್ನೂ, ಪಲ್ವಲಗಳನ್ನೂ ನೋಡಬೇಕೆಂದು ನನಗೆ ಆಸೆ. ಹಂಸ ಕಾರಂಡವಗಳಿಂದ ಹರಹಿ ತುಂಬ ತಾವರೆ ಹೂಗಳಿಂದ ಸೊಗಯಿಸುವ ಸರೋವರಗಳನ್ನು ನೋಡಲು ನಾನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿನ್ನೊಂದಿಗೆ ಯತವ್ರತಳಾಗಿ ಸ್ನಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಹೀಗೆ ನೂರು ಸಾವಿರ ವರ್ಷವಾದರೂ ನಾನು ನಿನ್ನೊಂದಿಗೆ ಇರುವೆನು ; ಇದರಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವನ್ನು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವರ್ಗವಾದರೂ ನನಗೆ ಇದಕ್ಕಿಂತ ಚೆನ್ನವೆಂದು ಕಾಣದು. ಅನನ್ಯಭಾವಳೂ, ಅನುರಕ್ತಚೇತಸಳೂ ಆದ ನನ್ನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗು. ನೀನು ತೊರೆದುಹೋದರೆ ನಾನು ಮರಣವನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಿಸುವೆನು. ನನ್ನ ಯಾಚನೆಯನ್ನು ನಡೆಯಿಸು. ನಾನು ನಿನಗೆ ಬಹಳ ಭಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ" ಎಂದಳು. ರಾಮನು "ದೇವಿ, ನೀನು ಉತ್ತಮ ಕುಲದ ಸ್ತ್ರೀ. ಸದಾ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಿರತಳು. ನೀನು ಇಲ್ಲಿದ್ದು ಧರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಯಿಸು. ವನದಲ್ಲಿ ತೊಂದರೆಗಳು ಬಹಳ. ನನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳು. ಕಾಂತಾರ ನಿನದಗಳು ಭಯಂಕರವಾದುವು. ವನದ ಮಹಾಮೃಗಗಳು ನೋಡಲು ಭೀಕರವಾದುವು. ನದಿಗಳು ಬವಿ. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಮೊಸಳೆಗಳು. ದಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಳ್ಳು, ಬಳ್ಳಿಗಳು. ಮರದಿಂದ

ಬಿದ್ದ ಹಣ್ಣನ್ನು ತಿನ್ನಬೇಕು. ಅದು ಸಿಕ್ಕದಿದ್ದರೆ ಉಪವಾಸಮಾಡಬೇಕು. ಜಟೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಯಿಸಬೇಕು. ವಲ್ಕಲವನ್ನು ಧರಿಸಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಬಹು ರೀತಿಯ ಬಹು ರೂಪದ ಹಾವುಗಳು ಹರಿಯುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಪತಂಗಗಳು, ವೃಶ್ಚಿಕಗಳು, ಕೀಟಗಳು, ದಂಶಗಳು, ಮಶಕಗಳು, ನಿತ್ಯವೂ ಬಾಧಿಸುವವು. ನೀನು ವನಕ್ಕೆ ಬರುವ ಮಾತನ್ನು ಬಿಡು" ಎಂದನು. ಇದಕ್ಕೆ ಸೀತೆ "ನೀನು ಯಾವುದನ್ನು ವನವಾಸದ ತೊಂದರೆಗಳೆಂದು ಹೇಳುವೆಯೋ ಅವೇ ನನಗೆ ನಿನ್ನ ಸಲುವಾಗಿ ಗುಣಗಳೆಂದು ತಿಳಿ. ಹುಲಿ ಸಿಂಹಗಳು ನಮಗೆ ತೊಂದರೆಮಾಡಲಾರವು. ಜನರನ್ನು ಎಂದೂ ನೋಡದಕಾರಣ ಅವು ನಿನ್ನನ್ನು ಕಂಡು ದೂರ ಹೋಗುವುವು. ನಾನು ನಿನ್ನ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕಾದರೆ ಸುರೇಶ್ವರನಾದ ಶಕ್ರನು ನನ್ನ ಗೋಜಿಗೆ ಬರುವುದು ಸಾಧ್ಯವೆ ? ನಾನು ತಂದೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನನಗೆ ವನದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದೆಯೆಂದು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಂದ ಕೇಳಿದ್ದೆನು. ಅಂದಿನಿಂದ ವನದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಬೇಕೆಂದು ನನಗೆ ಅಪೇಕ್ಷೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಆ ಮಾತು ಈಗ ನಿಜವಾಯಿತು. ಹೀಗೆಯೇ ಒಬ್ಬ ಭಿಕ್ಷುಣಿಯೂ ಹೇಳಿದ್ದಳು. ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಜತೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದೆ ಇದೀಯೆ ? ನಾನು ಭಕ್ತಳಲ್ಲವೆ ? ಪತಿವ್ರತೆಯಲ್ಲವೆ ? ಸುಖದುಃಖದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗಿಲ್ಲವೆ ? ದೀನಳಾದ ನನ್ನನ್ನು ನೀನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಬಾರದು. ಹಾಗೆ ಮಾಡಿದೆಯಾದರೆ ನಾನು ಜೀವವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತೇನೆ" ಎಂದಳು. ರಾಮನು ದೇವಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಬಹು ವಿಧವಾದ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಿದನು. ಆಕೆ ಅದೊಂದನ್ನೂ ಕೇಳಲಿಲ್ಲ. ಕೊನೆಗೂ ಅವನು ಸಮ್ಮತಿಸದಿರಲು ಬಹು ಕೋಪದಿಂದ "ರಾಮ, ನಮ್ಮ ತಂದೆ ಜನಕನು ಪುರುಷವಿಗ್ರಹವುಳ್ಳ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಅಳಿಯನೆಂದೇನಾದರೂ ತಿಳಿದುಕೊಂಡನೋ ? ರಾಮನಿಗೆ ಮೀರಿದ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಜನರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಅನೃತ ಇರಬೇಕಲ್ಲವೇ ? ಏನುತಾನೇ ಮಾಡಿದ್ದಕ್ಕಾಗಿ ನೀನು ವಿಷಣ್ಣನಾಗಿದೀಯೆ, ನಿನಗೆ ಯಾವುದರಿಂದ ಭಯವಾಗುತ್ತದೆ, ನೀನು ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಬಿಡಲಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೀಯೆ ? ಇನ್ನೂ ಚಿಕ್ಕ ವಯಸ್ಸಿನ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು

ಶೈಲೂಷನಂತೆ ಪರರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಹೋಗಲಪೇಕ್ಷಿಸುವೆ. ನಿನ್ನಂಥವರು ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿರಬಹುದೆಂದು ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನೊಡನೆ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ನನಗೆ ದಾರಿಯ ಮುಳ್ಳು ಕಲ್ಲು ಹತ್ತಿಯಂತೆ ತೊಗಲಿನಂತೆ ಮೆದುವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಗಾಳಿಯಿಂದ ಎದ್ದು ಮೇಲೆ ಬೀಳುವ ದೂಳನ್ನು ನಾನು ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಚಂದನವೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತೇನೆ. ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಹುಲ್ಲಿನಮೇಲೆ ದರ್ಭೆಯ ಚಾಪೆಯನ್ನು ಹಾಸಿ ಮಲಗುವುದಿದೆಯಲ್ಲ, ಅದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸುಖ ಯಾವುದಿದೆ? ಹಣ್ಣುಹಂಪಲು ನಾರು ಬೇರು ಯಾವುದನ್ನು ನೀನು ಕೊಂಚವೋ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೋ ತಂದು ಕೊಡುತ್ತಿಯೋ ಅದು ನನಗೆ ಅಮೃತರಸೋಪಮ. ನನ್ನಿಂದ ನಿನಗೆ ತೊಂದರೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಾನು ನಿನಗೆ ಬಹು ಭಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನನ್ನನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬಿಡಬೇಡ. ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗು. ಹಾಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗದೆ ಇದ್ದರೆ ನಾನು ವಿಷವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ನಿನ್ನನ್ನು ಅಗಲಿದ ಶೋಕವನ್ನು ನಾನು ಒಂದು ಮುಹೂರ್ತವಾದರೂ ತಡೆಯಲಾರೆನು. ಅಂತದರಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ವರುಷ ಮತ್ತೆ ಮೂರು ವರುಷ ಮತ್ತೆ ಒಂದು ವರುಷ ಇಷ್ಟು ದಿನ ಜೀವಿಸುವ ಮಾತೇನು,'' ಎಂದು ಅವನನ್ನು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಕಟ್ಟಿ ಕೊಂಡು ಕೊರಳೆತ್ತಿ ಅತ್ತಳು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಸಮಾಧಾನ ಪಡಿಸಿ ರಾಮನು ಅವಳಿಗೆ "ದೇವಿ, ನಿನ್ನನ್ನು ದುಃಖಗೊಳಿಸಿ ನಾನು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನಾದರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸೆನು. ನನಗೆ ಎಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಯಾವುದಾಗಲಿ ಭಯ ಕೂಡ ಇಲ್ಲ. ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಶಕ್ತನಾದರೂ ನಿನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಹೇಗೆಂದು ತಿಳಿಯದೆ ನೀನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದನ್ನು ನಾನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ನೀನು ನನ್ನೊಂದಿಗೆ ವನವಾಸಮಾಡಲು ಹುಟ್ಟಿ ದೀಯೆ ಎಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಧೀರನಿಗೆ ಕೀರ್ತಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ನನಗೆ ನೀನು ಬಿಡಲಾಗದ ವಸ್ತು. ಅಗತ್ಯವಾಗಿ ಜೊತೆಗೆ ಬಾ. ಸಹಧರ್ಮಚರಿ ಯಾಗು. ಈ ನಿನ್ನ ಯೋಚನೆ ನನ್ನ ನಿನ್ನ ಕುಲಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾದದು. ಕಾಡಿಗೆಹೊರಡಲು ತಕ್ಕ ಏರ್ಪಾಡನ್ನು ಮಾಡು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಭಿಕ್ಷುಕರಿಗೆ ಭೃತ್ಯರಿಗೆ ಒಡವೆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ದಾನಮಾಡು,'' ಎಂದನು. ಪತಿಯ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಆನಂದಪಟ್ಟು ಸೀತಾದೇವಿ ತನ್ನ ಒಡವೆ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹಂಚುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲುಮಾಡಿದಳು.

ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಪಟ್ಟು

ರಾಮಚಂದ್ರನು ಈ ವೇಳೆಗೆ ಇಬ್ಬರನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸಿ ಆಗಿತ್ತು. ಮೂರನೆಯ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸುವ ಕಾರ್ಯ ಅವನಿಗೆ ಈಗ ಒದಗಿತು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಇದುವರೆಗೆ ಅಣ್ಣನ ಮತ್ತು ಅತ್ತಿಗೆಯ ಈ ಸಂವಾದವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದು ಅವನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಜೊತೆಗೆ ಕರೆದು ಕೊಂಡುಹೋಗುವನೆಂದು ತಿಳಿದೊಡನೆ ಅವನ ಕಾಲಿಗೆ ಬಿದ್ದು ಅವನನ್ನೂ ಸೀತೆಯನ್ನೂ ಕುರಿತು "ನೀವು ಮೃಗಗಜಾಯುತವಾದ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದೇ ಆದರೆ ನಾನೂ ಜೊತೆಗೆ ಬರುತ್ತೇನೆ; ಧನುಸ್ಸನ್ನು ಹಿಡಿದು ಮುಂದೆ ನಡೆಯುತ್ತೇನೆ. ಅಣ್ಣ, ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಾನು ದೇವಲೋಕಾ ಕ್ರಮಣವನ್ನಾಗಲಿ ಅಮರತ್ವವನ್ನಾಗಲಿ ಬಯಸುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕಗಳ ದೊರೆತನವನ್ನು ಬೇಡುವುದಿಲ್ಲ" ಎಂದನು. ಈ ಮಾತು ಬೇಡವೆಂದು ರಾಮನು ಹೇಳಲಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು "ನೀನು ಆಗಲೇ ಇದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿ ಕೊಂಡೆಯಲ್ಲವೆ? ತಡೆಯುವುದೇಕೆ? ಈಗ ಜೊತೆಗೆ ಬರಬೇಕೆನ್ನುವ ನನಗೆ ಅಡ್ಡಿಮಾಡುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನು? ಅದನ್ನು ನಾನು ತಿಳಿಯಲ ಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ. ನನಗೆ ಸಂಶಯವಾಗುತ್ತಿದೆ" ಎಂದನು. ರಾಮನು ತಮ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು "ನಿನಗೆ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಸ್ನೇಹವಿರುವುದನ್ನೂ ನೀನು ಧರ್ಮಿಷ್ಠನೆನ್ನುವುದನ್ನೂ ಸತ್ಪಥಸ್ಥಿತನೆನ್ನುವುದನ್ನೂ ನಾನು ಬಲ್ಲೆನು. ನೀನು ನನಗೆ ಅನುಕೂಲನು; ಪ್ರಾಣದಂತೆ ಪ್ರಿಯನು. ನೀನು ನನಗೆ ಸೋದರನಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ; ಸಖನೂ ಆಗಿದೀಯೆ. ಆದರೆ ತಮ್ಮ, ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ನಾನು ನೀನು ಇಬ್ಬರೂ ಕಾಡಿಗೆ ಹೋದರೆ ಕೌಸಲ್ಯೆಯನ್ನೂ ಸುಮಿತ್ರೆ ಯನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುವರಾರು? ತಂದೆ ಮೋಹದಲ್ಲಿರುವರು. ಕೈಕಯೀ ದೇವಿ ಸವತಿಯರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಭರತನು ರಾಜ್ಯ ವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಇವರಿಗೆ ಗಮನಕೊಡದೆ ಹೋಗುವನು. ನೀನು ಇಲ್ಲೇ ಇದ್ದು ನನ್ನ ನಿನ್ನ ತಾಯಂದಿರನ್ನು ಕಾಪಾಡು. ನಿನಗೆ ನನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಭಕ್ತಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣುವುದು ಹೀಗೆ; ನನಗೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಗುರುಪೂಜೆಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಮಾಡು" ಎಂದನು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು "ಅಣ್ಣ, ಭರತನು ಕೌಸಲ್ಯೆ ಯನ್ನೂ ಸುಮಿತ್ರೆಯನ್ನೂ ನಿನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮದ ಸಲುವಾಗಿ ತಪ್ಪದೆ

ಪೋಷಿಸುವನು. ಕೌಸಲ್ಯೆಯಾದರೂ ನನ್ನಂಥವರು ಸಾವಿರ ಜನರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬಲ್ಲಳು. ನನ್ನ ತಾಯಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ. ನನ್ನನ್ನು ಜೊತೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗು. ಇದರಲ್ಲಿ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಬಾಧೆಯಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ನಾನೂ ಕೃತಾರ್ಥನಾಗುತ್ತೇನೆ: ನಿನಗೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಪ್ರಯೋಜನ ಉಂಟು. ಬಾಣವೇರಿಸಿದ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದು ಖನಿತ್ರ ಪಿಟಕಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ನಾನು ನಿನ್ನ ಮುಂದೆ ನಡೆಯುತ್ತೇನೆ. ದಾರಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತೇನೆ. ದಿನವೂ ನಿನಗೆ ಫಲಮೂಲಗಳನ್ನು ತರುತ್ತೇನೆ. ನೀನು ವೈದೇಹಿಯೊಂದಿಗೆ ಗಿರಿಸಾನುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿರಲಾಗಿ ಎಚ್ಚರದಲ್ಲಿ ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ನಾನು ನಿಮ್ಮ ಎಲ್ಲ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.'' ಎಂದನು. ರಾಮಚಂದ್ರನು ತಮ್ಮನ ಮಾತಿನಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ''ಆಗಲಣ್ಣಾ. ಹೋಗು. ಬೇಕಾದವರಿಗೆ ಈ ಮಾತನ್ನು ತಿಳಿಸು. ನಿನ್ನ ನನ್ನ ಆಯುಧಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಾ'' ಎಂದನು. ಹೀಗೆ ಇವರು ಮೂವರು ವನಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವುದೆಂದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಯಿತು.

ಸೀತಾರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರ ಪ್ರಯಾಣ

ಇದು ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಘಟ್ಟ. ರಾಮನು ಸೀತಾ ಲಕ್ಷ್ಮಣಸಮೇತನಾಗಿ ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ಬಿಡುವವರೆಗೆ ಬರುವ ಕಥೆ ಎರಡನೆಯ ಘಟ್ಟ. ಮೂವರೂ ತಮ್ಮ ವಸ್ತ್ರಭೂಷಣಗಳನ್ನು ಬೇಕಾದ ಜನಕ್ಕೆ ಹಂಚಿಕೊಟ್ಟಮೇಲೆ ರಾಮನು ಸೀತಾ ಲಕ್ಷ್ಮಣರೊಡನೆ ಮತ್ತೆ ರಾಜನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದನು. ದಶರಥನು ಸುಮಂತ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು ''ನನ್ನ ಮಹಿಷಿಯರನ್ನೆಲ್ಲ ಕರೆದುತಾ. ಅವರಿಂದ ಪರಿವೃತನಾಗಿ ಧಾರ್ಮಿಕನಾದ ಪುತ್ರನನ್ನು ನೋಡಲಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ'' ಎಂದನು. ಅವರೆಲ್ಲ ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ಜೊತೆಗೂಡಿ ರಾಜನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಸೇರಿದರು. ಆಮೇಲೆ ರಾಜನು ಸುಮಂತ್ರನಿಗೆ ರಾಮನನ್ನು ಬಳಿಗೆ ಕರೆದುತಾ ಎಂದನು. ಬರುತ್ತಿರುವ ಮಗನನ್ನು ದೂರದಿಂದಲೇ ನೋಡಿ ರಾಜನು ಆಸನದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದನು. ಅವನ ಪತ್ನಿಯರು ಅಳುತ್ತ ಅವನ ಸುತ್ತ ನಿಂತಿದ್ದರು. ರಾಮನೂ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ ತಂದೆಯ ಬಳಿಗೆ ಓಡಿ ಬಂದರು: ಇಬ್ಬರೂ ತಂದೆಯನ್ನು ಅಪ್ಪಿಹಿಡಿದು ಎತ್ತಿದರು. ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತಿನಮೇಲೆ ರಾಜನಿಗೆ

ಪ್ರಶ್ನೆ ಬಂದಿತು. ರಾಮನು ಅವನಿಗೆ ಕೈಮುಗಿದು "ನಾನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮೊದಲು ಅಪ್ಪಣೆ ಕೇಳಲು ಬಂದಿದ್ದೇನೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ ಸೀತೆಯೂ ನನ್ನ ಜೊತೆಗೆ ಬರುವರಂತೆ, ಅವರಿಗೂ ಅಪ್ಪಣೆಕೊಡಬೇಕು. ದುಃಖಪಡಬಾರದು" ಎಂದನು. ರಾಜನು ಅವನಿಗೆ "ಮಗನೆ, ನಾನು ಕೈಕಯಿಗೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಮೋಸಹೋದೆನು. ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿ ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ರಾಜನಾಗು" ಎಂದನು. ರಾಮನು ತಂದೆಗೆ "ಸಾವಿರ ವರ್ಷಕಾಲ ನೀವು ಪೃಥ್ವಿಗೆ ಪತಿ; ನಿಮ್ಮ ಮಾತನ್ನು ಅನೃತ ಮಾಡಿ ನಾನು ಸಾಧಿಸಬೇಕಾದುದು ಏನೂ ಇಲ್ಲ. ನಾನು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷಗಳನ್ನು ವನವಾಸದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮುಗಿದಮೇಲೆ ಪುನಃ ನಿಮ್ಮ ಪಾದವನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತೇನೆ" ಎಂದನು. ದಶರಥನು ಮಗನಿಗೆ "ಅಪ್ಪಾ, ನಿನಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಾಗಲಿ; ವೃದ್ಧಿಯಾಗಲಿ; ಪುನರಾಗಮನವಾಗಲಿ; ಹೋಗಿಬಾ. ನಿನ್ನ ಪ್ರಯಾಣದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಮಂಗಳವಾಗಲಿ; ತೊಂದರೆ ಏನೂ ಆಗದಿರಲಿ. ಸತ್ಯಾತ್ಮನೂ ಧರ್ಮಾರ್ಥ ಮಾನಸನೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ನಿನ್ನ ನಿರ್ಧಾರದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಲು ನನ್ನ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮಗನೆ ಈ ದಿನ ರಾತ್ರಿ ಇದ್ದುಹೋಗು. ಈ ಒಂದು ದಿನ ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡಿ ಸಂತೋಷದಿಂದಿರುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನನ್ನೂ ನಿನ್ನ ತಾಯನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತ ಈ ದಿನ ರಾತ್ರಿ ಇರು. ನಾಳೆ ನೀನು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಬಹುದು" ಎಂದನು. ರಾಮನು ಆರ್ತನಾದ ತಂದೆಯ ಈ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ "ನಾಳೆ ನನಗೆ ಇದೇ ಬುದ್ಧಿ ಇರುತ್ತದೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳುವುದು? ಈಗಲೇ ನಾನು ಹೊರಡುತ್ತೇನೆ. ನೀವು ಚಿಂತೆಮಾಡಬೇಡಿ" ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ರಾಜನು ಬಹು ದುಃಖಿತನಾಗಿ ಮಗನನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಪ್ರಜ್ಞೆ ತಪ್ಪಿ ಕದಲದಂತೆ ಇದ್ದನು. ಅವನ ರಾಣಿಯರು ಅಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಸುಮಂತ್ರನೂ ಮೂರ್ಛೆಹೋದನು. ಅಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರೂ ಹಾಹಾಕಾರ ಮಾಡಿದರು. ಇದಾದಮೇಲೆ ಸುಮಂತ್ರನು ಕೈಕಯಾ ದೇವಿಯನ್ನು ಬಹು ನಿಷ್ಠುರವಾಗಿ ಬೈದನು. ಅವಳ ತಾಯಿ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಜ್ಞಾಪಕ ಹೇಳಿ ಆ ತಾಯಿಗೆ ನೀನು ಮಗಳು ಎಂದನು. ಕೈಕಯಾ ದೇವಿ ಇದಕ್ಕೆ ಏನೂ ಪ್ರತಿ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ದಶರಥನು ಸುಮಂತ್ರನನ್ನು

ಕುರಿತು "ರತ್ನಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಚತುರ್ವಿಧ ಬಲವು ರಾಮನ ಜೊತೆಗೆ ಹೊರಡಲಿ. ಜೊತೆಗೆ ತಕ್ಕ ಪರಿವಾರ ಹೊರಡಲಿ. ರಥ, ತುರುಗ, ಇತರ ವಾಹನ, ಆಯುಧಗಳು, ಎಲ್ಲ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಗಲಿ. ವನದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತ ಅಲ್ಲಿಯ ಸುಖಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತ ಇರಲಾಗಿ ರಾಮನು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ನೆನೆಯುವುದು ಕೂಡ ಇಲ್ಲ. ಭರತನು ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ಆಳಲಿ; ರಾಮನು ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಲಿ" ಎಂದನು. ರಾಜನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಕೈಕಯಿಗೆ ಭಯವಾಯಿತು. ಅವಳು ರಾಜನನ್ನು ಕುರಿತು "ರಾಜನೆ, ರಸವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಸುರೆಯಂತೆ ಜನವಿಲ್ಲದೆ ಶೂನ್ಯವಾದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಭರತನಿಗೆ ಕೊಡಕೂಡದು" ಎಂದಳು. ರಾಜನು "ಹೊರಲಾರದ ಹೊರೆಯನ್ನು ನನ್ನಮೇಲೆ ಹೊರಿಸಿ ನನ್ನನ್ನು ಏಕೆ ಚುಚ್ಚುತ್ತೀಯೆ? ಈ ಮಾತನ್ನು ನೀನು ಮೊದಲೇ ಏಕೆ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ?" ಎಂದನು. ಕೋಪದಿಂದ ಹೀಗೆ ಕೇಳಿದ ದಶರಥನಿಗೆ ಕೈಕಯಿ ಅದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕೋಪದಿಂದ "ನಿನ್ನ ವಂಶದಲ್ಲಿಯೇ ಹಿಂದೆ ಸಗರನು ಅಸಮಂಜಸನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಿದನು. ಆಗ ಅವನು ಹೇಗೆ ಹೋದನೋ ಹಾಗೆ ಈಗ ರಾಮನು ಹೋಗಲಿ" ಎಂದಳು. ಈ ಮಾತಿನಿಂದ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬಹು ಬೇಸರವಾಯಿತು. ದಶರಥನು ಛೆ, ಛೆ, ಎಂದನು. ಜನರೆಲ್ಲ ಹೇಸಿಕೆಪಟ್ಟರು. ಆದರೆ ಅದು ಕೈಕಯಿಗೆ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥನೆಂಬ ಮಹಾಮಾತ್ರನು "ಅಸಮಂಜಸನು ಊರ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಸುತ್ತಿದ್ದನೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಸಗರನು ಆ ಮಗನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಿದನು. ರಾಮನಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಅವಗುಣ ಯಾವುದನ್ನೂ ನಾವು ಕಾಣೆವು. ನೀನು ಏನನ್ನಾದರೂ ಕಂಡಿದೀಯಾ. ದೇವಿ. ಕಂಡಿದ್ದರೆ ನಿಜವಾಗಿ ಹೇಳು. ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟೋಣ" ಎಂದನು. ದಶರಥನು "ಇದು ನಿನಗೆ ತಿಳಿಯು ವುದಿಲ್ಲವೆ? ನಿನ್ನ ನಡತೆ ಬಹು ಕುತ್ಸಿತವಾಯಿತು. ನಾನೂ ರಾಮ ನೊಂದಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. ಭರತನನ್ನು ರಾಜನಾಗಿ ಮಾಡಿ ನೀನು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತ ಸುಖವಾಗಿರು" ಎಂದನು. ಇವರಿವರ ಮಾತಿನ ಸುಳಿಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಸಾಗಲಿಲ್ಲ. ಈ ತೊಡಕನ್ನಾದರೂ

ರಾಮಚಂದ್ರನೇ ಬಿಡಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಇದು ಈ ಸಂದರ್ಭದ ಮುಖ್ಯ ಕೌತುಕ. ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗುವವನು ರಾಮ. ಕ್ಲೇಶಪಡುವವರು ಇತರರು. ಅವರಕ್ಲೇಶವನ್ನು ಬಿಡಿಸುವುದೂ ಆ ಸೌಮ್ಯಚೇತನದ ಕರ್ತವ್ಯವಾಯಿತು. ಆತನು ತಂದೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ವಿನಯದಿಂದ "ಅಪ್ಪಾ, ವನದಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡುವ ನನಗೆ ಪರಿವಾರದಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು? ಆನೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಮೇಲೆ ಹಗ್ಗಕ್ಕಾಗಿ ಏಕೆ ಚಿಂತೆ? ನನಗೆ ಬಿಲ್ಲು ಬಾಣ ಬತ್ತಳಿಕೆ ಇಷ್ಟು ಸಾಕು. ನಮಗೆ ವಲ್ಕಲಗಳನ್ನು ತಂದುಕೊಡಿ. ಅವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಹೊರಡುತ್ತೇವೆ" ಎಂದನು. ಕೈಕಯೀದೇವಿ ತಾನೇ ಚೀರಗಳನ್ನು ತಂದು, ಉಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಿ, ಎಂದು ಆ ಸಮೂಹದ ಮಧ್ಯೆ ಕೊಟ್ಟಳು. ರಾಮನು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡನು; ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ ಒಂದನ್ನು ಧರಿಸಿದನು. ಸೀತಾದೇವಿ ಒಂದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ಉಡಲು ತಿಳಿಯದೆ ಗಂಧರ್ವ ರಾಜನಂತೆ ನಿಂತಿದ್ದ ಪತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು "ವನ ವಾಸಿಗಳಾದ ಮುನಿಸ್ತ್ರೀಯರು ಈ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಹೇಗೆ ಉಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ" ಎಂದಳು; ತನಗೆ ಅದನ್ನು ಧರಿಸಲು ಬಾರದ್ದರಿಂದ ನಾಚಿಕೊಂಡಳು. ಆಗ ರಾಮನು ತಾನೇ ಬೇಗನೆ ಬಂದು ಅವಳ ಕೌಶೇಯದ ಮೇಲೆ ವಲ್ಕಲವನ್ನು ಉಡಿಸಿದನು. ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ಅತಃಪುರದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಸುಮ್ಮನೆ ಕಣ್ಣೀರು ಸುರಿದರು; ರಾಮನನ್ನು ಕುರಿತು "ಸೀತಾ ದೇವಿ ವನಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂದು ನಿಯುಕ್ತಳಾಗಿಲ್ಲ. ನೀನು ಬರುವವರೆಗೆ ನಾವು ಇವಳನ್ನಾದರೂ ನೋಡುತ್ತಿರುತ್ತೇವೆ. ಇವಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ನಿನ್ನೊಡನೆ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಬರಲಿ" ಎಂದರು. ಅವರು ಹೀಗೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ ರಾಮನು ಸೀತಾದೇವಿಗೆ ಆ ವಲ್ಕಲವನ್ನು ಉಡಿಸಿ ಮುಗಿಸಿದನು. ಸೀತಾದೇವಿ ವಲ್ಕಲಧಾರಣ ಮಾಡಿದ್ದನ್ನು ನೋಡಿ ವಸಿಷ್ಠನಿಗೂ ಕೋಪಬಂದಿತು. ಅವನು ಕೈಕಯೀದೇವಿಯನ್ನು ಗದರಿಕೊಂಡು "ಸೀತೆ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕಾದದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ವೈದೇಹಿ ರಾಮನೊಂದಿಗೆ ವನಕ್ಕೆ ಹೋಗತಕ್ಕದಾದರೆ ನಾವೂ ಅವನ ಜೊತೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತೇವೆ. ಊರೆಲ್ಲ ಅವನ ಜೊತೆಗೆ ಹೊರಡುತ್ತದೆ. ಶತ್ರುಘ್ನ ಸಮೇತನಾಗಿ ಭರತನಾದರೂ ರಾಮನೊಡನೆ ವನಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ವಲ್ಕಲ

ವನ್ನುಟ್ಟು ಅಲ್ಲಿಯೇ ನಿಲ್ಲುವನು. ಆಗ ನೀನು ಜನಗಳಿಂದ ಶೂನ್ಯವಾಗಿ ಬರಿಯ ಮರಗಳುಳ್ಳ ಈ ರಾಷ್ಟ್ರವನ್ನು ನೀನೇ ನೀನಾಗಿ ಆಳು. ರಾಮನಿಲ್ಲದ ನಾಡು ರಾಷ್ಟ್ರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮನಿರುವ ಕಾಡೇ ರಾಷ್ಟ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ದಶರಥನ ಮಗನೆನ್ನುವುದಾದರೆ ತಂದೆಕೊಡದ ಈ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳಲು ಭರತನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ನೀನು ಭೂಮಿಯಿಂದ ಹಾರಿದರೂ ತನ್ನ ವಂಶದ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಬಲ್ಲ ಆತನು ಅದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾಗಿ ನಡೆಯನು. ವನ ಕರು ಹಾವು ಹಕ್ಕಿ ಮೃಗ ಮರ ಎಲ್ಲವೂ ರಾಮನೊಂದಿಗೆ ಹೊರಡುವುದನ್ನು ನೀನು ಈಗಲೇ ನೋಡುವೆ" ಎಂದನು. ಕೈಕಯೀದೇವಿ ವನವಾಸವನ್ನು ಬೇಡಿದ್ದು ರಾಮನಿಗಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಆದ್ದರಿಂದ ಸೀತಾದೇವಿ ವಲ್ಕಲವನ್ನು ಉಡಬೇಕಾದದಿಲ್ಲವೆಂದು ವಸಿಷ್ಠನು ನಿರ್ಧರವಮಾಡಿದನು. ರಾಮನು ತಂದೆಯನ್ನು ಕುರಿತು "ನನ್ನ ತಾಯಿ ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ವೃದ್ಧಳಾಗಿದಾಳೆ; ನಿನಗೆ ವಿಧೇಯಳಾಗಿದಾಳೆ; ನಿನ್ನನ್ನು ನಿಂದಿಸುವವಳಲ್ಲ. ನಾನು ಹೊರಟು ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಬಹು ದುಃಖಿತಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಈಕೆಯನ್ನು ಸಮಾಧಾನ ವಾಗಿರುವಂತೆ ಜೀವದೊಂದಿಗೆ ಇರುವಂತೆ ನೀನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು" ಎಂದು ಬೇಡಿದನು. ರಾಮನ ಈ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಅರಸು ಮತ್ತೆ ಮೂರ್ಛಿತನಾದಂತಾದನು; ರಾಮಾ ಎಂದು ಒಂದುಸಲ ಹೇಳಿ ಮತ್ತೆ ಮಾತನಾಡಲಾರದೆಹೋದನು. ಕ್ಷಣಬಿಟ್ಟು ಎಚ್ಚತ್ತು ಸುಮಂತ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು "ರಥವನ್ನು ತಂದು ಇವರನ್ನು ಕೂರಿಸಿಕೊಂಡು ಜನಪದದ ಎಲ್ಲೆಗೆ ಸೇರಿಸು. ಸೀತಾದೇವಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಒಡವೆ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಕೊಡು" ಎಂದನು. ಕೌಸಲ್ಯೆ ಸೊಸೆಯನ್ನು ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡು "ಸತ್ಯವಂತೆಯರಲ್ಲದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಮಾತ್ರ ದುರ್ದೆಸೆಯನ್ನೈದಿದ ಪತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಧ್ವಿಯರು ಪತಿಯನ್ನು ಎಲ್ಲಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಎಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ನನ್ನ ಮಗನು ರಾಜ್ಯಭ್ರಷ್ಟನಾದರೂ ನೀನು ಅವನನ್ನು ಮರ್ಯಾದೆಯಿಂದ ಕಾಣುವುದನ್ನು ಬಿಡಬೇಡ; ನಿರ್ಧನನಾದರೂ ಸಧನ ನಾದರೂ ಅವನು ನಿನಗೆ ದೈವ" ಎಂದು ಹೇಳಿದಳು. ಸೀತಾದೇವಿ ಅತ್ತೆಯ ಮಾತಿಗೆ "ತಾವು ಹೇಳುವ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ಪತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ನಡೆಯಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ಬಲ್ಲೆನು, ಕೇಳಿಯೂ ಇದ್ದೇನೆ.

ನನ್ನನ್ನು ಅಸತ್ಯವಂತಳೆಂದು ಎಣಿಸಬಾರದು" ಎಂದು ಉತ್ತರಕೊಟ್ಟಳು. ರಾಮನು ತಾಯನ್ನು ಕುರಿತು ಈ ವನವಾಸದ ಕಾಲವೆನ್ನುವುದು ಬಹು ಬೇಗ ಕಳೆಯುತ್ತದೆ. ನೀನು ಮಲಗಿ ಏಳುವ ವೇಳೆಗೆ ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷ ಕಳೆಯುತ್ತದೆ. ನಾನು ಪುನಃ ಬರುತ್ತೇನೆ. ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ನೋಡು ತ್ತೀಯೆ" ಎಂದು ಹೇಳಿ ಉಳಿದ ತಾಯಿಯರ ಕಡೆ ತಿರುಗಿ "ತಿಳಿಯದೆ ನಾನು ಯಾವಾಗಲಾದರೂ ಕಠಿಣವಾದ ಮಾತನ್ನಾಡಿದ್ದರೆ, ಅಪ್ರಿಯವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೆ, ತಾವೆಲ್ಲ ಅದನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ನಮಗೆ ಈಗ ಅಪ್ಪಣೆ ಕೊಡಬೇಕು" ಎಂದನು. ಅವರೆಲ್ಲ ಸುಮ್ಮನೆ ಅತ್ತರು. ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣ ಸೀತಾ ದೇವಿಯರು ಅರಸನಿಗೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಮಾಡಿ ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಹೊರಟರು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ತಾಯಿ ಸುಮಿತ್ರೆಗೆ ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದನು. ಆಕೆ ಮಗನ ಮಂಡೆಯನ್ನಾಘ್ರಾಣಿಸಿ "ರಾಮನಲ್ಲಿ ಅನುರಕ್ತನಾದ ನೀನು ವನವಾಸಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿದವನು. ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ರಾಮನಿಗೆ ತಪ್ಪಿ ನಡೆಯಬೇಡ. ವ್ಯಸನಿಯಾಗಿರಲಿ, ಸಮೃದ್ಧನಾಗಿರಲಿ, ಅವನೇ ನಿನಗೆ ಗತಿ. ಹಿರಿಯನಿಗೆ ವಶರಾಗಿ ನಡೆಯುವುದು ಒಳ್ಳೆಯವರ ದಾರಿ. ಇದು ಈ ಕುಲದ ಸನಾತನವಾದ ಪದ್ಧತಿಗೆ ತಕ್ಕ ನಡತೆ. ಹೋಗಿಬಾ, ಹೋಗಿಬಾ, ರಾಮನನ್ನು ದಶರಥನೆಂದು ತಿಳಿ; ಸೀತೆಯನ್ನು ನಾನೆಂದು ತಿಳಿ; ಅಡವಿಯೇ ಅಯೋಧ್ಯೆಯೆಂದು ತಿಳಿ. ಸುಖವಾಗಿರು. ಹೋಗಿ ಬಾ" ಎಂದು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಳು. ಸುಮಂತ್ರನು ಇವರನ್ನು ರಥದಲ್ಲಿ ಕೂರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೊರಟನು. ಊರ ಜನವೆಲ್ಲ ಹಿಂದೆ ಓಡಿದರು. ರಾಜನು ರಾಣಿಯರ ಸಮೇತನಾಗಿ ರಾಮನನ್ನು ನೋಡೋಣವೆಂದು ಅರಮನೆ ಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬಂದನು. ರಾಮನು ರಥವನ್ನು ಬೇಗ ಬಿಡೆಂದು ಸೂತನಿಗೆ ಅಪ್ಪಣೆಮಾಡಿದನು; ಜನರು ಸ್ವಲ್ಪ ತಡೆ ಎಂದರು; ಏನು ಮಾಡುವು ದೆಂದು ಸಾರಥಿಗೆ ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆ ನಿಂತ ತಂದೆತಾಯಿಯರನ್ನು ರಾಮನು ನೋಡಿಯೂ ನೋಡದಂತಿದ್ದನು. ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ, ಕರುವಿನ ಹಿಂದೆ ಓಡುವ ತಾಯಂತೆ, ರಾಮ, ರಾಮ ಎಂದೂ ಸೀತೇ ಲಕ್ಷ್ಮಣಾ ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತ ರಥದ ಹಿಂದೆ ಓಡಿಬಂದಳು. ಯಾರು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವೆವೋ ಅವರನ್ನು ದಾರಿಬಿಡಲು ಬಹುದೂರ ಹೋಗ

ಬಾರದು, ಎಂದು ಅಮಾತ್ಯರು ರಾಜನಿಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದರು. ರಥ ಮುಂದೆ ಹೋಯಿತು.

ದಶರಥನ ಮರಣ

ರಾಮನು ಹೊರಟುಹೋದ ಕ್ಷಣದಿಂದ ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಕತ್ತಲು ಕವಿಯಿತು. ಜನರು ದುಃಖಿಸಿದ್ದು ಹಾಗಿರಲಿ. ಆನೆ ಕಬಳವನ್ನು ತಿನ್ನದೆ ಬಿಟ್ಟಿತು. ಆಕಳು ಕರುವಿಗೆ ಹಾಲು ಕುಡಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅರಸನು ರಾಮನ ರಥದ ಧೂಳು ಕಾಣುವವರೆಗೂ ನಿಂತಲ್ಲಿಯೇ ನಿಂತು ಅವನು ಹೋದ ಕಡೆ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಅದು ಕಾಣುತ್ತಿರುವವರೆಗೆ ಅವನು ರಾಮನನ್ನು ಕಂಡಂತೆ ಅಭಿಲಾಷೆಯಿಂದ ದೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಅದು ಕಾಣದೇಹೋದ ಒಡನೆ ದುಃಖಿತನಾಗಿ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದನು. ಹಿಂದೆ ಅವನು ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದಾಗ ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಬಂದು ಹಿಡಿದೆತ್ತಿದರು. ಈಗ ಬಲಗಡೆಗೆ ಕೌಸಲ್ಯೆ ಬಂದಳು, ಎಡಗಡೆಗೆ ಕೈಕಯಿ ಬಂದಳು. ಅರಸನು ಕೈಕಯಿಯನ್ನು ಕುರಿತು "ಓ ದುಷ್ಟಚಾರಿಣಿ, ನೀನು ನನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಮುಟ್ಟಬೇಡ. ನನಗೆ ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲ. ನೀನು ನನಗೆ ಹೆಂಡತಿಯಲ್ಲ. ನನಗೆ ನಿನಗೆ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನವರು ನನ್ನವರಲ್ಲ, ನಾನು ಅವರಿಗೆ ಸೇರಿದವನಲ್ಲ. ಅರ್ಥಪರಳಾಗಿ ನೀನು ಧರ್ಮವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದೆ; ನಿನ್ನನ್ನು ನಾನು ತ್ಯಜಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಿನ್ನ ಪಾಣಿಗ್ರಹಣವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದು ಯಾವುದೋ ಅದನ್ನು ಇಹಲೋಕ ಪರ ಲೋಕವೆರಡರ ಬಗೆಗೂ ಈಗ ನೀಗಿದ್ದೇನೆ. ಭರತನು ಈ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗುವುದಾದರೆ ಅವನು ನನಗಾಗಿ ಕೊಡುವ ಪಿತೃ ದತ್ತವು ನನ್ನನ್ನು ಸೇರದಿರಲಿ" ಎಂದನು. ಹೀಗೆಂದು ಅವನು ಮತ್ತೆ ದಾರಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಮಗನನ್ನು ನೆನೆದು "ನನ್ನ ಮಗನನ್ನು ಕರೆದು ಕೊಂಡುಹೋದ ಕುದುರೆಗಳ ಹೆಜ್ಜೆಯ ಗುರುತು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅವನು ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ನನ್ನ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮನಾದ ಮಗನು ಸುಖವಾದ ಹಾಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಚಂದನರೂಷಿತನಾಗಿ ಪವ್ವಡಿಸುತ್ತಿದ್ದವನು; ಮಹಾರ್ಹರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಗಾಳಿ ಬೀಸುತ್ತ ಇರಲು ನಿದ್ರೆಹೋಗುತ್ತಿದ್ದವನು. ಅವನು ಈಗ ಮರದ ಬುಡವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಕೊರಡನ್ನೋ ಕಲ್ಲನ್ನೋ ತಲೆಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು

ಮಲಗುವನಲ್ಲವೆ! ಮಲಗಿದ್ದು ಎದ್ದು ನಡೆಯುವ ದೀರ್ಘಬಾಹುವಾದ ಇವನನ್ನು ಕಾಡಿನ ಜನರು ಲೋಕನಾಥನಾದರೂ ಅನಾಥನೆಂದು ಬಗೆಯುವರು. ಜನಕನ ಇಷ್ಟಸುತೆ, ಸುಖದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆದವಳು, ಈಗ ವನವನ್ನು ಹೊಕ್ಕಳು. ಕಾಡಿನ ವಿವರವನ್ನು ತಿಳಿಯದ ಅವಳು ಭಯಪಡುವುದೇ ನಿಜ. ಕೈಕಯಿ, ನಿನ್ನ ಇಷ್ಟ ನೆರವೇರಲಿ. ನೀನು ವಿಧವೆಯಾಗಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳು. ರಾಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಾನು ಜೀವಿಸಿರಲಾರೆನು'' ಎಂದನು. ಹೀಗೆಂದು ಹೇಳುತ್ತ ಅರಸನು ನಗರಕ್ಕೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದನು. ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮನೂ ಸೀತಾಲಕ್ಷ್ಮಣರೂ ಇಲ್ಲದಿರಲಾಗಿ "ನನ್ನನ್ನು ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ. ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಮಾಧಾನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ'' ಎಂದನು. ಪರಿಜನರು ಅವನನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋದರು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅವನಿಗೆ ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಸೀತೆಯರಿಲ್ಲವೆಂದು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನೋವು. ಅವನು ದುಃಖದಿಂದ "ರಾಮಾ, ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋದೆಯಾ? ನೀನು ಪುನಃ ಬರುವವರೆಗೆ ಜೀವಿಸಿದ್ದು ನಿನ್ನನ್ನು ಅಪ್ಪುವವರು ಪುಣ್ಯವಂತರು'' ಎಂದು ರೋದಿಸಿದನು. ರಾತ್ರಿಯಾಯಿತು. ಕತ್ತಲು ಆತ್ಮದ ಕಾಳ ರಾತ್ರಿಯಂತೆ ಬೆಳೆಯಿತು. ದಶರಥನು ಕೌಸಲ್ಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತು "ರಾಮನ ಹಿಂದೆ ಹೋದ ನನ್ನ ದೃಷ್ಟಿ ಇನ್ನೂ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದಿಲ್ಲ. ನೀನು ನನಗೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ, ಕೌಸಲ್ಯೆ. ನನ್ನನ್ನು ನಿನ್ನ ಕೈಯಿಂದ ಮುಟ್ಟು'' ಎಂದನು. ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ದುಃಖಿತನಾದ ರಾಜನ ಬಳಿ ಕುಳಿತು ತಾನೂ ತನ್ನ ದುಃಖವನ್ನು ತೋಡಿಕೊಂಡಳು.

ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಮಾನವಸ್ವಭಾವ ಪರಿಜ್ಞಾನ ಎಷ್ಟು ಪೂರ್ಣ ಎನ್ನುವುದು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮಗನು ಹೊರಟುಹೋದನೆಂದು ದಶರಥನು ಕೌಸಲ್ಯೆಯಿಂದ ಮರುಕವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕೌಸಲ್ಯೆಗಾದರೂ ಅವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮರುಕವಿಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮಗನು ಹೋದ ದುಃಖ ಅವಳಿಗೂ ಇದೆ. ಗಂಡನ ದುಃಖಕ್ಕಿಂತ ಅವಳಿಗೆ ತನ್ನ ದುಃಖ ದೊಡ್ಡದು. ಸಾಲದ್ದಕ್ಕೆ ಆ ಮಗನು ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದವನು ಇವನು ಎಂಬ ಕ್ರೋಧ ಬೇರೆ. ಜೊತೆಗೆ, ಅವನಿಂದ ಹಾಗೆ ಮಾಡಿಸಿದವಳು ಕೈಕಯಿ, ಅವಳು ಈಗ ಸಂತೋಷದಲ್ಲಿದ್ದಾಳೆ, ಎಂಬ ಅಸೂಯೆ. ಅವಳು

"ರಾಮನು ಕಾಡು ಸೇರಿದನು. ಕೈಕಯಿ ಪರೆ ಬಿಟ್ಟ ಹಾವಂತೆ ನನ್ನನ್ನು ಭಯಪಡಿಸುತ್ತಿದಾಳೆ. ನೀನು ಅವಳಿಗಾಗಿ ರಾಮನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ನನಗೆ ಈ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತಂದೆ. ಕಾಡಿಗೆ ಹೋದ ಆ ಮೂವರ ಗತಿ ಏನು? ಅವರನ್ನು ನಾನು ಪುನಃ ಎಂದಿಗೆ ನೋಡುತ್ತೇನೆ? ರಥದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ಸೀತೆಯನ್ನು ಕೂರಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಮಚಂದ್ರನು ಪುನಃ ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು ಎಂದಿಗೆ? ಹಿಂದೆ ನಾನು ತಾಯಹಾಲನ್ನು ಕುಡಿಯಲು ಬಂದ ಕರುವನ್ನು ತಡೆದಿರಬೇಕು. ಅದರಿಂದಲೇ ಈಗ ಕೈಕಯಿಯಿಂದ ನನಗೆ ಮಗನಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಂತಾಗಿದೆ. ಹೆತ್ತ ಒಬ್ಬ ಮಗನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಾನು ಬಾಳಲಾರೆನು. ಬೇಸಗೆಯ ಬಿಸಿಲಂತೆ ಈ ಶೋಕ ನನ್ನನ್ನು ಸುಡುತ್ತಿದೆ" ಎಂದಳು. ಹೀಗೆ ದುಃಖಿಸುವ ಕೌಸಲ್ಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಸುಮಿತ್ರೆ ಸಮಾಧಾನದ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದಳು. ಸುಮಿತ್ರೆಯ ದುಃಖ ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ದುಃಖಕ್ಕಿಂತ ಕಡಮೆಯಲ್ಲ. ಆದರೂ ಅವಳು ತನ್ನ ದುಃಖ ವನ್ನು ಆಡಿತೋರಿಸದೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುವಂಥವಳು. ಇಂಥವರೂ ಬಹು ಜನ. "ಅಕ್ಕ ಕೌಸಲ್ಯೆ, ನಿನ್ನ ಮಗನು ಗುಣವಂತನು. ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು ದುಃಖಿಸಬೇಕಾದದೇನು? ತಂದೆಯ ಮಾತನ್ನು ನಡೆಸಿ ಸತ್ಯವಂತನೆನಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಧರ್ಮಸ್ಥಿತನಾದ ಆ ಮಹಾತ್ಮನು ಶೋಕಕ್ಕೆ ವಿಷಯನಲ್ಲ. ಅವನ ಜೊತೆಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿದಾನೆ, ಸೀತೆಯಿದಾಳೆ. ಧರ್ಮಾತ್ಮನೂ ಸತ್ಯವಂತನೂ ಆದ ನಿನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ಯಾವುದಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗು ತ್ತದೆ? ಅವನ ಸತ್ಯಸಂಧತೆಯನ್ನು ಬಲ್ಲ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಅವನ ಮೈಯನ್ನು ಸಂತಾಪಗೊಳಿಸದೆ ಇರುವನು. ಕಾನನದಲ್ಲಿ ಊದಿ ಬರುವ ಗಾಳಿ ಅವನಿಗೆ ಸುಖವಾಗಿರುವಂತೆ ಸೇವೆಮಾಡುತ್ತದೆ. ರಾತ್ರಿ ಮಲಗಿರುವ ವೇಳೆ ಚಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಯಿಂದ ಅಪ್ಪಿ ತಂದೆ ಮಗನನ್ನು ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸುವಂತೆ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಬಾಹುವಿನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ರಾಮಚಂದ್ರನು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಾದರೂ ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕ್ಷೇಮವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ರಾಮಚಂದ್ರನಿಗೆ ರಾಷ್ಟ್ರ ದಲ್ಲಾಗಲಿ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಾಗಲಿ ತೊಂದರೆ ಎಲ್ಲಿಯದು? ಕುಶಚೀರಧರ ನಾದರೂ ರಾಮಚಂದ್ರನು ಅಪರಾಜಿತನು. ಸೀತೆ ಅವನ ಲಕ್ಷ್ಮಿ

ಜೊತೆಯಲ್ಲಿದಾಳೆ. ಅವನಿಗೇನು ಕಡಮೆ? ಬಿಲ್ಲು ಬಾಣವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಶಕ್ತನಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಅವನ ಮುಂದೆ ಹೋಗಿದಾನೆ. ಇಂಥ ರಾಮನಿಗೇನು ಕಡಮೆ? ವನವಾಸವನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮಗನನ್ನು ನೊಡಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿ. ಈ ಶೋಕವನ್ನು ಈ ಮೋಹವನ್ನು ಬಿಡು. ನಿನ್ನ ಮಗನು ಕ್ಷಿಪ್ರದಲ್ಲಿ ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಮರಳಿ ಬಂದು ತನ್ನ ಮೃದುವಾದ ತುಂಬಿದ ಕೈಗಳಿಂದ ನಿನ್ನ ಪಾದಗಳನ್ನು ಅವುಕುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸುವ ಅವನನ್ನು ನೀನು ಸಂತೋಷಾಶ್ರುವಿನಿಂದ ಮೇಘರಾಜಿ ಪರ್ವತವನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸುತ್ತೀಯೆ" ಎಂದಳು.

ಹೀಗೆ ಇವರು ಮೂರುದಿನ ಕಳೆದರು. ಸೀತಾರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರನ್ನು ಜನಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಸುಮಂತ್ರನು ಹಿಂದಿರುಗಿದನು. ಜನರು ರಾಮನೆಲ್ಲಿ ಎಂದು ಕೇಳಿ ಅವನ ಹಿಂದೆ ಓಡಿಬಂದರು; ರಾಮನನ್ನು ಗಂಗೆಯ ತಡಿಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಬಂದೆನೆಂದು ಅವನು ಹೇಳಲು ಅಯ್ಯೋ ಎಂದು ದುಃಖಪಡುತ್ತ ಹಿಂದಿರುಗಿದರು. "ಸೂತನು ರಾಮನೊಡನೆ ಹೋದವನು ರಾಮನಿಲ್ಲದೆ ಬರುತ್ತಿದಾನೆ. ಇವನು ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಏನು ತಾನೇ ಹೇಳಿಯಾನು" ಎಂದು ದಶರಥನ ಮಹಿಷಿಯರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಆಡಿ ಕೊಂಡರು. ಸುಮಂತ್ರನಿಗಾಗಲಿ ರಾಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಊರಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗು ವುದು ಸುಲಭವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಗಂಗೆಯ ತಡಿಯಲ್ಲಿ ರಾಮನನ್ನೂ ಸೀತಾ ಲಕ್ಷ್ಮಣರನ್ನೂ ಬೀಳ್ಕೊಡುವಾಗ ಅದುವರೆಗೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಬಿಗಿಹಿಡಿದು ನಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದ ಈ ವೃದ್ಧ ಸೂತನು ದುಃಖಕ್ಕೆ ತಗ್ಗಿದನು. ನಾವೆಯನ್ನು ಏರಲು ಸಿದ್ಧನಾದ ರಾಮನನ್ನು ನೋಡಿ ಇವನು ನನಗೇನಪ್ಪಣೆ ಎಂದನು. ರಾಮನು "ನೀನು ಪುರಿಗೆ ಹೋಗು. ರಾಜನ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಎಂದಿನಂತೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿರು" ಎಂದನು. ಸುಮಂತ್ರನು "ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜೀವನದ ಪಥವು ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಅತಿಕ್ರಮಿಸಲಸಾಧ್ಯವಾದದು ಎನ್ನುವುದು ನಿನ್ನಂಥವನು ವನವಾಸ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಈ ಸಂದರ್ಭದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗು ತ್ತಿದೆ. ನಿನಗೆ ಈ ಕಷ್ಟ ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯ ಮಾರ್ದವ ಆರ್ಜವಾದಿ ಸದ್ಗುಣಗಳಿಗೆ ಫಲವೆನ್ನುವುದು ಇಲ್ಲವೆಂದು

ಎಣಿಸುತ್ತೇನೆ. ಸೀತಾ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಸಮೇತನಾಗಿ ವನಕ್ಕೆ ಹೊರಟು ನೀನು ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನೇ ಪಡೆದೆ. ಕೆಟ್ಟುಹೋದವರು ನಾವು. ರಾಮ, ನಿನ್ನ ಸಹವಾಸ ತಪ್ಪಿ ಕೈಕೆಯಿಯ ವಶವಾಗತಕ್ಕವರು'' ಎಂದನು. ರಾಮನು ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು ''ಇಕ್ಷ್ವಾಕುವಂಶದ ಅರಸರಿಗೆ ನಿನ್ನಂಥ ಸ್ನೇಹಿತನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಲ್ಲ. ದಶರಥ ಮಹಾರಾಜನು ದುಃಖಪಡದೆ ಇರಬೇಕಾದರೆ ಏನೇನು ಬೇಕೋ ಅದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಾಡು. ಆತನು ವೃದ್ಧನಾಗಿದಾನೆ. ದುಃಖದಿಂದ ಪೆಟ್ಟು ತಿಂದಿದಾನೆ. ಕಾಮಭಾರದಿಂದ ಕೆಟ್ಟಿದಾನೆ. ಆದರಿಂದ ನಿನಗೆ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಆತನು ಹೀನಾಯಪಡದಂತೆ ಕುಗ್ಗಿಹೋಗದಂತೆ ಸಾಧ್ಯವಾದದನ್ನೆಲ್ಲ ಮಾಡು. ನಾನು ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡಿ ಹೀಗೆಂದೆನೆಂದು ಹೇಳು. 'ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತೇನೆಂದು ನನಗೆ ಏನೂ ದುಃಖವಿಲ್ಲ. ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೂ ದುಃಖವಿಲ್ಲ. ಸೀತೆಗಾದರೂ ದುಃಖವಿಲ್ಲ. ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷವನ್ನು ಕಳೆದು ನಾವು ಮೂವರೂ ಮರಳಿ ಬರುತ್ತೇವೆ. ನಮ್ಮನ್ನು ನೀನು ನೋಡುತ್ತೀಯೆ.' ಹೀಗೆ ತಂದೆಗೆ ಹೇಳಿ ತಾಯಂದಿರಿಗೂ ಈ ಮಾತನ್ನು ತಿಳಿಸು. ಎಲ್ಲ ದೇವಿಯರಿಗೂ ಕೈಕೆಯೀದೇವಿಗೂ ನಾವು ಕ್ಷೇಮವಾಗಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿಸು. ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿಗೆ ನಮ್ಮ ಮೂವರ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಸುಖವಾಗಿದೇವೆಂದು ಹೇಳು. ಭರತನನ್ನು ಬೇಗನೆ ಕರೆತಂದು ಯುವರಾಜನಾಗಿ ಮಾಡಹೇಳು. ಆತನು ಯುವರಾಜನಾದದನ್ನು ನೋಡಿ ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡು ನಿನಗೆ ನಮ್ಮನ್ನಗಲಿರುವ ನೋವು ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದೆನೆಂದು ತಿಳಿಸು. ಭರತನಿಗೂ ಈ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅವನು ರಾಜನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ರಾಣಿಯರ ಎಲ್ಲರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳು ಹೆಚ್ಚು, ಒಬ್ಬರು ಕಡಮೆ ಎಂದು ನೋಡಬಾರದು. 'ನಿನಗೆ ಕೈಕೆಯೀದೇವಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಸುಮಿತ್ರಾದೇವಿ: ಹಾಗೆಯೇ ನನ್ನ ತಾಯಿ ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ. ಯೌವರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದ ನೀನು ತಂದೆಗೆ ಇಷ್ಟವಾದದನ್ನು ಮಾಡಿ ಇಹಪರವೆರಡರ ನಿತ್ಯಸುಖವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬಹುದು.' ಎಂದು ತಿಳಿಸು'' ಎಂದನು. ಈ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ರಾಮನು ತನಗೆ ಹೋಗಿ

ಬಾರೆಂದು ಅಪ್ಪಣೆಮಾಡಲು ಸುಮಂತ್ರನು ಅವನಿಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ "ನಾನು ಸ್ನೇಹದಿಂದ ಧೈರ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುವ ಮಾತನ್ನು ನನಗೆ ನಿನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಭಕ್ತಿಯನ್ನೆಣಿಸಿ ನೀನು ಮನ್ನಿಸಬೇಕು. ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಾನು ನಗರಿಗೆ ಹೇಗೆ ಹೋಗಲಿ? ನಿನಗಾಗಿ ಚಿಂತಾಕುಲರಾದ ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ನೋಡಲಿ? ಅಯೋಧ್ಯಾನಗರಿಯ ಆರ್ತನಾದವನ್ನು ಹೇಗೆ ಕೇಳಲಿ? ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿಗೆ ಯಾವ ಮಾತನ್ನಾಡಲಿ? ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಹೋಗಲಾರೆನು. ನನ್ನನ್ನು ಜೊತೆಗೆ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗು. ಹೀಗಿಲ್ಲದೆ ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವುದಾದರೆ ನಾನು ರಥದೊಡನೆ ಅಗ್ನಿಪ್ರವೇಶಮಾಡುವೆನು. ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷವನ್ನು ನಿನ್ನೊಡನೆ ವನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕ್ಷಣದಂತೆ ಕಳೆಯುತ್ತೇನೆ. ನೀನು ಭಕ್ತನೂ ಭೃತ್ಯನೂ ಆದ ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವುದು ತಕ್ಕದಲ್ಲ" ಎಂದನು. ರಾಮನು ಸುಮಂತ್ರನಿಗೆ "ನಿನಗೆ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಭಕ್ತಿಯಿದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ನಾನು ಬಲ್ಲೆನು. ಆದರೂ ನೀನು ನಗರಿಗೆ ಹೋಗಬೇಕು. ನೀನು ಹಿಂದಿರುಗಿ ಹೋದರೆ ಕೈಕಯೀದೇವಿಗೆ ನಾವು ವನವಾಸಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದ್ದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ರಾಜನು ಕೊಟ್ಟ ಮಾತನ್ನು ನಾವು ನಡೆಸಲಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಅವಳು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀನು ಹಿಂದಕ್ಕೇ ಹೋಗಬೇಕು" ಎಂದನು. ಈ ಮಾತನೆಲ್ಲ ಆಡಿ ಕೇಳಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಂದ ಸುಮಂತ್ರನಿಗೆ ರಾಜನ ಬಳಿ ಬಂದು ನಿಲ್ಲುವುದೇ ಕಷ್ಟವಾಯಿತು. ಅವನು ದೊರೆಯ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ರಾಮನು ಹೇಳಿದ ಮಾತನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು. ಈ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ರಾಜನು ಪುನಃ ಮೂರ್ಛಿತನಾದನು. ಸುಮಿತ್ರೆಯೂ ಕೌಸಲ್ಯೆಯೂ ಅವನನ್ನು ಎತ್ತಿ ಕೂರಿಸಿದರು. ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ರಾಜನನ್ನು ಕುರಿತು "ನಿನ್ನಾಜ್ಞೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವ ಸೂತನನ್ನು ಏಕೆ ಮಾತನಾಡಿಸದೆ ಇರುವೆ? ಯಾರ ಭಯದಿಂದ ರಾಮನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಸಾರಥಿಯನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡದೆ ಇದ್ದೀಯೆ? ಕೈಕಯಿ ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಧೈರ್ಯವಾಗಿ ಮಾತನಾಡು" ಎಂದು ಹೇಳಿದಳು. ಹೀಗೆ ರಾಜನನ್ನು ನಿಷ್ಠುರವಾಗಿ ನುಡಿದು ಶೋಕಲಾಲಸೆಯಾದ ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ಅಳುವಿನಿಂದ ಮಾತು ತೊದಲುತ್ತಿರಲು ನೆಲದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಳು. ದಶರಥನು ಸುಮಂತ್ರನನ್ನು

ಸೀತಾರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದನು. ಕೊನೆಗೆ "ರಾಮನು ಏನು ಹೇಳಿದನು, ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಏನು ಹೇಳಿದನು, ಸೀತಾ ದೇವಿ ಏನು ಹೇಳಿದಳು ? ರಾಮನು ಕುಳಿತದ್ದು ಮಲಗಿದ್ದು ಊಟ ಮಾಡಿದ್ದು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವಿವರವಾಗಿ ಹೇಳು" ಎಂದನು. ತಾನು ಹಿಂದಿರುಗಿ ಹೊರಡುವಾಗಲೂ ಅದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೂ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಹೇಳಿದ ಮಾತು ಗಳನ್ನು ಸುಮಂತ್ರನು ದೊರೆಗೆ ಅರಿಕೆ ಮಾಡಿದನು. "ಜಾನಕಿ ನಿಟ್ಟುಸಿರನ್ನು ಬಿಡುತ್ತ ಮಂಕುಬಡಿದಂತೆ ವಿಸ್ಮೃತಳಾಗಿ ನಿಂತಿದ್ದಳು. ಎಂದೂ ಕಾಣದ ಕಷ್ಟದಿಂದ ದುಃಖಿತಳಾಗಿ ಸೀತಾದೇವಿ ಅಳುತ್ತಿದ್ದಳು. ನನಗೆ ಯಾವ ಒಂದು ಮಾತನ್ನೂ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ" ಎಂದನು. ರಾಜನು "ನಾನು ಸ್ತ್ರೀಗಾಗಿ ಬಹು ತಪ್ಪುಮಾಡಿದೆನು. ನಾನು ಮಾಡಿರುವ ಪುಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಉಳಿದಿದ್ದರೆ ರಾಮನನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಬಾ ಅಥವಾ ನನ್ನನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗು. ಅವನನ್ನು ಕಾಣದಿದ್ದರೆ ನಾನು ಯಮನ ನಗರವನ್ನು ಸೇರುವೆನು. ನಾನು ಈ ಗತಿಗೆ ಬಂದರೂ ರಾಮನನ್ನು ನೋಡದೆ ಇರುವುದಕ್ಕಿಂತ ಇನ್ನು ದುಃಖವಾವುದು ? ಹಾ ರಾಮ ಹಾ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಹಾ ವೈದೇಹಿ. ದುಃಖದಿಂದ ಅನಾಥನಂತೆ ನಾನು ಸಾಯುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನೀವು ಕಾಣಿರಿ" ಎಂದು ಹೇಳಿ ಮತ್ತೆ ಮೂರ್ಛಿತ ನಾದನು. ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿಗೆ ಇವನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಭಯವಾಯಿತು. ರಾಜನು ಎಚ್ಚತ್ತು ಸೂತನನ್ನು ಕುರಿತು "ನಾನು ರಾಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರ ಲಾರೆನು. ಅವರು ಮೂವರೂ ಎಲ್ಲಿರುವರೋ ಅಲ್ಲಿಗೆ ನನ್ನನ್ನು ಕರೆದು ಕೊಂಡುಹೋಗು" ಎಂದನು. ರಾಜನಂತೆ ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿಯೂ ಅವರಿ ರುವ ಕಡೆಗೆ ನನ್ನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗು ಎಂದು ಸುಮಂತ್ರನನ್ನು ಕಾಡಿದಳು. ಸುಮಂತ್ರನು ಕೈಮುಗಿದು ಅವರಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. "ನೀವು ಈ ಶೋಕವನ್ನೂ ಮೋಹವನ್ನೂ ಬಿಡಿ. ದುಃಖದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಈ ಸಂಭ್ರಮ ಸಾಕು. ರಾಮನು ವನದಲ್ಲಿ ಸಂತಾಪವಿಲ್ಲದೆ ಇದಾನೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣ ನಾದರೂ ರಾಮನ ಪಾದಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ಉತ್ತಮಪದವಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತಿದಾನೆ. ಜನವಿಲ್ಲದ ವನದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಸೀತಾದೇವಿ ರಾಮನಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟು ಅಭೀತಳಾಗಿ ಸಮಾಧಾನದಿಂದಿದಾಳೆ. ಆಕೆಯಲ್ಲಿ

ಎಳ್ಳಷ್ಟಾದರೂ ದೈನ್ಯ ನನಗೆ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಆಕೆ ಪ್ರವಾಸಕ್ಕೆ ಉಚಿತಳೆಂದೇ ನನಗೆ ಕಂಡಳು. ನಗರದ ಉಪವನಕ್ಕೆಹೋದಾಗ ಹೇಗೆ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದಳೋ ಹಾಗೆ ನಿರ್ಜನವಾದ ವನದಲ್ಲಿ ಸೀತೆ ವಿಹರಿಸುವಳು. ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತ ಸೀತಾದೇವಿ ಈ ಊರು ಯಾವುದು, ಆ ನಗರ ಯಾವುದು, ಈ ನದಿ ಯಾವುದು, ಆ ಮರ ಎಂಥದು, ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತ ರಾಮನಿಂದಲೋ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಂದಲೋ ತಿಳಿಯುತ್ತ ಅಯೋಧ್ಯೆಯಿಂದ ಒಂದು ಗಾವುದ ಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಇರುತ್ತಾಳೆ. ಸೀತಾ ದೇವಿ ಕೈಕಯಿಾದೇವಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಮಾತು ನನಗೆ ಜ್ಞಾಪಕಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ'' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಸುಮಂತ್ರನು ಅದು ಅಷ್ಟು ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ನೆನೆದುಕೊಂಡು ''ಏನು ಹೇಳಿದಳೋ ಮರೆತುಹೋಯಿತು'' ಎಂದು ಮತ್ತೆ ರಾಣಿಗೆ ಹಿತವಾದ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದನು. ''ದಾರಿಯ ಆಯಾಸದಿಂದ ಗಾಳಿಯಿಂದ ಬಿಸಿಲಿನಿಂದ ಆಕೆಯ ಮುಖ ಕಂದಿಲ್ಲ. ಅಲತಿಗೆಯ ರಸವನ್ನು ಹಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಅವಳ ಪಾದಗಳು ಅದನ್ನು ಹಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೂ ಎಂದಿನಂತೆಯೇ ಇವೆ. ಅವುಗಳ ಬಣ್ಣವೇ ಅಲತಿಗೆಯ ರಸದಬಣ್ಣ; ಹೊಳಪು ತಾವರೆಯ ಮೊಗ್ಗಿನ ಹೊಳಪು. ಪತಿಪ್ರೇಮದಿಂದ ಒಡವೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದಿಟ್ಟು ಜೊತೆಗೆ ನಡೆಯು ತ್ತಿದ್ದರೂ ಸೀತಾದೇವಿ ನೂಪುರರವದಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ವಿಲಾಸದಿಂದ ನಡೆಯುತ್ತಿದಾಳೆ. ನಾವು ಯಾರಿಗಾಗಿಯೂ ಶೋಕಪಡಬೇಕಾದದಿಲ್ಲ. ಅವರಿಗಾಗಿ ನಮಗಾಗಿ ರಾಜನಿಗಾಗಿ ಯಾವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಾದರೂ ಈ ನಡತೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಉತ್ತಮ ಚರಿತೆಯಾಯಿತು. ಆದುದರಿಂದ ಸಂತೋಷವೇ ಪಡೋಣ'' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಸೂತನು ಹೀಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ರಾಮ, ರಾಘವ, ಪ್ರಿಯಪುತ್ರ ಎಂದು ಕೂಗುವುದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲಿಲ್ಲ. ತನ್ನ ದುಃಖದ ವೇಗದಲ್ಲಿ ಪತಿಯನ್ನು ಹೀನಾಯವಾಗಿ ಬಯ್ದಳು. ''ನಿನ್ನಿಂದ ನನ್ನ ಮಗನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋದನು. ನೀನೂ ನನಗೆ ಇಲ್ಲವಾದೆ; ನನ್ನ ಮಗನನ್ನೂ ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಿದೆ. ಇನ್ನು ನಾನು ಇಲ್ಲಿ ಏಕೆ ಇರಲಿ ? ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. ನಿನ್ನಿಂದ ನಾನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಈ ರಾಜ್ಯ ಹತವಾಯಿತು.

ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಭರತನನ್ನು ಕುರಿತು "ಪುರೋಹಿತರೂ ಎಲ್ಲ ಮಂತ್ರಿಗಳೂ, ನಿಮ್ಮಿಂದಾಗಬೇಕಾದ ಕೆಲಸ ಇದೆ, ತ್ವರೆಯಿಂದ ಬರಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿದರು," ಎನ್ನುವರು. ಭರತನು ತಂದೆ ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಕೌಸಲ್ಯಾ ದೇವಿ ಸುಮಿತ್ರಾದೇವಿ ಕೈಕಯಿಾದೇವಿ ಇವರೆಲ್ಲ ಸುಖವಾಗಿದ್ದಾರೆಯೆ ಎಂದು ಕೇಳುವನು. ದೂತರು "ನೀನು ಯಾರ ಕುಶಲವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೀಯೋ ಅವರೆಲ್ಲ ಸೌಖ್ಯವಾಗಿದಾರೆ. ನಿನಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಿ ಪ್ರಸನ್ನಳಾಗಿದಾಳೆ, ಬೇಗನೆ ಹೊರಡು" ಎನ್ನುವರು. ಭರತನು ಮಾವನ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಬಹು ದೂರದ ದಾರಿಯನ್ನು ಬೇಗದಿಂದ ಕಳೆದು ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಬರುವನು. ಅಯೋಧ್ಯೆ ದೂರದಿಂದ ಬೆಳ್ಳಗೆ ಕಂಡಿತು; ಸುತ್ತ ಹೂವಿನ ತೋಟ. ಆದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಎಂದಿನಂತೆ ಜನದ ಕೋಲಾಹಲ ಕೇಳಲಿಲ್ಲ; ಉದ್ಯಾನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುವ ಜನರಿರಲಿಲ್ಲ. ನಗರ ಅರಣ್ಯದಂತೆ ತೋರಿತು. ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ಆನೆಯಿಲ್ಲ ಕುದುರೆಯಿಲ್ಲ ರಥವಿಲ್ಲ. ಉದ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಉದುರಿದ ಎಲೆ ಹಾಗೆಯೇ ಇದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಮೃಗ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಶಬ್ದ ಕೇಳಲಿಲ್ಲ. ಮನೆ ಮನೆಯ ಪೂಜೆ ಪುರಸ್ಕಾರದ ಸುಗಂಧ ದ್ರವ್ಯಗಳ ಗಂಧದಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸುವಾಸಿತವಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದ ನಗರದ ಗಾಳಿ ಈಗ ನಿರ್ಗಂಧವಾಗಿದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಭೇರೀ ಮೃದಂಗ ವೀಣೆಗಳ ಧ್ವನಿಗಳು ಇಂಪಾಗಿ ಗಾಳಿಯನ್ನು ತುಂಬಿರುತ್ತಿದ್ದುವು; ಈಗ ಇದಾವುದೂ ಕೇಳಲಿಲ್ಲ. ಭರತನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಶಂಕೆ ಆಯಿತು. ಅವನು ಸಾರಥಿಯನ್ನು ಕುರಿತು "ಊರಿನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ನನಗೆ ಅಶುಭದ ಭಯ ಹುಟ್ಟುತ್ತಿದೆ. ಈ ಮನೆಗಳಿರುವ ರೀತಿ ಈ ದೇವಾಗಾರಗಳಿರುವ ರೀತಿ ಈ ವ್ಯಾಪಾರಸ್ಥಳಗಳಿರುವ ರೀತಿ ಈ ಜನ ಇರುವ ರೀತಿ ಕೆಟ್ಟುದಾಗಿದೆ" ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತ ನಗರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಪಿತೃ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಅಲ್ಲಿ ತಂದೆ ಇರಲಿಲ್ಲವಾಗಿ ತಾಯ ಗೃಹಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಭರತನಿಗೆ ತಾಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು ಅಷ್ಟೇನೂ ಸಮಾಧಾನವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಅವಳು ಸುಖವಾಗಿದಾಳೆಯೇ ಎಂದು ದೂತರನ್ನು ಕೇಳಬೇಕಾದರೆ ಅವನು ಅವಳನ್ನು ಆತ್ಮಕಾಮಾ ಸದಾಚಂಡೀ ಕ್ರೋಧನಾ ಪ್ರಾಜ್ಞಮಾನಿನೀ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದನು. ಭರತನನ್ನು ಕಂಡು ಕೈಕಯಿಾದೇವಿ ಪೀಠವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎದ್ದಳು;

ಸಂತೋಷದಿಂದ ಎದುರಿಗೆ ಬಂದಳು. ರಾಮನು ಬಂದಾಗ ಕೌಸಲ್ಯೆಯಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಇದರೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ ಕವಿಯ ಭಾವವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸೌಕರ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೈಕಯಿಯ ತಪ್ಪು ಏನೇ ಇದ್ದರೂ ಅವಳಿಗೆ ತನ್ನ ಮಗನಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಪ್ರೀತಿ ಇತ್ತೆನ್ನು ವುದು ನಿಜವಾದ ಮಾತು. ಆದರೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವಳು ಅವನ ಮೇಲಣ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದಲ್ಲ ಅವನಿಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಿಸುವ ಸನ್ನಾಹ ಮಾಡಿದ್ದದು. ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ಕೈ ಮೇಲಾಗಬಾರದು, ತನ್ನ ಕೈ ಮೇಲಾಗಿರ ಬೇಕು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ರಾಮನು ರಾಜನಾಗಬಾರದು, ಭರತನು ರಾಜನಾಗ ಬೇಕು. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅವಳು ರಾಜನಿಂದ ವರವನ್ನು ಬೇಡಿದ್ದಳು. ನಾನು ಎಂಬ ಭಾವ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಅವಳ ಮನಸ್ಸು ಭರತನಿಗೆ ಯಾವುದು ಇಷ್ಟ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಲು ತೊಡಗಲಿಲ್ಲ. ತನ್ನ ಮೇಲ್ಮೆಗಾಗಿ ತನ್ನ ಮೇಲ್ಮೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವಳಿಗೆ ಭರತನು ಒಂದು ಸಾಧನ ಎಷ್ಟೋ ಅಷ್ಟೆ. ಸಂತೋಷದಿಂದ ಮೇಲೆದ್ದು ಬಂದ ತಾಯನ್ನು ಕಂಡು ಭರತನು ಅವಳ ಕಾಲಿಗೆ ಬಿದ್ದು ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದನು. ದೇವಿ ಮಗನನ್ನು ಹಿಡಿದು ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡು ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ತಂದೆ ಅಣ್ಣ ಮುಂತಾದವರ ಕ್ಷೇಮದ ವಿಚಾರವನ್ನು ಕೇಳಿದಳು. ಭರತನು ಅವರೆಲ್ಲ ಕ್ಷೇಮವಾಗಿರುವರೆಂದು ಆ ಮಾತನ್ನು ಬೇಗನೆ ಮುಗಿಸಿ "ನಾನು ದೂತರ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತ್ವರೆಪಟ್ಟು ಬಂದೆನು. ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ಕೇಳುವ ಮಾತನ್ನು ನನಗೆ ಬೇಗನೆ ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ನಿನ್ನ ಹಾಸಿಗೆ ಬರಿದಾಗಿದೆ. ಇಕ್ಷ್ವಾಕು ಜನರು ದುಃಖಿತರಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಾರೆ. ರಾಜನು ಯಾವಾಗಲೂ ಇಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದನು. ನೋಡಲು ಬಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಜ್ಯೇಷ್ಠಳಾದ ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿರುವನೇನು?" ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಅವನಿಗೆ ಕೈಕಯಿದೇವಿ ರಾಜನ ಮರಣ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಾತಿನಂತೆ ಹೇಳಿದಳು. "ಎಲ್ಲ ಭೂತಗಳ ಗತಿ ಯಾವುದೋ ಅದನ್ನು ನಿಮ್ಮ ತಂದೆ ಹೊಂದಿದನು. ಮಹಾತ್ಮನೂ ತೇಜಸ್ವಿಯೂ ಆದ ರಾಜನು ಸತ್ಯವಂತರ ಲೋಕವನ್ನು ಸೇರಿದನು" ಎಂದಳು. ತಾಯ ಈ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಭರತನು ನೆಲದಮೇಲೆ ಬಿದ್ದನು. ತಂದೆಗಾಗಿ ಪ್ರಲಾಪ

ಮಾಡಿದನು. ಕೈಕಯಿಯಾದರೋ ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು "ಕುಮಾರನೇ ಏಕೆ ನೆಲದಮೇಲೆ ಬೀಳುವೆ? ನಿನ್ನಂಥವರು ಅಳಬಾರದು. ಏಳು ಏಳು" ಎಂದಳು. ಭರತನು ಬಹು ಹೊತ್ತು ಅಳುತ್ತಿದ್ದು ತಾಯನ್ನು ಕುರಿತು "ನಾನಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ ತಂದೆಯ ಬಳಿ ಇದ್ದು ಅವನಿಗೆ ಶುಶ್ರೂಷೆ ಮಾಡಿದ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಧನ್ಯರು. ತಂದೆ ಜೀವಿಸಿದ್ದಿದ್ದರೆ ನಾನು ಬಂದಾಗ ನನ್ನನ್ನು ಕರೆದು ಮುದ್ದಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ನಮ್ಮ ತಂದೆ ಸಾಯುವ ವೇಳೆ ಏನು ಹೇಳಿದನು? ಅವನ ಕೊನೆಯ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ" ಎಂದನು. ಕೈಕಯಿ "ರಾಜನು ಹಾ ರಾಮಾ ಹಾ ಸೀತಾ ಹಾ ಲಕ್ಷ್ಮಣಾ ಎಂದು ಕೂಗುತ್ತ ಮೃತಿಹೊಂದಿದನು. ಇದೇ ಅವನ ಕೊನೆಯ ಮಾತು" ಎಂದಳು: "ಸೀತಾ ಲಕ್ಷ್ಮಣರೊಡನೆ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬರುವ ರಾಮನನ್ನು ಯಾರು ನೋಡುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಪುಣ್ಯವಂತರು ಎಂದನು" ಎಂದು ಹೇಳಿದಳು. ಭರತನಿಗೆ ಈ ಮಾತು ಅರ್ಥವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಇದು ಏನು ಬಂದಿತೆಂದು ಭಯವಾಯಿತು. "ಧರ್ಮಾತ್ಮನಾದ ರಾಮನು ಸೀತಾ ಲಕ್ಷ್ಮಣರೊಡನೆ ಎಲ್ಲಿಹೋದನು" ಎಂದು ಅವನು ಕೇಳಿದನು. "ರಾಮನು ಸೀತಾ ಲಕ್ಷ್ಮಣರೊಡನೆ ಚೀರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿ ದಂಡಕಾರಣ್ಯಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದನು" ಎಂದಳು ಕೈಕಯಿ. ಭರತನಿಗೆ ಅಣ್ಣನ ನಡತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಂಕೆ ಉಂಟಾಯಿತು. ಇಕ್ಷ್ವಾಕುವಂಶದಲ್ಲಿ ರಾಜಕುಮಾರನಿಗೆ ವನವಾಸದ ದಂಡನೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಅವನಲ್ಲಿ ಪ್ರಬಲವಾದ ದೋಷ ಏನಾದರೂ ಇರಬೇಕು. ಆದಕಾರಣ ಭರತನು ತಾಯನ್ನು ಕುರಿತು "ರಾಮನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಧನವನ್ನು ಏನಾದರೂ ಅಪಹರಿಸಿದನೆ? ತಪ್ಪು ಮಾಡದ ಯಾವನಿಗಾದರೂ ಹಿಂಸೆಮಾಡಿದನೆ? ಪರಸ್ತ್ರೀ ಯಾರಲ್ಲಾದರೂ ಅಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ತೋರಿದನೆ? ಯಾತಕ್ಕಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಿದರು?" ಎಂದನು. ಕೈಕಯಿ "ರಾಮನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಧನ ಯಾವುದನ್ನೂ ಅಪಹರಿಸಲಿಲ್ಲ, ತಪ್ಪುಮಾಡದ ಯಾವನನ್ನಾದರೂ ಹಿಂಸಿಸಲಿಲ್ಲ, ಪರಸ್ತ್ರೀಯಾದವಳನ್ನು ರಾಮನು ಕಣ್ಣೆತ್ತಿ ನೋಡಲಿಲ್ಲ. ರಾಮನಿಗೆ ಅಭಿಷೇಕವಾಗುತ್ತದೆಂಬ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ನಾನು ನಿನಗೆ ಅಭಿಷೇಕವನ್ನೂ ರಾಮನಿಗೆ ವನವಾಸವನ್ನೂ ನಿಮ್ಮ ತಂದೆಯಿಂದ ಬೇಡಿದೆನು.

ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟು ನಿಮ್ಮ ತಂದೆ ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡಿದರು. ಸೀತಾಲಕ್ಷ್ಮಣರೊಡನೆ ರಾಮನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ಪ್ರಿಯನಾದ ಪುತ್ರನನ್ನು ಕಾಣದೆ ಶೋಕದಿಂದ ಮಹೀಪಾಲನು ಪಂಚತ್ವವನ್ನೈದಿದನು. ನೀನು ರಾಜತ್ವವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸು. ನಿನಗಾಗಿ ನಾನು ಇಷ್ಟೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಾಡಿದೆನು. ಶೋಕ ಸಂತಾಪ ಬೇಡ. ಧೈರ್ಯವನ್ನು ತಂದುಕೊ. ಈ ನಗರಿ ಈ ರಾಜ್ಯ ನಿರುಪಾಧಿಕವಾಗಿ ನಿನ್ನವು. ತಂದೆಗೆ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮುಗಿಸಿ ರಾಜ್ಯಾಭಿಷಿಕ್ತನಾಗು" ಎಂದಳು. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಈ ಸಂವಾದವನ್ನು ಹೆಜ್ಜೆ ಹೆಜ್ಜೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆಸಿರುವ ಕೌಶಲ್ಯ ಬಹು ಹಿರಿದು. ತಂದೆ ಕೊನೆಯ ಮಾತಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಹೇಳಿದನು ಎನ್ನುವುದರಿಂದ, ನಾನು ನಿನಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎನ್ನುವವರೆಗೆ, ಐದು ಮೆಟ್ಟಿಲಿದೆ. ಒಂದೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಭರತನಿಗೆ ವಿಷಯ ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ಕಾಣುವಂತೆ ಉತ್ತರ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಕವಿ ಈ ಸಂವಾದವನ್ನು ಸ್ವರಸವಾಗಿ ಚಮತ್ಕಾರಕವಾಗಿ ರಚಿಸಿದಾನೆ. ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಮಗನು ಸಂತೋಷಪಡುವನೆಂದು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿದ್ದ ಕೈಕಯಿದೇವಿಗೆ ಅವನಿಂದ ತುಂಬ ಬೈಗಳು ದೊರಕಿತವು. "ನೀನು ರಾಜನನ್ನು ಕೊಂದೆ, ರಾಮನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಿದೆ. ನನಗೆ ಈ ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಆಗಬೇಕಾದದೇನು? ರಾಮನು ನಿನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ತಾಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು. ದೊಡ್ಡ ತಾಯಿ ಕೌಸಲ್ಯೆ ದೀರ್ಘದರ್ಶಿನಿ; ನಿನ್ನನ್ನು ತಂಗಿಯಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದಳು. ಇಂಥದರಲ್ಲಿ ಅವನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಲು ಕಾರಣ ಏನನ್ನು ನೀನು ಕಂಡೆ? ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಕಣ್ಣೆದುರಿಗಿಲ್ಲದೆ ನಾನು ಯಾವ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ರಾಜ್ಯವನ್ನಾಳಬಲ್ಲೆನು? ಅಥವಾ ನನಗೆ ಶಕ್ತಿಯೇ ಇತ್ತು. ನಾನು ನಿನ್ನ ಆಸೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವವನಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಜ್ಯೇಷ್ಠನು ಅಭಿಷಿಕ್ತನಾಗಬೇಕು. ನಮ್ಮ ಕುಲದ ಈ ಧರ್ಮವು ಇಂದು ನಿನ್ನಿಂದ ಕೆಟ್ಟಿತು. ನಾನು ಇದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಿ ರಾಮನನ್ನು ಹಿಂತಿರುಗಿ ಕರೆದುಕೊಂಡುಬಂದು ಅವನ ದಾಸನಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತೇನೆ" ಎಂದನು. ಹೀಗೆ ಇವನು ಕೂಗಾಡುತ್ತಿರುವ ಧ್ವನಿ ಕಿವಿಗೆ ಬಿದ್ದು ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ಅವನು ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ತಿಳಿದಳು. ಸುಮಿತ್ರೆಯನ್ನು ಕರೆದು "ಆ ಕ್ರೂರಿ ಕೈಕಯಿಯ ಮಗ ಭರತನು ಬಂದಿದಾನೆ.

ಅವನು ದೀರ್ಘದರ್ಶಿ. ನಾನು ಅವನನ್ನು ನೋಡಬೇಕು" ಎಂದು ಭರತನಿರುವ ಕಡೆಗೆ ಹೊರಟಳು. ಭರತನೂ ಆಗಲೇ ಶತ್ರುಘ್ನನ ಸಹಿತ ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ಮಂದಿರವನ್ನು ಕುರಿತು ಬಂದನು; ದುಃಖಾರ್ತಳಾಗಿ ಪ್ರಜ್ಞೆ ತಪ್ಪಿ ನೆಲದಮೇಲೆ ಬಿದ್ದ ಕೌಸಲ್ಯೆಯನ್ನು ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡನು. ಕೌಸಲ್ಯೆ ಭರತನನ್ನು ಕುರಿತು "ನಿನಗೆ ರಾಜ್ಯದಮೇಲೆ ಆಸೆಯಿತ್ತು. ಅದು ಈಗ ಅಕಂಟಕವಾಗಿ ದೊರಕಿತು; ಕೈಕೆಯಿಯ ಕ್ರೂರಕರ್ಮದಿಂದ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಕೈಸೇರಿತು. ನನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ನಾರುಮಡಿಯನ್ನುಡಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಲು ಕ್ರೂರದೃಷ್ಟಿಯ ಕೈಕೆಯೀದೇವಿ ಅವನಲ್ಲಿ ಯಾವ ತಪ್ಪನ್ನು ಕಂಡಳು? ಕೈಕೆಯಿ ನನ್ನನ್ನೂ ಬೇಗನೆ ಅವನಿರುವ ಕಡೆಗೆ ಅಟ್ಟುವುದು ತಕ್ಕುದು. ಅಥವಾ ನಾನೇ ಸುಮಿತ್ರೆಯೊಡನೆ ಅತ್ತ ಹೊರಡುವೆನು. ಅಥವಾ ನೀನು ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಬಹುದು" ಎಂದಳು. ಹೀಗೆ ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ತನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು ಕ್ರೂರವಾಗಿ ನುಡಿಯಲು ಭರತನು ಆಕೆಗೆ ಕೈಮುಗಿದು ಹೀಗೆಂದನು: "ಆರ್ಯೆ, ತಪ್ಪಿತಸ್ಥನಲ್ಲದ ನನ್ನನ್ನು ಏಕೆ ಗದರುವೆ? ನನಗೆ ಇದೊಂದೂ ತಿಳಿಯದು. ನನಗೆ ರಾಮನಲ್ಲಿ ತುಂಬ ಪ್ರೀತಿ. ಸ್ಥಿರವಾದ ಪ್ರೀತಿ ಇದೆಯೆಂದು ನೀನು ಬಲ್ಲೆ. ಯಾರ ಅನುಮತಿಯಿಂದ ರಾಮನು ವನವಾಸಕ್ಕೆ ಹೋದನೋ ಅಂಥವನಿಗೆ ಈ ಪಾಪವಾಗಲಿ ಆ ಪಾಪವಾಗಲಿ" ಎಂದು ನೂರುಸಲ ತನ್ನನ್ನು ತಾನೇ ಶಪಿಸಿಕೊಂಡನು; ಹೀಗೆ ಶಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಭರದಿಂದ ನೆಲದಮೇಲೆ ಬಿದ್ದನು. ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ಇವನು ಇಷ್ಟು ಉದ್ವೇಗಪಡುವನೆಂದು ಯೋಚಿಸಿರಲಿಲ್ಲ; ಅಲ್ಲದೆ ರಾಮನ ಪ್ರವಾಸವು ಅವನಿಗೆ ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದನ್ನು ಅವನಿಂದ ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಕಾದಿದ್ದಳು. ಅದಕಾರಣ ಭರತನನ್ನು ಕುರಿತು "ನನ್ನ ದುಃಖವು ಇಮ್ಮಡಿಯಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ನಿನ್ನನ್ನೇ ಬಯ್ದುಕೊಂಡು ನೀನು ನನ್ನ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ನೋವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವೆ. ನೀನು ಧರ್ಮದ ದಾರಿಯಿಂದ ಜಾರದೆ ಇರುವುದು ಇದು ಬಹಳ ಸಂತೋಷ. ಸತ್ಯಪ್ರತಿಜ್ಞನಾದ ಮಗುವೇ, ಒಳ್ಳೆಯವರ ಪದವಿಯನ್ನು ನೀನು ಪಡೆಯುವೆ" ಎಂದು ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ಭರತನನ್ನು ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಅತ್ತಳು. ಹೀಗೆ ಇವರು ದುಃಖದಲ್ಲಿ ಇರಲಾಗಿ ವಸಿಷ್ಠನು

ಎತ್ತಿ "ಮಗನೆ, ನಿನಗೆ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಾಧೆ ಏನು ಬಂದಿತ್ತು? ಈಗ ಈ ರಾಜಕುಲದ ಬಾಳ್ವೆ ನಿನ್ನಧೀನವಾಗಿದೆ. ಸೋದರನೊಡನೆ ರಾಮನು ಹೊರಟುಹೋಗಿರಲಾಗಿ ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ಜೀವಿಸಿದ್ದೇನೆ. ದಶರಥನು ಮೃತನಾಗಿರಲಾಗಿ ನೀನೇ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೆ ಯಜಮಾನನು. ಇಲ್ಲವೆ ಏನಾದರೂ ಕೆಟ್ಟ ವರ್ತಮಾನವನ್ನು ಕೇಳಿದೆಯಾ? ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಅಥವಾ ಪತ್ನೀಸಮೇತನಾದ ನನ್ನ ಒಬ್ಬನೇ ಮಗನಿಗೆ ಏನಾದರೂ ತೊಂದರೆಯಾಯಿತೆ?" ಎಂದು ಕೇಳಿದಳು. ರಾಮನಿಗೆ ಏನಾದರೂ ಅಶುಭ ಆಗಿರಬಹುದೋ ಎಂದೇ ಕೌಸಲ್ಯೆ ಮೊದಲು ಭಯ. ಅದಾದಮೇಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಕುರಿತು ಭಯ. ಏಕೆಂದರೆ, ರಾಮ ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಿರತಕ್ಕವನು. ಭರತನಿಗೆ ದೇಶದಲ್ಲಿ ತೊಂದರೆಯಾಗಿರಬಹುದೇ ಎನ್ನುವುದು ಮೂರನೆಯ ಭಯ. ಆದರೆ ವಿನಯದ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಅವನು ರಾಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಕುಲದ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ದಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವನು ಆಶ್ರಯನೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಅವಳು ಅವನ ಕ್ಷೇಮವನ್ನು ಮೊದಲು ಕೇಳುವಳು. ಅದೇನಾದರೂ ಹೆತ್ತ ತಾಯಿಗೆ ಸಹಜವೆನ್ನಬಹುದಾದ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ತಡೆದುಕೊಂಡು ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ವಿಷಯವನ್ನು ಕೇಳುವಳು. ಭರತನು ಅಂಥ ಭಯವೇನೂ ಬೇಡವೆಂದು ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿಯನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸಿ ಗುಹನನ್ನು ಕುರಿತು ರಾಮನು ಕುಳಿತ ಸ್ಥಳ, ಮಲಗಿದ ಸ್ಥಳ, ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವಿಚಾರಿಸಿ ನೋಡಿದನು. ಸೀತಾದೇವಿ ಮಲಗಿದ್ದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅವಳ ಕೌಶೇಯದ ತಂತುಗಳು ಹುಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡಿದ್ದುವು. "ಸುಕುಮಾರಿಯಾದ ನನ್ನ ಅತ್ತಿಗೆ ಇಂಥ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಮಲಗುವುದೆನ್ನುವುದು ನನ್ನ ಕಾರಣದಿಂದ ಅನರ್ಥಕವಾಯಿತಲ್ಲಾ: ನಾನು ಕೆಟ್ಟೆನು! ರಾಘವನು ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು, ಸರ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಮ್ಮತನಾದವನು, ಸರ್ವಲೋಕದ ಹಿತಕ್ಕೆ ವಿಷಯನಾದವನು. ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ರಾಜ್ಯಸುಖವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಇಂದೀವರಶ್ಯಾಮನೂ ರಕ್ತಾಕ್ಷನೂ ಪ್ರಿಯದರ್ಶನನೂ ಸುಖಭಾಗಿಯೂ ಅದುಃಖಾರ್ಹನೂ ಆದ ರಾಘವನು ನೆಲದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಮಲಗಿದನು! ಈ ವಿಷಮ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಮನ ಜೊತೆಗೆ ಇರುವ ಲಕ್ಷ್ಮ

ಲಕ್ಷಣನಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಧನ್ಯನೇ ಸರಿ, ಮಹಾಭಾಗ್ಯಶಾಲಿ" ಎಂದು ಅಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯನ್ನು ಕಳೆದು ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹೊರಟನು. ಭರದ್ವಾಜಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಿನವಿದ್ದು ರಾಮನು ಹೋದ ದಾರಿಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಅವನ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೋದನು. ಚಿತ್ರಕೂಟದ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿದ್ದ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರಿಗೆ ಸೇನೆ ಬರುವುದು ಗೊತ್ತಾಯಿತು. ರಾಮನು ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಕುರಿತು "ಯಾರೋ ರಾಜರು ಅಥವಾ ರಾಜಸಮಾನರು ಬೇಟೆಗೆ ಬಂದಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ ನೋಡು" ಎಂದನು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಬೇಗನೆ ಒಂದು ಸಾಲವೃಕ್ಷವನ್ನು ಏರಿ ಸೇನೆ ಬರುತ್ತಿರುವ ಕಡೆಗೆ ನೋಡಿ, "ಅಣ್ಣ, ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಆರಿಸಿ ನೀನು ಸೀತಾದೇವಿಯೊಂದಿಗೆ ಗುಹೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಹೋಗು, ಬಿಲ್ಲು ಬಾಣ ಕವಚವನ್ನು ಸಿದ್ಧವಾಗಿಡು" ಎಂದನು. ರಾಮನು ಅವನನ್ನು ಸೇನೆ ಯಾರದೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಕೋಪದಿಂದ ಬೆಂಕಿ ಬೆಂಕಿಯಾಗಿ "ರಾಜ್ಯ ಕೈ ಸೇರಿದಮೇಲೆ ಕೈಕೆಯಿಯ ಮಗ ಭರತನು ನಮ್ಮನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬರುತ್ತಿದಾನೆ. ಯಾರ ಸಲುವಾಗಿ ನಮಗೆ ಮಹದ್ವ್ಯಸನ ಉಂಟಾಗಿದೆಯೋ ಯಾರನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ನೀನು ರಾಜ್ಯದಿಂದ ಚ್ಯುತನಾದೆಯೋ ಆ ಶತ್ರು ಬಳಿಗೆ ಬರುತ್ತಿದಾನೆ. ಇವನು ವಧ್ಯನೆಂದು ನನಗೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇವನ ವಧೆಯಿಂದ ಪಾಪ ಬರುವುದೆಂದು ನನಗೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ನಾನು ಕೈಕೆಯಿಯನ್ನು ಬಂಧು ಬಾಂಧವರೊಡನೆ ಕೊಂದುಹಾಕುತ್ತೇನೆ" ಎಂದು ಉದ್ವೇಗದಿಂದ ಒದರಿದನು. ರಾಮನು ಅವನನ್ನು ಸಮಾಧಾನಗೊಳಿಸಿ ಹೇಳಿದನು. "ಮಹೇಷ್ವಾಸನೂ ಮಹಾಪ್ರಾಜ್ಞನೂ ಆದ ಭರತನು ತಾನಾಗಿ ಬಂದಿರುವಾಗ ಬಿಲ್ಲು ಬಾಣ ಗುರಾಣಿಯಿಂದ ಆಗತಕ್ಕ ಕೆಲಸ ಏನಿದೆ? ತಂದೆಯ ಮಾತನ್ನು ಕೆಡಿಸಿ, ತಾನಾಗಿ ಬಳಿಗೆ ಬಂದ ಭರತನನ್ನು ಕೊಂದು, ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ನಾನು ಏನು ಮಾಡಿಯೇನು? ನಾನು ಧರ್ಮ ಅರ್ಥ ಕಾಮಗಳನ್ನು ನಿಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಸಲುವಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಿಮಗಾಗಿ ಅಲ್ಲದೆ ಧರ್ಮದ ಮೂಲಕ ಅಲ್ಲದೆ ನನಗೆ ಇಂದ್ರಪಟ್ಟವೂ ಬೇಡ. ಭರತ, ನೀನು, ಶತ್ರುಘ್ನರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನನಗೆ ಒದಗುವ ಎಳ್ಳಷ್ಟು ಸುಖವನ್ನಾದರೂ ಬೆಂಕಿ ಸುಡಲಿ. ನನಗೆ ತೋರುತ್ತದೆ: ನನ್ನ ಪ್ರಾಣಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಿಯನಾದ

ತಾಹಿಸಿದನು. ರಾಮನು ಅವನನ್ನು ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡನು. ಭರತನನ್ನು ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡನು. "ತಂದೆ ಎಲ್ಲಿ? ಅವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನೀನು ಇದೇಕೆ ಬಂದಿರುವೆಯಪ್ಪ? ರಾಜನಿಗೆ ಕ್ಷೇಮವಲ್ಲವೇ?" ಎಂದು ಬಹುದಿನದ ಅಗಲಿಕೆ ತಮ್ಮನನ್ನು ವಿಚಾರಿಸಿದನು. ಕೊನೆಗೆ, ರಾಜನು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಧರ್ಮದಿಂದ ಪಾಲಿಸಿ ಅವರ ಹಿತವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತಾನೆ, ಹಾಗೆ ನೀನು ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದೀಯಷ್ಟೆ, ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಭರತನು "ಧರ್ಮವಿಲ್ಲದವನಾದ ನಾನು ರಾಜಧರ್ಮವನ್ನು ಏನು ಬಲ್ಲೆನು? ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯನು ಇರುತ್ತ ಕಿರಿಯನು ರಾಜನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನೀನು ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗು. ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊ. ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಬಂದೆ. ನಾನು ಕೇಳುವುದಿಷ್ಟೆ. ರಾಜನು ದುಃಖದಲ್ಲಿ ದಿವಂಗತನಾದನು. ತಿಲೋದಕವನ್ನು ಮಾಡು. ಪ್ರಿಯನಾದ ಮಗನು ಕೊಟ್ಟ ಪಿತೃ ತಿಲೋದಕವು ಅಕ್ಷಯವಾಗುತ್ತದೆ" ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಭರತನ ಮಾತು ರಾಮನನ್ನು ವಜ್ರದಂತೆ ತಾಕಿತು. ಅವನು ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದನು. ಅವರೂ ದುಃಖದಿಂದ ಬಹಳ ಅತ್ತರು. ರಾಮನು ಭರತನನ್ನು ಕುರಿತು "ತಂದೆ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥನಾದ ಮೇಲೆ ನಾನು ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಏನು ಮಾಡಲಿ? ಅವನಿಲ್ಲದ ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವರು ಯಾರು? ಭರತ, ನೀನೂ ಶತ್ರುಘ್ನನೂ ಧನ್ಯರು. ನೀವು ತಂದೆಯ ಪ್ರೇತಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದಿರಿ. ಹಿಂದೆ ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು ತಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಧುರವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಇನ್ನು ಎಲ್ಲಿ ಕೇಳುತ್ತೇನೆ" ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಮಂದಾಕಿನೀ ನದಿಗೆ ಹೋಗಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ಮಿಂದು, ಸ್ವಲ್ಪವಾದ ಇಂಗುದೀಪಿಣ್ಯಾಕದಿಂದ ತಂದೆಗೆ ಪಿಂಡವನ್ನು ಇಟ್ಟನು. ರಾಮನ ಕೂಗಾಟವು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಇಂಗುದಿಯ ಹಿಂದೆ ಬಂದ ಹಿಂದಿನವರೆಲ್ಲರನ್ನು ನೋಡಿ ಕೌಸಲ್ಯಾದಿಗಳು ಬಹಳ ನೊಂದರು. ಅವರೆಲ್ಲರೂ ಬಹಳವಾಗಿ ಅತ್ತರು. ಆ ದಿನವನ್ನು ಕೆಳೆ ದಲ್ಲಿ ಕಳೆದರು. ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ಸುಮಿತ್ರೆಗೆ "ಇಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಮಗನು ಅಲ್ಪನ ಪ್ರಾಣಿಯಾಗಿ ಜೀವನವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಾನೆ" ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತ ಇಂಗುದೀಪಿಣ್ಯಾಕವನ್ನು ತೋರಿ "ಅವನಿಂತಹ ಕಷ್ಟ

ವಾದದು ಇನ್ನೇನಿರುವುದು? ರಾಮನು ತಂದೆಗೆ ಇಂಗುದೀಪಿಣ್ಯಾಕವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿಯೂ ನನ್ನೆದೆ ಒಡೆಯದೇ ಇದೆಯಲ್ಲ" ಎಂದು ದುಃಖಿಸಿ ಮುಂದೆ ಬಂದು, ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಚ್ಯುತನಾದ ದೇವತೆಯಂತೆ ತೋರುತ್ತಿದ್ದ ರಾಮನನ್ನು ಕಂಡಳು; ಅವನ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಅತ್ತಳು. ರಾಮಚಂದ್ರನು ಎದ್ದು ಆಕೆಯ ಕಾಲುಗಳಿಗೆ ವಂದಿಸಿದನು. ಹಾಗೆಯೇ ಇತರ ತಾಯಿಯರಿಗೂ ವಂದನೆಮಾಡಿದನು. ಅವನ ಅನಂತರ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ ಸೀತೆಯೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ವಂದನೆಮಾಡಿದರು. ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ಸೀತಾದೇವಿಯನ್ನು ತಾಯಿ ಮಗಳನ್ನು ಅಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡು "ವಿದೇಹರಾಜನ ಸುತೆ, ದಶರಥನ ಸೊಸೆ, ರಾಮನ ಪತ್ನಿ, ಪಡುತ್ತಿರುವ ಈ ಕಷ್ಟವನ್ನು ನೋಡಿ ನಾನು ದುಃಖದಿಂದ ಸುಡುತ್ತಿದೇನೆ" ಎಂದಳು. ಆ ವೇಳೆಗೆ ವಸಿಷ್ಠನು ಬರಲು ರಾಮನು ಅವನಿಗೂ ವಂದಿಸಿದನು. ಆಮೇಲೆ ಭರತನು ಬಂದದು ಏಕೆಂದು ರಾಮನು ಕೇಳಲಾಗಿ ಅವನು ತನ್ನ ಅಣ್ಣನಿಗೆ ತನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು. "ಶರತ್ಕಾಲದ ರಜನಿ ವಿಮಲವಾದ ಶಶಿಯಿಂದ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಸಮಗ್ರಭೂಮಿ ನಿನ್ನಿಂದ ಸನಾಥವಾಗಲಿ. ಇದನ್ನು ನಾನೂ ನಮ್ಮ ಸಚಿವರೂ ತಲೆಬಾಗಿ ಬೇಡುತ್ತೇವೆ. ನಾನು ನಿನ್ನ ತಮ್ಮ, ಶಿಷ್ಯ, ದಾಸ. ನನ್ನಲ್ಲಿ ನೀನು ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಬೇಕು. ಹಿರಿಯರಿಂದ ಬಂದು ನಮಗೆ ಶಾಶ್ವತ ಆದ ಪ್ರಜೆಯನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟು ಹೋಗುವುದು ನಿನಗೆ ಸರಿಯಲ್ಲ" ಎಂದು ಅಣ್ಣನ ಪಾದದಮೇಲೆ ತಲೆಯನ್ನಿಟ್ಟು ಬೇಡಿಕೊಂಡನು. ಭರತನು ತಾಯನ್ನು ಬಯ್ದು ಎರಡು ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದನು; ತನ್ನದೂ ತಪ್ಪಾಯಿತೆಂದು ಆಡಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ರಾಮನು ಅದಕ್ಕೆ "ನೀನು ಕುಲೀನನು; ಸತ್ವಸಂಪನ್ನನು, ತೇಜಸ್ವಿ, ಸತ್ಯವಂತನು. ನೀನು ರಾಜ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ತಪ್ಪನ್ನು ಹೇಗೆ ಮಾಡೀಯೆ? ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಎಳ್ಳಷ್ಟೂ ತಪ್ಪು ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ತಾಯನ್ನಾದರೂ ನೀನು ದೂಷಿಸಬಾರದು. ಅದು ಹುಡುಗುತನವಾದೀತು. ತಂದೆಗೆ ಗೌರವ ತೋರಿಸುವಷ್ಟು ಕಾಲವೂ ತಾಯಿಗೂ ಗೌರವ ತೋರಿಸಬೇಕು. ಇನ್ನು ತಂದೆ ಮಾಡಿದ ಏರ್ಪಾಡು ಯಾವುದಿದೆಯೊ ಅದರಂತೆ ನಾವು ನಡೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ನಾನು ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರುಷ ವನವಾಸವನ್ನು ತಂದೆ ಕೊಟ್ಟ ಭಾಗವೆಂದು

ಅನುಭವಿಸುತ್ತೇನೆ. ನೀನು ಅದೇ ಅಪ್ಪಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಅನುಭವಿಸು" ಎಂದನು. ಮಾರನೆಯ ದಿನ ಭರತನು ಮತ್ತೆ ಇದೇ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ರಾಮನು ಮತ್ತೆ ಅದೇ ಉತ್ತರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ತನ್ನ ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಧರ್ಮವನ್ನು ಕುರಿತು ತನ್ನ ಭಾವನೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿದನು. ಭರತನು ಅಣ್ಣನನ್ನು ಕುರಿತು "ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನಹಾಗೆ ಯಾರಿರುವರು? ನೀನು ದುಃಖದಿಂದ ಕುಂದುವುದಿಲ್ಲ; ಸುಖದಿಂದ ಉಬ್ಬುವುದಿಲ್ಲ. ನೀನು ಅನುಪಮಸತ್ವನು, ಮಹಾತ್ಮನು; ಸತ್ಯಸಂಗರನು, ಸರ್ವಜ್ಞನು, ಸರ್ವದರ್ಶಿ. ದಶರಥನು ಮಾಡಿದುದು ಅಂತ್ಯಕಾಲದ ಮಂಕಿನಿಂದ ಎಂದು ಎಣಿಸು. ತಾಯಿ ಮಾಡಿದುದು ತಪ್ಪಾಯಿತು. ಆ ಮಾತನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಿಟ್ಟು ಈಗ ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸು" ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಬಹು ವಿಧವಾಗಿ ಬೇಡಿದನು. ರಾಮನು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಜಾಬಾಲಿ ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋತ್ತಮನು ರಾಮನನ್ನು ಕುರಿತು "ತಂದೆಯೆಂದೂ ತಂದೆಯ ಮಾತೆಂದೂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಯಾವುದು ಒಳ್ಳೆಯದೊ ಅದನ್ನು ಮಾಡದೆ ಬಿಡಬಾರದು. ಭರತನು ಹೇಳುವಂತೆ ನೀನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಂದು ರಾಜನಾಗುವುದೇ ಸರಿ" ಎಂದು ರಾಮನಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. ರಾಮನು ಅವನನ್ನು ಗದರಿಸಿ ಈ ನಾಸ್ತಿಕವಾದವನ್ನು ನಾನು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ವಸಿಷ್ಠನು "ಜಾಬಾಲಿ ನಾಸ್ತಿಕವಾದವನ್ನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಇಕ್ಷ್ವಾಕು ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯನು ರಾಜನಾಗುವುದು ಪದ್ಧತಿ. ಆ ಧರ್ಮವನ್ನು ನೀನು ಪಾಲಿಸಬೇಕು" ಎಂದನು; ಮತ್ತೆ "ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಆಚಾರ್ಯನೂ, ಪಿತನೂ, ಮಾತೆಯೂ ಗುರುಗಳೆನ್ನಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರು. ನೀನು ರಾಜನಾಗಬೇಕೆಂಬುದು ನಿಮ್ಮ ತಾಯ ಅಪೇಕ್ಷೆ; ನನ್ನ ಅಪೇಕ್ಷೆ" ಎಂದನು. ರಾಮನು "ನನ್ನ ತಂದೆ ಯಾವುದನ್ನು ಆಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದನೊ ಅದನ್ನು ಸುಳ್ಳುಮಾಡಲಾರೆನು" ಎಂದನು. ಭರತನು ನಾನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಅನ್ನ ನಿದ್ರೆಯಿಲ್ಲದೆ ಧಾರಣಮಾಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದನು. ರಾಮನು ಹೀಗೆ ಮಾಡಬಾರದು ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ಹಿರಿಯರು "ಒಳ್ಳೆಯದಾಯಿತು. ರಾಮನು ತಂದೆಯ ಮಾತಿನಂತೆ ನಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ನಾವು

ಅದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ" ಎಂದರು. ಭರತನು "ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕೊಡೆಂದು ನಾನು ತಂದೆಯನ್ನು ಕೇಳಲಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯುವನ್ನು ತಾಯೊಂದಿಗೆ ಆಡಿದವನಲ್ಲ. ಅಣ್ಣನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ನಾನು ಒಪ್ಪಿದವನಲ್ಲ. ತಂದೆಯ ಮಾತು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ನಡೆಯುಬೇಕೆನ್ನುವುದಾದರೆ ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರುಷ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾನಿರುತ್ತೇನೆ" ಎಂದನು. ರಾಮನು "ತಂದೆಯ ಮಾತನ್ನು ಲೋಪಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ನಾನಾಗಲಿ, ಭರತನಾಗಲಿ ಶಕ್ತರಲ್ಲ. ಭರತನು ಕ್ಷಮಾವಂತನು, ಗುರುಸತ್ಕಾರಕಾರಿ. ಇದನ್ನು ನಾನು ಬಲ್ಲೆನು. ನಾನು ವನವಾಸದಿಂದ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಂದ ಮೇಲೆ ಧರ್ಮಶೀಲನಾದ ನನ್ನ ಸೋದರನೊಡನೆ ಪೃಥಿವೀಪತಿಯಾಗುತ್ತೇನೆ" ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಮತ್ತೆರಡುಸಲ ಅಣ್ಣನನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ ನೋಡಿ ಆಗದೆ ಕೊನೆಗೆ ಭರತನು "ಅಣ್ಣ, ನಿನ್ನ ಪಾದಗಳಿಂದ ಆ ಪಾದುಕೆಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಡು" ಎಂದನು. ರಾಮನು ಅವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಟ್ಟನು. ಭರತನು ಅವಕ್ಕೆ ವಂದನೆ ಮಾಡಿ ರಾಮನನ್ನು ಕುರಿತು "ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರುಷ ನಾನೂ ಜಟಾಚೀರ ಧರನಾಗಿ ಫಲಮೂಲಗಳನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತ ನಿನ್ನ ಆಗಮನವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತ ನಗರದ ಹೊರಗೆ ಇರುತ್ತೇನೆ. ರಾಜ್ಯತಂತ್ರ ಈ ಪಾದುಕೆಗಳಲ್ಲಿ ನಿಂತಿದೆ. ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರುಷ ಕಳೆದ ಮಾರನೆಯ ದಿನ ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡದೆಹೋದೆನೊ ನಾನು ಅಗ್ನಿಪ್ರವೇಶಮಾಡುವೆನು" ಎಂದನು. ಒಪ್ಪಿದೆನು ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಮಾಡಿ ರಾಮನು ಅವನನ್ನೂ ಶತ್ರುಘ್ನನನ್ನೂ ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಭರತನಿಗೆ "ತಾಯಿ ಕೈಕಯಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊ. ಅವಳಮೇಲೆ ಕೋಪ ಮಾಡಬೇಡ, ನನ್ನಾಣೆ ಸೀತೆಯ ಆಣೆ" ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅವರನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿ ಕೊಟ್ಟನು. ಭರತನು ಪಾದುಕೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದನು.

೬

ಕಥೆ ಪಾತ್ರಗಳ ಪರಿಶೀಲನ

ಕಥೆಯ ವಿಷಯ

ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದ ಕಥೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ಇದಾದ ಮೇಲೆ ಕೆಲವು ಕಾಲ ಆ ಪ್ರಾಂತದಲ್ಲಿದ್ದು ರಾಮಚಂದ್ರನು ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಹೊರಟು ವನವಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕೆಲಕಾಲ ಕಳೆದು ಅತ್ರಿ ಋಷಿಗಳ ಆಶ್ರಮ ವನ್ನು ಸೇರಿ ಋಷಿಯ ಮತ್ತು ಋಷಿಪತ್ನಿ ಅನಸೂಯೆಯ ಆಶೀರ್ವಾದ ಪಡೆದು ಸೂರ್ಯನು ಅಭ್ರಮಂಡಲವನ್ನು ಹೊಗುವಂತೆ ಅದರಾಚೆಯ ವನವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಕಥೆಯನ್ನು ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ನುಡಿಯಲ್ಲೇ ಸ್ವಲ್ಪ ವಿವರವಾಗಿ ಹೇಳಿದ್ದಾಗಿದೆ. ರಾಮಾಯಣದ ಕತೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಿಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಕಥಾಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಅನವಶ್ಯಕ ವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಕೆಲವರಿಗೆ ತೋರಬಹುದು. ಆದರೆ ನಮಗೆ ಬೇಕಾಗಿರು ವುದು ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಯಲ್ಲ: ಅದನ್ನು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಹೇಳುವ ರೀತಿ. ಮಗನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂದಾಗ ದಶರಥನು ಏನು ಮಾಡಿದನು, ಏನು ಹೇಳಿದನು? ಗೋಳಾಡಿದನು, ಬೇಡವೆಂದನು, ಇದು ನಮ್ಮ ಸಂಗ್ರಹ. ಆದರೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಚಿತ್ರ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯ ಬೇಕಾದರೆ ಅವನ ಮಾತು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಮಾತನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಬಲ್ಲ ರೆಂದು ನಾವು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ವಿಮರ್ಶೆಗೆ ಸಹಾಯಕ ವಾಗುವಂತೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಮಾತನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಕತೆಯನ್ನು ಬರೆದಿದೆ. ಆದರೂ ಈ ಕತೆ ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಎತ್ತಿಕೊಂಡಿದೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದೆಲ್ಲ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿರತಕ್ಕ ಕಥೆ. ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರ ಮಾತೂ ಹತ್ತು ಶ್ಲೋಕ ಹದಿನೆಂಟು ಶ್ಲೋಕದಷ್ಟು ಇರು ವುದು ಬಹು ಸಾಧಾರಣ. ಇದು ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಪದ್ಧತಿ. ಮನುಷ್ಯನ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಎತ್ತರಕ್ಕೆ ಬರೆದ ಚಿತ್ರ ವಿಗ್ರಹ ಗಳಲ್ಲಿ ಹುಬ್ಬಿನ ಕೂದಲು ಉಗುರಿನ ಮೊನೆಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ತೋರಿಸುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯನ ಮಾತನ್ನು ಹೊತ್ತಾಯಿತೆನ್ನದೆ ಬೇಸರವಾಯಿತೆನ್ನದೆ ಸಾವಧಾನವಾಗಿ ವಿವರವಾಗಿ ಗುರುತಿಸಿದೆ. ಸಮುದ್ರದ ತೆರೆಯ ಆಟದಲ್ಲಿ

ಹತ್ತಾರು ಅಲೆ ಒಂದರ ಹಿಂದೊಂದು ಬಂದು ಕೊನೆಗೆ ಒಂದು ಅದೆಲ್ಲದರ ಬಲದೊಂದಿಗೆ ತೀರದಲ್ಲಿ ಬಡಿಯುವಂತೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕಾವ್ಯದ ಒಂದು ಭಾಷಣದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಭಾವ ಇದ್ದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದೂ ನಾಲ್ಕೈದು ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮೇಲೇರಿ ಬೆಳೆದು ಕೊನೆಯ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೃದಯ ವನ್ನು ಬಡಿಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಒಂದೊಂದು ಭಾಷಣದಲ್ಲಿಯೂ ಹಲವು ಘಟ್ಟ, ಆ ಘಟ್ಟ ಒಂದೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಹಲವು ಮೆಟ್ಟಲುಗಳು, ಕಾಣುವವು. ಇದು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಕಲೆ; ವಿವರವನ್ನರಿತ ಕಲೆ; ತನ್ನ ಕೆಲಸದ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿ ಶಂಕೆಯಿಲ್ಲದ ಕಲೆ. ಇದರ ಸೊಗಸನ್ನೆಲ್ಲ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಪಾರಾಯಣದ ಪದ್ಧತಿಯಂಥ ಅನುಕೂಲವಾದ ಪದ್ಧತಿ ಬೇರೊಂದಿಲ್ಲ. ಹೇಳುವವನು ಆತುರವಿಲ್ಲದೆ ಬೇಸರವಿಲ್ಲದೆ ಹೇಳುವಂತೆ ಕೇಳುವವನೂ ಆತುರವಿಲ್ಲದೆ ಬೇಸರವಿಲ್ಲದೆ ಕೇಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಕಥೆಯನ್ನು ಓದಿ ಮುಗಿಸು ವುದು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ. ಅದರ ಒಂದೊಂದು ಹೆಜ್ಜೆಯೂ ಕೊನೆಯಷ್ಟೇ ಮುಖ್ಯ. ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಸುಖ ಇರುವುದು ಕಥೆ ಕೊನೆಗೆ ಮುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಲ. ಅದರ ಒಂದೊಂದು ಶ್ಲೋಕವೂ ಮನನಕ್ಕೆ ವಿಷಯ, ಅದೊಂದೊಂದನ್ನೂ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನುರಿಸಿ ಚಪ್ಪರಿಸಬೇಕು. ಇಂಥ ವಿವರವಾದ ಒಂದು ರೀತಿಯಿಂದ ಕಾವ್ಯವು ಮಾನವ ಜೀವನವನ್ನು ಕುರಿತು ಕವಿಯ ಭಾವ ಏನು ಎನ್ನುವುದನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ಆ ಜೀವನದ ಬಯಲಾಟವನ್ನು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ತೆರೆದಿರುವಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪ್ರಪಂಚದ ಸಾಹಿತ್ಯದ ಇನ್ನು ಯಾವ ಕಾವ್ಯವೂ ತೆರೆದಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಜನೂ ಅವನ ಮೂವರು ರಾಣಿ ಯರೂ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ಸ್ವಭಾವದವರು. ಅವರ ನಾಲ್ವರು ಮಕ್ಕಳು ಒಂದೊಂದು ಸ್ವಭಾವದವರು. ರಾಣಿ ರಾಜರಿಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದ ಸೂತನೂ ಗುರುವೂ ಎರಡನೆಯ ರಾಣಿಯ ಸಲಿಗೆಯ ದಾಸಿಯೂ ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರಗಳೇ. ರಾಜನು ಗಲಭೆಯಿಲ್ಲದೆ ನಡೆಯಿಸಿಬಿಡಬೇಕೆನ್ನುವ ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಚನ, ಅದಕ್ಕೆ ಬರುವ ತೊಡಕು, ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆಗುವ ಎಲ್ಲ ಸಂಗತಿ, ಆಡುವ ಎಲ್ಲ ಮಾತು; ರಾಜಕುಮಾರನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಕೂಡದೆಂದು, ಅವನೊಂದಿಗೆ ನಾವೂ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವೆವೆಂದು,

ಕೇಳುವ ಹತ್ತು ರೀತಿಯ ಜನದ ಮಾತು, ಅವರಿಗೆಲ್ಲ ಅವನು ಹೇಳುವ ಉತ್ತರ; ರಾಜನ ಮರಣ; ರಾಜನಾಗಬೇಕಾದ ಕಿರಿಯ ಮಗನು ಬಂದು ತನ್ನ ತಾಯನ್ನು ಕಾಣುವುದು, ದೊಡ್ಡಮ್ಮನನ್ನು ಕಾಣುವುದು, ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು; ಅಣ್ಣನನ್ನು ಬೇಡುವುದು, ಅವನು ಒಪ್ಪದೆ ಇರಲು ಅವನ ದಾಸನಾಗಿ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತೇನೆಂದು ಅವನ ಪಾದುಕೆಯನ್ನು ತರುವುದು: ಹೀಗೆ ಹತ್ತಾರು ರೀತಿಯ ಸ್ವಭಾವ ಹತ್ತಾರು ತೀವ್ರವಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸುತ್ತಣ ಪ್ರಪಂಚದೊಂದಿಗೆ ವ್ಯವಹರಿಸುವುದು ಈ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಕಥೆಯ ಎಲ್ಲ ಪಾತ್ರಗಳೂ ನಿಜವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಾಗಿ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಓಡಾಡುವಂತೆ ಸಹಜವಾದ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇಷ್ಟು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸ್ವಭಾವದ ಪಾತ್ರಗಳು ಇಷ್ಟೊಂದು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿರುವುದು ಭಾರತದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಹೊರತು ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಭಾರತದ ಕಥೆ ಒಂದು ಕಥೆಯಲ್ಲ; ಒಂದು ಜೀವನ ಅಥವಾ ಸಂಸಾರದ ಹತ್ತು ದಿವಸದ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲ. ಅದರ ವಿಸ್ತಾರ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಉಪಕಥೆಗಳಿಂದ ಬಂದಿರತಕ್ಕದು. ಮುಖ್ಯ ಕಥೆಯ ವಿಸ್ತಾರವಾದರೂ ಅದರ ಇತಿಹಾಸ ಸ್ವಭಾವದಿಂದ ಬಂದಿರತಕ್ಕದು. ಎಂದರೆ ಭಾರತ ಗ್ರಂಥದ ವಸ್ತು ಮನುಷ್ಯನ ಜೀವನದ ಚಿತ್ರವಲ್ಲ, ಒಂದು ರಾಷ್ಟ್ರದ ಜೀವನದ ಚಿತ್ರ. ಅಯೋಧ್ಯಾ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ದೊರೆಯುವ ಕಥೆ ನಿಜವಾಗಿ ಒಂದು ಸಂಸಾರದ ಹತ್ತು ದಿನದ ಬಾಳುವೆಯ ಕಥೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಏಕಭಾವವಿದೆ; ಇದರ ಕಥನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಿದೆ.

ದಶರಥ

ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಮನುಷ್ಯನ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವ ರೀತಿ ಅದ್ಭುತವಾದದು. ಅದನ್ನು ಅವನು ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ರೀತಿಯೂ ಅದ್ಭುತವೇ. ಅವನ ಕಥೆಯ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೂ ಇದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮಕ್ಕಳಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಒಬ್ಬಳಾದಮೇಲೆ ಒಬ್ಬಳು ಮೂವರು ರಾಣಿಯರನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡ ದಶರಥನು ಹಿರಿಯ ರಾಣಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸ ಗೌರವಗಳಿದ್ದರೂ ಮೂರನೆಯವಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಮೋಹದಿಂದ

ನಡೆದುಕೊಂಡಂತೆ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಮೂರನೆಯ ರಾಣಿಗೆ ವಚನ ವಾಗ್ದಾನಮಾಡಿದ್ದು, ಅದರಿಂದ ತೊಡಕಿಗೆ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡದ್ದು : ಆ ತೊಡಕಿನಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬಯಸುವುದು ಒಮ್ಮೆ, ಕೋಪಮಾಡುವುದು ಒಮ್ಮೆ, ಬೇಡುವುದು ಒಮ್ಮೆ, ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ಬಯ್ದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಒಮ್ಮೆ; ರಾಮನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಲಾಗಿ ನಾನು ಸತ್ತುಹೋಗುತ್ತೇನೆ, ನೀನು ವಿಧವೆಯಾಗಿ ಮಗನೊಂದಿಗೆ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತೀಯೆ ಎಂದು ನಿಷ್ಠುರಮಾಡುವುದು ಒಮ್ಮೆ: ಹೀಗೆ ದಶರಥನು ಒಂದು ಮನೋಭಾವ ಆದಮೇಲೆ ಇನ್ನೊಂದರಲ್ಲಿ, ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ಹುಳುವಿನಂತೆ ಇತ್ತ ಅತ್ತ ಹೊರಳುತ್ತ, ಹೊರಳಿದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸುಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತ, ಇನ್ನು ಪ್ರಯೋಜನ ವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೋತು ನಿಲ್ಲುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ದಶರಥನ ಸ್ವಭಾವದಂಥ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಈ ನಡತೆಯೆಲ್ಲ ಸಹಜ. ದಶರಥನು ಕಿರಿಯ ಹೆಂಡತಿಯ ಮೇಲಣ ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಮಗನನ್ನು ಸಮ್ಮತಿಯಿಂದ ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಿದನೆಂದೂ, ಇವನು ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದ್ದು ತಪ್ಪು ಎಂದೂ, ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಯನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸುವ ಕೆಲವರು ಆಗಾಗ ಹೇಳುವುದುಂಟು. ರಾಮನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗುವುದು ದಶರಥನಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಮಾತ್ರವೂ ಸಮ್ಮತವಲ್ಲ. ದಶರಥನು ಮಾತಿಗೆ ಕಟ್ಟು ಬಿದ್ದನು. ಸತ್ಯವಂತನಾದದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಮಾತಿಗೆ ತಪ್ಪುವುದಕ್ಕೆ ಹಿಂತೆಗೆದನು. ಆ ಮಾತು ಇನ್ನು ಯಾರಿಂದಲಾದರೂ ತಪ್ಪುವುದಾಗಿದ್ದರೆ ಅವನು ಸಂತೋಷಪಡುತಿದ್ದನು. ಕೈಕಯಿಯೇ ಅವನನ್ನು ಆ ಕಟ್ಟಿನಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿದ್ದರೆ ಸಂತೋಷವೇ; ಆದರೆ ಅವಳಲ್ಲದೆ ಇನ್ನು ಯಾರು ಬಿಡಿಸಿದ್ದರೂ ಅವನು ಬೇಡವೆನ್ನುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ನಾನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ, ನಾನೇ ಯುವರಾಜನಾಗಬೇಕು, ಎಂದು ರಾಮನು ಹಟಮಾಡಿದ್ದರೆ ದಶರಥನು ಪ್ರಾಯಶಃ ಬಹಳ ಸಂತೋಷಪಡುತಿದ್ದನು. "ಕಾಮುಕನಾದ ಈ ಮುದುಕನು ಏನನ್ನುತಾನೇ ಮಾಡಲಾರನು? ನೀನು ರಾಜನಾಗು, ನಾನು ಇವನನ್ನು ಬಲಿಹಾಕುತ್ತೇನೆ" ಎಂದು ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ರಾಮನಿಗೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ದಶರಥನೇ ಅವನಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. ಇದೆಲ್ಲ ಆಗಿ ರಾಮನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೊರಡುವುದೆಂದೇ ನಿಶ್ಚಯವಾದಾಗ ರಾಜನು "ರಾಮ

ನೊಂದಿಗೆ ಸೈನ್ಯ ಹೋಗಲಿ, ಪರಿವಾರ ಹೋಗಲಿ, ಸೀತೆಗೆ ಒಡವೆ ವಸ್ತು ಇರಲಿ", ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದೂ ಅದೇ ಸ್ವಭಾವದ ಸಹಜ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳು. ಕಾಡಿಗೆ ಹೊರಟ ಮಗನನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತದು ಇದೇ ಸ್ವಭಾವದ ಸಹಜವಾದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ. ತಂದೆತಾಯಿಗಳು ರಥದ ಹಿಂದೆ ಹೀಗೆ ಬಂದರೆಂದು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿದಾಗ, ಇದೇನು ರಾಜರಾಣಿಯರು ಹೀಗೆ ಬರುವರೇ ಎಂದು ನಮಗೆ ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಥದ ಹಿಂದೆ ಓಡಿಬಂದವರು ರಾಜರಾಣಿಯರಲ್ಲ, ತಂದೆತಾಯಿಯರು. ಆಳುವುದಕ್ಕೆ ಆಣತಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ರಾಜರಾಣಿಯರು ತಮ್ಮ ಪದವಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಜೀವನದ ನೋವು ನಗೆಗೆ ಅವರು ಮನುಷ್ಯರು ಮಾತ್ರ. ಮುಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಿ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆದ ದಶರಥನು ರಥದ ಧೂಳು ಕಂಡಷ್ಟು ಹೊತ್ತೂ ಮಗನನ್ನು ಕಂಡಂತೆ ಭಾವಿಸಿಕೊಂಡದೂ ಸಹಜವೇ. ಇಂಥ ಬಾಳಿನಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳೆಂದರೆ ಈ ರೀತಿಯ ಮೋಹವಿರುವುದು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮಗನ ಹಿಂದೆ ಹೋದ ದೃಷ್ಟಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬರಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ರಾಜನು ಹೇಳುವ ಮಾತೂ ಇದೇ ಮನೋಧರ್ಮದ ಮುಂದಣ ಒಂದು ಹೆಜ್ಜೆ. ನೀನು ನನ್ನ ಮೈಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಬೇಡ ಎಂದು ಅವನು ಕೈಕಯಿಯನ್ನು ತೊರೆದುಕೊಂಡದೂ, ಪ್ರಾಣಬಿಡುವುದಕ್ಕೆ ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ಮಂದಿರಕ್ಕೆ ಹೋದದೂ, ಅಲ್ಲಿ ಹಿಂದಣ ಕಥೆಯನ್ನು ನೆನೆದುಕೊಂಡು ತನ್ನ ಅವಸ್ಥೆಯು ಆ ಕರ್ಮದ ಫಲವೆಂದು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದೂ, ಈ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಅವಿರೋಧವಾಗಿ ಪೂರ್ಣಮಾಡುತ್ತವೆ. ಇದೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿದ ಸಹಜಭಾವ ದಶರಥನ ಸಾವಿನ ಮಾತಿನದು. ಆ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅವನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋದ ತನ್ನ ಮಗನನ್ನು ನೆನೆದನು; ಕೌಸಲ್ಯೆ ಸುಮಿತ್ರೆಯರನ್ನು ಕುರಿತು ತಾನು ಸಾಯುವೆನೆಂದನು. ಕಣ್ಣುಮುಚ್ಚುವ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಕುಲಪಾಂಸನಿ ಎಂದು ಕೈಕಯಿಯನ್ನು ನೆನೆದನು. ಬಹು ಪ್ರಿಯವಾದ ವಸ್ತುವೂ ತೀರ ಆಗದ ವಸ್ತುವೂ ಸಾಯುವ ನೆನಪಿಗೆ ಬರುತ್ತವೆಂದು ಬಲ್ಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ದಶರಥನ ಸಾವಿನಲ್ಲಿ ಇದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಲವಾದರೂ ನಮಗೆ ಇದೇಕೆ

ಹೀಗೆ ಈ ಮಾತು ಈ ನಡತೆ ಎಂದು ಸಂದೇಹ ತಟ್ಟುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಎಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ಸುಸಂಬದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಆ ಕಲ್ಪನೆ ನಮಗೆ ತುಂಬ ಪರಿಚಯವಾಗಿರುವ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯದು ಎಂಬಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ. ಆ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಹೆಸರು ದಶರಥ. ಅವನ ವಿಷಯ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿರುವಷ್ಟಲ್ಲದೆ ಮತ್ತೇನನ್ನಾದರೂ ಕೇಳಿದರೆ ನಾವು ಜ್ಞಾಪಕ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹೇಳಬಹುದು ಎಂಬ ಭ್ರಮೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗೆ ನಿಜವೆನಿಸಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಈ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಪರಿಚಯ ನಮಗೆ ಈ ಕಾಂಡದ ಕತೆಯಿಂದ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಕೌಸಲ್ಯೆ

ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ಚಿತ್ರವೂ ಹೀಗೆಯೇ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದದು. ತಾನು ಹಿರಿಯ ರಾಣಿಯಾದರೂ ಕಿರಿಯವಳ ಸಲುವಾಗಿ ತನ್ನ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಹೋಯಿತೆಂದು ಇವಳಿಗೆ ಅಸಮಾಧಾನ. ರಾಜನಿಗೆ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಗೌರವವಿದೆ ಎಂದು ಕೌಸಲ್ಯೆ ಬಲ್ಲಳು. ಆದರೆ ಇದಿಷ್ಟರಿಂದ ಹೆಂಗಸಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ ಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅವಳಿಗೆ ಅವನ ಪ್ರೇಮವೂ ಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅವನ ಸ್ವಭಾವದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಆ ವಯಸ್ಸಿನ ಪ್ರೇಮ ಕಿರಿಯ ಹೆಂಡತಿಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿತ್ತು. ಇದರಿಂದ ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ಅಧಿಕಾರ ಕೈಕಯಿಯ ಅಧಿಕಾರ ದಂತೆ ಧಾರಾಳವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶ ತಪ್ಪಿತ್ತು. ಅವಳನ್ನು ಸೇವಕರು ಜಿಪುಣೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅವಳಿಗೆ, ತನ್ನ ಮಗನು ರಾಜನಾಗಬೇಕು, ಆಗ್ಗೆ ತಾನು ಕೈಮೇಲಾಗಿ ಬಾಳಬಹುದು, ಎಂದು ಆಸೆ. ಭರತನಿಗೆ ರಾಜ್ಯವಾಗಬೇಕೆಂದು ಪ್ರೇಮದ ರಾಣಿ ಕೈಕಯಿ ಕೇಳುವಳೋ ಎಂದು ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಭಯವಿತ್ತೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ತಾನು ಯುವರಾಜ ನಾಗುವೆನೆಂದು ರಾಮಚಂದ್ರನು ಬಂದು ತಾಯಿಗೆ ಹೇಳಿದಾಗ ಇವಳು ಹೇಳಿದ ಮಾತು ಈ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವಳಿಗೆ ಒತ್ತಾಸೆಯಾಗಿ ಸುಮಿತ್ರಾದೇವಿ ಇರುತ್ತಿದ್ದಳು. ರಾಮನಿಗೆ ಯೌವರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಚನ ಆಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿದಾಗ ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ದಶರಥನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದಳು; ಮಗನ ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕಾಗಿ ಪೂಜೆಪುರಸ್ಕಾರ ಗಳಿಗೆ ಆರಂಭಿಸಿದಳು. ಆದರೆ ಇವಳ ಈ ಉದ್ಯಮ ಬಹು ಬೇಗನೆ

ಕೊನೆಗಂಡಿತು. ಸಂತೋಷದ ಸುದ್ದಿ ಬಂದಾಗ ಆನಂದದಿಂದ ಉಬ್ಬಿದಂತೆ ಕೆಟ್ಟ ಸುದ್ದಿ ಬಂದಾಗ ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ದುಃಖದಿಂದ ಕುಸಿದು ಹೋದಳು. ಆಗ ಅವಳು ಹೇಳಿದ ಮಾತು ಅಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾವ ತಾಯಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದಾದ ಮಾತು. ತಾನು ಮಗನನ್ನು ಹೆತ್ತದ್ದು ಇದಕ್ಕಾಗಿಯೆ? ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದವರಿಗೆ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಒಂದೇ ಚಿಂತೆ. ಆದರೆ ಅವರಿಗೆ ಇಂಥ ದುಃಖದ ಭಯವಿಲ್ಲ. ಮಗನು ವನವಾಸ ಹೋಗಬೇಕೆಂಬ ಸುದ್ದಿ ತಿಳಿದರೂ ತಾನು ಸಾಯದಿರುವುದು ತನ್ನ ಎದೆ ಬಿರಿಯದೆ ಇರುವುದು ಅವಳಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯ. ಕೊನೆಗೆ ತನ್ನನ್ನು ಜೊತೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗೆಂದು ಅವಳು ಕೇಳುವಳು. ಅವನು ಬೇಗ ಬರುವೆನೆಂದು, ರಾಜನನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬರಿರಬೇಕೆಂದು, ಪತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮಗನೊಡನೆ ವನಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು ಧರ್ಮವಲ್ಲವೆಂದು, ದಶರಥನು ತಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾದವನು ಜೀವಂತನಾಗಿರುವಾಗ ಹಿರಿಯ ರಾಣಿ ವಿಧವೆಯಂತೆ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು ಸರಿಯಾದೀತೇ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅವಳನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ತಂದೆ ಮಗನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ಮಗನಾದವನು ತಂದೆಯ ಮಾತನ್ನು ನಡೆಸಬೇಕೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ರಾಮಚಂದ್ರನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊರಟಿದ್ದನೆನ್ನುವುದನ್ನು ಕೌಸಲ್ಯೆ ಗ್ರಹಿಸಲಾರದೆ ಹೋದಳು. ತನ್ನಂತೆಯೇ ರಾಮನ ನಿಲುವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಲಾರದೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ತಂದೆಯನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿ ಅಣ್ಣನಿಗೆ ಅಭಿಷೇಚನ ನಡೆಸುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದಾಗ ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ಇದು ಆದರೂ ಸಂತೋಷವೇ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿದಳು; ತಮ್ಮನ ಮಾತನ್ನು ಕುರಿತು ಯೋಚಿಸು ಎಂದು ಮಗನಿಗೆ ಹೇಳಿದಳು. ಇದು ಯಾವುದಕ್ಕೂ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡದೆ ರಾಮನು ವನವಾಸಕ್ಕೆ ಹೊರಟಾಗ ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ಮನಸಾರ ಅವನಿಗೆ ಸ್ವಸ್ತ್ಯಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದಳು. ಅದರ ರೀತಿಯಾದರೂ ವೃದ್ಧಮಾತೆಯ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಗಂಭೀರವಾದದು: ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷನು ವೃತ್ರನ ವಧೆಗಾಗಿ ಹೊರಟಾಗ ಅವನಿಗೆ ಅವನ ತಾಯಿ ಯಾವ ಮಂಗಳವನ್ನು ಮಾಡಿದಳೋ, ಇನ್ನಿಂಥ ನಾಲ್ಕು ಘನವಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಧೀರರಾದ ಪುತ್ರರಿಗೆ

ತಾಯಿಯರು ಯಾವುದನ್ನು ಮಾಡಿದರೋ, ಅದೇ ಮಂಗಳ ರಾಮ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಆಗಲಿ ಎಂದು ಅವಳು ಹರಸಿದಳು. ರಾಮನು ಹೊರಡುವ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಪತಿಯ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿದ್ದು ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ಅವನ ದುಃಖ ಎಷ್ಟೆನ್ನುವುದನ್ನು ನೋಡಿದಳು; ಅವನೊಂದಿಗೆ ತಾನೂ ರಥದ ಹಿಂದೆ ಓಡಿದಳು; ಅವನು ಕೈಕಯಿಯನ್ನು ಗದರಿ ತನ್ನ ಅರಮನೆಗೆ ಬರಲು ಅವನನ್ನು ನೋಡಿಕೊಂಡಳು. ಆದರೂ ಅವಳ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರಾಜನು ತನ್ನ ಮಗನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಿದನೆಂದು ಕ್ರೋಧ ಇದ್ದೇ ಇತ್ತು. ಕೈಕಯಿಗಾಗಿ ಇದನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದನೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಆ ಕ್ರೋಧ ಮತ್ತ ಮತ್ತ ಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಈ ಹೆಣ್ಣಿನ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ತೀರ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಕರ್ಮವಾಗಿತ್ತು. ಅದರಿಂದ ಅವಳು ತನ್ನ ದುಃಖವನ್ನು ರಾಜನಿಗೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಹೇಳಿಕೊಂಡು ಅವನ ದುಃಖ ವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಿದಳು. ಈ ಮಾತಿನ ಬಹು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ರಾಜನ ದುಃಖ ತನ್ನ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಕಡಮೆ ಅಲ್ಲವೆಂದು ಅವಳಿಗೆ ತೋರಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಸುಮಂತ್ರನು ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದಾಗ ರಾಜನು ಅವನನ್ನು ಮಾತನಾಡಿಸಲು ಉಸುರಿಲ್ಲದೆ ಇರಲಾಗಿ ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ರಾಜನಿಗೆ "ಸುಮಂತ್ರನನ್ನು ಮಾತನಾಡಿಸು, ಹೆದರಬೇಡ, ಕೈಕಯಿ ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ" ಎಂದು ಚುಚ್ಚು ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದಳು. ಕಥೆಯ ಮುಖ್ಯ ಭಾಗ ಅಲ್ಲದೆ ಸಣ್ಣದಾದ ಇಂಥ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಸ್ವಭಾವಜ್ಞತೆ ಎಷ್ಟು ಸಮಗ್ರವಾದದು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕವಿತೆಯ ಸಮಗ್ರತೆ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಸಮಗ್ರತೆಗೆ ಸಾಟಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ತಾನು ನಿಷ್ಠುರವಾಗಿ ಮಾತನಾಡಿದಾಗ ದಶರಥನು ಕೈಮುಗಿದು ಕ್ಷಮೆ ಬೇಡಲು ಕೌಸಲ್ಯೆ ಅವನಿಗಾಗಿ ಕನಿಕರದಿಂದ ಕರಗಿದಳು; ತಪ್ಪು ಹುಡುಕುವ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕಷ್ಟ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವ ನಿಲುವಿನಿಂದ ಅವನನ್ನು ಮಾತನಾಡಿಸಿದಳು. ಕೊನೆಗಾದರೂ ಅವನ ಸಾವಿನ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅವನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳುತ್ತ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ತೋರುತ್ತ ಹಿರಿಯ ರಾಣಿಯು ಹಿರಿಯತನದಿಂದ ಅವನ ಕಣ್ಣನ್ನು ಮುಚ್ಚಿದಳು. ರಾಮನ ತಾಯಿ ಎಲ್ಲ ತಾಯಂತೆ ಹೆಣ್ಣು; ಆದರೆ ರಾಮನನ್ನು ಹೆತ್ತ ಹೆಣ್ಣು.

ರಾಮನಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಂಡ ಹಿರಿಮೆ ಅವಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಹಿರಿಮೆಯಿಂದ ಬಂದದು. ಭರತನನ್ನು ಮಾತನಾಡಿಸಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಅವನನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ. ಆಮೇಲೆ ಒಂದುಸಲವಾದರೂ ಕೈಕಯಿಯನ್ನು ದೂರದೆ ರಾಮನನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕರೆತರುವುದಕ್ಕೆ ಅವನೊಂದಿಗೆ ಸಹಕರಿಸಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ಇದೇ ಹಿರಿಮೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ದಶರಥನಂತೆ ಕೌಸಲ್ಯೆ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ರೂಪುಗೊಂಡಿದ್ದಾಳೆ.

ಕೈಕಯಿ

ಕೈಕಯಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ನಮಗೆ ನಿಜವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ. ರಾಜನ ಪ್ರೇಮದ ಅರಸಿ ಇವಳು ಹೆಮ್ಮೆವಂತಳೆಂದು ಎಲ್ಲರೂ ಬಲ್ಲರು. ಇದರಿಂದ ಇವಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧಳಾಗಿದ್ದಳೆಂದು ಕತೆಯಲ್ಲಿ ಸೂಚನೆ ಹರಹಿದೆ. ಅವಳ ಮಗನಾದ ಭರತನೇ ಅವಳನ್ನು ಚಂಡಿ ಎಂದೂ ಅಭಿಮಾನಿನಿ ಎಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ ಅವಳ ತಪ್ಪನ್ನು ನೋಡದೆ ಅಥವಾ ನೋಡಿದರೂ ನೋಡಿದೆನೆಂದು ತೋರಿಸದೆ ಇದ್ದವನು ರಾಮನು ಒಬ್ಬನೆಂದೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅವನು ಹೀಗೆ ನಡೆದುಕೊಂಡದರಿಂದಲೇ ಇರಬೇಕು ಕೈಕಯಿಗೆ ಅವನಲ್ಲಿ ಬಹಳ ವಾತ್ಸಲ್ಯ. ಅವಳಿಗೆ ರಾಮನಿಗಿಂತ ಭರತನ ಮೇಲೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೇಮವಿರಲಿಲ್ಲ. ರಾಮನಿಗೆ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವಾಗುವುದೆಂದಾಗ ಅವಳು ಬಹಳ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟಳು. ಅವನು ತನ್ನನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವನೆಂದೂ ಭರತನನ್ನು ತಂದೆ ಮಗನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ರಕ್ಷಿಸುವನೆಂದೂ ಅವಳಿಗೆ ನಿಶ್ಚಯವಾದ ನಂಬಿಕೆ. ಆದರೂ ಅವಳು ರಾಮನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಿಸಿದಳು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಕೌಸಲ್ಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ಮಾತ್ಸರ್ಯ. ತಾನು ದೊಡ್ಡ ರಾಣಿ, ಇವಳದೇನು ಹೆಮ್ಮೆ, ಎಂದು ಕೌಸಲ್ಯೆ ಕೈಕಯಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತೋರಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ಅನಾದರದ ಶಿಕ್ಷೆ ಅವಳಿಗೆ ರಾಮನ ಅನಿಷ್ಟದ ಮೂಲಕ ಮುಟ್ಟಿತು. ಹೆತ್ತವರ ತಪ್ಪಿಗೆ ಮಕ್ಕಳು ಕಷ್ಟಪಡುವುದು, ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯರ ಸಾಲವನ್ನು ಕಿರಿಯರು ಹರಿಸುವುದು, ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾಮನಿಗೆ ಭರತನು ಕೈಮುಗಿಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆಂದರೆ ಕೈಕಯಿಗೆ ಚಿಂತೆ

ಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ತಾನು ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ತಗ್ಗಿ ನಡೆಯಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದಾಗ ಅವಳ ಕೋಪ ಉಕ್ಕಿತು. ಇಷ್ಟು ದಿನ ತಾನು ಪ್ರಮುಖಳಾಗಿದ್ದು ಇನ್ನುಮೇಲೆ ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ಕೈ ಮೇಲಾಗುವುದೆಂದರೆ ಅವಳ ಮನಸ್ಸು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಈ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯ ಬರದಿರಲೆಂದೇ ಅವಳು ರಾಮನಿಗೆ ವನವಾಸವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸಿದಳು; ರಾಜನನ್ನು ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಸಿಕೊಂಡು ಆಮೇಲೆ ಅವನು ಏನು ಹೇಳಿದರೂ ಕಿವಿಗೊಡದೆ ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದಳು. ಇದರ ರೀತಿಯೂ ಇದೇ ಸ್ವಭಾವದ ವಿಕಾಸ. ದಶರಥನು ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಬೇಡಿದ್ದಕ್ಕೆ ಇವಳದು "ಕೊಟ್ಟಮಾತಿನಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ನೋಡುತ್ತೀಯಾ? ನೀನು ಕೌಸಲ್ಯೆಯೊಂದಿಗೆ ಸುಖವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ನೋಡುತ್ತಿದೀಯೆ. ನೀನು ಸತ್ಯವಂತನು. ಆಡಿದ ಮಾತನ್ನು ನಡೆಸು" ಎಂದು ಒಂದೇ ಉತ್ತರ. ಸುಮಂತ್ರನು ಬಹಳ ಮಾತನ್ನು ಆಡಿ ಈ ಹಠವನ್ನು ಬಿಡು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಕೈಕಯಿದೇವಿ ಉತ್ತರ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ; ಆ ಮಾತು ಕಿವಿಗೆ ಬಿದ್ದಂತೆ ಅವಳ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಚಿಹ್ನೆ ಏನೂ ತೋರಲಿಲ್ಲ. ಸಿದ್ಧಾರ್ಥನೂ ವಸಿಷ್ಠನೂ ಕೋಪಮಾಡಿದಾಗಲೂ ಅವಳು ಉತ್ತರ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಮುಟ್ಟಬೇಡವೆಂದು ರಾಜನು ಅವಳನ್ನು ಕೊಡವಿ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡಾಗಲೂ ಅವಳು ಸುಮ್ಮನಿದ್ದಳು. ತಾನು ಇವರಿಗೆಲ್ಲ ಅಪ್ರಿಯವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದೇನೆಂದು ಅವಳು ಬಲ್ಲಳು. ಇವರ ಮಾತಿಗೆ ಉತ್ತರ ಏನನ್ನು ಹೇಳುವುದು? ಅವಳಿಗೆ ಇದ್ದುದು ಒಂದೇ ಯೋಚನೆ. ರಾಮನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋದದಾಯಿತು; ಇನ್ನು ಭರತನು ಬಂದು ಅಭಿಷಿಕ್ತನಾಗಬೇಕು. ಅರಸನು ತೀರಿಹೋದಾಗ ಕೈಕಯಿ ಬಹಳ ದುಃಖಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಭರತನು ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಬಂದನು; ಕೈಕಯಿಯ ದುರದೃಷ್ಟ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಯಿತು. ಅವಳು ಬಹು ನಿಷ್ಠುರವನ್ನು ಸಹಿಸಿ ಬಹು ಸಾಹಸವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಗನಿಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಳು. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಮಗನು ತನ್ನನ್ನು ವಂದಿಸುವನೆಂದು ಅವಳು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿದ್ದಳೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಅವನಿಂದ ನಿಂದನೆಯನ್ನು ಪಡೆದಳು. ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗೆಂದು ಹೇಳಿ ಅವಳು ರಾಮನಿಂದ ಜೈಗಳನ್ನು ಕೇಳಲಿಲ್ಲ; ರಾಜನಾಗೆಂದು ಹೇಳಿ

ಭರತನಿಂದ ಬಯ್ಯಿಸಿಕೊಂಡಳು. ಮೊದಲು ಅವನು ಕೋಪಮಾಡಿದಾಗ ತಾನು ಅವನಿಗೆ ಕೆಡಕು ಏನನ್ನು ಮಾಡಿದೆನೆಂದು ಕೇಳಿದಳು; ರಾಜ್ಯ ಸಿಕ್ಕಿದೆ ಆಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದಳು. ಈ ಮಾತಿಗೆ ಅವನು ಒಪ್ಪದೆ ಇರಲು ಅವಳು ಮತ್ತೆ ಮಾತನಾಡಲಿಲ್ಲ. ತನ್ನ ಸಂಧಾನ ಹುಸಿಯಾಗಿ ಹೋಯಿತೆಂದು ತಿಳಿದು ಅದನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಿಟ್ಟಳೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಕೈಕಯಿದೇವಿ ಇದರಾಚೆಗೆ ಒಂದು ಮಾತನ್ನೂ ಆಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಒಬ್ಬಿಬ್ಬರು ಮಾತನಾಡುತ್ತಾರೆ. ಭರತನೂ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ ಅವಳನ್ನು ದೂಷಿಸುವರು. ರಾಮನೂ ಸೀತೆಯೂ ಅತ್ಯಂತ ದುಃಖದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಕೈಕಯಿದೇವಿಯ ಇಷ್ಟಾರ್ಥ ಸಂದಿತು ಎಂದುಕೊಳ್ಳುವರು; ಆದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಅವಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಮೆಯೇ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಕಾವ್ಯದಿಂದ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಅವಳನ್ನು ನಿಂದಿಸಿ ನುಡಿದಾಗ ರಾಮನು ಆ ಮಾತನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಬಿಡು ಎಂದು ತಡೆಯುವನು. ಭರತನು ತಾಯನ್ನು ದೂಷಿಸಿ ಒದರಿದಾಗಲೂ ರಾಮನು ಅವನಿಗೆ ತಾಯನ್ನು ಬಯ್ಯುವುದು ಹುಡುಗತನ ಬಿಡು ಎನ್ನುವನು. ಅವನನ್ನು ಮನೆಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಕಳುಹಿಸಿದಾಗ ತಾಯನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ತನ್ನ ಮತ್ತು ಸೀತೆಯ ಆಣೆಯಿಟ್ಟು ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಇದು ರಾಮನ ಗುಣ ಮಾತ್ರವೆಂದು ನಾವು ತಿಳಿದರೆ ಸರಿಯಾಗಲಾರದು. ರಾಮನ ಕ್ಷಮಾಗುಣಕ್ಕೆ ಸಹಾಯವಾಗಿ ಆ ಮಲತಾಯ ಪ್ರೇಮದ ನೆನವೂ ಇತ್ತು. ಕೈಕಯಿ ತನ್ನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಿದ ಕ್ರೌರ್ಯ ರಾಮನಿಗೆ ಕಂಡದು ಇತ್ತಣ ಮಾತು. ಅವಳು ತನ್ನನ್ನು ಹೆತ್ತ ತಾಯಂತೆ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ನೋಡಿದ್ದದು ಅವನಿಗೆ ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ವರುಷದ ಅನುಭವ. ಇಪ್ಪತ್ತೈದು ವರುಷ ಕಾಲ ತನ್ನನ್ನು ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಕಂಡ ಮಲತಾಯಿ ರಾಮನಿಗೆ ತಾಯಂತೆ ಆಗಿದ್ದಳು. ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕ್ರೌರ್ಯವನ್ನು ತೋರಿದವಳು ಮತ್ತೆ ತಾಯ ನೆಲೆಗೆ ಬಂದಳೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾಮನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋದನು. ದಶರಥನು ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥನಾದನು. ಇದೆರಡನ್ನೂ ಅವಳು ತಡೆದುಕೊಂಡದ್ದು ಮಗನು ದೊರೆಯಾಗುವನೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ. ಇದು ಯಾವಾಗ

ತಪ್ಪಿತೋ ಆಗ ಅವಳಿಗೂ ರಾಮನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಚೆನ್ನಾದೀತೆಂದು ತೋರಿರಬೇಕು. ಆದರಿಂದಲೇ ಇರಬೇಕು, ಈ ತಾಯಿ, ಭರತನು ರಾಮನನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕರೆತರಲು ಹೊರಟಾಗ ಅವನ ಜೊತೆಗೆ ಹೋದಳು. ಭರತನ ಯಾತ್ರೆ ಅವಳಿಗೆ ಇಷ್ಟವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವಳು ಹಿಂದೆ ನಿಲ್ಲ ಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಉಳಿದವರೆಲ್ಲ ರಾಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಮಿಗಳೆಂದು ಹೆಮ್ಮೆಪಡಬಹುದಾದವರು; ಅವರು ಅವನನ್ನು ನೋಡಲು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋದದು ವಿಶೇಷವಲ್ಲ. ಅವನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಿದ ಕೈಕಯಾದೇವಿ ಅವರೊಂದಿಗೆ ಹೇಗೆ ಹೋದಳು? ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅವಳು ಧೀರೆ. ತನಗೆ ಸರಿಯೆಂದು ಕಂಡದನ್ನು ಮಾಡುವಳು. ಜನರು ಏನು ಹೇಳುವರೋ ಎಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಹಿಂತೆಗೆಯುವವಳಲ್ಲ. ರಾಮನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಿದ ಧೈರ್ಯವೇ ಅವಳನ್ನು ಭರತನ ಯಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಯಿತು. ಆದರೆ ರಾಮನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಲಿ ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಆಸೆ ಕೈಗೂಡಿದಷ್ಟು ಸುಲಭವಾಗಿ ಅವನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬರಲಿ ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಆಸೆ ಕೈಗೂಡಲಿಲ್ಲ. ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲಿಂದ ಗುಂಡನ್ನು ಉರುಳಿಸಬಹುದು; ಇದು ಸುಲಭ. ಅದು ಉರುಳಿದಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇರಿಸುವುದು ಕಷ್ಟದ ಕೆಲಸ. ಕೈಕಯಿಾದೇವಿ ಇದನ್ನು ಮನಗಂಡಳೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾಮಚಂದ್ರನು ವನವಾಸವನ್ನು ಮುಗಿಸಿಕೊಂಡು ಹಿಂದಿರುಗಿದಾಗ ಹೆತ್ತ ತಾಯಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದಂತೆ ಕೈಕಯಿಾದೇವಿಗೂ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದನು. ಉಳಿದವರಂತೆ ಆಕೆಗೂ ಅಂದು ಬಹಳ ಆನಂದ ಆಗಿರಬೇಕು. ಕೆಟ್ಟ ಗಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ತಾನು ಬೇಡಿದ ವರದಿಂದ ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಕಷ್ಟ ಕೈಗೂಡಿದ್ದಾಯಿತು. ಪತಿ ತೀರಿಹೋದನು; ಅದಕ್ಕೆ ಏನೂ ಮಾಡುವಂತಿಲ್ಲ. ಕಾಡಿಗೆ ಹೋದವರಾದರೂ ಕ್ಷೇಮ ವಾಗಿ ಬಂದು ಸೇರಿದರಲ್ಲಾ ಎನ್ನುವುದೇ ಅವಳ ಆನಂದಕ್ಕೆ ಸಾಕಾದ ಕಾರಣ. ಅದರ ಜೊತೆಗೆ, ಅನ್ನಾಹಾರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪಡಬಾರದ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಪಟ್ಟು ರಾಮನು ಬರುವವರೆಗೆ ಊರ ಹೊರಗೆ ನಿಂತ ತನ್ನ ಮಗನು ಇನ್ನಾದರೂ ಊರ ಒಳಗೆ ಬರುವನು, ಸುಖದಿಂದಿರುವನು, ಎನ್ನುವ ಸಂತೋಷ ಸೇರಿರಬೇಕು. ಕೈಕಯಿಾದೇವಿ ಸ್ವಾರ್ಥಪರಳು,

ನಿಷ್ಠುರ ಚೇತನಳು, ಆದರೂ ಅವಳು ಪುತ್ರಗರ್ಧಿನಿ. ರಾಮನಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ದಾದ ಗುಣ ಯಾವುದಿತ್ತೋ ಅದರ ಮೂಲ ಕೌಸಲ್ಯೆಯಲ್ಲಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳಿದಹಾಗೆ ಭರತನ ಹಿರಿಯತನದ ಮೂಲ ಈ ತಾಯಲ್ಲಿತ್ತು ಎಂದು ನಾವು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಕೈಕಯಿಯ ದೊಡ್ಡ ತಪ್ಪು ಹಗೆಯನ್ನು ಹಗೆದದ್ದು, ಮಗನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸಿದ್ದು. ತಪ್ಪನ್ನು ತಪ್ಪು ಎನ್ನೋಣ; ಆದರೆ ಯಾವ ತಪ್ಪನ್ನೂ ಅತಿದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಮಾಡಿ ನಿಂದಿಸುವುದು ಬೇಡ. ಕೈಕಯಿಯನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಒಂದಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಒಂದುಸಲ ದೂರಿದಾರೆ: ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಒಮ್ಮೆಯೂ ದೂರಿಲ್ಲ. ಇವಳ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸು ವುದರಲ್ಲಿಯೂ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕೌಶಲ್ಯ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಸುಮಿತ್ರೆ

ಎರಡನೆಯ ರಾಣಿ ಸುಮಿತ್ರಾದೇವಿಯ ಚಿತ್ರವೂ ಹೀಗೆಯೇ ಸಮಗ್ರವಾಗಿದೆ. ಇವಳ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಕುರಿತು ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಏನಿತ್ತೆಂದು ಈ ಮೊದಲೇ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ತಾವು ಮುಖ್ಯವೆಂದೂ ಇತರರು ತಮ್ಮ ಸುತ್ತ ಇರುವರೆಂದೂ ಕಲಿಸುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನುಕೆಲವರು, ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ಮುಖ್ಯರು ತಾವು ಅವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುವವರು, ಎಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬೆಳೆಯುತ್ತಾರೆ. ತಾವು ಮುಖ್ಯ ಎಂದು ಹೊರಟವರೆಲ್ಲ ಬೇಗನೆಯೋ ಸಾವಕಾಶವಾಗಿಯೋ, ಒಂದಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಒಂದು ದಿನ, ತಮಗಿಂತ ದೊಡ್ಡದು ಪ್ರಪಂಚದ ಬಾಳು ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ. ಎರಡನೆಯ ಗುಂಪಿಗೆ ಈ ಪಾಠದ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ. ಮೊದಲನೆಯ ಗುಂಪಿನ ಬೆಳವಣಿಗೆ ಅದೃಷ್ಟ ಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಏರುವಿಕೆ; ಆಮೇಲೆ ಬರುವ ಅರಿವು ಆ ಚಕ್ರದ ಇಳಿತ. ತಾವು ಮುಖ್ಯರೆನ್ನದೆ ಹೊರಡುವವರಿಗೆ ಆ ಏತವೂ ಇಲ್ಲ ಈ ಇಳಿತವೂ ಇಲ್ಲ. ಇವರು ಬಾಳಿ ನಿಂದ ಬಹಳವನ್ನು ಕೇಳುವುದಿಲ್ಲ; ಅದು ಬಹಳ ಕೊಂಚವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ಅವರಿಗೆ ಅತೃಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ; ಇವರ ನಿರೀಕ್ಷೆ ಕಡಮೆ ಆದದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ದೊರೆತಷ್ಟಕ್ಕೇ ಸಂತೋಷ. ಸುಮಿತ್ರೆ ಇಂಥ ಸ್ವಭಾವದ ಸ್ತ್ರೀ. ರಾಜನು ಅವಳಿಗೆ ಬಹಳ ವಿಶ್ವಾಸ ತೋರಿಸಲಿಲ್ಲ: ಒಳ್ಳೆಯದಾಯಿತು; ಇತ್ತ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿಯುಲ್ಲ ಇತ್ತ ಮೆಚ್ಚಿನ ರಾಣಿಯುಲ್ಲ; ಇದಕ್ಕೇನು ಚಿಂತೆ?

ಎರಡನೆಯ ರಾಣಿಯಾಗಿ ಮಧ್ಯವಯಸ್ಸಿನ ರಾಜನನ್ನು ಸೇರಿದವಳು ಎಷ್ಟು ಪ್ರೇಮವನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಬಹುದು? ರಾಜನಿಗೆ ಸುಮಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ನೇಹವೇನೋ ಇತ್ತು; ಅಷ್ಟೇ ಅವಳಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ. ಎರಡು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಹೆತ್ತಳು. ಒಬ್ಬನು ಒಬ್ಬ ಅಣ್ಣನೊಂದಿಗೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬನು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಅಣ್ಣನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಅವರು ಬೆಳೆದರು. ಅವರ ಕಷ್ಟಸುಖದ ವಿಷಯ ಸುಮಿತ್ರೆ ಯೋಚಿಸಬೇಕಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ರಾಮನಿಗೆ ಆದದು ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ, ಭರತನಿಗೆ ಆದದು ಶತ್ರುಘ್ನನಿಗೆ. ಕೈಕಯೀದೇವಿ ಅಭಿಮಾನಿಯಾದ ಕಾರಣ ಸುಮಿತ್ರೆ ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ಜೊತೆ ಸೇರಿದಳು. ಅಲ್ಲದೆ ರಾಜನು ಕಿರಿಯ ರಾಣಿಯೊಂದಿಗೆ ಇರುತ್ತಿರಲಾಗಿ ಹಿರಿಯ ರಾಣಿಯರು ಸಹಜವಾಗಿ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಜೊತೆಯಾದರು. ಇದರಿಂದ ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಆದದು ತನಗೆ. ಹೀಗೆ ಸುಮಿತ್ರೆಯ ಜೀವನದ ತತ್ತ್ವ ಆತ್ಮನಿರಾಕರಣವಾಯಿತು. ಭರತನ ಮಾವನ ಮನೆ ಶತ್ರುಘ್ನನಿಗೂ ಮಾವನ ಮನೆಯಾಯಿತು. ರಾಮನಿಗೆ ಬಂದ ವನವಾಸ ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿತು. ಸುಮಿತ್ರೆ ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ದುಃಖದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿನಿಯಾದಳು. ರಾಮನನ್ನು ಅವನ ತಾಯಿ ವನಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಡವೆಂದಳು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ತಾಯಿ ಅವನನ್ನು ಹೋಗಿಬಾರೆಂದು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟಳು; "ಸೃಷ್ಟಸ್ತ್ವಂ ವನವಾಸಾಯ" ಎಂದಳು. ರಾಮನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದಾದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ ಅವನ ಜೊತೆಗೆ ಹೋಗಬೇಕು; ಅವನು ವನವಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದಂತೆಯೇ ಲೆಕ್ಕ. ಕೌಸಲ್ಯೆ ಮಗನ ವಿಯೋಗದಿಂದ ದುಃಖಿಸುವಾಗ ಸುಮಿತ್ರೆ ಅವಳಿಗೆ ಧೈರ್ಯ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ. ಅವಳ ಸ್ವಭಾವ ಎಷ್ಟು ಸ್ನೇಹಮಯವಾದದೆಂದು ಅವಳ ಆಗಣ ಮಾತುಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ರಾಮನು ಎಂಥ ಗುಣಶಾಲಿ, ಎಂಥ ಧೀರ! ಸೂರ್ಯನು ಅವನಿಗೆ ಆಯಾಸವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ; ಗಾಳಿ ಅವನಿಗೆ ವಿರೋಧವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ; ಚಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಮುದ್ದಿಸುವನು. ಅವನ ಜೊತೆಗೋ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಹಾಗೆ ಸೀತೆ; ಸೇವೆಗೆ ತನ್ನ ಮಗ ಲಕ್ಷ್ಮಣ. ಏನು ಕಡಮೆ ರಾಮನಿಗೆ? ಮೂವರು ಹೆಂಡರಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯದವಳಾಗಿ ಪ್ರೀತಿಯಿಲ್ಲದ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಬಾಳಿದ ಬಾಳಿನಿಂದ ಸುಮಿತ್ರೆಗೆ ಒಂದು ವಿಷಯ ಮುಂದಟ್ಟಾಗಿತ್ತು.

ಬೇಕಾದ ಜನವಿದ್ದರೆ ಕಾಡೇ ಊರು; ಅಂಥ ಜನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಊರೇ ಕಾಡು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಅಡವಿಯನ್ನೇ ಅಯೋಧ್ಯೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯತಕ್ಕದೆಂದು ಸುಮಿತ್ರೆ ಅವನಿಗೆ ಬುದ್ಧಿಹೇಳಿದಳು. ಅವಳು ಆ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನೇ ಅಡವಿಯೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದಳೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ದುಃಖ ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ದುಃಖಕ್ಕಿಂತ ಕಡಮೆಯಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅವಳು ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಧೈರ್ಯ ಹೇಳಿದಳು; ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಿದಳು. ಆ ಸಮಾಧಾನ ಧೈರ್ಯದ ಮಾತು ನಿಜವಾದ ಸ್ನೇಹದಿಂದ ಬಂದವಾದ ಕಾರಣ, ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ದುಸ್ಸಹವಾದ ದುಃಖವೂ ಅವುಗಳಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಮೆಯಾಯಿತು. ಇವಳ ನಡತೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿರಬೇಕು. ಮೃತ್ಯುಶಯ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಮಲಗಿ ಇವರನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ಇವರ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳುತ್ತ ಇದ್ದ ದಶರಥನಿಗೆ ತನ್ನ ಎರಡನೆಯ ರಾಣಿಯ ಮನೋಧರ್ಮವನ್ನು ಕಂಡು ಗೌರವಬುದ್ಧಿ ಹುಟ್ಟಿತೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅವನು ಸಾಯುವ ಮೊದಲು ಆಡಿದ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಕೈಕಯೀದೇವಿಯನ್ನು ಅಮಿತ್ರೆ ಕುಲಪಾಂಸನಿ ಎಂದು ನಿಂದಿಸಿದಂತೆ ಸುಮಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹಾ ಸುಮಿತ್ರೇ ತಪಸ್ವಿನಿ ಎಂದನು. ದಶರಥನ ಆ ಮಾತಿನ ಭಾವನೆ ನಿಜವಾದದು. ಸುಮಿತ್ರೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತಪಸ್ವಿನಿ.

ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ನುಳಿದ ಜನರ ಸ್ವಭಾವಗಳನ್ನು ನಾವು ಹೀಗೆ ವಿವರವಾಗಿ ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದು ಅನವಶ್ಯಕ. ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರ ಮತ್ತು ಸೀತಾದೇವಿಯ ಚರಿತ್ರೆ ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಬೆಳೆಯಿತು. ಆ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಿ ಆಮೇಲೆ ಅವರ ಸ್ವಭಾವಗಳ ಚಿತ್ರವನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ನೋಡಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಮಾತೆಂದರೆ ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡವು ಕಥನಾರ್ಹವಾದ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದೆ ಎನ್ನುವುದು. ಈ ಮೊದಲೇ ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಾನವನ ಜೀವನ ಇದಕ್ಕಿಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರವಾಗಿ ಪ್ರಪಂಚದ ಇನ್ನು ಯಾವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ದಶರಥನ ಮತ್ತು ಅವನ ರಾಣಿಯರ ಚಿತ್ರಪಟಗಳ ನಿರೀಕ್ಷೆಯಿಂದಲೇ ಇದು ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

೭

ಮುಂದಣ ಜೀವನ ಚಿತ್ರಗಳು

ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಶಯ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣುವ ಜೀವನವಿಜ್ಞಾನ ಮುಂದಣ ಕಾಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಾಗ ಕಾಣುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ನಾವು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಎತ್ತಿನೋಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ; ಅದು ಅವಶ್ಯಕವೂ ಅಲ್ಲ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಮುಖ್ಯವಾದ ನಾಲ್ಕು ಅಥವಾ ಐದು ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಸಾಕು. ಅಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕಾವ್ಯ ಮತ್ತೆ ಮುಗಿಲನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ನೋಡುವುದು ಸಾಕು ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಅವಶ್ಯಕವೂ ಹೌದು.

ಸೀತೆಯ ಅಪಹರಣ

ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು, ಜಿಂಕೆಯ ಹಿಂದೆ ಹೋದ ರಾಮಚಂದ್ರನು ಕೂಗಿದಂತೆ ಕೇಳಿಬಂದ ಆರ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಹೆದರಿ ಸೀತಾದೇವಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಅವನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿದ ಕಥೆ. ವನವಾಸದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಒಂದು ವರ್ಷದ ಕಾಲ ಸೀತಾರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಚಿತ್ರಕೂಟವನ್ನು ಸೇರಿದ್ದರಲ್ಲಿ ಭರತನು ಬಂದು ಹೋಗುವುದರಲ್ಲಿ ಮುಗಿದಿರಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಟು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತುತ್ತ ಇವರು ಹತ್ತು ವರ್ಷದಷ್ಟು ಕಾಲವನ್ನು ಕಳೆದರು. ಇದಾದಮೇಲೆ ಇವರು ಜನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ ಶೂರ್ಪನಖಿ ಇವರ ಬಳಿಗೆ ಬಂದಳು. ರಾಮನೋ ತಪ್ಪಿದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೋ ತನ್ನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಬೇಡಿ, ರಾಮನು ತನ್ನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಯಾಗಿರುವ ಸೀತೆಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವೆನೆಂದು ಅವಳು ಮೇಲೆಬಿದ್ದು ಬರಲು, ಅಣ್ಣನ ಆಜ್ಞೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಆ ರಾಕ್ಷಸಿಯ ಕಿವಿ ಮೂಗನ್ನು ಕೊಯ್ದು ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಅದರಿಂದ ಕೋಪಗೊಂಡು ಖರದೂಷಣ ತ್ರಿಶಿರಸರು ಬಂದು ರಾಮನಮೇಲೆ ಯುದ್ಧಮಾಡಿದರು. ರಾಮನು ಅವರನ್ನು ಕೊಂದನು. ಜನಸ್ಥಾನವು ರಾಕ್ಷಸರ ಹಾವಳಿಯಿಂದ ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಅಭದ್ರವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತು. ಇದನ್ನು ಸೀತಾರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರು

ಬಲ್ಲರು. ಶೂರ್ಪನಖಿಯು ಸಲುವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಯಾವ ತೊಂದರೆ ಬರಬಹುದೋ ಎಂದು ಇವರಿಗೆ ಭಯವೂ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಭಯಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಹಾಗೆ ಮಾರೀಚನು ವಿಚಿತ್ರಮೃಗರೂಪದಿಂದ ಇವರ ಆಶ್ರಮದ ಬಳಿ ಬಂದನು. ಈ ವೇಷ ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಈ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವುದು ಮಾರೀಚನಿಗೆ ಇಷ್ಟವಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅವನು ಹೊರಟಲ್ಲದೆ ರಾವಣನು ಬಿಡಲಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೆಂದೂ ನೋಡದ ನಾನಾ ರತ್ನಮಯವಾದ ಮೃಗವನ್ನು ಕಂಡು ಸೀತಾದೇವಿ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರಿಗೆ ಆಯುಧ ತೆಗೆದು ಕೊಂಡು ಬನ್ನಿ ಎಂದು ಕೂಗಿ ಹೇಳಿದಳು. ಅವರು ಬಂದು ಮೃಗವನ್ನು ನೋಡಿದರು. ಅದರ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ರೂಪವನ್ನು ನೋಡಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಅದು ನಿಜವಾದ ಮೃಗ ಅಲ್ಲವೆಂದು ಒಡನೆಯೇ ಶಂಕೆಪಟ್ಟನು. ಇಂಥ ಮಾಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಶಕ್ತನೆಂದು ಮಾರೀಚನು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಅಣ್ಣನನ್ನು ಕುರಿತು "ಇದು ಮೃಗದ ವೇಷವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ರಾಕ್ಷಸ ಮಾರೀಚನೆಂದು ನನಗೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಕಾಮರೂಪಿಯಾದ ಅವನಿಂದ ಅನೇಕ ರಾಜರು ನಿಹತರಾದರು. ಗಂಧರ್ವಪುರಸನ್ನಿಭವಾದ ಈ ವಿಚಿತ್ರ ಕಾಂತಿಯ ಮೃಗರೂಪವನ್ನು ಅವನು ಮಾಯೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಈ ರೀತಿ ರತ್ನವಿಚಿತ್ರ ವಾದ ಮೃಗ ಇರುವುದುಂಟೆ" ಎಂದನು. ಸೀತಾದೇವಿ ಈ ಮಾತನ್ನು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. "ಮೃಗ ಬಹಳ ಚೆನ್ನಾಗಿದೆ. ನಮಗೆ ಆಡುವುದಕ್ಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ರೂಪವೇನು! ಇದರ ಸೊಗಸೇನು! ಇದನ್ನು ಜೀವದೊಡನೆ ಹಿಡಿದು ತಂದರೆ ವನವಾಸ ಮುಗಿದಮೇಲೆ ಊರಿಗೆ ಹೋದಾಗ ಇದು ಅಂತಃ ಪುರಕ್ಕೆ ವಿಭೂಷಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಭರತನಿಗೆ ಅತ್ತೆಯವರಿಗೆ ನಮಗೆ ಎಲ್ಲ ರಿಗೂ ವಿಸ್ಮಯಕಾರಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅದು ಜೀವದೊಡನೆ ಸಿಕ್ಕದಿದ್ದರೆ ಕೊಂದು ತಂದರೂ ಸರಿಯೆ. ಅದರ ಚರ್ಮ ಬಹಳ ಚೆನ್ನಾಗಿರುತ್ತದೆ" ಎಂದಳು. ರಾಮನಿಗೂ ವಿಸ್ಮಯವಾಯಿತು. ಸೀತೆ ಬೇರೆ ಅವನನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸಿದಳು. ಅವನು ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಕುರಿತು "ನೋಡು ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಸೀತಾದೇವಿಗೆ ಈ ಮೃಗದಮೇಲೆ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಹುಟ್ಟಿದೆ. ರೂಪಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ಯಿಂದ ಇದು ಮೃಗವೇ ಅಲ್ಲವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ನಂದನ ವನದಲ್ಲಿ

ಚೈತ್ರರಥದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಮೃಗ ಇರಲಾರದು; ಇನ್ನು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದುಂಟೆ? ಇದರ ಸೊಗಸನ್ನು ನೋಡಿ ಸೀತಾದೇವಿ ಅದನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಮೃಗವಾದರೆ ಒಳ್ಳೆಯದೇ ಆಯಿತು; ಹಾಗಲ್ಲದೆ ನೀನು ಹೇಳುವಂತೆ ಮಾರೀಚನ ಮಾಯೆಯೇ ಆಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಆಗಲೂ ಇದನ್ನು ನಾನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕು; ಇದು ನನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯ. ನೀನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಮೈಥಿಲಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಂಡು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದಿರು. ನಾನು ಈ ಮೃಗ ವನ್ನು ಕೊಂದೋ ಹಿಡಿದೋ ತರುತ್ತೇನೆ. ನೀನು ಅಜಾಗ್ರತನಾಗದೆ ಸೀತಾದೇವಿಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತ ಇರು" ಎಂದು ಹೊರಟನು. ಮಾರೀಚನು ಬಹುದೂರ ಓಡಿ ರಾಮನನ್ನು ಆಶ್ರಮದಿಂದ ದೂರ ಸೆಳೆದು ಕೊಂಡುಹೋದನು. ರಾಮನು ಇನ್ನೆಷ್ಟು ದೂರ ಈ ಮೃಗವನ್ನು ಅಟ್ಟುವುದು ಎಂದು ಅವನನ್ನು ಬಾಣದಿಂದ ಹೊಡೆದನು. ಮಾರೀಚನು ರಾಮನ ಧ್ವನಿಯಿಂದ "ಹಾ ಸೀತೆ, ಹಾ ಲಕ್ಷ್ಮಣಾ" ಎಂದು ಕೂಗಿ ಕೊಂಡು ಜೀವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟನು; ಉಸಿರು ಹೋದಾಗ ತನ್ನ ನಿಜವಾದ ರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿದನು. ರಾಮನು ಅದನ್ನು ನೋಡಿ "ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಇದು ಮಾರೀಚನ ಮಾಯೆಯೇ ಸರಿ; ಸೀತೇ ಲಕ್ಷ್ಮಣಾ ಎಂದು ಕೂಗಿ ಇವನು ಸತ್ತನಲ್ಲಾ, ಈ ಕೂಗನ್ನು ಕೇಳಿ ಸೀತೆಗೆ ಏನಾಗಬೇಕು? ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಅವಸ್ಥೆ ಏನು?" ಎಂದು ಚಿಂತಿಸಿ ಆಹಾರ ಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆ ಮಾಂಸವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಆಶ್ರಮದ ಕಡೆಗೆ ಹೊರಟನು. ಗಂಡನ ಸ್ವರದಂತೆ ಕೇಳಿಸಿದ ಆರ್ತಸ್ವರವನ್ನು ಕೇಳಿ ಸೀತಾದೇವಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ರಾಮನ ಬಳಿಗೆ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಹೋಗೆಂದಳು. "ರಾಮನ ಆರ್ತಶಬ್ದವನ್ನು ಕೇಳಿ ನನಗೆ ಪ್ರಾಣಹೋದಹಾಗಾಗಿದೆ. ನೀನು ಅವನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದು. ಅವನು ರಾಕ್ಷಸರ ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಬಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಅವನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಓಡಿಹೋಗು" ಎಂದಳು. ಅಣ್ಣನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ನೆನೆದು ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಅತ್ತಿಗೆಯ ಮಾತಿನಂತೆ ಹೊರಡದೆ ಸುಮ್ಮನಿದ್ದನು. ಸೀತಾದೇವಿಗೆ ಕೋಪ ಬಂದಿತು. ಅವಳು ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ "ಲಕ್ಷ್ಮಣಾ, ನೀನು ಅಣ್ಣನಿಗೆ ಮಿತ್ರನಂತೆ ಕಾಣುವ ಶತ್ರುವಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಆದದರಿಂದಲೇ ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ನೆರವಾಗದಿರುವೆ. ನೀನು

ನನ್ನ ಸಲುವಾಗಿ ರಾಮನು ಏನಾದರೂ ಆಗಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೀಯೆ. ಆದರಿಂದಲೇ ಅವನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಲಿಲ್ಲ. ಅವನ ಕಷ್ಟ ನಿನಗೆ ಇಷ್ಟವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ನಿನಗೆ ಅವನಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯಿಲ್ಲ" ಎಂದು ನಿಷ್ಠುರ ನುಡಿದಳು. ಹೀಗೆ ಭಯದಿಂದ ಅಳುತ್ತಿರುವ ಅತ್ತಿಗೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಹೀಗೆಂದನು. "ಪನ್ನಗಾಸುರಗಂಧರ್ವ ದೇವ ಮಾನುಷರಾಕ್ಷಸರಲ್ಲಿ ಯಾವನೂ ನಿನ್ನ ಪತಿಯನ್ನು ಸೋಲಿಸಲಾರನು. ರಾಮನೊಡನೆ ಕಾದುವವರು ಯಾರು? ಅವನು ಸಮರದಲ್ಲಿ ಅವಧ್ಯನು. ನೀನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಬೇಡ. ರಾಮನಿಲ್ಲದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಲು ನನಗೆ ಮನಸ್ಸು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಪತಿ ಮೃಗವನ್ನು ಕೊಂದು ಶೀಘ್ರವಾಗಿಯೇ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಈಗ ನಮಗೆ ಕೇಳಿಸಿದ್ದು ಅವನ ಸ್ವರವಲ್ಲ. ಅದು ಯಾರೋ ಮೋಸದಿಂದ ಕೂಗಿದ ಸ್ವರ. ಮಹಾತ್ಮನಾದ ನಮ್ಮಣ್ಣನು ನಿನ್ನನ್ನು ನನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಿದಾನೆ. ನೀನು ನನಗೆ ನ್ಯಾಸಭೂತಳು. ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಲು ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಖರನನ್ನು ಕೊಂದ ಕಾರಣ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಹಗೆ. ಅವರು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಹು ವಿಧವಾಗಿ ಕೂಗುತ್ತಿರುತ್ತಾರೆ. ನೀನು ಈ ಕೂಗನ್ನು ಕೇಳಿ ಚಿಂತಿಸಬಾರದು" ಎಂದನು. ಸೀತಾದೇವಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ನಿಷ್ಠುರವಾಗಿ ದೂರಿದಳು. "ಅನಾರ್ಯ, ಕರುಣೆ ಯಿಲ್ಲದವನೆ, ನೃಶಂಸ, ಕುಲಪಾಂಸನ, ರಾಮನ ಕಷ್ಟ ನಿನಗೆ ಇಷ್ಟವೆಂದೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಹೀಗೆ ಮಾತನಾಡುತ್ತಿದೀಯೆ. ದಾಯಾದಿ ಗಳು ನಿನ್ನಂತೆ ಪ್ರಚ್ಛನ್ನಚಾರಿಗಳಾಗಿ ಕೆಟ್ಟುದನ್ನು ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಏನು ಆಶ್ಚರ್ಯ? ನನ್ನಮೇಲೆ ಆಸೆಯಿಂದಲೋ, ಇಲ್ಲ ಭರತನ ಮಾತಿನಂತೆಯೋ ಅತಿದುಷ್ಟನಾದ ನೀನು ಒಬ್ಬನೇ ಆದ ರಾಮನ ಜೊತೆಗೆ ಒಬ್ಬನೇ ಬಂದಿದೀಯೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ನಿನ್ನ ಅಥವಾ ಭರತನ ಆಸೆ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದೀವರಶ್ಯಾಮನೂ ಪದ್ಮಪತ್ರ ನಿಭೇಕ್ಷಣನೂ ಆದ ರಾಮನನ್ನು ಪತಿಯಾಗಿ ಪಡೆದು ಬೇರೆಯವರನ್ನು ನಾನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವೆನೆ? ರಾಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಒಂದು ಕ್ಷಣ ನಾನು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಲಾರೆನು. ನಿನ್ನ ಎದುರಿಗೇ ಜೀವವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತೇನೆ" ಎಂದಳು. ಸೀತೆಯ

ಈ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಮಾತಿನಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಬುದ್ಧಿ ಕೆಡಲಿಲ್ಲ. ಸೀತೆ ತಾನು ಬರಿಯ ಹೆಂಗಸೆಂಬಂತೆ ಮಾತನಾಡಿದಳು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಜಿತೇಂದ್ರಿಯನು. ಅವನಿಗೆ ಆವಳು ಹೆಂಗಸಲ್ಲ; ಸೀತೆ, ಅತ್ತಿಗೆ, ರಾಮನ ಹೆಂಡತಿ, ಪೂಜ್ಯಳು ದೇವತೆ. ಅವನು ಅವಳಿಗೆ ಕೈಮುಗಿದು ಹೇಳಿದನು: "ನಿನ್ನ ಮಾತಿಗೆ ಪ್ರತಿಹೇಳಲು ನಾನು ಶಕ್ತನಲ್ಲ. ನೀನು ನನಗೆ ಪೂಜ್ಯಳು, ದೇವರು. ಆದರೆ ಇಂಥ ಮಾತು ಹೆಂಗಸರಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಆಶ್ಚರ್ಯವಲ್ಲ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಾರಿಯರ ಸ್ವಭಾವ ಹೀಗೆಯೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅವರಿಗೆ ಧರ್ಮವಿಲ್ಲ. ಅವರು ಚಪಲರು; ತೀಕ್ಷ್ಣವಾಗಿ ನುಡಿಯುವರು; ಜಗಳಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವರು. ಕಾಯಿಸಿದ ಬಾಣದಂತೆ ನನ್ನ ಕಿವಿಯನ್ನು ಹೊಕ್ಕ ಈ ಮಾತುಗಳನ್ನು ನಾನು ಸಹಿಸಲಾರೆನು. ಸಾಕ್ಷೀಭೂತರಾದ ವನದೇವತೆಗಳು ಎಲ್ಲರೂ ಸರಿಯಾದ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದ ನನಗೆ ಅನ್ಯಾಯದ ನಿಷ್ಠುರದ ಮಾತನ್ನು ನೀನು ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಕೇಳಿರಲಿ. ಛೆ, ನನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹಪಡುವ ನೀನು ಏನಾದರೂ ಆಗು. ರಾಮನು ಎಲ್ಲಿರುವನೋ ಅಲ್ಲಿಗೆ ನಾನು ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. ನಿನಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗಲಿ. ಎಲ್ಲ ವನದೇವತೆಗಳೂ ನಿನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿ. ನನಗೇನೋ ದುರ್ನಿಮಿತ್ತಗಳು ಕಾಣುತ್ತಿವೆ. ರಾಮನೊಡನೆ ಮತ್ತೆ ಬಂದು ನಿನ್ನನ್ನು ಕಾಣುವೆನೋ ಇಲ್ಲವೋ!" ಹೀಗೆಂದು ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ದೇವಿ "ರಾಮನಿಲ್ಲದೆ ನಾನು ಜೀವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಗೋದಾವರಿಯಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ದೇಹವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತೇನೆ. ವಿಷವನ್ನು ಕುಡಿದೋ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊಕ್ಕೋ ಸಾಯುತ್ತೇನೆ. ರಾಮನನ್ನಲ್ಲದೆ ಬೇರೊಬ್ಬ ಪುರುಷನನ್ನು ನನ್ನ ಕಾಲಿನಿಂದ ಮುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ" ಎಂದು ಹೇಳಿ ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ಹೊಡೆದುಕೊಂಡಳು. ಹೀಗೆ ಹುಚ್ಚಿಯಂತೆ ದುಃಖಿಸುತ್ತಿರುವ ಸೀತೆಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಕೈಮುಗಿದು ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡಿ ಕೊಂಚ ಪ್ರಣಾಮಮಾಡಿ ರಾಮನ ಕಡೆಗೆ ಹೊರಟನು. ಈ ಸಮಯವನ್ನೇ ಕಾದಿದ್ದ ರಾವಣನು ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಅತ್ತ ಹೋಗುತ್ತಲೇ ಇತ್ತ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಭಿಕ್ಷುರೂಪದಿಂದ ಬಂದನು. "ಓ ಸುಂದರಿ, ನೀನು ಯಾರು? ಹ್ರೀಯೆ; ಶ್ರೀಯೆ, ಕೀರ್ತಿದೇವತೆಯೆ? ಅಪ್ಸರೆಯೆ, ಭೂತಿಯೆ, ಸ್ವೈರಚಾರಿಣಿಯಾದ ರತಿಯೆ?" ಎಂದು ಅವಳ

ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದನು. ವರ್ಣಿಸಿ "ನಿನ್ನ ಈ ರೂಪ ಈ ಸೌಕುಮಾರ್ಯ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಉನ್ಮಾದಗೊಳಿಸುತ್ತಿವೆ. ಕಾಮರೂಪಿಗಳಾದ ಘೋರರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಇದು ವಾಸಸ್ಥಳ. ನೀನು ಇಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳೇ ಇದ್ದು ಭಯಪಡದೆ ಇರುವೆ ಹೇಗೆ? ನೀನು ಯಾರು, ಯಾರವಳು, ಎಲ್ಲಿಂದ ಬಂದವಳು? ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ರಾಕ್ಷಸಾ ವಾಸವಾದ ದಂಡಕಾರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳೇ ಇದ್ದೀಯೆ" ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ದ್ವಿಜನಂತೆ ಕಂಡ ರಾವಣನಿಗೆ ಸೀತೆ ಸತ್ಕಾರಮಾಡಿದಳು; ಅರ್ಘ್ಯ ಪಾದ್ಯ ಆಸನಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಳು. ವೇಷಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾದ ಈ ಭಿಕ್ಷುವಿನ ಸೌಂದರ್ಯ ಪ್ರಶಂಸೆಯ ಮಾತಿನಿಂದ ಸೀತೆಯ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಭಯ ತಟ್ಟಿತೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾಮನೂ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ ಬಂದರೇ ಎಂದು ಅವಳು ಸುತ್ತನೋಡಿದಳು. ಇವನೊಂದಿಗೆ ಮಾತನಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅವಳಿಗೆ ಬೇಕಾಗಿರಲಿಲ್ಲ; ಆದರೆ ಮಾತನಾಡದಿದ್ದರೆ ಅತಿಥಿಯಾದ ಈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಶಾಪಕೊಡಬಹುದು ಎಂದು ಭಯ. ಅವಳು ಅವನಿಗೆ ತನ್ನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಮೆಲ್ಲನೆ ಹೇಳಿದಳು. ಆಮೇಲೆ "ನಿನ್ನ ಹೆಸರು, ಕುಲ, ಗೋತ್ರ ಅದನ್ನು ನಿಜವಾಗಿ ತಿಳಿಸು. ದಂಡಕಾರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ನೀನೊಬ್ಬನೇ ಏಕೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದೀಯೆ" ಎಂದು ಕೇಳಿದಳು. ರಾವಣನು ಅವಳಿಗೆ ತನ್ನ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಹೇಳಿದನು. "ಯಾರಿಂದ ದೇವಾಸುರ ಪನ್ನಗಸಮೇತವಾದ ಲೋಕಗಳು ವಿತ್ರಾಸಿತವಾಗಿವೆಯೋ ಆ ರಾಕ್ಷಸಗಣೇಶ್ವರನಾದ ರಾವಣನು ನಾನು. ಬಂಗಾರದಂಥ ಬಣ್ಣದ ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡಿದಮೇಲೆ ನನಗೆ ನನ್ನ ಪತ್ನಿಯರಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಉಂಟಾಗದೆ ಇದೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಅಲ್ಲಿಂದ ನಾನು ಆರಿಸಿತಂದಿರುವ ಅನೇಕ ಉತ್ತಮ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಹಿರಿಯಳೆನಿಸಿಕೊಂಡು ನೀನು ನನ್ನ ಅಗ್ರಮಹಿಷಿಯಾಗು. ಸಮುದ್ರಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಲಂಕೆ ನನ್ನ ಮಹಾಪುರಿ, ನೀನು ಅಲ್ಲಿ ನನ್ನೊಂದಿಗೆ ವನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಹರಿಸುವೆ. ಆಗ ನಿನಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವುದು ಬೇಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನೀನು ನನಗೆ ಭಾರ್ಯೆಯಾದರೆ ಸರ್ವಾಭರಣಭೂಷಿತೆಯರಾದ ಐದು ಸಹಸ್ರ ದಾಸಿಯರು ನಿನಗೆ ಸೇವೆ ಮಾಡುವರು" ಎಂದನು. ಸೀತಾದೇವಿ ಅವನನ್ನು ಧಿಕ್ಕರಿಸಿದಳು:

“ಮಹಾಗಿರಿಯಂತೆ ಅಕಂಪ್ಯನೂ ಮಹೇಂದ್ರನಿಗೆ ಸದೃಶನೂ ಮಹೋದಧಿಯಂತೆ ಅಕ್ಷೋಭ್ಯನೂ ಆದ ಪತಿ ರಾಮನಲ್ಲಿ ಅನುವ್ರತಳು ನಾನು. ಅವನು ಮಹಾಬಾಹು. ಮಹೋರಸ್ಕನು, ಸಿಂಹವಿಕ್ರಾಂತಗಾಮಿ; ನೃಸಿಂಹನು, ಸಿಂಹಸಂಕಾಶನು. ನೀನು ನರಿ, ಸಿಂಹಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದೀಯೆ. ಆದಿತ್ಯನ ಪ್ರಭೆಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಮುಟ್ಟಲಾರೆಯೋ ಹಾಗೆ ನೀನು ನನ್ನನ್ನಾದರೂ ಮುಟ್ಟಲಾರೆ. ರಾಘವನ ಪ್ರಿಯಭಾರ್ಯೆಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನೀನು ಚಿನ್ನದ ಮರಗಳನ್ನು ಕಂಡ ಮಂದಭಾಗ್ಯನೇ ಸರಿ. ನಿನಗೂ ರಾಮನಿಗೂ ಮಧ್ಯೆ ನರಿಗೆ ಸಿಂಹಕ್ಕೆ ಇರುವ ಅಂತರ ಇದೆ. ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಸಮಪ್ರಭಾವನಾದ ರಾಮನು ಕಾರ್ಮುಕ ಬಾಣಪಾಣಿಯಾಗಿ ಇರಲಾಗಿ ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದರೂ ದಕ್ಕಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರೆ” ಎಂದಳು. ಧೈರ್ಯದ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದರೂ ಸೀತೆಗೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಭಯವಿತ್ತು. ಅಥವಾ ಮನಸ್ಸು ಧೀರವಾಗಿದ್ದರೂ ಅವಳ ದೇಹ ಹೆಣ್ಣಿನದು. ಈ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವಳು ನಡುಗಿದಳು. ರಾವಣನು ಹುಬ್ಬನ್ನು ಗಂಟಿಕ್ಕಿ ಕಠಿಣವಾದ ಈ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದನು. “ನಾನು ವೈಶ್ರವಣನ ಸೋದರನು. ದೇವತೆಗಳು ಗಂಧರ್ವರು ಪಿಶಾಚಪತಗೋರಗರು ನನ್ನ ಭಯಕ್ಕಾಗಿ ಓಡುವರು. ನಾನಿರುವ ಕಡೆ ಹರಿಯಬೇಕಾದರೆ ಗಾಳಿ ಶಂಕಿಸುತ್ತದೆ: ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಬಿಸಿಕದಿರನ್ನು ತಣ್ಣಗೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ನಾನಿರುವಲ್ಲಿ ಮರಗಳು ಎಲೆಯನ್ನು ಆಡಿಸುವುದಿಲ್ಲ; ನದಿಗಳ ಪ್ರವಾಹ ಸ್ತಿಮಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಂಕೆಗೆ ಬಂದು ಸುಖವಾಗಿರಲಾಗಿ ನೀನು ಗತಾಯುಷ ಮಾನುಷನಾದ ರಾಮನನ್ನು ನೆನೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಜ್ಯಭ್ರಷ್ಟನಾದ ರಾಮನನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಏನುಮಾಡುವೆ?” ಸೀತಾದೇವಿ ಇದಕ್ಕೆ “ಸರ್ವಭೂತನಮಸ್ಕೃತನಾದ ವೈಶ್ರವಣದೇವನನ್ನು ಅಣ್ಣನೆಂದು ಹೇಳಿಕೊಂಡು ನೀನೇಕೆ ಈ ಅಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಟಿದೀಯೆ? ಅಜಿತೇಂದ್ರಿಯನೂ ದುರ್ಬುದ್ಧಿಯೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ರಾಜನಾಗಿವುಳ್ಳ ಕಾರಣದಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರು ಸರ್ವರೂ ನಾಶವಾಗುವುದೇ ನಿಜ. ಇಂದ್ರನ ಭಾರ್ಯೆಯಾದ ಶಚಿಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಜೀವಿಸುವುದು ಶಕ್ಯ; ರಾಮನ

ಭಾರ್ಯೆಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಜೀವಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ನನಗೆ ಅಪಚಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾದರೆ ನೀನು ಅಮೃತವನ್ನು ಕುಡಿದರೂ ಅಮರನಾಗಲಾರೆ” ಎಂದಳು. ರಾವಣನು “ನೀನು ಹುಚ್ಚಿ. ಹುಚ್ಚುಮಾತನ್ನಾಡುತ್ತಿದೀಯೆ. ನನ್ನ ವೀರ್ಯ ಪರಾಕ್ರಮಗಳನ್ನು ನೀನು ಕೇಳಿಲ್ಲ” ಎಂದು ಭಿಕ್ಷುರೂಪವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತನ್ನ ನಿಜವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಮತ್ತೆ ಅವಳನ್ನು ಕುರಿತು ರಾಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತನ್ನನ್ನು ವರಿಸೆಂದು ಹೇಳುತ್ತ ಅವಳನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡನು. ಅವನ ರಥ ಬಂದಿತು; ಅವನು ಸೀತೆಯನ್ನು ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು ರಥಾರೂಢನಾದನು; ರಥ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹೊರಟಿತು. ಸೀತಾದೇವಿ “ಹಾ ಲಕ್ಷ್ಮಣ, ಮಹಾಬಾಹು, ಗುರುಚಿತ್ತಪ್ರಸಾದಕ, ರಾಕ್ಷಸನು ನನ್ನನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದನ್ನು ನೀನು ಕಾಣೆಯಲ್ಲಾ! ರಾಮಾ, ಧರ್ಮಕ್ಕಾಗಿ ಜೀವಿತವನ್ನೂ ಸುಖವನ್ನೂ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟ ನೀನು ಅಧರ್ಮದಿಂದ ನಾನು ಅಪಹೃತಳಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣದೆ ಇದ್ದೀಯಲ್ಲಾ! ಪಾಪಿಯಾದ ರಾವಣನನ್ನು ದಂಡಿಸದೆ ಇರುವ ನೀನು ದುಷ್ಟರನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವನಲ್ಲ ಅಲ್ಲವೆ? ಆಗಲಿ, ದುಷ್ಟನ ಕರ್ಮದ ಫಲ ಒಡನೆಯೇ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ; ಸರಿಯಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಒದಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಕೈಕಯಿ ಸಕಾಮಳಾಗಲಿ. ಜನಸ್ಥಾನದ ಸುಪುಷ್ಪಿತ ಕರ್ಣಿಕಾರಗಳೇ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಬೇಡುತ್ತೇನೆ. ರಾವಣನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಒಯ್ದನೆಂಬುದಾಗಿ ಬೇಗನೆ ರಾಮನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿ. ಮಾಲ್ಯವಂತನನ್ನು, ಪ್ರಸ್ರವಣಗಿರಿಯನ್ನು, ಹಂಸಕಾರಂಡವಾಕೀರ್ಣಳಾದ ಗೋದಾವರೀ ನದಿಯನ್ನು, ವಂದಿಸಿ ಬೇಡುತ್ತೇನೆ: ನೀವು ರಾಮನಿಗೆ ಇದನ್ನು ಬೇಗನೆ ತಿಳಿಸಿ. ಈ ವನದ ವಿವಿಧ ವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿರುವ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡಿ ಬೇಡುತ್ತೇನೆ: ಈ ಮಾತನ್ನು ರಾಮನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿ. ಯಾವ ಯಾವ ಸತ್ವಗಳು, ಮೃಗಗಳಾಗಲಿ ಪಕ್ಷಿಗಳಾಗಲಿ, ಇಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತವೆಯೊ ಅವನ್ನೆಲ್ಲ ಶರಣುಹೊಗುತ್ತೇನೆ: ಅವಳಿಷ್ಟಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾಗಿ ರಾವಣನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿದನೆಂದು ರಾಮನಿಗೆ ಹೇಳಿ. ರಾಮನು ನನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ” ಎಂದು ಕೂಗಿದಳು. ಆಗ ಅಲ್ಲಿ ಜಟಾಯು ಅವಳ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಂಡನು. ಸೀತೆ “ಜಟಾಯು,

ನನ್ನನ್ನು ಅನಾಥಳಂತೆ ಈ ರಾಕ್ಷಸನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ನೋಡು. ಈ ನಿಶಾಚರನು ಕ್ರೂರನು. ಇವನನ್ನು ತಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ನಿನ್ನಿಂದ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ನನ್ನನ್ನು ಇವನು ಕೊಂಡೊಯ್ದನೆಂದು ರಾಮನಿಗೆ ತಿಳಿಸು. ಒಂದು ಮಾತನ್ನೂ ಬಿಡದೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೂ ಹೇಳು" ಎಂದಳು. ಜಟಾಯು ರಾವಣನನ್ನು ತಡೆದುನೋಡಿದನು; ಆಗಲಿಲ್ಲ. ರಾವಣನು ಸೀತಾದೇವಿಯನ್ನು ಲಂಕೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೊರಟೇ ಹೋದನು.

ಲಂಕೆಯನ್ನು ಸೇರಿದಮೇಲೆ ರಾವಣನು ಸೀತೆಗೆ ತನ್ನ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೆಲ್ಲ ತೋರಿಸಿದನು. ಇದಕ್ಕೆ ಅವಳು ಮರುಳಾಗಿರಬೇಕೆಂದೇ ನೆನೆದು "ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ನನ್ನಂತೆ ಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಲ್ಲ. ನನ್ನಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡುಹೋಗುವುದು ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ನನಗೆ ರಾಣಿಯಾಗು. ಈ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೆಲ್ಲ ಅನುಭವಿಸು" ಎಂದು ಅವಳನ್ನು ಬೇಡಿದನು. "ನೀನು ದುಃಖಿಸುತ್ತಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಕಮಲದಂಥ ನಿನ್ನ ಮುಖವು ಶೋಭಿಸದೆ ಇದೆ" ಎಂದು ತನ್ನ ಪ್ರಣಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದನು. ಸೀತೆ ಸೆರಗಿನಿಂದ ಮುಖವನ್ನು ಮರೆಯಿಸಿಕೊಂಡು ಕಣ್ಣೀರು ಸುರಿಸಿದಳು. ಅವಳಿಗೆ ಇಷ್ಟವಿದೆಯೆಂದೂ ಆದರೆ ನಾಚಿಕೆಯಿಂದ ಹಿಂದೆಗೆಯುತ್ತಿರುವಳೆಂದೂ ರಾವಣನು ತಿಳಿದನು. "ಈ ನಾಚಿಕೆ ಸಾಕು. ನಿನ್ನ ಪಾದಗಳನ್ನು ನನ್ನ ತಲೆಯಿಂದ ಮುಟ್ಟುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸನ್ನಳಾಗು. ನಾನು ನಿನ್ನ ಆಳು; ಊಳಿಗದವನು. ರಾವಣನು ಯಾವ ಹೆಂಗಸಿಗೂ ತಲೆಬಾಗಿದವನಲ್ಲ" ಎಂದನು. ತನ್ನ ಮಾತಿಗೆ ಅವಳು ಒಲಿಯುವಳೆಂದೇ ಅವನ ಊಹೆ. ದೇವಿ ತನಗೂ ಅವನಿಗೂ ಮಧ್ಯೆ ಒಂದು ಹುಲ್ಲುಕಡ್ಡಿಯನ್ನಿಟ್ಟು ಅವನಿಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ "ರಾಜನಾದ ದಶರಥನು ಧರ್ಮಸೇತುವಿನಂತೆ ಅಚಲನು. ರಾಮನು ಅವನ ಮಗನು; ಧರ್ಮಾತ್ಮನೆಂದು ಮೂರು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಪಡೆದಿರುವನು. ದೀರ್ಘಬಾಹುವೂ ವಿಶಾಲಾಕ್ಷನೂ ಆದ ಅವನು ನನ್ನ ದೈವ, ನನ್ನ ಪತಿ. ಇಕ್ಷ್ವಾಕುವಂಶದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ಆತನು ಸಿಂಹಸ್ಕಂಧನು, ಮಹಾದ್ಯುತಿವಂತನು. ಅವನ ತಮ್ಮನಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ

ಅವನೂ ನಿನ್ನ ಜೀವವನ್ನು ತೆಗೆಯುವರು. ನೀನು ಅವರೆದುರಿಗೆ ನನ್ನನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದರೆ ನಿನಗೆ ಖರನ ಗತಿಯಾಗು ತ್ತಿತ್ತು. ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಮುಟ್ಟಲಾರೆ. ಈ ನನ್ನ ಮೆಯ್ ಪ್ರಜ್ಞೆ ತಪ್ಪಿರುವ ವೇಳೆ ನೀನು ಅದನ್ನು ಕಟ್ಟಬಹುದು ತಿನ್ನಬಹುದು. ಇದನ್ನು ಅಥವಾ ನನ್ನ ಜೀವವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದು ನನ್ನಲ್ಲಿಲ್ಲ; ನನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನಿನಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಲಾರೆನು" ಎಂದು ಹೇಳಿದಳು. ರಾವಣನು "ಒಂದು ವರುಷ ಕಾಯುತ್ತೇನೆ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ನೀನು ಒಪ್ಪದೆಹೋದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಚೂರು ಚೂರಾಗಿ ಕತ್ತರಿಸುತ್ತಾರೆ" ಎಂದನು. ಮತ್ತು ಸೀತೆಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳಿರೆಂದು ಕಾವಲನ್ನಿಟ್ಟು ಅವಳನ್ನು ಅಶೋಕವನದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಿದನು.

ಹನುಮಂತನ ದೌತ್ಯ

ಇದು ಸೀತಾದೇವಿಯ ಕತೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಸಂದರ್ಭ. ಇನ್ನೊಂದು ಇಂಥದೇ ಸಂದರ್ಭ ರಾಮನ ಪರವಾಗಿ ಸೀತಾದೇವಿಯನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತ ಬಂದ ಹನುಮಂತನು ಅವಳನ್ನು ಲಂಕೆಯಲ್ಲಿ ಅರಸಿದ್ದು ಮತ್ತು ಕಂಡದ್ದು. ಹನುಮಂತನು ಅರಮನೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲ ಸುತ್ತಿ ಹುಡುಕುತ್ತ ಬಂದು ಮಂಡೋದರಿ ರಾವಣನ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಮಲಗಿದ್ದುದನ್ನು ಕಂಡು ಅವಳು ಸೀತೆಯೆಂದು ಕ್ಷಣಮಾತ್ರ ಭ್ರಮಿಸಿ, ಉತ್ತರಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿ ಯಾದರೂ ಉಂಟೇ ಸೀತೆ ಇಲ್ಲಿರುವುದು ಎಂದು ಬುದ್ಧಿ ತಿಳಿದು ಮುಂದೆ ಹೋಗಿ, ಅಶೋಕವನದಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸಿಯರ ಮಧ್ಯೆ ಕುಳಿತು ದುಃಖಿತಳಾಗಿ ದೀನಳಾಗಿ ಕೃಶಳಾಗಿ ನಿಟ್ಟುಸುರು ಬಿಡುತ್ತ ಇದ್ದ ದೇವಿಯನ್ನು ಕಂಡನು. ಆ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಅವಳ ಲಾವಣ್ಯ ಅದ್ಭುತವಾಗಿತ್ತು. ಇಂಥ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಇನ್ನೂ ದೇಹವನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ರಾಮಚಂದ್ರನು ದುಷ್ಕರವಾದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿದಾನೆ ಎಂದು ಅವನಿಗೆ ತೋರಿತು. ಮಾರನೆಯ ಬೆಳಗ್ಗೆ ರಾವಣನು ಸೀತಾದೇವಿಯನ್ನು ಬೇಡುವುದಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಅವನು ಬರುವುದನ್ನು ಕಂಡು ಸೀತೆ ಗಾಳಿಯಲ್ಲಿ ನಡುಗುವ ಬಾಳೆಯಂತೆ ನಡುಗಿದಳು. ತೊಡೆಯಿಂದ ಉದರವನ್ನು ತೋಳಿನಿಂದ ಎದೆಯನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಅಳುತ್ತ ಕುಳಿತಳು. ರಾವಣನು "ನನ್ನನ್ನು

ನೋಡಿ ನೀನು ಮೈಯನ್ನು ಮರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೀಯೆ. ನಾನು ಸರ್ವಾಂಗ ಗುಣಸಂಪನ್ನೆಯಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ. ಪರಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಕೊಳ್ಳುವುದು ಆಳುವುದು ರಾಕ್ಷಸರ ದಾರಿ. ಆದರೂ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಯಿಲ್ಲದ ನಿನ್ನನ್ನು ನಾನು ಮುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ನನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಯ ಪಡಬೇಡ. ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸು. ಈ ಉಪವಾಸವೂ, ಈ ಮಲಿನಾಂಬರವೂ, ಏಕ ವೇಣೀಧಾರಣವೂ, ಭೂಶಯ್ಯೆಯೂ ಅನವಶ್ಯಕ. ನನ್ನನ್ನು ಸೇರು, ಮಾಲ್ಯ, ಚಂದನ, ಅಗರು, ವಸ್ತ್ರಾಭರಣ, ಪಾನ, ಶಯನ, ಆಸನ, ಗೀತ, ನೃತ್ಯವಾದ್ಯಗಳನ್ನು ಪಡೆಯುವೆ. ನೀನು ಸ್ತ್ರೀರತ್ನ, ಈಗಿರುವಂತೆ ಇರಬಾರದು, ಒಡವೆಗಳನ್ನು ಧರಿಸು. ಸುಂದರವಾಗಿ ಒದಗಿರುವ ಈ ನಿನ್ನ ಯೌವನ ಕಳೆದು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ವೇಗದಿಂದ ಹರಿಯುವ ನೀರಿನ ವೇಗದಂತೆ ಕಳೆದಮೇಲೆ ಇದು ಪುನಃ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿನಗೆ ಸಮಾನ ವಾದ ರೂಪವುಳ್ಳವಳು ಇನ್ನೊಬ್ಬಳಿಲ್ಲ. ರೂಪಕರ್ತನಾದ ವಿಶ್ವಸ್ರಷ್ಟನು ನಿನ್ನನ್ನು ಮಾಡಿ ಉಪರತನಾದನೆಂದು ನನಗೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ನಿನ್ನ ಮೆಯ್ಯ ಯಾವ ಯಾವ ಭಾಗವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಕಣ್ಣು ಸೆರೆಯಾಗು ತ್ತಿದೆ. ನನ್ನ ಭಾರ್ಯೆಯಾಗು. ರಾಮನನ್ನು ಕುರಿತ ಈ ಮೋಹವನ್ನು ಬಿಡು. ನಾನು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಿಂದ ತಂದಿರುವ ಬಹು ಮಂದಿ ಉತ್ತಮ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಪ್ರಮುಖಳಾಗಿ ನನ್ನ ಅಗ್ರಮಹಿಷಿಯಾಗು. ನನ್ನ ಸರ್ವ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ನಿನಗೆ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಸರ್ವ ಪೃಥಿವಿಯನ್ನೂ ಜಯಿಸಿ ಜನಕನಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ನಾರುಮಡಿಯನ್ನುಟ್ಟು ಬಿಕಾರಿಯಾಗಿ ವನವಾಸಮಾಡುತ್ತಿರುವ ರಾಮನಿಂದ ಏನುಮಾಡುತ್ತೀಯೆ? ಅವನು ಇದಾನೊ, ಸತ್ತನೊ! ಯಾವ ವಿಧದಿಂದಲೂ ಅವನು ನನಗೆ ಸಮನಲ್ಲ. ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಸೇರಿ ಸುಖಿಸು. ನಿನ್ನಿಂದ ನಿನ್ನ ಬಂಧುಗಳೂ ಸುಖಿಸಲಿ'' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಸೀತೆ ಅವನಿಗೆ ''ನನ್ನ ಕಡೆಯಿಂದ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸು, ನಿನ್ನ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಇರಿಸು. ನೀನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಉತ್ತಮ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ ಉತ್ತಮ ಕುಲವನ್ನು ಸೇರಿರುವ ನಾನು ನಿನ್ನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ಮಾಡುವುದೂ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ'' ಎಂದಳು. ಮತ್ತೆ ''ನಾನು ಪರಸತಿ,

ನಿನಗೆ ಸತಿ ಅಲ್ಲ. ಒಳ್ಳೆಯವರ ದಾರಿ ಯಾವುದು ನೋಡು, ಒಳ್ಳೆಯವರು ನಡೆಯುವಂತೆ ನಡೆ. ನಿನಗಾಗಿ ನೀನು ನಿನ್ನ ಹೆಂಡತಿಯರನ್ನು ಕಾದು ಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಇತರರ ಹೆಂಡತಿಯರನ್ನು ಅವರಿಗಾಗಿ ರಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯವರು ಇಲ್ಲವೋ, ಇದ್ದರೂ ಅವರನ್ನು ನೀನು ಅನುಸರಿಸು ವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತೂ ನಿನ್ನ ಬುದ್ಧಿ ಸದಾಚಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವಿಪರೀತ ವಾಗಿದೆ. ಬಹು ಐಶ್ವರ್ಯ ಇದೆಯೆಂದು ನೀನು ಹೆಮ್ಮೆಪಡುತ್ತಿರುವೆ. ನೀನು ಈಗ ಮಾಡಿರುವ ಒಂದು ಅಪರಾಧದಿಂದ ಇದೆಲ್ಲ ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿ ನಾಶ ವಾಗುವುದು. ವಸುಧಾಪತಿ ರಾಮನ ಭಾರ್ಯೆಯಾದ ನಾನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನ ತೋಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ಹೋದೇನು? ನೀನು ಜೀವದೊಂದಿಗೆ ಇರಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಾದರೆ ರಾಮನೊಂದಿಗೆ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಬಯಸು. ಕೋಪ ಗೊಂಡ ರಾಮನನ್ನು ನೀನು ತಡೆಯಲಾರೆ. ನೀನು ಬಹುಶೂರನೆನ್ನುವೆ. ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರು ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಇಲ್ಲದ ವೇಳೆ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಬಂದು ನನ್ನನ್ನು ಕದ್ದ ಅಧಮನು ಏತರ ಶೂರನು? ರಾಮನ ಪರಾಕ್ರಮ ನಿನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಸಮವಲ್ಲವೆನ್ನುವೆ. ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ನೀನು ರಾಮನಿಗೆ ಎದುರಾಗಿ ನಿಲ್ಲಲಾರೆ ಎನ್ನುವುದು ಹಾಗಿರಲಿ, ನಾಯಿ ಹುಲಿಯ ವಾಸನೆಯನ್ನು ಹೇಗೆ ತಡೆಯಲಾರದೊ ಹಾಗೆ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರ ಗಂಧವನ್ನು ಕೂಡ ತಡೆಯಲಾರೆ'' ಎಂದಳು. ರಾವಣನು ಕೋಪ ಗೊಂಡನು. ''ನಾನು ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾತಾಡಿದಷ್ಟೂ ನೀನು ಕೆಟ್ಟಮಾತನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತಿದೀಯೆ. ನಿನ್ನ ಒಂದೊಂದು ಮಾತಿಗೂ ವಧೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಶಿಕ್ಷೆ. ಆದರೆ ಪ್ರೇಮ ಹುಟ್ಟಿದಲ್ಲಿ ದಯೆಯೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಅದರಿಂದ ಸುಮ್ಮನಿದೇನೆ. ಇನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳು ನಾನು ಈ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ ಅವಧಿಯಿದೆ. ಅದಾದಮೇಲೆ ನೀನು ನನ್ನ ಶಯನವನ್ನು ಏರಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪದೆ ಇದ್ದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಕಡಿಯಿಸುತ್ತೇನೆ'' ಎಂದನು. ಸೀತಾದೇವಿ ಪುನಃ ಅವನನ್ನು ಧಿಕ್ಕರಿಸಲು ರಾವಣನು ಬಹು ಕೋಪ ಮಾಡಿ ಮೈಥಿಲಿಯನ್ನು ತಿದ್ದುವಂತೆ ಅವಳ ಕಾವಲ ಜನಕ್ಕೆ ಹೇಳಿ ತನ್ನ ಮಂದಿರಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ರಾಕ್ಷಸಿಯರು ರಾಮನು ಏತಕ್ಕೂ ಬಾರದವ ನೆಂದೂ ರಾವಣನು ಎಂಥ ದೊಡ್ಡವನೆಂದೂ ಅವನ ಭಾರ್ಯೆಯಾಗು

ವುದಕ್ಕೆ ಸೀತೆ ಪುಣ್ಯಮಾಡಿರಬೇಕೆಂದೂ ಅವಳಿಗೆ ಬಹಳವಾಗಿ ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿದರು. ಸೀತಾದೇವಿ ಈ ಮಾತುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಕೇಳಲಾರದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ದುಃಖಿಸಿದಳು. "ಸ್ತ್ರೀಗಾಗಲಿ ಪುರುಷನಿಗಾಗಲಿ ಹೊತ್ತು ಬರದೆ ಸಾವಿಲ್ಲ ವೆನ್ನುವುದು ಸತ್ಯವಾದ ಮಾತು. ಆದರಿಂದಲೇ ನಾನು ರಾಮನನ್ನಗಲಿ ಈ ರಾಕ್ಷಸಿಯರಿಂದ ಹೀಗೆ ಹಿಂಸಿತಳಾದರೂ ಜೀವಂತಳಾಗಿದ್ದೇನೆ. ತಾವರೆಯ ಎಸಳಂದದ ಕಣ್ಣಿನ, ಸಿಂಹದ ನಡೆಯಂತ ನಡೆಯ, ಕೃತಜ್ಞನೂ ಪ್ರಿಯವಾದಿಯೂ ಆದ ನನ್ನ ನಾಥನನ್ನು ನೋಡುವಂಥ ವರು ಪುಣ್ಯವಂತರು. ಅವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಾನು ಬದುಕಿರಲಾರೆನು. ಈ ಜೀವವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತೇನೆ" ಎಂದು ಬಹುವಿಧವಾಗಿ ಯೋಚನೆಮಾಡಿ ಕೊಂಡಳು. ತನ್ನನ್ನು ಕದ್ದು ತಂದಹಾಗೆ ರಾವಣನು ಮೋಸದಿಂದ ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರನ್ನು ಕೊಂದಿರುವನೋ ಎಂದು ಹೆದರಿದಳು. "ಕಿಲ್ಬಿಷ ವನ್ನು ಕಳೆದ ಮಹಾತ್ಮರಾದ ಮುನಿಗಳು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಧನ್ಯರು. ಅವರಿಗೆ ಪ್ರಿಯ ಅಪ್ರಿಯಗಳಿಲ್ಲ. ಜಿತಾತ್ಮರಾದಕಾರಣ ಅವರು ಮಹಾ ಭಾಗ್ಯಶಾಲಿಗಳು" ಎಂದು ಹಲುಬಿದಳು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ತ್ರಿಜಟೆ ಎಂಬ ರಾಕ್ಷಸಿಯೊಬ್ಬಳು ತನಗೆ ಆಗಿದ್ದ ಸ್ವಪ್ನ ಒಂದನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ದೇವಿ ಶುಭವನ್ನು ಕಾಣುವಳೆಂದು ಅವಳಿಗೆ ಧೈರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದಳು. ಹನುಮಂತನು ದೇವಿಯ ಈ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ಬಹಳವಾಗಿ ಕನಿಕರಗೊಂಡನು; ಮತ್ತು ತಾನು ಬಂದಿರುವ ವಿವರವನ್ನು ಅವಳಿಗೆ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಸೀತಾದೇವಿಗೆ ನೆರಳಾಗಿದ್ದ ಮರದಮೇಲಿನಿಂದ ಮೆಲ್ಲನೆಯ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ರಾಮನ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದನು. ಇದು ಯಾರು ಈ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳು ವವರು ಎಂದು ಸೀತಾದೇವಿ ತಲೆಯೆತ್ತಿ ನೋಡಲಾಗಿ ಒಂದು ಕಪಿಯ ಆಕಾರ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬಿತ್ತು. ಕಪಿ ಬಂದು ರಾಮನ ಕಥೆ ಹೇಳುವುದೆಂದರೆ ದೇವಿಗೆ ಇದು ಸ್ವಪ್ನವಿರಬೇಕೆಂದು ತೋರಿತು. "ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಶಾಖಾ ಮೃಗವನ್ನು ನೋಡುವುದು ಕೆಟ್ಟುದು. ಇದು ಯಾವ ಕೇಡನ್ನು ಸೂಚಿಸು ತ್ತದೆಯೋ! ರಾಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ತಂದೆ ಜನಕರಾಜನಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ದಾಗಲಿ" ಎಂದುಕೊಂಡು ಸೀತಾದೇವಿ ಮರಳಿ, ಇದು ಸ್ವಪ್ನವೂ ಇರಲಾರದು, ಶೋಕ ದುಃಖಗಳಿಂದ ನನಗೆ ನಿದ್ರೆಯೇ ಬರುತ್ತಿಲ್ಲ, ಎಂದು

ಮುಂತಾಗಿ ತರ್ಕಿಸಿದಳು. ಆ ವೇಳೆಗೆ ಹನುಮಂತನು ಮರದಿಂದ ಕೆಳಗಿಳಿದು ದೇವಿಯ ಎದುರಿಗೆ ನಿಂತು ಕೈಮುಗಿದು "ತಾಯಿ, ನೀನು ಯಾರು? ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರೋ ಒಬ್ಬರಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಿದೀಯೆ. ನೀನು ಜನಸ್ಥಾನದಿಂದ ರಾವಣನು ಅಪಹರಿಸಿ ತಂದ ರಾಜಕನ್ಯೆ ಸೀತೆಯೇ ಸರಿ ಎಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ನನಗೆ ತಿಳಿಸಬೇಕು" ಎಂದನು. ಸೀತಾದೇವಿ ತನ್ನ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದಳು. ಹನುಮಂತನು "ದೇವಿ, ನಾನು ರಾಮನ ಸಂದೇಶದಿಂದ ನಿನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದಿರುವ ದೂತನು. ರಾಮನು ಸುಖವಾಗಿದಾನೆ. ನಿನಗೆ ಸುಖವನ್ನು ಬಯಸುತ್ತಾನೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ನಿನಗೆ ಶಿರಸಾ ವಂದಿಸುತ್ತಾನೆ" ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ದೇವಿಗೆ ಆನಂದವಾಯಿತು. ಆಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ "ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜನರಾಡುವ ಈ ಮಾತು ಸತ್ಯವೆಂದು ನನಗೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ನೂರು ವರುಷದ ಮೇಲಾದರೂ ಸರಿಯೆ ಜೀವಂತನಾಗಿರುವವನಿಗೆ ಆನಂದ ಬರುತ್ತದೆ" ಎಂದುಕೊಂಡಳು. ಹೀಗೆಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತನು ಸ್ವಲ್ಪ ಹತ್ತಿರ ಬಂದನು. ದೇವಿಗೆ ಭಯ ತಟ್ಟಿತು. ರಾವಣನೇನಾದರೂ ಈ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಬಂದನೋ ಎಂದು ಅವಳು ಶಂಕೆಗೊಂಡಳು. ಅಂದು ಒಂದು ವೇಷದಲ್ಲಿ ಬಂದವನು ಇಂದು ಇನ್ನೊಂದು ವೇಷದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರಬಹುದಲ್ಲವೆ? ಸೀತೆ ಹನುಮಂತನನ್ನು ಕುರಿತು "ನೀನು ಅಂದು ಪರಿವ್ರಾಜಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಮಾಯಾವಿಯಾದ ರಾವಣನೋ ಹೇಗೋ ಎಂದು ನನಗೆ ಸಂದೇಹವಾಗುತ್ತಿದೆ. ಆದರೆ ಅದಿರಲಾರದೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತೇನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡಿದ್ದರಿಂದ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿ ಹುಟ್ಟಿದೆ. ನೀನು ರಾಮನ ದೂತನಾಗಿಯೇ ಬಂದಿರುವುದಾದರೆ ನಿನಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗಲಿ. ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ಕೇಳುತ್ತೇನೆ. ರಾಮನನ್ನು ಕುರಿತ ಮಾತು ನನಗೆ ಬೇಕಾಗಿದೆ. ಅವನ ಗುಣವನ್ನು ವರ್ಣಿಸು" ಎಂದಳು. ಇದೇನು ಸ್ವಪ್ನವೋ ಎಂದು ಅವಳಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಸಂದೇಹ. "ಇದು ಸ್ವಪ್ನವೇ ಆದರೆ ಅದೂ ಒಳ್ಳೆಯದೆ; ಏಕೆಂದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ನಾನು ರಾಮನು ಕಳುಹಿಸಿದ ದೂತನನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದೇನೆ. ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ನೋಡುವುದೇ ಆದರೆ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರನ್ನು ನೋಡಬಾರದಿತ್ತೆ?

ಸ್ವಪ್ನವೂ ನನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ಸರಿಯಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಇದು ಸ್ವಪ್ನವಲ್ಲ ವೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತೇನೆ" ಎಂದು ಅವಳು ಯೋಚಿಸಿದಳು. ದೇವಿಯ ಚಿಂತೆ ಯನ್ನು ತಿಳಿದು ಹನುಮಂತನು ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರ ಗುಣಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರ ವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದನು; ಅವರಿಗೆ ಸುಗ್ರೀವನ ಸಖ್ಯವಾಗಿರುವ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು. "ರಾಮನು ನಿನ್ನನ್ನು ನಿತ್ಯ ನೆನೆಯುತ್ತಿದಾನೆ. ನೀನು ಜೀವಿಸಿರುವುದು ಬಹಳ ಸಂತೋಷ. ನೀನು ಬೇಗದಲ್ಲೇ ವಾನರಕೋಟಿಯ ಮಧ್ಯೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಸುಗ್ರೀವ ಸಮೇತನಾದ ರಾಮನನ್ನು ಕಾಣುವೆ. ನಾನು ಆ ಸುಗ್ರೀವನ ಸಚಿವನು. ನೀನು ಸಂದೇಹವನ್ನು ಬಿಡು. ನನ್ನ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನಿಡು" ಎಂದನು. ದೇವಿ ಸಂದೇಹಪರಿಹಾರಾರ್ಥ ವಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು "ನಿನಗೂ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರಿಗೂ ಗುರುತಾದದು ಹೇಗೆ. ಅವರು ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೇಗಿದ್ದಾರೆ" ಎಂದು ಕೇಳಿದಳು. ಹನುಮಂತನು ಅವರನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ನಡೆದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದನು; ರಾಮನಿಂದ ಬಂದುದಕ್ಕೆ ಗುರುತಾಗಿ ಅವನ ಉಂಗುರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಗಂಡನ ಕೈಯ ಉಂಗುರವನ್ನು ನೋಡಿ ಜಾನಕಿ ಮತ್ತೆ ಗಂಡನನ್ನು ಸೇರಿದಂತೆ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟಳು. ಅದನ್ನು ತಂದು ತನಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಹನುಮಂತನನ್ನು ಹೊಗಳಿ "ರಾಮನು ಸುಖವಾಗಿದಾನೆಯೆ? ನನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅವನು ಬಹಳ ದುಃಖಿಸುತ್ತಿರಬೇಕು. ರಾಮನಿಗೆ ತಾಯಲ್ಲಿ ತಂದೆಯಲ್ಲಿ ಇನ್ನು ಯಾರಲ್ಲೇ ಆಗಲಿ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಇರುವಷ್ಟು ಪ್ರೀತಿಯಿಲ್ಲ. ಅವನು ನನ್ನನ್ನು ಬೇಗನೆ ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವನೆ? ಭ್ರಾತೃವತ್ಸಲನಾದ ಭರತನು ನನಗಾಗಿ ಅಕ್ಷೋಹಿಣೀ ಸೇನೆಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡುವನೆ? ವಾನರಾಧಿಪತಿಯಾದ ಸುಗ್ರೀವನು ಹರಿವೀರಾವೃತನಾಗಿ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವನೆ? ಸುಮಿತ್ರಾನಂದವರ್ಧನನಾದ ಶೂರ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಶರಜಾಲದಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವನೆ? ಇದುವರೆಗೆ ಇವರು ಏಕೆ ಬರಲಿಲ್ಲ?" ಎಂದು ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನ ಆಸೆಯನ್ನು ಬಹು ವಿಧವಾಗಿ ನುಡಿದಳು. ಹನುಮಂತನು "ತಾಯಿ, ನೀನು ಇಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯವನ್ನು ರಾಮನು ಕಾಣನು. ಅದರಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲಿಲ್ಲ. ನಾನು ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋದೊಡನೆ ಅವನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹೊರಡು

ವನು. ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ಲಂಕೆಯ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಕೊನೆಗಾಣಿಸುವನು. ನೀನು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ರಾಮನು ಶೋಕದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ಸುಖವೆನ್ನುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮನು ಮಾಂಸವನ್ನು ತಿನ್ನುವುದಿಲ್ಲ, ಮಧುವನ್ನು ಕುಡಿಯುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಥ ಒಳ್ಳೆಯ ಆಹಾರವನ್ನೂ ಒಲ್ಲದಿದಾನೆ. ನಿನ್ನ ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಸೊಳ್ಳೆ ಚಿಕ್ಕಾಡು ಹುಳುಹುಟ್ಟರೆ ಮೈಮೇಲೆ ಬಂದದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮನಿಗೆ ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯೆ. ಏಳುವಾಗ ನಿನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತ ಏಳುತ್ತಾನೆ. ಹೂವು ಹಣ್ಣು ಮತ್ತೇನಾಗಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡಾಗ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಹಾಪ್ರಿಯೇ ಎಂದು ಅನೇಕಸಲ ನಿನ್ನನ್ನು ನೆನೆದು ಮಾತನಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸದಾ ನಿನಗಾಗಿ ಪರಿತಪಿಸುತ್ತ ನಿನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು ಕೂಗುತ್ತ ರಾಮಚಂದ್ರನು ವ್ರತವನ್ನು ಹಿಡಿದು ನಿನ್ನನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿದಾನೆ" ಎಂದನು. ಸೀತೆ ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ "ನಿನ್ನ ಮಾತು ನನಗೆ ವಿಷ ಸೋಕಿದ ಅಮೃತ ದಂತಿದೆ. ರಾಮನು ನನ್ನನ್ನೇ ಕುರಿತು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಸಂತೋಷ. ಆದರೆ ದುಃಖದಲ್ಲಿರುವನು ಎನ್ನುವುದು ಅದನ್ನು ಕೆಡಿಸುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯನು ವಿಧಿಯನ್ನು ಮೀರುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಈ ಶೋಕದಿಂದ ರಾಮನು ಎಂದು ಪಾರಾಗುವನೋ, ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ವಧಿಸಿ ರಾವಣನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಲಂಕೆಯನ್ನು ಬುಡಮುಟ್ಟ ಕಡಿದು ನನ್ನನ್ನು ಎಂದು ಕಾಣುವನೊ? ಬೇಗ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅವನಿಗೆ ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ವರುಷ ಮುಗಿಯುವ ವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ನಾನು ಜೀವಂತಳಾಗಿರುವೆನು. ರಾವಣನು ನನ್ನನ್ನು ರಾಮನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸುವಂತಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ವಿಭೀಷಣನ ಮಗಳು ನನಗೆ ಹೇಳಿದಳು. ರಾಮನು ನನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅವನಿಗೆ ಉತ್ಸಾಹ ವಿದೆ, ಪೌರುಷವಿದೆ; ಕರುಣೆಯಿದೆ, ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿದೆ" ಹೀಗೆ ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿದಳು. ಹನುಮಂತನು ಅವಳಿಗೆ ಧೈರ್ಯ ಹೇಳಿದನು. "ನನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿದೊಡನೆ ರಾಘವನು ಸೈನ್ಯದೊಡನೆ ಇತ್ತ ಬರುವನು. ಅಥವಾ, ತಾಯಿ, ನಾನು ಈಗಲೇ ನಿನ್ನನ್ನು ಈ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಬಿಡಿಸುವೆನು. ನೀನು ನನ್ನ ಹೆಗಲಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊ. ನಾನು ನಿನ್ನೊಡನೆ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟುವೆನು. ಅಗ್ನಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಹವ್ಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವಂತೆ ನಾನು

ನಿನ್ನನ್ನು ರಾಮನಿಗೆ ಸೇರಿಸುತ್ತೇನೆ. ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರನ್ನು ನೀನು ಈಗಲೇ ನೋಡಬಹುದು. ಸೂರ್ಯನನ್ನೂ ಚಂದ್ರನನ್ನೂ ಮಾತನಾಡಿಸು ವವಳಂತೆ ನೀನು ನಭದಲ್ಲಿ ಹಾರಿ ರಾಮನನ್ನು ಸೇರುವೆ.'' ಹನುಮಂತನ ಅದ್ಭುತವಾದ ಈ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಸೀತಾದೇವಿ ''ಹನುಮಾನ್, ದಾರಿ ದೂರ. ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಹೊರುವುದು ಸಾಧ್ಯವೆ?'' ಎಂದಳು. ಹನುಮಂತನು ಅದಕ್ಕೆ, ನನ್ನ ಸತ್ವವನ್ನು ದೇವಿ ಕಾಣಳು, ನಾನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಧರಿಸಬಹುದಾದ ರೂಪವನ್ನು ವೈದೇಹಿ ನೋಡಲಿ, ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿ ತನ್ನ ಮಹದಾಕಾರವನ್ನು ಧರಿಸಿದನು. ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ಸೀತಾದೇವಿ ''ಅಣ್ಣ, ನಿನ್ನ ಸತ್ವವೂ ಬಲವೂ ನನಗೆ ತಿಳಿದವು. ಸಾಮಾನ್ಯನಾದ ಯಾವನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯ? ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ರಾಮನಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದು ಅಯುಕ್ತ. ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತ ನಿನ್ನ ವೇಗದಿಂದ ನಾನು ಪ್ರಜ್ಞೆ ತಪ್ಪಿ ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದರೂ ಆಯಿತು. ಹಾಗಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರೂ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತುತಂದ ನಿನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಾದರೂ ಸಂದೇಹ ಹುಟ್ಟಿದರೂ ಆಯಿತು. ರಾಕ್ಷಸರು ನಿನ್ನೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವರು. ಅದರಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಜಯ ದೊರಕುವುದೋ ಇಲ್ಲವೋ! ಅಲ್ಲದೆ ನೀನೇ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಜಯಿಸಿದೆಯೆನ್ನು, ರಾಮನು ಅವರನ್ನು ದಂಡಿಸಿ ಪಡೆಯಬೇಕಾದ ಕೀರ್ತಿ ನಿನ್ನಿಂದ ತಪ್ಪುತ್ತದೆ. ಮೇಲಾಗಿ ನಾನು ರಾಮನನ್ನು ಹೊರತು ಬೇರೆ ಪುರುಷನ ಶರೀರವನ್ನು ಮುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ನಾನು ರಾವಣನ ಶರೀರವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದೆನು ನಿಜ. ಆದರೆ ಆಗ ನಾನು ಅವನ ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡಿದ್ದೆನು; ವಿವಶಳಾಗಿದ್ದೆನು. ರಾಮನು ಇಲ್ಲಿ ಬಂದು ಬಂಧುಸಮೇತನಾದ ರಾವಣನನ್ನು ಕೊಂದು ನನ್ನನ್ನು ಇಲ್ಲಿಂದ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವುದೇ ಅವನ ಗೌರವಕ್ಕೆ ತಕ್ಕದು'' ಎಂದಳು. ಹನುಮಂತನು ''ದೇವಿ, ನಿನ್ನ ಮಾತು ನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆ; ಸ್ತ್ರೀಯ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ವಿಯ ವಿನಯಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಮಾತನ್ನೆಲ್ಲ ನಾನು ರಾಮನಲ್ಲಿ ಅರಿಕೆಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ನಾನೇ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುತ್ತೇನೆಂದು ಹೇಳಿದ ಮಾತನ್ನು ಗುರುಸ್ನೇಹದಿಂದ, ಭಕ್ತಿಯಿಂದ, ಹೊರತು

ಮತ್ತೆ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ನಾನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ನೀನು ನನ್ನೊಡನೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ರಾಮನಿಗೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಅಭಿಜ್ಞಾನ ವನ್ನು ಕೊಡು" ಎಂದನು. ಸೀತಾದೇವಿ ತನ್ನ ಚೂಡಾಮಣಿಯನ್ನು ಅವನ ಕೈಗೆ ಕೊಟ್ಟಳು. "ನಾನು ಎರಡು ತಿಂಗಳು ಮಾತ್ರ ಜೀವಿಸಿರು ತ್ತೇನೆಂದು ರಾಮನಿಗೆ ಹೇಳು. ಯಾರು ಹತ್ತಿರ ಇರಲಾಗಿ ರಾಮನು ತಂದೆಯನ್ನು ನೆನೆಯುವುದಿಲ್ಲವೊ ಆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ನಾನು ಕುಶಲಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳಿದೆನೆಂದು ಹೇಳು. ಈ ಚೂಡಾಮಣಿಯನ್ನು ರಾಘವನ ಕೈಗೆ ಕೊಡು" ಎಂದಳು. "ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರ ಕುಶಲವನ್ನು ಕೇಳಿದೆನೆನ್ನು. ಸುಗ್ರೀವನನ್ನೂ ಅವನ ಅಮಾತ್ಯರನ್ನೂ ವಿಚಾರಿಸಿದೆ ನೆಂದು ಹೇಳು. ರಾಮನು ಬಂದು ನನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡುಹೋಗು ವುದಕ್ಕೆ ಏನೇನು ಹೇಳಬೇಕೋ ಅದನ್ನು ನೀನು ಅವನಿಗೆ ಹೇಳಬೇಕು" ಎಂದಳು. ಹನುಮಂತನ ಮೂಲಕವಾಗಿ ರಾಮನ ಮಿತ್ರರೆಂಬ ಕಾರಣ ದಿಂದ ಸೀತಾದೇವಿಗೆ ಸುಗ್ರೀವನೂ ಅವನ ಅಮಾತ್ಯರೂ ಕುಶಲಪ್ರಶ್ನೆಯ ಪರಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದರು. ರಾಮನು ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ತನ್ನ ಕಾರ್ಯವೆಂದ ದೇವಿಗೆ ಹನುಮಂತನು ರಾಮನು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಬರುತ್ತಾ ನೆಂದು ಮತ್ತೆ ಧೈರ್ಯ ಹೇಳಿದನು. ಇನ್ನು ಹೊರಡಲು ಸಿದ್ಧನಾದ ಹನುಮಂತನನ್ನು ಪುನಃಪುನಃ ನೋಡಿ ಸೀತಾದೇವಿ "ಅಣ್ಣ, ನೀನು ಇಂದು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ನಾಳೆ ಹೊರಡು. ಅಲ್ಪಭಾಗ್ಯೆಯಾದ ನನ್ನ ಈ ಶೋಕಕ್ಕೆ ಮುಹೂರ್ತಕಾಲ ಬಿಡುವಿರಲಿ. ನೀನು ಹೊರಟಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಬರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ನಾನು ಜೀವಿಸಿರುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ನನಗೆ ಸಂದೇಹವೆ. ರಾಮನು ದುಷ್ಪಾರವಾದ ಮಹೋದಧಿಯನ್ನು ಹೇಗೆತಾನೆ ಸೇನೆಯೊಡನೆ ದಾಟುತ್ತಾನೆ? ಹೇಗೊ ಅವನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ನಿನ್ನ ಕೆಲಸ" ಎಂದಳು. ಹನುಮಂತನು "ದೇವಿ, ಹರಿ ಋಕ್ಷ ಸೈನ್ಯಗಳ ಈಶ್ವರನಾದ ಸುಗ್ರೀವನು ಈ ಕಾರ್ಯ ದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸುಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ವಾನರವೀರರು ಸತ್ವವಂತರು, ವಿಕ್ರಮಸಂಪನ್ನರು. ಅಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಜೊತೆಯವರು, ನನಗೆ ಮೀರಿದವರು, ಇದ್ದಾರೆ; ನನಗೆ ಕಡಿಮೆಯಾದವರು ಸುಗ್ರೀವನ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರೂ

ಇಲ್ಲ. ನಾನೇ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದೆನೆಂದಮೇಲೆ ಮಿಕ್ಕವರಿಗೆ ಏನು ಕಷ್ಟ? ನಮ್ಮ ಸೇನೆಯೊಡನೆ ಲಂಕೆಗೆ ಬಂದು ರಾವಣನನ್ನು ಕೊಂದು ರಾಮಚಂದ್ರನು ನಿನ್ನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಹೋಗುವನು. ರಾಮನಿಗೆ ಮಿಗಿಲಾದವರು ಯಾರು? ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಸಮಾನರು ಯಾರು? ಅವರು ಸೇರಿದರೆ ಗಾಳಿ ಕಿಚ್ಚು ಸೇರಿದಂತೆ. ನೀನು ಇಲ್ಲಿ ಬಹು ದಿವಸ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಪ್ರಿಯನು ಬರುವುದು ಸಾವಕಾಶವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಾನು ಹೋಗಿ ಅವನನ್ನು ಕಾಣುವವರೆಗೆ ಸಹಿಸಿಕೊ" ಎಂದನು.

ಅಗ್ನಿಪ್ರವೇಶದ ಕಥೆ

ಸೀತಾದೇವಿಯ ಜೀವನದ ಮುಖ್ಯ ಚಿತ್ರ ಇನ್ನೊಂದು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯವಾದನಂತರ ರಾಮನು ಪತ್ನಿಗೆ ಮಾಡಿದ ಅವಮತಿಯ ಸಂದರ್ಭದ್ದು. ರಾವಣನ ಉತ್ತರಕ್ರಿಯಾದಿಗಳು ಮುಗಿದ ಒಡನೆ ವಿಭೀಷಣನಿಗೆ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವಾಯಿತು. ಇದಾದಮೇಲೆ ರಾಮನು ಹನುಮಂತನನ್ನು ಕುರಿತು "ಹನುಮಾನ್, ಮಹಾರಾಜನಾದ ವಿಭೀಷಣನ ಅಪ್ಪಣೆಯಿಂದ ಲಂಕೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ರಾವಣಗೃಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವಿಜಯದ ಸಂತೋಷವಾರ್ತೆಯನ್ನು ಸೀತಾದೇವಿಗೆ ಹೇಳಿ, ಸುಗ್ರೀವ ಲಕ್ಷ್ಮಣರೊಡನೆ ನಾನು ಸುಖವಾಗಿದ್ದೇನೆಂದೂ ರಾವಣನು ನನ್ನಿಂದ ಹತನಾಗಿರುವನೆಂದೂ ಪ್ರಿಯವಾರ್ತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಆಕೆಯ ಉತ್ತರವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಬಾ," ಎಂದನು. ರಾಮನು ಇನ್ನು ಏನೇನು ಉತ್ತರಗಳು ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದನೊ ನಮಗೆ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಇವನು ಬಂದಾನೆ ತನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡಾನೆ ಎಂದು ಸೀತಾದೇವಿ ಕಾದಿದ್ದಳು. ಇದು ರಾಮನಿಗೆ ತಿಳಿದಿತ್ತು; ಆದರೂ ವಿಜಯದ ವಾರ್ತೆಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಕಳುಹಿಸಿ ಅವಳಿಂದ ಸಂದೇಶವನ್ನು ತರಿಸುವುದು ಇವನಿಗೆ ಆವಶ್ಯಕವಾಯಿತು. ಹನುಮಂತನು ಒಡೆಯನ ಅಪ್ಪಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಸೀತೆಯ ಬಳಿಗೆ ಹೋದನು; ರಾಮನ ಮಾತನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು; "ಈಗ ಲಂಕೆ ವಿಭೀಷಣನಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು. ನೀನು ಸ್ವಗೃಹದಲ್ಲೇ ಇದ್ದಂತೆ ಧೈರ್ಯವಾಗಿರಬಹುದು. ವಿಭೀಷಣನು ಈಗ ನಿನ್ನ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಬರುವನು" ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಸೀತೆ ಸಂತೋಷಭರದಿಂದ ಮರುಮಾತನ್ನಾಡದೆಹೋದಳು.

ಹನುಮಂತನು "ದೇವಿ, ಏನು ಯೋಚನೆಮಾಡುತ್ತ ಇದ್ದೀಯೆ? ಏಕೆ ನನಗೆ ಉತ್ತರಕೊಡದೆ ಇರುವೆ" ಎಂದನು. ಸೀತೆ ಅವನಿಗೆ "ನನ್ನ ಪತಿಯ ವಿಜಯವನ್ನು ಕುರಿತ ಶುಭವಾರ್ತೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಆನಂದ ಪರವಶಳಾಗಿ ನಾನು ಮಾತನಾಡದೆ ನಿಂತೆನು. ಇಂಥ ಮಾತನ್ನು ತಂದ ನಿನಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಏನನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಎಂದು ನನಗೆ ಕಾಣದೆ ಇದೆ" ಎಂದಳು. ಹನುಮಂತನು "ದೇವಿ, ನಿನ್ನ ಈ ಮಾತೇ ನನಗೆ ಎಲ್ಲ ಬಹುಮಾನಕ್ಕೆ ಸಮ" ಎಂದನು. ಸೀತಾದೇವಿ "ನಿನ್ನ ಮಾತು ಚೆನ್ನಾಗಿದೆ, ಮಧುರವಾಗಿದೆ. ಇಂಥ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಬಲ್ಲವನು ನೀನೊಬ್ಬನೆ. ಬಲ, ಶೌರ್ಯ, ಶ್ರುತ, ಸತ್ವ, ವಿಕ್ರಮ, ದಾಕ್ಷ್ಯ, ಕ್ಷಮೆ, ಧೃತಿ, ಹೀಗೆಯೇ ಅನೇಕ ಗುಣಗಳು ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತವೆ" ಎಂದು ಅವನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದಳು. ಹನುಮಂತನು "ತಾಯಿ, ಈ ರಾಕ್ಷಸಿಯರು ನಿನಗೆ ಬಹಳ ತೊಂದರೆಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವೆನು" ಎಂದನು. ಸೀತಾದೇವಿ "ಅವರು ಅವರ ಒಡೆಯರ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ನಡೆದುಕೊಂಡರು. ಇವರಲ್ಲಿ ಕೋಪಮಾಡುವರುಂಟೆ? ನನ್ನ ಭಾಗ್ಯ ಸರಿಯಾಗಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವದ ದೋಷದಿಂದ ನನಗೆ ಕಷ್ಟ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ದೋಷಿಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ನಿರ್ದೋಷಿಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಆರ್ಯರಾದವರು ಕರುಣೆಯನ್ನೆ ತೋರಬೇಕು. ತಪ್ಪುಮಾಡದವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ" ಎಂದಳು. ಹನುಮಂತನು "ದೇವಿ, ಇದು ನಿನಗೆ ತಕ್ಕ ಮಾತು. ರಾಮನ ಮಾತಿಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳು. ನಾನು ಅವನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತೇನೆ" ಎಂದನು. ಸೀತೆ "ನಾನು ಪತಿಯನ್ನು ನೋಡಲಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ" ಎಂದಳು. ಹನುಮಂತನು "ನೋಡುವೆ ತಾಯಿ" ಎಂದು ಹೇಳಿ ರಾಮನ ಬಳಿಗೆ ಹೋದನು; ದೇವಿಯ ಈ ಮಾತನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು. ರಾಮನು ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ನೀರು ತುಂಬಲು ಒಡನೆ ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ನಿಂತನು; ಬಿಸಿಯಾಗಿ ನಿಟ್ಟುಸಿರು ಬಿಟ್ಟು ಭೂಮಿಯನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ವಿಭೀಷಣನನ್ನು ಕುರಿತು, "ದೇವಿಗೆ ಶಿರಸ್ನಾನಮಾಡಿಸಿ ಅಂಗರಾಗ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿ ಆಕೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುತಾ" ಎಂದನು. ವಿಭೀಷಣನು ಹೋಗಿ ದೇವಿಗೆ ಈ ಮಾತನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು. ಸೀತಾದೇವಿ "ನಾನು ಸ್ನಾನಮಾಡದೆ ಪತಿ

ಯನ್ನು ನೋಡಲಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ" ಎಂದಳು. "ರಾಜನಾದ ನಿನ್ನ ಪತಿ ರಾಮನು ಹೇಳಿದಂತೆ ಮಾಡುವುದು ತಕ್ಕದು" ಎಂದು ವಿಭೀಷಣನು ಅರಿಕೆಮಾಡಿದನು. ಸೀತಾದೇವಿ ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲೆಂದಳು. ವಿಭೀಷಣನ ಅರಮನೆಯ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಂದ ಸೇವೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಅಲಂಕೃತಳಾದ ದೇವಿಯನ್ನು ಆ ರಾಕ್ಷಸರಾಜನು ಒಂದು ಶಿಬಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸಿಕೊಂಡು ಸೇನೆಯ ಕಾವಲೊಡನೆ ರಾಮನ ಬಳಿಗೆ ಕರೆತಂದನು; ರಾಮನ ಬಳಿಯನ್ನು ಸೇರಿ, ಸೀತಾದೇವಿ ಬಂದಿರುವಳೆಂದು ತಿಳಿಸಿದನು. ಬಹುಕಾಲ ರಾಕ್ಷಸನ ಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದು ಬಂದ ಹೆಂಡತಿಯ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ರಾಮನಿಗೆ ಹರ್ಷ, ದೈನ್ಯ, ರೋಷಗಳು ಉಂಟಾದುವು; ಅವನು ವಿಭೀಷಣನಿಗೆ "ವೈದೇಹಿ ನನ್ನ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬರಲಿ" ಎಂದನು. ವಿಭೀಷಣನ ಆಜ್ಞೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಅವನ ಸೇವಕರು ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಜನರನ್ನು ದೂರ ಹೋಗಿ ಎಂದು ಅಟ್ಟುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲುಮಾಡಿದರು. ಇದರಿಂದ ಗದ್ದಲವಾಯಿತು. ರಾಮನು ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಜನರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಗೊಂಡು ನೋಟದಿಂದ ಸುಡುವಂತೆ ಕೋಪದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುತ್ತ ವಿಭೀಷಣನನ್ನು ಕುರಿತು "ಇದೇಕೆ ನನ್ನನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೆ ನೀನು ಈ ಜನಕ್ಕೆ ತೊಂದರೆ ಕೊಡುತ್ತೀಯೆ? ಈ ನಿನ್ನ ಏರ್ಪಾಡನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸು. ಇವರೆಲ್ಲ ನನ್ನವರು. ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಆವರಣವೆನ್ನುವುದು ಮನೆ ಮುಸುಕು ಗೋಡೆಯಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ; ಈ ರಾಜಸತ್ಕಾರದಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರಿಗೆ ಅವರ ನಡತೆಯೇ ಆವರಣವಾಗಿರಬೇಕು. ಅಲ್ಲದೆ ವ್ಯಸನ ಯುದ್ಧ ಮುಂತಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪರರು ನೋಡುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಗೆ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗ ಸೀತೆ ಎಲ್ಲರೆದುರಿಗೆ ಬರಬಹುದು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ನಾನೇ ಇಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಇದರಲ್ಲಿ ತಪ್ಪು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಸೀತೆಯನ್ನು ಕರೆದುತಾ, ನಾನು ಸ್ನೇಹಿತರೊಡನೆ ಇರುವಂತೆಯೇ ಸೀತೆ ನನ್ನನ್ನು ನೋಡಲಿ" ಎಂದನು. ವಿಭೀಷಣನಿಗೆ ರಾಮನ ಈ ಮಾತಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಸುಗ್ರೀವ ಹನುಮಂತರು ರಾಮನಿಗೆ ಸೀತೆ ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಊಹಿಸಿ ಬಹಳ ವ್ಯಥಿತರಾದರು. ಸೀತಾದೇವಿ ಲಜ್ಜೆಯಿಂದ ತನ್ನಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಅಡಗಿಹೋಗುತ್ತ ವಿಭೀಷಣನು ಹಿಂದೆ

ನಡೆಯುತ್ತಾ ರಾಮನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದಳು. ಗುಂಪಿನ ಮಧ್ಯೆ ಸಂಕೋಚದಿಂದ ಮುಖವನ್ನು ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಮರೆಯಿಸಿಕೊಂಡು ಅಳುತ್ತ ರಾಮನನ್ನು ಕುರಿತು ಆರ್ಯಪುತ್ರ ಎಂದು ಉಸುರಿ ಹೆಚ್ಚು ಮಾತನಾಡಲಾರದೆ ಹೋದಳು. ರಾಮನು ಮಾತನಾಡಲಾರಂಭಿಸಿದನು. "ಭದ್ರೇ, ಶತ್ರುವನ್ನು ಜಯಿಸಿ ನಿನ್ನನ್ನು ನಾನು ಬಿಡಿಸಿದೆನು; ನನ್ನ ಅಪಮಾನವೇನಿತ್ತೊ ಅದನ್ನು ತೀರಿಸಿಕೊಂಡೆನು. ನನ್ನ ಶೌರ್ಯ ಇದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಯಿತು; ಇಷ್ಟರಿಂದ ನನ್ನ ಶ್ರಮ ಸಫಲವಾಯಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ಹನುಮಂತನ ಎಲ್ಲ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೂ ಸುಗ್ರೀವನ ಮತ್ತು ಅವನ ಸೇನೆಯ ಎಲ್ಲ ಶ್ರಮಕ್ಕೂ ಇದೇ ಫಲ." ಇವನ ಈ ಒಕ್ಕಣೆಯನ್ನು ಕೇಳುತ್ತ ಸೀತೆಗೆ ಕಣ್ಣಲ್ಲಿ ನೀರು ತುಂಬಿತು. ರಾಮನು ಇವಳ ಕಣ್ಣೀರನ್ನು ನೋಡಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ರೋಷಗೊಂಡು "ನಾನು ಇದನ್ನೆಲ್ಲ ಮಾಡಿದುದು ನಿನ್ನ ಸಲುವಾಗಿ ಅಲ್ಲ. ನನ್ನ ಹೆಸರು ಕೆಡದಿರಲೆಂದು ಮಾಡಿದೆನು. ನಿನ್ನ ನಡತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿರುವಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು ನೋಡುವುದು ನನ್ನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಯಾತನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ನಿನ್ನ ಇಷ್ಟವಿದ್ದಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗು. ರಾವಣನ ತೊಡೆಯಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಬಂದಿರುವಳೂ ಅವನ ದುಷ್ಟ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದೃಷ್ಟಳೂ ಆದ ನಿನ್ನನ್ನು ಪುನಃ ಹೇಗೆ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿ? ನನಗೆ ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಇಷ್ಟಬಂದ ಕಡೆ ಹೋಗು. ವಿಭೀಷಣನಲ್ಲಿಯೋ ಸುಗ್ರೀವನಲ್ಲಿಯೋ ಭರತನಲ್ಲಿಯೋ ನಿನಗೆ ಎಲ್ಲಿ ಸಮ್ಮತವೋ ಅಲ್ಲಿ ಸೇರು. ಮನೋಹರ ದಿವ್ಯರೂಪವುಳ್ಳ ನಿನ್ನನ್ನು ಗೃಹದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ಕಾಲ ನೋಡುತ್ತ ರಾವಣನು ಸುಮ್ಮನೆ ಇದ್ದಿರಲಾರನಲ್ಲ" ಎಂದನು. ರಾಮನ ಈ ಕಠಿನವಾದ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಸೀತೆ ಅತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಥೆಗೊಂಡಳು, ನಾಚಿಕೆಪಟ್ಟಳು, ತನ್ನಲ್ಲಿ ತಾನು ಅಡಗಿಹೋಗುವಂತೆ ಸಂಕೋಚಪಟ್ಟಳು. ಸುರಿದುಬರುವ ಕಣ್ಣೀರನ್ನು ಒರಸಿಕೊಂಡು ಅವಳು ರಾಮನನ್ನು ಕುರಿತು "ವೀರನಾದ ನೀನು ಏಕೆ ಈ ಶ್ರೋತ್ರದಾರುಣವಾದ ರೂಕ್ಷವಾದ ನಮಗೆ ತಕ್ಕದಲ್ಲದ ಇಂಥ ಮಾತನ್ನು ಒರಟರು ಒರಟರಿಗೆ ಹೇಳುವಂತೆ ನನಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿದೀಯೆ? ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಏನೆಂದು ತಿಳಿದಿದೀಯೋ ಅದಲ್ಲ ನಾನು. ನನ್ನ ನಡತೆಯಿಂದ ಆಣೆ

ಮಾಡುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನಿಡು. ಕೆಲ ಹೆಂಗಸರ ನಡತೆ ಯಿಂದ ನೀನು ಸ್ತ್ರೀ ಜಾತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಸಂದೇಹಪಡುತ್ತಿದೀಯೆ. ನೀನು ನನ್ನ ವಿಷಯವನ್ನು ಬಲ್ಲೆಯಾದರೆ ಈ ಸಂದೇಹವನ್ನು ಬಿಡು. ಪರಪುರುಷನು ನನ್ನ ದೇಹವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದ್ದು ಎನ್ನುವುದೇಸಿದೆ ಅದು ನನ್ನನ್ನು ಮಿಾರಿ ಆದದು. ನನಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿರಲಿಲ್ಲ. ಆ ತಪ್ಪು ನನ್ನದಲ್ಲ ನನ್ನ ಅದೃಷ್ಟದ್ದು. ನನ್ನ ಅಧೀನವಾದದು ಮನಸ್ಸು, ಅದು ನಿನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಇತ್ತು. ಮೆಯ್ ಹಾಗೆ ಅಧೀನವಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ನಾನೇನು ಮಾಡಲಿ? ಮೊದಲಿಂದ ಜೊತೆಗೆ ಬೆಳೆದದರಿಂದ ನಡೆದದರಿಂದ ನಿನಗೆ ನನ್ನ ಸ್ವಭಾವ ತಿಳಿದಿರಬೇಕು. ಹಾಗೆ ತಿಳಿಯದೆ ಇದ್ದರೆ ನಾನು ಕೆಟ್ಟೆನು. ನಿನಗೆ ನನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿದ್ದರೆ ಹನುಮಂತನನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕಳುಹಿಸ ಬೇಕಾದದೇನಿತ್ತು? ಆಗಲೇ ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಬಿಡಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆಗಲೇ ನಾನು ಜೀವವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದೆನು. ನೀನು ಈ ವೃಥಾಶ್ರಮವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಈ ವೃಥಾಶ್ರಮವನ್ನು ಸುಹೃಜ್ಜನಕ್ಕೆ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ನರಶಾರ್ದೂಲನಾದ ನೀನು ಕೋಪವನ್ನೇ ಹಿಡಿದೆ. ಪುರುಷನು ಸ್ತ್ರೀತ್ವವನ್ನು ಲಘುವಾಗಿಯೇ ಗಣಿಸುವನು. ನಡತೆವಂತ ನಾದ ನೀನು ನನ್ನ ನಡತೆಯನ್ನು ಎಣಿಸಲಿಲ್ಲ. ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದ ಬಾಲೆಯ ಕೈ ಎನ್ನುವುದು ನಿನಗೆ ಪ್ರಮಾಣವಲ್ಲದೆಹೋಯಿತು. ನನ್ನ ಭಕ್ತಿ ಶೀಲ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೀನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಎಸೆದೆ" ಎಂದಳು. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಬಾಷ್ಪಗದ್ಗದಕಂಠಳಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ದೈನ್ಯದಿಂದ ಚಿಂತೆಮಾಡುತ್ತ ನಿಂತಿದ್ದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಕುರಿತು "ಸೌಮಿತ್ರಿ, ನನಗೆ ಒಂದು ಚಿತೆಯನ್ನು ಮಾಡು. ನನ್ನ ಈ ವ್ಯಸನಕ್ಕೆ ಅದೇ ಔಷಧ. ಮಿಥ್ಯಾಪವಾದದಿಂದ ನೊಂದು ಜೀವಿಸಿರುವುದು ನನಗೆ ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲ. ನನ್ನಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿಯಿಲ್ಲದ ಪತಿಯಿಂದ ಜನದ ಮಧ್ಯೆ ತ್ಯಕ್ತಳಾದ ನನಗೆ ಸಹನೆ ದಾರಿಯಲ್ಲ, ನಾನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ" ಎಂದಳು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ರಾಮನ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡಿದನು; ಅಣ್ಣನ ರೀತಿಯಿಂದ ಸೀತೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊಗುವುದು ಅವನಿಗೆ ಸಮ್ಮತವೆಂದು ಗ್ರಹಿಸಿದನು; ಒಂದು ಚಿತೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಆಗ ಸೀತೆ ಅಧೋಮುಖಳಾಗಿ ಮೆಲ್ಲಗೆ

ರಾಮನಿಗೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಮಾಡಿ ಅಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪವನ್ನು ಸೇರಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಣಾಮ ಮಾಡಿ ಬದ್ಧಾಂಜಲಿಪುಟಳಾಗಿ ಹೀಗೆಂದಳು: "ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಯಾವ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಾಗಲಿ ರಾಘವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಚಲಿಸಲಿಲ್ಲವಾದಕಾರಣ ಪಾವನಕರನಾದ ಅಗ್ನಿ ನನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಲಿ. ರಾಮನು ದುಷ್ಟಳೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವ ನಾನು ಶುದ್ಧ ಚಾರಿತ್ರಳಾದ ಕಾರಣ ಪಾವನಕರನಾದ ಅಗ್ನಿ ನನ್ನನ್ನು ಕಾಪಾಡಿ ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಲಿ. ಕರ್ಮದಿಂದ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ, ಮಾತಿನಿಂದ ನಾನು ರಾಘವ ನನ್ನು ಹೇಗೆ ಅತಿಚರಿಸದೆ ಇದ್ದಿದ್ದೇನೋ ಹಾಗೆ ನನ್ನನ್ನು ಪಾವಕನು ಕಾಪಾಡಲಿ. ಹಾಗೆಯೇ ಆದಿತ್ಯನೂ, ವಾಯು, ದಿಶೆಗಳು, ಚಂದ್ರನು, ಹಗಲು ರಾತ್ರಿ, ಸಂಜೆ ಭೂಮಿ, ಇತರ ತತ್ವಗಳು, ನಾನು ಒಳ್ಳೆಯ ನಡತೆ ಯವಳೆಂದು ಬಲ್ಲ ಎಲ್ಲವೂ ನನ್ನನ್ನು ಕಾಪಾಡಲಿ." ಹೀಗೆಂದು ಸೀತಾದೇವಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆಮಾಡಿ ಉರಿಯೊಳಕ್ಕೆ ಹೊಕ್ಕಳು. ಇದನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿದ್ದವರು ಭಯದಿಂದ ನಡುಗಿದರು. ಪಾವನವಾದ ಆಜ್ಯಾಹುತಿ ಯಂತೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊಕ್ಕ ಸೀತೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ತ್ರೀಯರೆಲ್ಲ ಅತ್ತರು. ದೇವಗಂಧರ್ವ ದಾನವರು, ವಾನರ ರಾಕ್ಷಸರು ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಹಾ ಹಾ ಎಂದು ಕೂಗಿಕೊಂಡರು. ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸೀತಾದೇವಿಗೆ ತೊಂದರೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ದೇವಿ ಈ ಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಪಾರಾಗಿ ಬಂದು ರಾಮನನ್ನು ಸೇರಿದಳು. ರಾಮನು "ಸೀತೆ ನಿರ್ದೋಷಿಯೆಂದು ನಾನು ಬಲ್ಲೆನು. ಆದರೆ ಬಹುಕಾಲ ರಾವಣನ ಅಂತಃಪುರದಲ್ಲಿ ಇದ್ದಳಲ್ಲವೆ. ಈ ಪರೀಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆ ಅವಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ, ರಾಮನು ಚಪಲಚಿತ್ತನು ಕಾಮುಕನು ಎಂದು ಸಂತರು ಹೇಳಿಯಾರು ಎಂದು ಲೋಕಗಳ ನಂಬಿಕೆ ಗಾಗಿ ಸೀತೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರೂ ಸಮ್ಮನಿದ್ದೆನು. ತನ್ನ ತೇಜಸ್ಸಿ ನಿಂದಲೇ ಇವಳು ರಕ್ಷಿತಳು. ಸಮುದ್ರವು ದಡವನ್ನು ಹೇಗೆ ಮೀರಿ ಆಕ್ರಮಿಸಲಾರದೋ ಹಾಗೆ ರಾವಣನಿಗೆ ಇವಳಲ್ಲಿ ಅತಿವರ್ತನ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ" ಎಂದು ಅವಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು. ಊರಿಗೆ ಹೊರಡುವುದೆಂದು ತ್ವರೆಮಾಡಿ ವಿಮಾನ ಬರಲು ರಾಮನು ಅದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸೀತೆಯನ್ನು ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೊರಟನು. ವೈದೇಹಿಯನ್ನು ಕವಿ

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಲಜ್ಜಮಾನಾ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮೊದಲು ಜನಸಮೂಹದಲ್ಲಿ ಕೆಟ್ಟಮಾತನ್ನಾಡಿ ರಾಮನು ಅವಳನ್ನು ನಾಚಿಸಿದ್ದನು; ಈಗ ನಾಚಿಸಿದ್ದು ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರೇಮವನ್ನು ತೋರಿ. ನಮಗಂತೂ ಆ ನಾಚಿಕೆಗಿಂತ ಈ ನಾಚಿಕೆ ಪ್ರಿಯವಾದದು. ಎಲ್ಲರೆದುರಿಗೆ ಪತಿಯ ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ಕೂಡಬೇಕಲ್ಲಾ ಎಂದು ನಾಚುತ್ತ ಮುಗುಳು ನಗೆಯಿಂದ ಅವನ ತೊಡೆಯನ್ನೇರಿದ ಸೀತೆಯ ಚಿತ್ರದೊಂದಿಗೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದ ಕಥೆಯನ್ನು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಮುಗಿಸಿದ್ದಾನೆ.

೮

ಪಾತ್ರ ಪರಿಶೀಲನ

ರಾಮ

ಈ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವ ಪಾತ್ರ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಈಗ ನಾವು ನೋಡಬಹುದು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದದು ರಾಮನ ಪಾತ್ರ. ಕವಿ ರಾಮನನ್ನು ಆದರ್ಶ ಪುರುಷನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾಮನನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಹೊಗಳುವವರೆ. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಬಂದು ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರನ್ನು ತನ್ನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳುವ ವೇಳೆಗೆ ರಾಮನು ಇನ್ನೂ ತರುಣನು. ಆದರೆ ಅವನ ಬಿಲ್ಲಾಳುತನ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಒಂದು ಸೇನೆಯಿಂದ ಆಗಲಾರದ ಕೆಲಸ ವನ್ನು ಅವನೊಬ್ಬನು ಮಾಡಬಲ್ಲನೆಂದು ಅವನಿಗೆ ಯಶಸ್ಸು ಬಂದಿತ್ತು. ಮಗನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದಶರಥನು ಸಂದೇಹಪಡಲು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು "ರಾಮನ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ನಾನು ಬಲ್ಲೆನು, ವಸಿಷ್ಠನು ಬಲ್ಲನು, ಇಲ್ಲಿರುವ ತಪಸ್ವಿಗಳು ಬಲ್ಲರು" ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಮಗುವೆಂದು ಸಾಕಿದ ದಶರಥನಿಗೆ ಮಗನ ಮೇಲಣ ಪ್ರೇಮದಿಂದ ಅದಷ್ಟು ದೊಡ್ಡ ದೆಂದು ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ರಾಮನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಂದ ಧನುರ್ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪಾರಂಗತನಾದನು; ಅವನೊಂದಿಗೆ ಮಿಥಿಲಾನಗರಿಗೆ ಹೋಗಿ ಯಾರೂ ಬಾಗಿಸದ ಧನುಸ್ಸನ್ನು ನಿರಾಯಾಸವಾಗಿ ಬಾಗಿಸಿದನು. ಶೌರ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಇತರ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಾಮನು ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾಗಿ

ನ್ನನು. ಅವನ ಮಾತು ಬಂದಾಗ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಅವನ ಗುಣ ಕಥನ ಮೂವತ್ತು ಶ್ಲೋಕದಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ. ದಶರಥನು ಅವನನ್ನು ಯುವರಾಜನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದಾಗ ದೇಶದ ಜನ ಅದನ್ನು ಬಹಳ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು. ತಾನು ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದಲ್ಲದೆ ರಾಮನು ಜನರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಕ್ಷಮೆಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಅವರ ಮಾತುಗಳಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ದೊರೆಯ ಮಗನಾದರೂ ಅವನಿಗೆ ಅಹಂಕಾರವಿಲ್ಲ; ತಾನೇ ಜನರನ್ನು ಮೊದಲು ಮಾತನಾಡಿಸುವನು; ಹಾಗೆ ಮಾಡುವಲ್ಲಿ ಮೃದುವಾದ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳುವನು; ಅದನ್ನೂ ನಗುತ್ತ ಹೇಳುವನು. ಒಬ್ಬರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದಾದರೆ ಅವರ ತಂದೆ ಹೇಗೆ ಸಂತೋಷಪಡಬಹುದೋ ಹಾಗೆ ಇವನು ಸಂತೋಷಪಡುವನು. ಇವನ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಮೇದಿನಿ ಲೋಕನಾಥ ಉಪಮನಾದ ಇವನನ್ನು ನಾಥನಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿತಂತೆ. ಇವನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಿದ ಕೈಕಯೀದೇವಿಯೂ ಇವನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಹೊಗಳಿದ್ದಾಳೆ. ದಶರಥನು ಯಾವ ಹೆಂಗಸನ್ನು ಒಂದುಸಲ ಕಣ್ಣೆತ್ತಿ ನೋಡಿದ್ದರೂ ಅವಳನ್ನು ಇವನು ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಸಮನಾದ ಗೌರವದಿಂದ ಕಂಡನು: ಇದನ್ನು ದಶರಥನ ಮಹಿಳೆಯರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಭರತನೂ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ ಸುಮಿತ್ರೆಯೂ ರಾಮನನ್ನು ಹೊಗಳಿರುವುದಂತೂ ಸ್ಪಷ್ಟವೇ ಆಗಿದೆ. ಇವನಿಗೆ ಕೇಡನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವ ಮೊದಲು ಮಾರೀಚನು ಇವನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಗಾನಮಾಡಿದನು. ತಂದೆ ಮಲತಾಯಿಯ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇಶವನ್ನು ತಾನಾಗಿ ತ್ಯಜಿಸಿ ಬಂದ ವೀರನಿವನೆಂದು ಅವನು ರಾಮನನ್ನು ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ. ರಾಮನಿಗೆ ತಂದೆಯೆಂದರೆ ಬಹಳ ಗೌರವ; ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರೇಮ. ಹೆತ್ತ ತಾಯಿ ಕೌಸಲ್ಯೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತುಂಬ ಕನಿಕರ. ಕೈಕಯಿಯಿಂದ ತಾಯ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಕ್ಲೇಶ ಆಗುತ್ತಿದೆಯೆಂದು ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿದಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಆದರೂ ಮಲತಾಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅವನು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದಲೇ ನಡೆದುಕೊಂಡನು. ಪ್ರಪಂಚದ ದಾರಿ ಹೀಗೆ ಎಂಬ ತಾಳ್ಮೆಯಿಂದ ಅವನು ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಅವರವರಿಗೆ ತೋರಿದ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ

ಒಪ್ಪುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅವನಿಗೆ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತಂದೆ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ರಾಮನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡನು; ಅದು ಕೂಡ ದೆಂದಾಗಲೂ ಹಾಗೆಯೇ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡನು. ರಾಮನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗುವ ಮಾತಿಗೆ ದಶರಥನು ಹಿಂತೆಗೆದದ್ದಲ್ಲ ತನ್ನ ಸಲುವಾಗಿ; ರಾಮನು ಒಪ್ಪಲಾರನೆಂದಲ್ಲ. ಕೈಕಯಿದೇವಿ ವನವಾಸಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂದು ತನಗೆ ಹೇಳಿದಾಗ ರಾಮನು "ನಾನು ಅರ್ಥಪರನಲ್ಲ, ಋಷಿಸಮಾನನೆಂದು ತಿಳಿ" ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ತನ್ನ ಧ್ಯೇಯವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಅವನು ಬಲ್ಲನು; ಆ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಆತ್ಮಪ್ರತ್ಯಯವೂ ತುಂಬ ಇತ್ತು. ಕಷ್ಟವಾಗಲಿ ನಿಷ್ಠುರವಾಗಲಿ ತಾನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗುವುದೇ ಸರಿ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಯಾರು ಏನು ಹೇಳಿದರೂ ಅವನು ತನ್ನ ನಿಶ್ಚಯದಿಂದ ಕದಲಲಿಲ್ಲ. ತನ್ನ ಜೊತೆಗೆ ಇತರರು ಬಂದು ಕಷ್ಟಪಡುವೆ ವೆಂದಾಗ ಬೇಡವೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ, ತಂದೆಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆಂದೂ ಅವನ ಬಳಿ ಇರುವುದು ಅವಳ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದೂ, ಅವಳಿಗೆ ಯಾವುದು ಆವಶ್ಯಕವೋ ಆ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದನು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ, ತಾಯಿ ಕೌಸಲ್ಯೆಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವರು ಬೇಕು, ಭರತನು ಅವಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕಾರದಿಂದ ನೋಡದಂತೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಅಲ್ಲಿರುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದು, ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿದನು. ಸೀತಾದೇವಿಗೆ ಅರಣ್ಯದ ಬಹು ವಿಧದ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಅವಳು ಬರುವುದು ಬೇಡವೆಂದನು. ಸುಮಂತ್ರ ನಿಗೆ ಹೀಗೆಯೇ ಬೇರೆ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಮಾತು. ಹೀಗೆ ಇವನು ಜನರ ಸ್ವಭಾವವನ್ನರಿತು ಅವರವರಿಗೆ ಯಾವ ಮಾತು ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತಿತ್ತೋ ಅದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಇತರರಿಗೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಮಾಧಾನವಾಗುವಂತೆ ತನಗೆ ಬಂದ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಬಹಳ ಕಡಮೆ ಎಂಬಂತೆ ಮಾತನಾಡುವನು. ತಾನು ವನದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತಾಡುವುದು ಒಂದು ವಿಹಾರವೆಂಬಂತೆ ತಂದೆತಾಯಿ ಗಳಲ್ಲಿ ನುಡಿದನು. ರಾಮನಿಗೆ ಊರೆಂದರೆ ಮಮತೆ: ಅದರ ಉದ್ಯಾನ ಗಳಲ್ಲಿ ಓಡಿಯಾಡುವುದು, ಸರಯೂನದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡುವುದು, ಅದರ ತೀರದ ವನಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಟೆಯಾಡುವುದು, ಇದರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅವನಿಗೆ

ಸುಖವುಂಟು. ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಿ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಇರುವಾಗ ಅವನು ಆ ಸುಖವನ್ನೆಲ್ಲ ನೆನೆದುಕೊಂಡನು; ನಾವು ಮತ್ತೆ ಆ ಸುಖವನ್ನೆಲ್ಲ ಎಂದು ಅನುಭವಿಸುವೆವೊ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆದರೆ ತನಗೆ ಈ ಸುಖವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದ ಕೈಕಯಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಕಠಿಣವಾದ ಯೋಚನೆಯನ್ನು ಅವನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಅವಳನ್ನು ಕುರಿತು ಕಠಿಣವಾದ ಮಾತನ್ನು ಆಡಿದಾಗ "ನೀನು ಚಿಕ್ಕಮ್ಮನ ವಿಷಯವಾಗಿ ತಪ್ಪು ಹೇಳಬೇಡ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಪ್ರೀತಿವಂತನಾದ ಭರತನ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳು, ನನಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ರುತ್ತದೆ" ಎಂದನು. ಸಾಧ್ಯವಾದರೆ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನಾಡಬೇಕು; ಅದರಿಂದ ಸುಖಪಡಬೇಕು; ಅದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬಾಯಿಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಿರ ಬಹುದು. ಎಂದರೆ, ಉಪಕಾರಿಗಳು ಯಾರು ಅಪಕಾರಿಗಳು ಯಾರು ಎಂದು ತಿಳಿಯದೆ ಮರದ ತುಂಡಿನಂತೆ ಇರಬೇಕೆಂದಲ್ಲ. ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು; ತಿಳಿದೂ ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ರಾಮನು ತನ್ನ ಧರ್ಮ ಯಾವುದೆನ್ನುವುದನ್ನು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಅದನ್ನು ನಡೆಯಿ ಸುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವನು ಹಿಂದೆಗೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಅವನು ಇತರರ ಧರ್ಮವನ್ನೂ ಬಲ್ಲನು; ಆದರೆ ಅದನ್ನು ನಡೆಯಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ಕಷ್ಟಪಡಬೇಕೆಂದು ಅವನು ಅವರಿಗೆ ಕಾಯಿದೆ ಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ತಾಯಿ ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಮಾತ್ರ ತನ್ನೊಂದಿಗೆ ಬರುವುದು ತಪ್ಪು ಅರಸನೊಂದಿಗೆ ಅಯೋಧ್ಯೆಯಲ್ಲಿರಬೇಕು ಎಂದು ಅವನು ಶಾಸನಮಾಡುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ಅವಳು ಯೋಚಿಸಿದ್ದು ಅಧರ್ಮ; ಧರ್ಮದ ಅಭಾವ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಅದರ ವಿರುದ್ಧವೃತ್ತಿ. ಅದರಿಂದ ದಶರಥನ ಸಂಸಾರ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣುವಂತೆ ಒಡೆಯುತಿತ್ತು; ತಾಯಿಗೆ ಅಪಯಶಸ್ಸು ಬರುತಿತ್ತು; ತನಗಾಗಿ ಇನ್ನೊಬ್ಬರು ಕಷ್ಟ ಪಡುವುದಕ್ಕೆ ಅವನು ಒಪ್ಪಿದಂತಾಗುತಿತ್ತು. ಸೀತೆ ತನ್ನೊಂದಿಗೆ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದಾದರೆ ಅವಳಿಗೆ ಅದು ಧರ್ಮವೆಂದು ರಾಮನು ಬಲ್ಲನು. ಆದರೂ ಅವನು ಅವಳಿಗೆ ಆ ಕಷ್ಟವಾದ ಧರ್ಮವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸ ಲಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ; ತನ್ನೊಂದಿಗೆ ಬರುತ್ತೇನೆಂದು ಅವಳು ಹೇಳಿದಾಗ ಅದು ಬಹಳ ಕಷ್ಟವಾಗುವುದೆಂದು ಅವನು ಅವಳಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟ

ಪಡಿಸಿದನು. ಆದರೂ ಅವಳು ಮುಷ್ಕರಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಅವಳು ಆ ಧರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಸುವುದಕ್ಕೆ ಅವನು ಒಪ್ಪಿದನು. ಜನಕನು ಸೀತೆಯನ್ನು ರಾಮನ ಕೈಗೆ ಕೊಡುವಾಗ "ನನ್ನ ಮಗಳಾದ ಈ ಸೀತೆ ನಿನಗೆ ಸಹಧರ್ಮಚರೀ" ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ತನ್ನೊಂದಿಗೆ ಬರಬಹುದೆಂದು ಅವಳಿಗೆ ಹೇಳುವಾಗ ರಾಮನು "ಸಹಧರ್ಮಚರೀ ಭವ" ಎಂದನು. ಅದುವರೆಗೆ ಸುಖದಲ್ಲಿ ಜೊತೆಯಾಗಿದ್ದುದು ಧರ್ಮದ ಸುಖವಾದ ಭಾಗದ ಅನುಷ್ಠಾನ; ಗಂಡನೊಡನೆ ವನವಾಸಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು ಅದೇ ಧರ್ಮದ ಕಷ್ಟವಾದ ಭಾಗ. ಅದುವರೆಗಿನ ಧರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ ಧರ್ಮಾಚರಣೆಯೇ ಸರಿ; ಆದರೆ ಅಷ್ಟರಿಂದ ಯಾರೂ ಧರ್ಮಾಚರಣದ ಪಟ್ಟವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದಂತೆ ಆಗದು. ಆಮೇಲಣ ಧರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದಲೇ ಆ ಪಟ್ಟ ಕೈಸೇರುವುದು. ರಾಮನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿಯೇ ಸೀತೆ ಅವನ ಸಹಧರ್ಮಚಾರಿಣಿಯಾದಳು. ಇದರಿಂದ ರಾಮನಿಗೆ ಸಂತೋಷ. ಸೀತೆ ಜೊತೆಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಅವನ ವನವಾಸದ ಕಷ್ಟ ಕಡಮೆಯಾಯಿತು. ಹೀಗೆಂದು ಅವನು ಹೇಳಿಯೂ ಹೇಳಿದನು. ಕೌಸಲ್ಯೆ ಧರ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತನ್ನ ಜೊತೆಗೆ ಬರುವೆನೆಂದಾಗ ಅವನು ಬೇಡವೆಂದನು; ಸೀತೆ ಧರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸಿ ಇಬ್ಬರ ಸುಖವನ್ನೂ ಸಾಧಿಸುವೆನೆಂದಾಗ ಅವನು ಒಪ್ಪಿದನು. ಧರ್ಮ ಮುಖ್ಯ; ಅದನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕು: ಅದರಿಂದ ಸುಖವೂ ಬಂದರೆ ಅದನ್ನು ಅನುಭವಿಸಬಹುದು; ಆದರೆ ಧರ್ಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸುಖಕ್ಕೆ ಆಶಿಸಬಾರದು. ಯಾವುದಾದರೂ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದಾರಿ ಯಾವುದು ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕಾದಾಗ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಧರ್ಮದ ದಾರಿ ಯಾವುದೆಂದು ಕೇಳಬೇಕು. ಇದೂ ಧರ್ಮವೇ ಅದೂ ಧರ್ಮವೇ ಎಂದು ಕಂಡಾಗ, ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಧರ್ಮ ಯಾವುದು ಎಂದು ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ, ನನ್ನ ಧರ್ಮ ಯಾವುದು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಅದನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು; ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಧರ್ಮವನ್ನು ನಡೆಸುವ ಭಾರವನ್ನು ಆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಗೆ ಬಿಡಬೇಕು. ಆ ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಧರ್ಮವನ್ನೂ ತನ್ನ ಧರ್ಮವನ್ನೂ ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ತನಗೆ ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಸುಖವೆನ್ನುವುದರಿಂದ ನಿರ್ಣಯ ಆ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗದಂತೆ ಎಚ್ಚರದಿಂದ ಇರಬೇಕು.

ಕಷ್ಟವಾದರೂ ಸರಿ ರಾಮನೊಂದಿಗೆ ಹೋಗುವೆನೆನ್ನುವುದು ಸೀತೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ನಿರ್ಧಾರ. ಸೀತೆ ಜೊತೆಗಿದ್ದರೆ ತನಗೆ ಸುಖ. ಜೊತೆಗಿರುವುದು ಅವಳ ಧರ್ಮ. ಆದರೂ ಜೊತೆಗೆ ಬಂದು ಅರಣ್ಯವಾಸದ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ರಾಮನಲ್ಲಿ ಸ್ವಾರ್ಥಸಾಧನವಾಗುತಿತ್ತು. ತನ್ನ ನಡತೆಯ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ರಾಮನು ಇದನ್ನು ವಿವರಿಸಿದನು. ಕವಿ ರಾಮನನ್ನು ಸತ್ಯಪರಾಕ್ರಮನೆಂದೂ ಸತ್ಯಸಂಗರನೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ತಂದೆಯ ಮಾತು ತಪ್ಪಬಾರದೆಂದು ಅವನು ಎಲ್ಲರೊಂದಿಗೂ—ಕೌಸಲ್ಯೆಯೊಂದಿಗೆ, ಲಕ್ಷ್ಮಣನೊಂದಿಗೆ, ಆ ತಂದೆಯೊಂದಿಗೆ, ಜಾಬಾಲಿಯೊಂದಿಗೆ, ವಸಿಷ್ಠನೊಂದಿಗೆ, ಭರತನೊಂದಿಗೆ—ಚರ್ಚಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಅವನು ವಿನಯವಂತನು; ಆದರೂ ತನಗೆ ಸರಿಯೆಂದು ತೋರಿದ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಿಡು ಎಂದು ಹಿರಿಯರು ಹೇಳಿದರೂ ಒಪ್ಪುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ವನವಾಸದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋಷಿಗಳು ಅವನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಬೇಡಲಾಗಿ ಅವನು ಒಡನೆ ಅಭಯದಾನ ಮಾಡಿದನು. ರಾಮನು ಮನುಷ್ಯರ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಬಹುಬೇಗನೆ ಗ್ರಹಿಸುವನು. ಹನುಮಂತನನ್ನು ಕಂಡ ಒಡನೆಯೇ ಅವನು ಮಹಾತ್ಮನೆಂದು ಕಂಡುಕೊಂಡನು. ಸುಗ್ರೀವನನ್ನು ಕಂಡ ಒಡನೆಯೇ ಅವನು ಯಾವ ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಧೂರ್ತತನದಿಂದ ಮಾಡಿದವನಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವನನ್ನು ದೊರೆಯಾಗಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ರಾಮನು ವಾಲಿಯನ್ನು ಕೊಂದನು. ಲಂಕೆಗೆ ದಂಡೆತ್ತಿಹೊರಟಾಗ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ರಾವಣನ ತಮ್ಮ ವಿಭೀಷಣನು ತನ್ನ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬರುವೆನೆನ್ನಲು ಅವನನ್ನು ಒಡನೆಯೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದನು. ಹಗೆಯ ತಮ್ಮನನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸದೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಬಾರದೆಂದು ಸುಗ್ರೀವ ಮುಂತಾದವರು ಹೇಳಲು ರಾಮನು "ನಾನು ನಿನ್ನವನೆಂದು ಒಂದು ಸಲ ಹೇಳಿದ ಯಾವನಿಗಾದರೂ ಸಮಸ್ತ ಭೂತಗಳಿಂದ ನಾನು ಅಭಯವನ್ನು ದಾನಮಾಡುತ್ತೇನೆ; ಇದು ನನ್ನ ವ್ರತ" ಎಂದನು. ರಾಮನಿಗೆ ತಾನು ರಾವಣನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವೆನೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವೇ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅವನು ಆಗಲೇ ವಿಭೀಷಣನಿಗೆ ಲಂಕೆಯ ರಾಜನೆಂದು ಅಭಿಷೇಕಮಾಡಿದನು. ರಾಮನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶೂರನೆನ್ನುವುದು ಬಾಲ್ಯ

ದಿಂದಲೇ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಯಿತು. ಆ ಶೌರ್ಯ ಸಾರ್ಥಕವಾದುದು ಲೋಕ ಕಂಟಕನಾದ ರಾವಣನನ್ನು ಕೊಂದಾಗ. ಇಂಥ ಶೌರ್ಯದ ಜೊತೆಗೆ ರಾಮನಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಜೀವಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕರುಣೆ ತುಂಬಿತ್ತು. ಅಯೋಧ್ಯೆ ಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಗಂಗೆಯ ಪ್ರಾಂತಕ್ಕೆ ಬಂದವೇಳೆ ಗುಹನು ಅವನನ್ನು ಕುರಿತು ನನ್ನಿಂದ ಸೇವೆ ಏನಾಗಬೇಕು ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ರಾಮನು ತನ್ನ ರಥದ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಹುಲ್ಲು ಕೊಟ್ಟರೆ ತನಗೆ ಎಲ್ಲ ಉಪಚಾರವೂ ಆದಂತೆಯೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು; ಮತ್ತು ಸುಮಂತ್ರನಿಗೆ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಆಜ್ಞೆಮಾಡಿದನು. ಅವನಿಗೆ ತಾನು ಹಿರಿಯನೆಂಬ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಸಹಜವಾಗಿಹೋಗಿತ್ತು. ಭರತ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಶತ್ರುಘ್ನರು ಅವನಿಗಿಂತ ಒಂದು ದಿನ ಅರ್ಧ ದಿನ ಚಿಕ್ಕವರು. ಆದರೆ ನಡವಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವರ್ಷಾಂತರ ಚಿಕ್ಕವರೆಂಬಂತೆ ರಾಮನು ಅವರನ್ನು ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದನು. ಅವರಾದರೂ ರಾಮನನ್ನು ಅದೇ ಮರ್ಯಾದೆಯಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ರಾಮನು ರಾಜನಾಗಿರುವಂದು ಭರತನು ತನಗೆ ಹಿರಿಯವನೆಂಬಂತೆಯೂ ತಾನು ಅವನ ಸೇವಕನೆಂಬಂತೆಯೂ ನಡೆದುಕೊಂಡನು. ಋಷಿಗಳಿಗೆ ಸುಗ್ರೀವನಿಗೆ ಅವನು ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದು ರಾಜನಾದ ಭರತನ ಪರವಾಗಿ, ಅವನ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ. ರಾಮನ ಈ ರಾಜಿಕ ಬುದ್ಧಿ ಅವನ ಧರ್ಮದಂತೆ ಅವನಿಗೆ ಸಹಜವಾಗಿ ಬಂದದು. ಹೊಸ ಕಾಲದ ರಾಜನೀತಿಯಲ್ಲಾದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಮಿಂಚಿದ ಭಾವನೆಯಿಲ್ಲ. ತನ್ನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದ ಎಲ್ಲರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅವನ ಪ್ರೀತಿ ಅಗಾಧವಾದದು. ಸೀತೆಗಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗಾಗಿ ಅವನು ಕಾತರನಾದಂತೆ ಸುಗ್ರೀವನಿಗಾಗಿ ಕಾತರನಾದನು. ರಾವಣನನ್ನು ಕೊಂದಮೇಲೆ ಲಂಕೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಅವನು ಹೊಗಲಿಲ್ಲ: ವನವಾಸದ ಅವಧಿ ಮುಗಿಯುವವರೆಗೆ ಊರನ್ನು ಹೊಗಕೂಡದೆಂದು; ಅಲ್ಲದೆ ಭರತನು ಕಾದಿದಾನೆ, ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಹೋಗುವುದರಲ್ಲಿ ಸಾವಕಾಶಮಾಡಬಾರದು ಎಂದು. ಅದೇ ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರ್ಷ ಕಳೆದು ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಬಂದಾಗ ವನವಾಸವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಷ್ಟೇ ಸಮ್ಮತಿಯಿಂದ ಅವನು ರಾಜಪದವಿ ಯನ್ನೂ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡನು. ಅವನು ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅಸುಖಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ;

ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರೈಮರಿಯಲಿಲ್ಲ. ದೊರೆತನ ಸುಖದ ಮೋಳಿಗೆಯಲ್ಲ, ದೊರೆಯ ಕೆಲಸ ಸುಲಭವಲ್ಲ, ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಅವನು ತಿಳಿದಿದ್ದನು. ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ರಾಜನಾಗಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳಿ ಅವನು ಜನರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ದೇವರೆಂದು ಕಾಣುವಂತೆ ನಡೆದುಕೊಂಡನು. ರಾಮನ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತ ಹೋದರೆ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಬೇಕಾಗು ವುದು. ಉದಾತ್ತವಾದ ಒಂದು ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿ ತೋರಿಸುವುದು ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಉದ್ದೇಶ. ಅವನು ಅದನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ಕೃತಕೃತ್ಯನಾದನು. ರಾಮನು ಕಥಾಸಾಮ್ರಾಜ್ಯದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮನಾಗಿ ಈಗಲೂ ನಿಂತಿದಾನೆ.

ಆಕ್ಷೇಪ ಸಮಾಧಾನಗಳು

ವಾಲೀ ವಧ ವಿಚಾರ

ಆದರೆ ರಾಮನ ನಡತೆಯ ಎರಡು ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಕುರಿತು ಚರ್ಚೆ ಮಾಡುವುದು ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಅವನು ವಾಲಿಯನ್ನು ಕೊಂದದು ಸರಿಯೇ ಎನ್ನುವುದೂ ಅವನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಸತ್ಯವಂತೆಯೆಂದು ತಿಳಿದೂ ಅಗ್ನಿಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಲು ಬಿಟ್ಟದು ತರವೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಚರ್ಚೆಯ ಈ ಎರಡು ವಿಷಯುಗಳು. ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಆದಮೇಲೂ ಊರಲ್ಲಿ ಯಾರೋ ಸಣ್ಣಮಾತನ್ನಾಡಿದರೆಂದು ಗರ್ಭಿಣಿಯಾದ ಸೀತೆಯನ್ನು ಇವನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಿದ್ದು ಸರಿಯೆ ಎಂಬದು ಮೂರನೆಯ ಚರ್ಚೆ. ಈ ಮೂರನೆಯ ವಿಷಯುವನ್ನು ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಲ್ಲ. ಇದು ಉತ್ತರ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಥೆ. ಆ ಕಾಂಡ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕಾವ್ಯವಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈ ಮೊದಲೇ ಹೇಳಿದೆ. ರಾಮನು ವಾಲಿಯನ್ನು ಕೊಂದ ಕಥೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಕ್ಷೇಪ ಇವನು ಮರೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತು ವಾಲಿಗೆ ತಿಳಿಯದಂತೆ ಬಾಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟನೆನ್ನುವುದು. ಇನ್ನೊಂದು ಆಕ್ಷೇಪ ಸುಗ್ರೀವನು ತನಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವುದಾಗಿ ಮಾತುಕೊಟ್ಟ ಕಾರಣದಿಂದ ರಾಮನು ವಾಲಿಯ ತಪ್ಪು ಸರಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ವಿವರ ವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದೆ ವಾಲಿಯ ಜೀವವನ್ನು ತೆಗೆದನೆನ್ನುವುದು. ಈ ಆಕ್ಷೇಪಗಳು ಪೂರ್ವದಲ್ಲೇ ಬಂದವು. ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ

ಕವಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನೂ ಪಾತ್ರಗಳ ಬಾಯಿಂದ ಹೇಳಿಸಿದಾನೆ. ಆದರೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಈ ಸಮಾಧಾನಗಳಿಂದ ಜನಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಾದಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಬಹು ಜನಕ್ಕೆ "ರಾಮನು ದೇವರು, ಅವನು ಮಾಡಿದ್ದು ತಪ್ಪಲ್ಲ" ಎಂದು ಹೇಳುವ ಮನೋಧರ್ಮ ವಾಡಿಕೆಯಾಯಿತೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೂ ಈ ದೋಷದ ಹೊರೆ ಅವರಿಗೆ ಭಾರವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರು ವಾಲಿಯನ್ನು ಕೃಷ್ಣಾವತಾರದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಬೇಡನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕೃಷ್ಣನನ್ನು ಅವನಿಂದ ಕೊಲ್ಲಿಸಿದರು. ರಾಮನು ವಾಲಿಯನ್ನು ಕೊಂದು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಸಾಲವನ್ನು ಬೇಡನಿಂದ ಜೀವಬಿಟ್ಟು ಕೃಷ್ಣನ ತೀರಿಸಿದನು. ಕೃಷ್ಣನಿಗೆ ತಾನು ರಾಮನು ಎಂಬ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯೂ ಬೇಡನಿಗೆ ತಾನು ವಾಲಿಯೆಂಬ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯೂ ಇದ್ದಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈ ಸಾಲ ಹೀಗೆ ಹರಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಏನೂ ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಧೈರ್ಯವಾದ ನಂಬಿಕೆ ಉಳ್ಳವರು ಈ ಮುಯ್ಯಿಗೆ ಮುಯ್ಯಿಂದ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೊಂದಬಹುದು. ದೇವರಿಗಾದರೂ ತಪ್ಪಿಗೆ ಶಿಕ್ಷೆ ತಪ್ಪಿದ್ದಲ್ಲ ಎಂಬ ಇದರಡಿಯ ಭಾವನೆಯೂ ಗಂಭೀರವಾದದು. ದೇವರು ತಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡುವುದಾದರೂ ಏಕೆ ಎನ್ನುವ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಸಮಂಜಸವಾದ ಉತ್ತರ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಪ್ರದಾಯದವರ ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಿತಿ ಹೀಗಿರಲಾಗಿ ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದ ವಿಮರ್ಶೆ ಅಂದು ಕವಿ ಎತ್ತಿ ಮುಗಿಸಿದ ಆಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಎತ್ತುತ್ತದೆ. ಎರಡು ಪಕ್ಷವನ್ನೂ ವಿಚಾರಿಸದೆ ರಾಮನು ಸುಗ್ರೀವನ ಪಕ್ಷವನ್ನು ವಹಿಸಕೂಡದಾಗಿತ್ತು; ಹಾಗೆ ವಹಿಸಿದರೂ ವಾಲಿಯನ್ನು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕರೆದು ಅವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕಾಗಿತ್ತು: ಇದೇ ಈಗಣ ನಾವು ಹೇಳುವ ಮಾತು. ಈ ಮಾತು ನವೀನಕಾಲದ ಪರಿಷ್ಕೃತವಾದ ರಾಜನೀತಿಯ ಮತ್ತು ಶೌರ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೇಳತಕ್ಕದು. ಈಗಣ ರಾಜನೀತಿಯೂ ಶೌರ್ಯವೂ ಆಗಣ ರಾಜನೀತಿಗಿಂತಲೂ ಶೌರ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹಿರಿಯದೆ ಕಿರಿಯದೆ ಎನ್ನುವ ಚರ್ಚೆ ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಕೃತ. ಈಗಲೂ ರಾಜನೀತಿ ತನ್ನ ಪಕ್ಷದ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಜಗಳವಾಡುವ ಇಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನ ಪಕ್ಷವನ್ನು. ಅದು ಸರಿಯಾದ ಪಕ್ಷವೆ,

ತಪ್ಪಾದರೆ, ಎಂದು ಬಹಳವಾಗಿ ವಿಚಾರಮಾಡದೆ ತನ್ನದಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಈಗಿನ ಶೌರ್ಯ ಹಗೆಯನ್ನು ಎದುರಿಗೆ ಕರೆದು ತಾನು ಎದುರಿಗೆ ನಿಂತು ಅವನ ತುಪಾಕಿಗೆ ತಾನು ಗುರಿಯಾದಮೇಲೆಯೇ ತನ್ನ ತುಪಾಕಿಯಿಂದ ಅವನನ್ನು ಹೊಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮನು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಕಾಡಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಸುಗ್ರೀವನಿಗೆ ಸಖ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಈಗಿನ ರಾಜನೀತಿಯೂ ಇಂಥವರಿಂದಲೇ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದು. ರಾಜನಾಗಿದ್ದ ವಾಲಿ ರಾಜ್ಯಭ್ರಷ್ಟನಾದ ರಾಮನ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿದ್ದನೋ ಇಲ್ಲವೋ ಇದನ್ನು ಯಾರು ಹೇಳಬೇಕು? ಆದರೆ ನಾವು ರಾಮನ ಈ ಸಂದರ್ಭದ ನಡತೆಯನ್ನು ಅವನು ದೇವರು ಎಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲಾಗಲಿ ಅವನು ಅನುಸರಿಸಿದ ರಾಜನೀತಿಯನ್ನು ಹೊಸ ಕಾಲದ ಪರಿಷ್ಕೃತವಾದುದೆಂಬ ರಾಜನೀತಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲಾಗಲಿ ನೋಡಬಾರದು. ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರಿಗೆ, ವಾಲಿ ಸುಗ್ರೀವರಿಗೆ, ತಮ್ಮ ನಡತೆ ಹೇಗೆ ಕಂಡಿತೆಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಬೇಕು. "ತಪ್ಪು ಸರಿಯನ್ನು ವಿಚಾರಿಸದೆ ಸುಗ್ರೀವನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ನನ್ನನ್ನು ಮರೆಯಿಂದ ಕೊಂದೆ. ಇದು ಯಾವ ಧರ್ಮ, ಯಾವ ಶೌರ್ಯ" ಎಂದು ವಾಲಿ ಕೇಳಿದ್ದಕ್ಕೆ, ರಾಮನು ಅವನಿಗೆ "ತಮ್ಮನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟಿ ಅವನ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸುಖದಲ್ಲಿದ್ದ ನೀನು ದಂಡಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನು. ಈ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆಲ್ಲ ಇಕ್ಷ್ವಾಕುವಂಶದ ರಾಜರು ನಾಥರು. ರಾಜನಾದ ಭರತನ ಪರವಾಗಿ ನಾನು ಈ ದಂಡನೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದೇನೆ. ನೀನು ದಂಡನೆಗೆ ಅರ್ಹನೆಂದಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿನಿಯೋಗ ಮಾಡಬೇಕೆನ್ನುವುದು ನನ್ನ ಇಷ್ಟ. ಇಲ್ಲಿ ಶೌರ್ಯದ ಮಾತು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲ" ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಈ ಉತ್ತರದಿಂದ ವಾಲಿ ಸಮಾಧಾನಗೊಂಡನೆಂದು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವಾಲಿ ಇದನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡನೋ ಇಲ್ಲವೋ ನಮಗೆ ತಿಳಿಸುವ ಬೇರೆ ಆಧಾರವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ರಾಮನ ನಿಲುವು ಏನೆನ್ನುವುದು ನಮಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಕ್ಷ್ವಾಕುವಂಶದವರು ಈ ಪ್ರಾಂತಕ್ಕೆಲ್ಲ ಅಧಿನಾಥರೆನ್ನುವುದು ರಾಮನ ಭಾವನೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಅವನು ಋಷಿಗಳು ಸಹಾಯವನ್ನು ಬೇಡಿದೊಡನೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವುದಾಗಿ ಮಾತು

ಕೊಟ್ಟನು. ಸುಗ್ರೀವನು ಯಾವ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆನ್ನುವುದನ್ನು ಮೊದಲು ರಾಮನಿಗೆ ಹೇಳಿದವನು ಹನುಮಂತನು. ಹನುಮಂತನು ಬಹು ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿ. ಅವನ ರೀತಿಯಿಂದ ಅವನು ನಂಬಿಕೆಗೆ ಅರ್ಹನೆಂದು ರಾಮನಿಗೆ ತೋರಿತು. ಸುಗ್ರೀವನಿಗೆ ವಾಲಿಯಿಂದ ಅನ್ಯಾಯವಾಗಿದೆಯೆಂದು ರಾಮನಿಗೆ ನಂಬಿಕೆ ಹುಟ್ಟಿತು. ತಮ್ಮನಿಗೆ ರಾಜ್ಯಬೇಕೆಂದಾಗ ಒಪ್ಪಿ ಕಾಡಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದ ರಾಮನಿಗೆ ವಾಲಿ ಬಹಳ ಧೂರ್ತನೆಂದು ಕಂಡಿತು. ಸಾಲದ್ದಕ್ಕೆ ಅವನು ಸುಗ್ರೀವನ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಪರನಾರಿಯನ್ನು ಕಣ್ಣೆತ್ತಿನೋಡದ ರಾಮನಿಗೆ ಇದು ಅಕ್ಷಮ್ಯವಾದ ಪಾತಕವೆಂದು ಕಂಡಿತು. ಈ ಎರಡು ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಅವನಿಗೆ ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾದಮೇಲೆ ವಾಲಿಗೆ ಶಿಕ್ಷೆಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವನು ಹಿಂತೆಗೆಯಬೇಕಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅದರ ರೀತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾತ್ರ ಯೋಚಿಸ ಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ವಾಲಿ ವಾನರನು. ಅವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲಬೇಕಾದರೆ ರೀತಿ ಏನೆಂದು ರಾಮನು ಬಹಳವಾಗಿ ಯೋಚಿಸಲಿಲ್ಲ. ಹುಲಿಯನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವವನು ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಮೈದಾನದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಯುದ್ಧಮಾಡಬೇಕಾದ ದಿಲ್ಲ. ತಮ್ಮನನ್ನು ಕಾಡಿಗಟ್ಟಿ ಅವನ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡ ಧೂರ್ತ ಶಾಖಾಮೃಗವನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಒಕ್ಕಣೆ ಎಂದು ರಾಮನು ಯೋಚಿಸಿದನು. ನಾಗರಿಕ ಜನಾಂಗಗಳು ಅನಾಗರಿಕ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುವಾಗ ಹೇಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವರೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಬಲ್ಲವರು ಇವನ ಈ ಯೋಚನೆ ಅಸಾಧಾರಣ ಎಂದಾಗಲಿ, ಅಸಾಧುವೆಂದಾಗಲಿ, ಹೇಳಲಾರರು; ಅಸಾಧುವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೂ ತಾವು ಆ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಊಹಿಸಲಾರದೆ ಕೊಟಡಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ತೀರ್ಪು ಕೊಡುವರು. ಯಾರ ನಡತೆಯನ್ನೂ ಹೀಗೆ ವಿಮರ್ಶಿಸುವುದು ತಪ್ಪು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಾಮನು ದೊಡ್ಡ ರೀತಿಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಂಡನೆ ಇಲ್ಲವೆ ಎಂದು ನಾವು ವಿಮರ್ಶಿಸಬಹುದು. ಕೆಲವರಿಗಾದರೂ ಅವನ ನಡತೆ ಅವನ ನಂಬಿಕೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಸರಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ತೋರಬಹುದು. ಎಂದರೆ ರಾಮನು ಯಾವುದು ಧರ್ಮವೆಂದು ತನ್ನಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಮಾಡಿಕೊಂಡು

ಆವರಂತೆ ನಡೆದನು ಎಂದು ಇಂಥವರಿಗೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಒಪ್ಪದವರು ಆವನು ಅಧರ್ಮವೆಂದು ತಿಳಿದದನ್ನೇ ಮಾಡಿದನು ಎಂದೋ, ಧರ್ಮ ವೆಂದು ಅಷ್ಟಾಗಿ ನಿಶ್ಚಯಮಾಡದೆ ತನಗೆ ಸಹಾಯ ಮಾಡುವೆನೆಂದ ಸುಗ್ರೀವನಿಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಾಲಿಯನ್ನು ಕೊಂದ ನೆಂದೋ ಹೇಳಬೇಕು. ರಾಮನು ಕಂಡಂತೆ ಅಧರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡಿದ ನೆಂದು ಯಾರೂ ಹೇಳಲಾರರು; ಅವನು ಮಾಡಿದ ಕೆಲಸದ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕೊರತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ ಎಂದೇ ಪ್ರಾಯಶಃ ಹೇಳುವರು. ಹೀಗಾದರೂ ಧರ್ಮಜ್ಞನೂ ಶೂರನೂ ಆದ ರಾಮನು, ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಶೋಕದಲ್ಲಿ, ಅವಳು ಏನಾದಳೋ ಎತ್ತ ಹೋದಳೋ ಎಂಬ ಮೋಹದಲ್ಲಿ, ತನ್ನಂತೆ ದುಃಖದಲ್ಲಿದ್ದ ಬಡಪಾಯಿ ಸುಗ್ರೀವನಿಗಾಗಿ ಮರುಕಗೊಂಡು, ಆವನ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಕದ್ದಿದ್ದ ವಾಲಿಯಮೇಲೆ ಕೋಪಮಾಡಿ, ತಾನು ಮಾಡುವುದು ಸರಿಯೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಂದೇಹವಿದ್ದರೂ ವಾಲಿಯನ್ನು ಮರೆಯಿಂದ ಕೊಂದನು ಎಂದು ಮಾತ್ರ ನಾವು ಹೇಳಿ ದಂತಾಗುವುದು. ರಾಮನ ನಡತೆಯಲ್ಲಿ ಇದು ಒಂದು ಕುಂದಾಗ ಬಹುದು; ಆದರೆ ಅವನ ಒಳ್ಳೆಯತನದ ಮೊತ್ತದಲ್ಲಿ ಇದರ ತೂಕ ಬಹಳವಾಗಲಾರದು. ರಾಮನು ದೇವರೆಂದರೆ ದೇವರು ಏಕೆ ತಪ್ಪು ಮಾಡಿದನು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ರಾಮನು ಮನುಷ್ಯನೆಂಬ ದೃಷ್ಟಿಗೆ ಈ ದೋಷವು ಕ್ಷಮ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣಬೇಕು. ರಾಮನು ದೇವ ಕಲ್ಪನು; ಆದರೂ ಮನುಷ್ಯನು. ಅವನ ಜೀವನದ ಅನೇಕ ಗುಣ ಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಚಿಂತಿಸಿದವರಿಗೆ ಈ ತಪ್ಪನ್ನು ಎಣಿಸುವುದು ಬರಿಯ ರಂಧ್ರಾನ್ವೇಷಣ ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಿಪ್ರವೇಶ ವಿಚಾರ

ರಾವಣನ ವಧೆಯಾದಮೇಲೆ ರಾಮನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಆಡಿದ ನಿಷ್ಠುರವನ್ನೂ ಹೀಗೆಯೇ ಆ ಸಮಯ, ಆ ಸ್ಥಳ, ಆ ಸಂದರ್ಭ ವನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕು. ವನವಾಸದ ಕಷ್ಟ ಎಷ್ಟೆಂದು ತಿಳಿದೇ ರಾಮನು ಸೀತೆಯನ್ನು ವನಕ್ಕೆ ಬರುವುದು ಬೇಡವೆಂದು ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ಬಿಡುವ ಮೊದಲು ತಡೆದಿದ್ದನು. ಸೀತೆ ಹಟಮಾಡಿ

ಅವನೊಡನೆ ವನಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದಳು. ರಾಮನಿಗೆ ಇದು ಇಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಿತು. ವನವಾಸದ ಬಹು ವರ್ಷಕಾಲ ಆಟದಂತೆ ಕಳೆಯಿತು. ಕರ್ತವ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರ ಗಡಿನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಬಂದು ನಿಂತು ರಾಮನು ಅವರ ವೈರವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡನು. ಒಂದು ದಿನ ಮಾರೀಚನು ಮಾಯಾಮೃಗವಾಗಿ ಬರಲು ಅದು ಮಾಯೆಯ ಮೃಗ ಇದ್ದರೂ ಇರಬಹುದೆಂಬ ಶಂಕೆ ಇದ್ದರೂ ಸೀತೆ ಅದನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದ್ದರಿಂದ ರಾಮನು ಅದನ್ನು ಹಿಂಪಟ್ಟಿಹೋದನು. ಹೋಗುತ್ತ ಅವನು ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಸೀತೆಯನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳೆಂದು ಕಾವಲಿಟ್ಟು ಹೋದನು. ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತಿನಮೇಲೆ ರಾಮನ ಧ್ವನಿಯಂಥ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಸೀತೇ ಲಕ್ಷ್ಮಣಾ ಎಂದು ಕೂಗಿದಂತೆ ಕೇಳಿತು. ರಾಮನು ಎಂದೂ ಹೀಗೆ ಕೂಗಿಕೊಂಡವನಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಕೊಂಚ ಹಿಂದೆ ರಾಮನು ತನ್ನ ಎರಡು ತೋಳಿನಿಂದ ಖರದೂಷಣ ತ್ರಿಶಿರಸರನ್ನೂ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಸಾವಿರ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನೂ ಮುಗಿಸಿದ್ದನು. ಇಂಥವನು ಸೀತೇ ಲಕ್ಷ್ಮಣಾ ಎಂದು ಕೂಗಿಕೊಂಡನೆಂದು ಸೀತೆ ನಂಬುವುದು ಅನವಶ್ಯಕವಾಗಿತ್ತು. ಇದು ಮಾಯೆ, ಮೋಸ ಎಂದು ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಅರಿಕೆಮಾಡಿಕೊಂಡರೂ ಅವನನ್ನು ಹಟಮಾಡಿ ಅಟ್ಟಬೇಕಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆ ಹಟದ ಮಾತಾದರೂ ಎಂಥ ಮಾತು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಧರ್ಮಿಷ್ಠನೆಂದೂ ಸತ್ಯವ್ರತನೆಂದೂ ರಾಮನನ್ನೂ ತನ್ನನ್ನೂ ತಂದೆತಾಯಂತೆ ಪೂಜಿಸುವನೆಂದೂ ಸೀತೆ ಬಲ್ಲಳು. ಆದರೂ ಅವನು ತನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದುರಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಅನುಸರಿಸಿ ಬಂದಿರುವನೆಂದೂ ಅಣ್ಣನು ಸತ್ತರೆ ಸಾಯಲಿ ಅತ್ತಿಗೆ ನನಗೆ ದಕ್ಕುವಳು ಎಂದು ರಾಮನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಹೋಗದೆ ನಿಂತಿರುವನೆಂದೂ ಅವಳು ಮೈದುನನಿಗೆ ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟು ಹೇಳಿ ನಿರ್ದೋಷಿಯ ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ಉರಿಯಿಸಿ ಕಳುಹಿಸಿದಳು. ಇದೆಲ್ಲ ಯಾವ ಉದ್ಧಾರಕ್ಕೆ? ರಾವಣನು ತನ್ನನ್ನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗುವಂತೆ ಅನುಕೂಲವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕೆ. ಅವಳು ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಮಾತನ್ನು ತಿರುಗಿಸಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ರಾಮನೊಡನೆ ಇದ್ದು ಸಾಕಾಯಿತು, ಯಾರಾದರೂ ಬಂದು ನನ್ನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಲು ಅವಕಾಶವಿರಲಿ, ಎಂದು ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಅಟ್ಟಿದಳೋ ಎನ್ನಬಹುದು.

ಹೇಳಬಾರದ ಮಾತನ್ನು ನಿರಪರಾಧಿಗೆ ಹೇಳಿ, ರಾವಣನಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಿಕ್ಕಿ, ಲೋಕದ ಜನರು ಇಷ್ಟಬಂದಹಾಗೆ ಆಡುವುದಕ್ಕೆ ಸೀತೆಯೇ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದಳು. ಅಯ್ಯೋ ಎನ್ನುತ್ತ ಇದ್ದು ಅನ್ನ ಆಹಾರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತಲೆಬಾಚಿಕೊಳ್ಳದೆ ಪತಿವ್ರತೆಯಾಗಿ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಜನದ ಮಾತು ನಿಲ್ಲುವುದೇನು? ಚೆಲುವೆಯನ್ನು ಒಂದು ವರುಷ ಮನೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಕೊಂಡಿದ್ದು ರಾವಣನು ಅವಳನ್ನು ಹಾಗೆಯೇ ಬಿಟ್ಟಿದ್ದನೆ ಎಂದು ಜನ ಹೇಳಲೇ ಹೇಳುವರು. ಸೀತೆಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣದವರು "ಏನಾದರೆ ತಾನೆ ಏನು? ತ್ರಿಲೋಕೈಕ ವೀರನೂ ಭಾಗ್ಯಶಾಲಿಯೂ ಆದ ರಾವಣನನ್ನು ನೋಡಿದಮೇಲೆ ಸೀತೆಗಾಗಲಿ ಮನಸ್ಸು ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಲೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯ ರಾಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕನಸು ಎಚ್ಚರದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ರೀತಿಯಾಗಿತ್ತೆ?" ಎಂದು ಹೇಳುವುದೇ ನಿಜ. ರಾವಣನನ್ನೂ ಸೀತೆಯನ್ನೂ ಹೀಗೆ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ ರಾಮನನ್ನಂತೂ ಜನರು ಅಪಹಾಸ್ಯ ಮಾಡುವುದು ಸಿದ್ಧವಾದ ಮಾತು. "ಒಂದು ವರ್ಷ ರಾವಣನ ಅಂತಃಪುರದಲ್ಲಿದ್ದ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ರಾಮನು ಮತ್ತೆ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದನು. ಸೀತೆ ಚೆಲುವೆ. ಅವಳನ್ನು ತೊರೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಅವನಿಗೆ ಮನಸ್ಸು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಮಡಕೆ ನೈವೇಲಿಗೆಯಾದರೂ ಚೆನ್ನಾಗಿದೆಯೆಂದು ಬಿಡಲಾರದೆ ಒಳಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡನು" ಎನ್ನುವರು. ತನ್ನ ಮನೆತನಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾದ ಒಂದು ಅಪಯಶಸ್ಸು ಬಂದು ಸೇರಿತು ಎಂದು ರಾಮನಿಗೆ ಕಂಡದು ಆಶ್ಚರ್ಯವೆ? ಒಂದು ವರುಷ ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿದ್ದಳೇ ಎಂದೂ, ಅದರಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗಿ ಜೀವದೊಂದಿಗೆ ಎದುರಿಗೆ ನಿಂತಳೇ ಎಂದೂ, ಅವನಿಗೆ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿ ಕನಿಕರ. ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಎಂಥೆಂಥ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿ ತನಗೆ ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಗೋಳಿಗೆ ಕಾರಣವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಸಂಪನ್ನೆ ಎದುರಿಗೆ ಬಂದಳೇ ಎಂದು ಅವನಿಗೆ ಕೋಪ. ಇಷ್ಟು ಕಷ್ಟಪಟ್ಟು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡ ಈ ಹೆಣ್ಣು ತನ್ನನ್ನೂ ತನ್ನ ಕುಲವನ್ನೂ ಲೋಕದ ಮುಂದೆ ಹಗುರಮಾಡಿದಳೇ ಎಂದು ಅವನಿಗೆ ಸಂಕೋಚ. ಇದಕ್ಕೆಲ್ಲ ಇವಳ ಉತ್ತರ ಏನು? ಸೀತೆ ಸತ್ಯವಂತಳೆಂದು ರಾಮನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಅದು ಅವನ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾಕಾಗಬಹುದಾಗಿತ್ತು; ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಾಲದು. ಲೋಕದ ಮಾತಿಗೆ ಏನು ಉತ್ತರ

ಹೇಳುವುದು? ರಾಮನು ಆ ಹೊತ್ತಿನ ಭಾವಗಳ ವ್ಯಾಕುಲದಲ್ಲಿ ಲೋಕ ಹೇಳುವ ಮಾತನ್ನು ತಾನು ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟನು. ರಾಮನ ನಡತೆಯನ್ನು ದೂರುವವರು ಮನುಷ್ಯನ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಕುರಿತು ಸ್ವಲ್ಪ ಯೋಚನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಅಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಾವು ಹೇಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ರೆಂದು ಯೋಚಿಸಬೇಕು. ಇದೇ ರೀತಿಯ ಸಂದರ್ಭ ತಮ್ಮ ಸುತ್ತಲಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಕಂಡಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಜನರ ನಡೆ ನುಡಿ ಹೇಗೆ ಇದ್ದಿತೆ ಎಂದು ಪರಿಶೀಲಿಸಬೇಕು. ಬೆಂಕಿಯ ಹತ್ತಿರ ಹೋಗಬೇಡವೋ ಎಂದು ಕೂಗುತ್ತಿರುವಾಗ ಹುಡುಗನು ಅದಕ್ಕೆ ಕೈ ಹಾಕಿ ಸುಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ, ಅವನನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ಎಳೆದು ಕೋಪದಿಂದ ಬಯ್ಯುವ ಹೊಡೆಯುವ ತಾಯ ಮನೋಧರ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆ ಹೊತ್ತಿನ ಹತ್ತು ಭಾವದ ತುಮುಲದಲ್ಲಿ ರಾಮನು ಸೀತೆಯ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಸಂದೇಹದ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದಮೇಲೆ ಸೀತೆಗೆ ಉಳಿದದ್ದೇನು? ತಾನು ಸತ್ಯವಂತೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಪ್ರಪಂಚ ಒಪ್ಪುವಂತೆ ಸಿದ್ಧಮಾಡುವುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅವಳು ಚಿತೆಯನ್ನು ಮಾಡಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊಕ್ಕಳು. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಅಗ್ನಿಪ್ರವೇಶ ವಿಚಾರವನ್ನು ಕಾವ್ಯದ ರೀತಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಸಾಯಬೇಕೆಂದು ಸೀತೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವೆನೆಂದಂತೆ, ಅವಳು ಸಾಯಲೆಂದೇ ರಾಮನು ಸುಮ್ಮನಿದ್ದಂತೆ, ಅಗ್ನಿಯೆಂಬ ದೇವತಾ ವ್ಯಕ್ತಿ ಅವಳನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ತಂದು ರಾಮನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಂತೆ, ಕವಿಯ ವರ್ಣನೆ. ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸಹಜವಾದ ವಿಚಿತ್ರಗಳಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ಈ ಕಥಾನಕವನ್ನು ನೋಡಿದೆವಾದರೆ ನಮಗೆ ಉಳಿಯುವ ವಿಚಾರ ಏನು? ನಾನು ಸತ್ಯವಂತಳೆನ್ನುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಸೀತೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ನಡೆದಳು. ಇದು ಒಂದು ರೀತಿಯ ಪರೀಕ್ಷೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದದು. ಈಗಲೂ ಕೆಲವು ಕಡೆ ವಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಸತ್ಯವಂತರಾದವರಿಗೆ ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪಂಚಭೂತಗಳು ನೆರವಾಗುವುವೆಂದು ಅಂಥ ಜನರ ನಂಬಿಕೆ. ಸೀತಾದೇವಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಾಗ ಅವಳ ಸತ್ಯದ ಫಲವಾದ ಮನೋದಾರ್ಢ್ಯದಿಂದ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಸುಡದೆ ಅವಳು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದಳು; ಅವಳು ಸತ್ಯವಂತೆಯೆನ್ನುವುದು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೇ

ಪ್ರಕಾಶವಾಯಿತು. ಈ ಅಗ್ನಿಪ್ರವೇಶದ ಕಥಾನಕ ಈ ರೀತಿಯ ಅಗ್ನಿ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಕಥೆಯ ಮಾತು ಗಳೂ ಸಾಧಕವಾಗಿವೆ. ನಾನು ಸತ್ಯವಂತೆಯಾದರೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾದ ಪಾವಕನು ನನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದು ಸೀತೆ ಹೇಳಿದಳು. ಅಗ್ನಿ ತನ್ನನ್ನು ಸುಡಲಿ ಎಂದು ಅವಳು ಅದನ್ನು ಹೊಗಲಿಲ್ಲ; ಮನುಷ್ಯರ ನಡತೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಯಾದ ಅಗ್ನಿದೇವತೆ ತನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ ಎಂದು ಹೊಕ್ಕಳು. ತನಗೆ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ತೊಂದರೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಅವಳ ನಂಬಿಕೆ. ಹೀಗೆಯೇ ರಾಮನಿಗಾದರೂ ಅಗ್ನಿ ಅವಳನ್ನು ಸುಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಂಬಿಕೆ. ಅವಳ ಸತ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ; ಆದಕಾರಣ ಅವಳು ಈ ಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಪಾರಾಗುವಳೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊಗುವೆನೆಂದರೆ ರಾಮನು ಬೇಡ ವೆನ್ನಲಿಲ್ಲ. ಸೀತೆ ರಾವಣನ ಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದಳೆನ್ನುವುದನ್ನು ಅರಿತ ಲೋಕ ಅವಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊಕ್ಕು ತನ್ನ ಸತ್ಯವನ್ನು ಸಿದ್ಧಾಂತಮಾಡು ವುದನ್ನು ಕಾಣಲಿ ಎನ್ನುವುದೇ ಅವನ ಉದ್ದೇಶ. ಅಗ್ನಿಪ್ರವೇಶದಿಂದ ತನ್ನ ಚರಿತೆ ಶುದ್ಧವಾದದೆಂದು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ತೋರಿ ಸೀತೆ ಮರಳಿ ತನ್ನನ್ನು ಸೇರಿದಾಗ ರಾಮನು ಈ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದನು. "ಇವಳು ಸತ್ಯವಂತೆ ಎಂದು ಬಲ್ಲೆನು. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೀಗೆ ಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು" ಎಂದ ಅವನ ಮಾತು ಸಮಯಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರ ವಾಗಿ ಆಡಿದ ಪೊಳ್ಳುಮಾತಲ್ಲ. ಅವನು ಆ ಮಾತುಗಳಿಂದ ತನ್ನ ನಿಜ ವಾದ ಭಾವವನ್ನೇ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದನು. ರಾಮನು ಮನುಷ್ಯರ ಸ್ವಭಾವ ವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲ್ಲನು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ರಾಮನ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಅಟ್ಟುವ ವೇಳೆ ಸೀತೆ ಮೈದುನನಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಕೆಟ್ಟ ಮಾತಿನ ಕಹಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಅದು ಹೋಗಬೇಕಾದರೆ ರಾಮನೇ ಅವಳನ್ನು ಎರಡು ಕೆಟ್ಟ ಮಾತಿನಿಂದ ಖಂಡಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ಅವನಿಗೆ ಕಂಡಿರಬೇಕು. ಇದರಮೇಲೆ ಕೆಲವರಿಗೆ ಸೀತೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸುಟ್ಟುಹೋಗಿದ್ದರೆ ಏನು ಗತಿ ಎಂದು ತೋರಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೂ ಒಂದು ನ್ಯಾಯವಾದ ಸಮಾಧಾನ ಇದೆ. ರಾಮನು ಬಾಳಿನಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದ್ದು

ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾದ ಸುಖವನ್ನು; ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಬೆನ್ನು ತಿರುಗಿಸಿ ಅವನು ಸುಖಕ್ಕೆ ಕೈ ನೀಡಲಿಲ್ಲ. ತನ್ನ ಸತ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಯತ್ನದಲ್ಲಿ ಸೀತೆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಸುಟ್ಟು ಮುಗಿದಿದ್ದರೆ ಅವನು ದುಃಖಪಡುತ್ತಿದ್ದನು ಆದರೆ ಅವಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊಕ್ಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪ ಪಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಒಳ್ಳೆಯ ಹೆಸರಿಗಾಗಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊಗಬೇಕು. ಅದು ಸುಟ್ಟರೆ ಸುಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸತ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ತಾನು ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕಾಡಿಗೆ ಬಂದನು. ಸತ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಅವಳು ಜೀವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊಕ್ಕಳು. ಜೀವವನ್ನು ಪೆಟ್ಟಿಗೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಬೀಗಹಾಕಿ ಭದ್ರಪಡಿಸಿ ರಕ್ತವೆಂದರೆ ನಡುಗುವ ನಮ್ಮ ಕಾಲದ ಜನಕ್ಕೆ ಸಾವೆನ್ನುವುದು ಬಹು ಭಯಂಕರವಾದ ಘಟನೆಯೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಸುತ್ತ ಇರುವ ಸಾವನ್ನು, ನಮ್ಮ ಬಾಳನ್ನೇ ನುಂಗುತ್ತಿರುವ ಸಾವನ್ನು. ನೋಡಲಾರದೆ ನಾವು ಮುಖವನ್ನು ಬೇರೆಯ ಕಡೆಗೆ ತಿರುಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದೇವೆ. ನಮಗೆ ಅಗ್ನಿ ಪ್ರವೇಶ ಬಹು ಕಠಿಣ ಪ್ರಸಂಗವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅನೇಕ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಕೊಂದ ರಾಮನಿಗಾಗಲಿ, ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯ ಶವಗಳನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ಬಂದ ಸೀತೆಗಾಗಲಿ, ಸಾವು ಇಷ್ಟು ಭೀಕರವಾಗಿ ಕಂಡಿರಲಾರದು. ಮಾನವಂತರಾದ ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಹೆಸರಿಗಾಗಿ ಸಾಯುವುದು ಅವಮತಿಯ ಬಾಳುವೆಗಿಂತ ಸುಖವೆಂದೇ ಕಂಡಿರಬೇಕು. ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಮಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಹೊಸ ವಿಷಯವೇನೂ ಅಲ್ಲ. ದೇವರ ಕೃಪೆಯಿಂದ ಇದು ಎಲ್ಲ ದೇಶದ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲೂ ಕಾಣುತ್ತಲೇ ಇದೆ. ತನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಶಂಕೆಪಡರು ಎಂದು ನಂಬಿಕೆ ಇದ್ದಷ್ಟು ಹೊತ್ತೂ ಸೀತೆ ಸಂತೋಷದಿಂದಿರುತ್ತಿದ್ದಳು. ಅದನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೆಂತಲೇ ಅವಳು ಅಶೋಕವನದಲ್ಲಿದ್ದ ಹಾಗೆಯೇ ಅಸ್ನಾತಳಾಗಿ, ಮಲಿನವಸನಳಾಗಿ. ಏಕವೇಣೀಧರೆಯಾಗಿ. ಕ್ಲಾಂತಳಾಗಿ ರಾಮನ ಬಳಿಗೆ ಬರಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದಳು. ಸಚ್ಚಾರಿತ್ರ್ಯವನ್ನು ಲೋಕ ಇಷ್ಟರಿಂದ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ರಾಮನಿಗೆ ಕಂಡಿತು. ಲೋಕದ ಭಾವನೆಗೆ ಅವನು ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ರೂಪು ಕೊಟ್ಟನು. ತನ್ನ ಚರಿತ್ರೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಂಕೆಯಿರಬಹುದೆಂದು ಕಂಡಾಗ ಸೀತೆಗೆ

ಹೊಟ್ಟೆ ಉರಿಯಿತು. ಇಂಥ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸಿನ ಉದ್ವೇಗದ ಬೇಗೆ ಹೊರಗಿನ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ತಂಪಾಗಿಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಕುರಿತು ಯೋಚಿಸಿದವರಿಗೆ ರಾಮನು ಸೀತೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಮಾತು ಆಗ್ಗೆ ಅಪ್ರಿಯ ವಾದರೂ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಹಿತವಾದದೆಂದೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಪತಿ ಸತಿಯ ಮೆಯ್ಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕು; ಹಾಗೆಯೇ ಅವಳ ಹೆಸರನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಆ ಹೆಸರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದದನ್ನೆಲ್ಲ ಮಾಡಬೇಕು. ಇಂಥವೇಳೆ ಪತಿ ಪತ್ನಿಗೆ ಕೆಟ್ಟಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವಳ ಪಾರಿಶುದ್ಧ್ಯವನ್ನು ಬೆಳಗದೆಬಿಟ್ಟರೆ, ಹೇಳುವರೂ ಬೆಳಗುವರೂ ಬೇರೆ ಯಾರು? ರಾಮನು ಸೀತೆಗೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಲೋಕದ ಕಠಿಣವಾದ ಮಾತನ್ನು ಕಿವಿಗೆ ಹಾಕಿ ಪ್ರಿಯನಾದ ಸಖನಂತೆ ನಡೆದುಕೊಂಡನು. ರಾಮನ ನಡತೆಯನ್ನು ಸರಿಯೆಂದು ಹೇಳುವ ಈ ವಾದವು ಕೆಲವರಿಗೆ ಕಪ್ಪನ್ನು ಬಿಳುಪಾಗಿ ಮಾಡುವ ವಾಕ್ಚಾತುರ್ಯವೆಂದು ಕಾಣಬಹುದು. ಅವರಿಗೆ ನಾವು ಹೇಳುವುದಿಷ್ಟೆ. ಆ ಜನರನ್ನು ಊಹಿಸಿ; ಆ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಊಹಿಸಿ; ಆ ಪತಿ ಆ ಸತಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗುವಂತೆ ಇನ್ನೇನನ್ನು ಮಾಡಬಹುದಾಗಿತ್ತೆಂದು ಯೋಚಿಸಿ; ಅದನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೆ ಲೋಕ ಏನನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿತ್ತೆಂದು ವಿಚಾರಿಸಿ. ಆಮೇಲೆ ರಾಮನಲ್ಲಿ ಕುಂದನ್ನು ಎಣಿಸುವಿರಂತೆ. "ಲೋಕ ಏನೆಂದರೆ ಏನು? ಸತ್ಯವಂತರೆಂದು ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸ್ಥಿರವಾಗಿದ್ದರೆ ಸಾಲದೆ?" ಎನ್ನುವ ಒಂದು ಮಾತನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಬೇಡ. ನಮ್ಮ ಸುಖಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದು ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ, ಲೋಕವೇನೆಂದರೆ ಏನು ಎನ್ನುವುದು ದೊಡ್ಡವರ ದಾರಿಯಲ್ಲ. ಲೋಕ ಏನೆಂದರೆ ಏನು ಎಂದು ದೊಡ್ಡವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ: ಆದರೆ ಆಗ ಅವರು ತಮಗೆ ಧರ್ಮವೆಂದು ಕಂಡುದರ ಸಲುವಾಗಿ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ಎಂಥ ಕಠಿಣನೆಂದು ಲೋಕ ತನ್ನನ್ನು ದೂರಬಹುದೆಂದು ಆ ಹೊತ್ತು ರಾಮನಿಗೆ ತಿಳಿದಿತ್ತು. ಆದರೂ ಅವನು ತನ್ನ, ತನ್ನ ಸತಿಯ, ತನ್ನ ಕುಲದ ಯಶಸ್ಸಿಗಾಗಿ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡನು. ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊಕ್ಕದು ಸೀತೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಅವಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮನೂ ಒಂದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊಕ್ಕನು. ಅವಳು ಬದುಕಿ

ಕೊಂಡಾಗ ಅವನೂ ಬದುಕಿಕೊಂಡನು. ಆ ಎರಡು ಮನಸ್ಸು, ಎರಡು ಜೀವ, ಹೀಗೆ ಒಂದಾಗಿದ್ದದರಿಂದಲೇ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತು ಕವಲೊಡೆದು ಮತ್ತೆ ಕ್ರೋಧವಿಲ್ಲದೆ ಬೆರೆತದು. ಇದರಿಂದಲೇ ಸೀತಾದೇವಿ ಗಂಡನ ಕಾಠಿಣ್ಯವನ್ನು ನೆನೆಯದೆ ಇದಾದ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತಿನಮೇಲೆ ಅವನು ಕರೆದಾಗ ಅವನ ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಕುಳಿತದು. ಅಗ್ನಿಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಆ ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಸೀತೆ ಲೋಕವನ್ನು ಧೈರ್ಯದಿಂದ ನೋಡಿದಳು. ಆಗ ಅವಳಲ್ಲಿ ಕಂಡ ಸ್ವಲ್ಪ ಲಜ್ಜೆ ಸುಖದ್ದು, ಸಂತೋಷದ್ದು. ಅಗ್ನಿಪ್ರವೇಶ ಮಾಡದೆ ಅವಳು ಗಂಡನ ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದರೆ ಎಲ್ಲರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಳಂಕ ಉಳಿದಿರುವ ಸಂಭವವಿತ್ತು; ಕುಳಿತು ಅವಳು ಸ್ವಲ್ಪ ಲಜ್ಜೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದರೆ ಅದರ ಕಾರಣ ಏನೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಹು ಜನರಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಭಾವನೆ ಇರುವ ಸಂಭವವಿತ್ತು.

ಸೀತೆ

ಕವಿ ಸೀತೆಯನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ರೀತಿಯನ್ನು ಈಗ ನಾವು ನೋಡಬಹುದು. ರಾಮಾಯಣದ ಉಪೋದ್ಘಾತಕಾರನು ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು "ಸೀತಾಯಾಶ್ಚರಿತಂ ಮಹತ್" ಎಂದು ಹೇಳಿದುದು ಈ ಮೊದಲೇ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಉಪೋದ್ಘಾತ ಕರ್ತೃವಿನ ಬುದ್ಧಿ ಬಹು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದದು. ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ರಾಮಾಯಣ ಎನ್ನದೆ ಬೇರೆ ಒಂದು ಹೆಸರಿಂದ ಕರೆಯಬೇಕಾದರೆ ಸೀತಾ ಚರಿತ ಎಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ರಾಮನು ಎಂಥ ಧೀರನು, ಎಂಥ ಮಹಾತ್ಮನು, ಎಂಥ ಸತ್ಯಪರಾಕ್ರಮನು ಎಂದು ತೋರಿಸಲು ಕವಿ ಎಷ್ಟು ಮಟ್ಟಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದನೋ ಅಷ್ಟೇ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅವನು, ರಾಮನ ಸತಿ ಸೀತೆ ಧೀರಳು, ಮಹಾತ್ಮಳು, ಸತ್ಯಸಂಗರಳು ಎಂದು ತೋರಿಸಲು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದನು. ಸೀತಾರಾಮರ ಸಂಸಾರವನ್ನು ಕವಿ ಅಷ್ಟಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅವರು ಎಳೆಯತನದ ಸಂಸಾರದ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದರೆಂದು ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಸೂಚನೆ ಮಾಡಿದಾನೆ. "ಈ ನನ್ನ ಮಗಳು ಸೀತೆ ನಿನ್ನ ಸಹಧರ್ಮಚಾರಿಣಿ" ಎಂದು ಜನಕನು ಅವಳ ಕೈಯನ್ನು ರಾಮನ ಕೈಯಲ್ಲಿ

ಇಷ್ಟು ವೇಳೆ ರಾಮನೂ ಸೀತೆಯೂ ಇನ್ನೂ ಸಣ್ಣವರು. ಆದರೆ ಅವಳಿಗೆ ಸಹಧರ್ಮಚಾರಿಣಿಯ ಹೊಣೆ ಯಾವುದೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವಶ್ಯವಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆ ಆಗಲೇ ಹುಟ್ಟಿತ್ತು. ತಂದೆಯ ಕುಲದ ಹಿರಿಮೆಯ ಭಾವನೆಯಿಂದ, ಅವನ ಧರ್ಮದ ಅನವರತ ವೀಕ್ಷಣದಿಂದ, ಅವನ ಸತಿಯ ಸದ್ವರ್ತನದ ಆದರ್ಶದಿಂದ, ಸೀತೆ ಆ ಮೊದಲೇ ಧರ್ಮದೇವತೆಯಂತೆ ಕೃತಾತ್ಮಳಾಗಿದ್ದಳು. ಅದರಿಂದಲೇ ಅವಳು ಪತಿಯೊಡನೆ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸುಖದಿಂದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಅವನೊಡನೆ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಕಷ್ಟಪಡುವುದಕ್ಕೂ ಸಿದ್ಧಳಾಗಿದ್ದಳು. "ನಾನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಿಬರುತ್ತೇನೆ. ನೀನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇರು" ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಪತಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೇಗೆ ಸರಿಯಾದ ಮಾತೋ ಹಾಗೆ "ನೀನು ಎಲ್ಲಿ ಹೋದರೆ ಅಲ್ಲಿ ನಾನು ಬರುತ್ತೇನೆ" ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ತನ್ನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸರಿಯೆಂದು ಸೀತೆಗೆ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿತ್ತು. ಅದನ್ನು ಅವಳು ಒಡನೆಯೇ ಹೇಳಿದಳು; ಸಹಜವಾಗಿ ಹೇಳಿದಳು; ತನಗೆ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಮಾತು ಬೇರೆ ಇಲ್ಲವೆಂಬಂತೆ ಹೇಳಿದಳು. ರಾಮನು ಈ ಮಾತಿನ ವೇಗಕ್ಕೆ ಸೋತನು; ಅದರಿಂದ ಇವಳ ಪ್ರೇಮವೆಂಥದೆಂದು ತಿಳಿದನು. "ನಿನ್ನ ಇಷ್ಟದಂತೆ ಮಾಡು, ನನಗೂ ಅದು ಇಷ್ಟವೆ. ಈ ನಡತೆ ನಿನಗೆ ಅನುಗುಣವಾದದು. ಇದರಿಂದ ನೀನು ನಿಜವಾಗಿ ನಿಮ್ಮ ತಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ನನ್ನ ಸಹಧರ್ಮಚಾರಿಣಿ ಆಗುವೆ" ಎಂದನು. ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನ ನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ರಾಮನಿಗೆ ತಿಳಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸೀತೆ ಅವನನ್ನು ಹಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಹಿಂಜರಿಯಲಿಲ್ಲ. ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗುವುದು ತನಗೆ ಇಷ್ಟ, ಕಾಡಿನಲ್ಲಿರುವುದು ಬಹಳ ಚೆನ್ನಾಗಿರುತ್ತದೆ, ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂದು ತನ್ನ ಜಾತಕದಲ್ಲಿದೆ, ಎಂದು ತನ್ನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ, ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಂಡಿರುವ ತನ್ನನ್ನು ತೊರೆದು ಹೋಗಲು ರಾಮನಿಗೆ ಕಾರಣ ಯಾವುದೂ ಇರಲಾರದು, ಹಾಗೆ ಹೋಗುವುದು ವೀರನಾದ ರಾಜಕುಮಾರನಿಗೆ ತಕ್ಕದಲ್ಲ, ತಾನು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ರಾಮನಿಗೆ ಬಹಳ ಭಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಅವನು ಏನನ್ನು ತಂದರೂ ಅದನ್ನು ತಿಂದು ತೃಪ್ತಳಾಗಿ ಇರುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಅವನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಹೇಳಿದಳು. ತನ್ನನ್ನು ಬಿಟ್ಟೇ ಹೋಗುವುದಾದರೆ ಅದು

ರಾಮನ ಪೌರುಷಕ್ಕೇ ಕಳಂಕವೆಂದು ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟು ಹೇಳಿದಳು. ರಾಮನು ತನ್ನನ್ನು ಬೆಂಕಿಗೆ ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟಾಗ ಅವಳು ಇಂಥ ಮಾತನ್ನಾಡಲಿಲ್ಲ. ಅಯೋಧ್ಯೆಯಲ್ಲಿರು ಎಂದಾಗ ಹೆಂಗಸಿನ ವಿನಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವೆಂದು ಕಾಣುವ ಈ ಮಾತನ್ನು ಆಡಿಬಿಟ್ಟಳು. ಸೀತೆ ಆವಶ್ಯಕ ವೆಂದು ಕಂಡಾಗ ಯಾವ ಮಾತನ್ನಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಹಿಂಜರಿಯುವಳಲ್ಲ ವೆನ್ನುವುದು ರಾಮನ ಸಹಾಯಕ್ಕಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಕಳುಹಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವಳು ಹೇಳಿದ ಮಾತಿನಿಂದಲೂ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ, ಇದೇಕೆ ಈ ಹೆಂಗಸು ಗಂಡನ ತಮ್ಮನಿಗೆ ಇಂಥ ಮಾತನ್ನು ಆಡಿದಳು, ಎನ್ನಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ಸಮಯ, ಆ ಸ್ಥಳ, ಆ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಸೀತೆ ಆ ಮಾತನ್ನಲ್ಲದೆ ಇನ್ನು ಏನನ್ನು ಆಡುವುದೂ ಸಾಧ್ಯವಿರಲಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದು. ರಾಮನು ರಾಕ್ಷಸರ ಮಾಯೆಯಿರಬಹುದೆಂದು ಸಂದೇಹವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದ್ದ ಮೃಗವನ್ನು ಬೆನ್ನಟ್ಟಹೋಗಿದ್ದನು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗಂತೂ ಆ ಮೃಗ ರಾಕ್ಷಸರ ಮಾಯೆಯೆಂದು ಪ್ರಬಲವಾದ ಸಂದೇಹ. ಇದು ಏನಾಗುವುದೋ ಎಂದು ಅವನು ತೀವ್ರವಾದ ಶಂಕೆಯಿಂದ ನಿಂತಿದಾನೆ. ಪತಿ ಅಟ್ಟಿರುವುದು ಮೃಗವೋ ರಾಕ್ಷಸನೋ ಎಂದು ಸೀತೆಗೂ ಶಂಕೆ ಯುಂಟು. ಇವರು ಇದ್ದದು ರಾಕ್ಷಸರ ಓಡಾಟದ ವನಪ್ರದೇಶ ದಲ್ಲಿ. ಮಾರೀಚ ಮೊದಲಾದ ರಾಕ್ಷಸರ ಅಸಾಧಾರಣ ಪರಾಕ್ರಮ ವನ್ನೂ, ಅಭೇದ್ಯ ಛದ್ಮಗಳನ್ನೂ, ಅಚಿಂತ್ಯ ವರ್ತನಗಳನ್ನೂ ಕುರಿತು ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಆಗಾಗ ಸೀತಾರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಮಾತನಾಡಿರಬೇಕು. ಮಾಯಾಮೃಗವನ್ನು ಕಂಡಾಗ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಆಡಿದಮಾತು ಇದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ರಾಮನ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಸೀತೇ ಲಕ್ಷ್ಮಣಾ ಎಂದು ಕೂಗು ಕೇಳಿದರೆ ಸೀತೆಗೆ ಏನಾಗಬೇಕು? ರಾಕ್ಷಸನು ಹೀಗೆ ಕೂಗಿದಾಗ ರಾಮನೇ ಸೀತೆಯ ಮನಸ್ಸಿನ ಅವಸ್ಥೆ ಏನಾಗಬೇಕು ಎಂದು ಚಿಂತೆಮಾಡಿದನು. ಕೂಗಿದವನು ರಾಮನಲ್ಲ ವೆಂದು ಸಾವಿರ ಜನ ಸಾವಿರ ಹೇಳಬಹುದು. ಸೀತೆಗೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಹಾಗೆ ತೋರಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಕೂಗಿದ್ದು ರಾಮನೇ ಆಗಿದ್ದರೆ

ಗತಿ ಏನು? ರಾಮನಲ್ಲವೆಂದು ಒಂದೆರಡು ಗಂಟೆ ಕುಳಿತಿದ್ದು ಆಮೇಲೆ ಹೋಗಿ ನೋಡಿ ರಾಮನೇ ಪೆಟ್ಟುತಿಂದು ನೆಲದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡರೆ? ಗಂಡನು ಕೂಗಿದರೂ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಹೋಗದೆ ನಿಲ್ಲುವುದು ಹೆಂಡತಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವೆ? ಈ ಹೆಂಡತಿಗಂತೂ ಅದು ಅಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಕೂಗಿಕೊಂಡವನು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ರಾಮನಾದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದೇ ಆಯಿತು. ಕೂಗಿದ್ದು ರಾಮನಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ತೊಂದರೆ ಏನು? ಇಬ್ಬರೂ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬರುವರು. ಅವರು ಬರುವವರೆಗೆ ತಾನು ಒಬ್ಬಂಟಿಗಳಾಗಿ ಇರುವುದೊಂದಲ್ಲದೆ ಇದರಿಂದೇನು? ಅಷ್ಟು ಕೊಂಚ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಏನಾಗಬಹುದು? ಇದೆಲ್ಲ ರಾಕ್ಷಸರ ಮೋಸವೇ ಆದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟು ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲೇ ಏನಾದರೂ ಆಗಬಹುದೆಂದು ಸೀತೆ ಭಯಪಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಏನೇನು ಆಗಬಹುದೆಂದು ಯೋಚಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಆಗಬಹುದಾದ ಅದನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ ಆಗಿರಬಹುದಾದ ಕೇಡಿನೊಂದಿಗೆ ತೂಕಮಾಡಿ ಯಾವುದು ಹೆಚ್ಚು ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಆಗ ಅವಳಿಗೆ ಹೊತ್ತು ಇರಲಿಲ್ಲ, ಮನಸ್ಸೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ರಾಮನಿಗೆ ಏನಾಗಿದೆಯೊ; ಅವನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಹೋಗಬೇಕು: ಅವಳ ಜೀವಕ್ಕೆ ಆಗ ತೋಚಿದ್ದು ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರ. ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನಲು ಸೀತೆ ಅವನನ್ನು ಛಡಿಯಂಥ ಮಾತಿನಿಂದ ಹೊಡೆದಳು. ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ಕವಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಮಾತಿನಿಂದ ಸೀತೆಯ ನೀನು ನನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದುರಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದೀಯೆ ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ಅಂತರವನ್ನೇ ಬಿಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಹೇಳಬಹುದಾದ ಉಳಿದ ಮಾತನ್ನೆಲ್ಲ ಹೇಳಿ ಕೊನೆಗೆ ವಿಧಿಯಿಲ್ಲದೆ ಸೀತೆ ಈ ಕೆಟ್ಟಮಾತನ್ನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದ ಒಡನೆಯೆ ಕಶಾಪ್ರಹಾರ ಮಾಡಿದಳು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ರಾಮನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಹೋಗದೆ ನಿಂತರೂ ನಿಲ್ಲಬಹುದಾಗಿತ್ತು; ಸೀತೆಯು ಸಹಾಯಕ್ಕೆಂದು ನಿಲ್ಲಲಾಗದೆಹೋಯಿತು. ಇದೇ ಸೀತೆಯ ಉದ್ದೇಶ. ತನ್ನ ಪ್ರಿಯನ ಸಲುವಾಗಿ ಅವಳು ಎಣಿಸಬಾರದ ಯೋಚನೆಗೆ ನಾಲಗೆಯಲ್ಲಿ ನುಡಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಳು. ಪ್ರಿಯವಾದ ವಸ್ತುವಿಗಾಗಿ ಹೆಂಗಸು

ಹೀಗೆ ನಡೆಯುವುದು ಸಹಜ. ಇದು ಬಾಳಿನಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಕಾವ್ಯ ಅನೇಕಸಲ ಗುರುತಿಸಿದೆ. ನಿಜವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ಸೀತೆ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಹೊಕ್ಕಾಗ ತೋರಿಸಿದ ಧೈರ್ಯ ಈ ಮಾತನ್ನಾಡಿದಾಗ ತೋರಿಸಿದುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನದಲ್ಲ. ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಕುರಿತು ಇಂಥ ಮಾತನ್ನಾಡಿದರೂ ಸೀತೆಗೆ ಅವನ ವರ್ತನೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಶಂಕೆಯಿರಲಿಲ್ಲ. ರಾವಣನು ಬಂದು ತನ್ನನ್ನು ಕದ್ದವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಅವಳು ಮೊದಲು ಕರೆದದು ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಹೆಸರನ್ನು. ಹನುಮಂತನು ಪತಿಯ ಸಂದೇಶವನ್ನು ತಂದಾಗ ಅವಳು ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದಳು. ಅವನು ತನಗಾಗಿಯೂ ರಾಮನಿಗಾಗಿಯೂ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ತ್ಯಾಗಮಾಡಿದ್ದನೆನ್ನುವುದನ್ನು ಅವಳ ಮನಸ್ಸು ಕಂಡಿತ್ತು. ರಾಮನು ತನ್ನನ್ನು ಅವಮಾನಪಡಿಸಿದಾಗ ಅವಳು 'ಚಿತಾಂಮೇ ಕುರುಸೌಮಿತ್ರೇ' ಎಂದು ತನಗೆ ಚಿತೆಯನ್ನು ಮಾಡೆಂದು ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಹೇಳಿದಳು. ಈ ಮಾತಿನ ರೀತಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕವಿ ಉತ್ತಮಸ್ತ್ರೀ ಹೃದಯ ಒಂದರ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಹೊರಗೆಡಹಿದ್ದಾನೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇತರ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಸೀತೆಯ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತ್ರೀ ಸಹಜವಾದ ಸ್ವಭಾವ ಕಾಣುವುದು. ತನ್ನ ಮಗನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಗೌರವದಿಂದ ನಡೆದುಕೊ ಎಂದು ಕೌಸಲ್ಯೆ ತನಗೆ ಹೇಳಿದಾಗ ಸೀತೆ ಅವಳಿಗೆ ''ನೀನು ಹೇಳದೆಯೇ ನಾನು ಅವನೊಂದಿಗೆ ಕಾಡಿಗೆ ಹೊರಟದ್ದೇನೆ. ನೀನು ಹೇಳಿಕೊಡತಕ್ಕದೇನು'' ಎಂದು ಉತ್ತರ ಕೊಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಅವಳು ಹಾಗೆ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ; ಅತ್ತೆಯ ಮಾತನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದಳು. ಅನಸೂಯಾದೇವಿ ತನ್ನ ಕಥೆಯನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ಈ ತರುಣ ಸತಿ ಹಿರಿಯರಲ್ಲಿ ಕಿರಿಯರು ಬಿನ್ನವಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಬಾಲ್ಯದ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನೂ ವಿವಾಹದ ವಿಷಯವನ್ನೂ ರಾಮನ ವರ್ತನದ ವಿವರವನ್ನೂ ಸರಳತೆಯಿಂದ ಸಂತೋಷದಿಂದ ಹೆಮ್ಮೆಯಿಂದ ಅರಿಕೆಮಾಡಿದಳು. ಅನಸೂಯೆ ಪತಿವ್ರತೆಯ ಧರ್ಮವನ್ನು ಉಪದೇಶ ಮಾಡಲು ದೇವಿ ಆ ಮೊದಲು ಅತ್ತೆಯ ಮಾತನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದ್ದಂತೆ ಆ ಮಾತನ್ನೂ ನಮ್ರತೆಯಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದಳು. ಸೀತೆ ರಾಮನಿಗೆ ಅವನ ಕರ್ತವ್ಯದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಬುದ್ಧಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೂ ಹಿಂದೆಗೆಯ

ಲಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಅವನ ಆತ್ಮಗೌರವಕ್ಕೆ ಕುಂದುಬಾರದಂತೆ "ಇದು ನಿನಗೆ ತಿಳಿಯದ ವಿಷಯವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಜ್ಞಾಪಕಕೊಡುತ್ತೇನೆ" ಎಂದು ಹೇಳಿದಳು. ಅವಳು ಹೀಗೆ ವಹಿಸಿಕೊಂಡ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ರಾಮನೂ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡನು; ತನ್ನ ನಡೆಗೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದು ವಿವರಿಸಿ ಅವಳ ಮಾತಿಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಿದನು. ರಾವಣನು ತನ್ನನ್ನು ಕದ್ದಾಗ ಸೀತಾದೇವಿ ವನದ ಎಲ್ಲ ಸತ್ವಗಳಿಗೂ ಹಾಕಿದ ಶರಣು ಹೆಣ್ಣ ರೀತಿಯದು. ರಾವಣನಿಗೆ ಅವಳು ಹೇಳುವ ಎಲ್ಲ ಮಾತೂ ಅವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದ ಎಲ್ಲ ನಡೆಯೂ ವಿವರ ವಿವರವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೀ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಹನುಮಂತನು ಬಂದಾಗ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರ ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಕೇಳಿ, ರಾಮನಿಗೆ ತನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿ ಎಷ್ಟೆಂದು ಹೇಳಿ, ರಾಮನು ತನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಬೇಗನೆ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡು ಎಂದು ಬೇಡಿ, ವಿಶ್ಲೇಷದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಕಷ್ಟ ಅಲ್ಲ, ರಾಮನ ಕಷ್ಟ ಎಂದಿಗೆ ತೀರುವುದೋ ಎಂದು ಹಂಬಲಿಸಿದ ಇವಳ ಮಾತಿನಲ್ಲೆಲ್ಲ ಉತ್ತಮ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದ ನಿಸರ್ಗ ಸರಳತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ದೂರನ್ನು ಹೊರಲಾರದೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹೊಕ್ಕು ಉತ್ತರಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಪತಿ ಕೃಪಾಚಲು ಸಂತೋಷದಿಂದ ಅದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದ ಇವಳ ಕ್ಷಮಾ ಗುಣವೂ ಈ ಸರಳತೆಯ ಫಲ. ಈ ಕ್ಷಮೆ ಮುಂಬೇಸಗೆಯ ಬಿಸಿಲಿಗೆ ಒಣಗಿ ಹಳದಿಯಾಗಿರುವ ಭೂಮಿ ಮುಂಗಾರಿನ ಒಂದು ಹನಿಯಿಂದ ಮತ್ತೆ ಹಸುರಾಗುವ ರೀತಿಯದು. ಭೂಮಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಸೀತೆ ಕ್ಷಮಾಶೀಲಳು. ಈ ಕ್ಷಮೆಯ ಮೂಲ ಅಸೀಮವಾದ ಒಂದು ಕನಿಕರ. ಸಾಯುತ್ತೇನೆಂದು ಚಿತೆಯನ್ನು ಹೊತ್ತಿಸಿ ದೇವಿ ತಾನು ತೀರಿಕೊಂಡರೆ ಗಂಡನ ಗತಿ ಏನೆಂದು ನೆನೆದು ಅಗ್ನಿ ತನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲೆಂದು ಬೇಡಿದಳೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆರ್ಯ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಕರುಣೆ ಕರ್ತವ್ಯವೆನ್ನುವುದು ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಆರ್ಯನನ್ನು ಕುರಿತೂ ನಿಜ. ತನ್ನ ಈ ಕನಿಕರ, ಈ ಕ್ಷಮೆಯಿಂದ ಸೀತಾದೇವಿ ಸ್ತ್ರೀಕುಲದ ಮೌಳಿಮಣಿಯಾದಳು, ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಆದರ್ಶವಾದಳು. ಲಂಕೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಬರುತ್ತ ರಾಮನು ಕಿಷ್ಕಿಂಧೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಸೀತೆ

ಸುಗ್ರೀವನ ಸಂಸಾರವನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂದೂ ಅದನ್ನು ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕೆಂದೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದಳು. ಅವಳು ಎಷ್ಟು ಸ್ನೇಹಪರಳೆಂದು ಇದರಿಂದ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಸ್ನೇಹಪರತೆ ಎಂಥ ಆನಂದದಲ್ಲಿಯೂ ಅವಳನ್ನು ಬಿಡಲಿಲ್ಲ. ಪೈತಾಮಹವಾದ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಪತಿಯೊಡನೆ ಅಭಿಷಿಕ್ತಳಾದ ವೇಳೆ ರಾಮನು ಅವಳಿಗೆ ಒಂದು ರತ್ನಾಭರಣವನ್ನು ಕೊಡಲು ಸೀತೆ ಅದನ್ನು ತನ್ನ ಎಲ್ಲ ಸುಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದ ಹನುಮಂತನಿಗೆ ಕೊಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದಳು. ರಾಮನು ಈ ಇಂಗಿತವನ್ನು ಅನುಮೋದಿಸಲು ಅವಳು ಆ ಹಾರವನ್ನು ಹನುಮಂತನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದಳು. ಸೀತೆ ಹಗೆಯ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಭಯಶೋಕಗಳ ಆಳದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬಳೇ ಸೊರಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಬಿಡುಗಡೆಯ ಆಸೆ ಅವಳಿಗೆ ಹನುಮಂತನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಬಂದಿತು. ಅವನು ಬರುವವರೆಗೆ ಒಂದೇಸಮನೆ ಕವಿದಿದ್ದ ಕಾರಿರುಳು ಅವನಿಂದ ಬೆಳಗಾಯಿತು. ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಭಾಗ್ಯದ ಪುನರ್ಲಾಭ ಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಅವನಿಂದ ಅವಳಿಗೆ ತಿಳಿಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಳು ಅವನನ್ನು ತನ್ನ ಶುಭದ ಲಾಂಛನವೆಂದು ಬಗೆದಳು. ಅವನು ರಾಮನಿಗೆ ತನ್ನ ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಟು ಸಿದ್ಧನಾದಾಗ ಸೀತೆ ಅವನಿಗೆ, ಒಂದು ದಿನ ಇಲ್ಲಿ ಇದ್ದುಹೋಗು, ಎಂದು ಹೇಳಿದಳು. ತನ್ನ ವರ್ತಮಾನ ರಾಮನನ್ನು ಸೇರಬೇಕು; ರಾಮನು ಬಂದು ತನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು; ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಳಂಬ ಆಗಬಾರದು. ಆದರೂ ಒಂದು ದಿನದ ವಿಳಂಬವನ್ನು ಸೀತೆ ತಾನೇ ಬೇಡಿದಳು. ಇದರಿಂದ ಸೀತೆಯ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹನುಮಂತನು ಎಷ್ಟು ಹಿತವಾಗಿ ಕಂಡನೆಂದು ನಾವು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ರಾಮನ ಅಂಗುಳೀಯಕದಂತೆ ಹನುಮಂತನು ಅವಳಿಗೆ ಮೂರ್ತೀಭವಿಸಿದ ಪತಿಸಂದೇಶವೆಂದು ಕಂಡನು. ಅದರಿಂದ ಅವಳು ಆ ಸೇವಕನಿಗೆ ಇನ್ನು ಯಾರಿಗೂ ಮಾಡದ ಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದಳು. ಪ್ರಪಂಚದ ಕಾವ್ಯನಾಯಕಿಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ನಾಯಕಿಯರ ಮಧ್ಯೆ ಸೀತಾದೇವಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯಳು. ಕಾವ್ಯ ಇದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನದನ್ನು ಕಂಡಿಲ್ಲ; ಇದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನದನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿಲ್ಲ.

ಲಕ್ಷ್ಮಣ

ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಕುರಿತ ಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕವಿ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಸಾಮಗ್ರ್ಯವನ್ನು ತೋರಿದಾನೆ. ರಾಮನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ವಯಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಂತರವೇ ಇಲ್ಲ. ರಾಮನು ಹುಟ್ಟಿದ ಒಂದೆರಡು ದಿನದಲ್ಲಿ ಇವರೆಲ್ಲ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಆದರೂ ಈ ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರು ಬಹು ವರ್ಷದ ಅಂತರ ವುಳ್ಳ ಸೋದರರಂತೆ ನಡೆದುಕೊಂಡರು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಇವನು ಹಿರಿಯನೆಂದು ಕಿರಿಯನು ಧರಿಸಿದ ಭಕ್ತಿ, ಇವನು ಕಿರಿಯನೆಂದು ಹಿರಿಯನು ಧರಿಸಿದ ಪ್ರೀತಿ. ಎಳೆತನದಿಂದಲೂ ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರೂ ಭರತ ಶತ್ರುಘ್ನರೂ ಜೊತೆ ಜೊತೆಯಾಗಿ ಬೆಳೆದರು. ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಒಬ್ಬರನ್ನೊಬ್ಬರು ಬಿಟ್ಟು ಊಟಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ, ಮಲಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ವಂತೆ. ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯನಾದರೂ ಕಿರಿಯನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಜೀವಿಸಬಹುದು; ಕಿರಿಯನಿಗೆ ಹಿರಿಯನ ಸಹವಾಸ ತೀರ ಅವಶ್ಯಕ ವಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರಿಗೆ ಹೆಂಡಿರು ಬಂದಾಗ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ರಾಮನ ಬಾಳಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರವಾದನೆಂದು ನಾವು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಮುಖ ರಾಮನ ಕಡೆಗೇ ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ಇವರು ಇದ್ದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರಾಮನಿಗೆ ಸಂಸಾರದ ಸುಖಕ್ಕೆ ಸೀತೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಸುಖಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಜೊತೆಗಾರನಾದನು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ರಾಮನು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಬಾಳಿಗಿಂತ ಪ್ರಿಯವಾಗಿ ಕಂಡನು. ರಾಮನ ಸಲುವಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಭರತನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಸೂಯೆಪಡುತ್ತಲೇ ಇದ್ದನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಕೈಕಯಿ ತನ್ನ ಮಗನು ರಾಜನಾಗಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿದ್ದು ತಿಳಿದ ಮೊದಲು ಭರತನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದು ರಾಮನ ಪಾದುಕೆ ಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವವರೆಗೆ ಈ ಅಸೂಯೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ನಡತೆಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ಕಿ ಉಕ್ಕಿ ಹರಿಯಿತು. ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗ ಬೇಕೆಂದು ಆಜ್ಞಪ್ತನಾಗಿ ರಾಮನು ಕೋಪಗೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ; ಅವನಿಗೆ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೇ ಎಂದು ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಕಿಡಿಕಿಡಿಯಾದನು. ಈ ಕೋಪದ ಆವೇಶದಲ್ಲಿ ಅವನು ಬಾಯಿಗೆ ಬಂದಹಾಗೆ ಮಾತನಾಡಿದನು. ಅವನು ಕೈಕಯಿಯನ್ನು ನಿಂದಿಸಿದನು; ತಂದೆಯನ್ನು ಖಂಡಿಸಿದನು; ಈ ಕೋಳ-

ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಲ್ಲ ಇರುವುದು, ಈ ಬಾಣವನ್ನು ನಾನು ಹಿಡಿದಿರುವುದು ಸೊಗಸಿಗಾಗಿ ಅಲ್ಲ, ಎಂದು ಒದರಿದನು. ಅಯೋಧ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲದಿರ ಬೇಕಾದರೆ ರಾಮನಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದ್ದು ಕಾರಣವಲ್ಲ, ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲದ್ದು ಕಾರಣ ಎಂದು ಅವನಿಗೆ ತೋರಲಿಲ್ಲ. ರಾಮನು ಅಸಹಾಯಶೂರನು ಎಂದು ಅವನು ಬಲ್ಲನು; ಅಯೋಧ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಇರಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದರೆ ನಿಲ್ಲುವು ದಕ್ಕೆ ಅವನಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದಿತೆಂದೂ ತನ್ನ ಸಹಾಯ ಅವನಿಗೆ ಬೇಕಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ತಿಳಿಯದೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ತನ್ನ ಸಹಾಯ ರಾಮನಿಗೆ ಬೇಕು ಎಂಬಂತೆ ಅವನು ತರಳನ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಜಂಭಕೊಚ್ಚಿದನು. ಆದರೆ ಅವನು ಆಡಿದ ಮಾತು ಆಗ ಜಂಭದಿಂದ ಬರಲಿಲ್ಲ; ಅಣ್ಣನನ್ನು ಕುರಿತ ಸ್ನೇಹದಿಂದ ಹೊರಟಿತು. ರಾಮನು ಈ ಮಾತನ್ನೆಲ್ಲ ಒಪ್ಪದೆ ಕಾಡಿಗೆ ಹೊರಡುವುದೆಂದೇ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿದಾಗ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಬಾಯಲ್ಲಿ ಹೇಳದೆ ತಾನೂ ಅವನೊಂದಿಗೆ ಹೋಗುವುದೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಮಾಡಿಕೊಂಡನು. ತನ್ನ ನಿಶ್ಚಯದ ಧ್ವನಿ ತೋರುವಂತೆ ರಾಮನೆದುರಿಗೆ ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಒಂದು ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದನು. ಜೊತೆಗೆ ಬರುತ್ತೇನೆಂದು ರಾಮನಿಗೆ ಹೇಳಿದ್ದರೆ ಅವನು ಬೇಡವೆನ್ನಬಹುದಾಗಿತ್ತು; ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಮಾತಿನ ಧ್ವನಿಗೆ ಅವನು ಅಡ್ಡಿಹೇಳಬೇಕಾಗಿರಲಿಲ್ಲ; ಹೇಳಲೂ ಇಲ್ಲ. ಅವನು ಸುಮ್ಮ ನಿದ್ದುದನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಸಮ್ಮತಿಗೆ ಸಮವೆಂದು ಆ ಮೇಲೆ ವಾದಿಸಿದನು. ಮದುವೆಯಾದ ಹೆಂಡತಿ ಜಗಳವಾಡಿ ರಾಮನೊಡನೆ ಕಾಡಿಗೆ ಹೊರಡು ವುದಕ್ಕೆ ಅಪ್ಪಣೆ ಪಡೆದಂತೆ ತಮ್ಮನಾದ ಇವನೂ ಜಗಳವಾಡಿ ಸಮ್ಮತಿ ಪಡೆದು ಜೊತೆಗೆ ಹೊರಟನು. ಅಣ್ಣನೆಂದರೆ ಇಂಥ ಪ್ರೇಮವುಳ್ಳ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಸುಮಿತ್ರೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆ ಅಣ್ಣನ ಜೊತೆಗೆ ವನಕ್ಕೆ ಹೋಗು ವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿದಂತಾಯಿತು. ಅಣ್ಣನೊಡನೆ ಹೋಗುವುದು ತನಗೆ ಹೇಗೆ ಇಷ್ಟವೋ ಹಾಗೆ ಆ ಅಣ್ಣನಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನಕರವೂ ಹೌದೆಂದು ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲ್ಲನು, ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದನು. ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಒಂದುಸಲ ಓದಿದಮೇಲೆ ಸೀತೆಯಾಗಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ನಾಗಲಿ ಜೊತೆಗಿಲ್ಲದೆ ರಾಮನೊಬ್ಬನೇ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದರೆ ಹೇಗಿರು ತ್ತಿದ್ದಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸು ಭಾವಿಸಲೇ ಆರದು. ರಾಮನೇ

ಹಿರಿಯನು ; ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಅವನ ಅನುಯಾಯಿಗಳು , ಆದರೂ ಇವರಿಲ್ಲದೆ ಅವನನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಊಹೆಗೆ ಕಷ್ಟ. ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ರಾಮನು ನಿನಗೂ ಸೀತೆಗೂ ಚೆನ್ನವೆಂದು ತೋರಿದ ಸ್ಥಳ ವನ್ನು ಆರಿಸು ಎಂದು ತಮ್ಮನಿಗೆ ಹೇಳಿದನು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು "ಈ ರೀತಿಯ ಮಾತನ್ನು ನನಗೆ ಹೇಳಬೇಡ. ಎಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿದೆಯೋ ನೋಡು, ಇಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟು ಎಂದು ಹೇಳು, ನಾನು ಕಟ್ಟುತ್ತೇನೆ" ಎಂದನು. ಅಣ್ಣನ ಪರವಾಗಿ ತಾನು ನಿರ್ಧರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಈ ತಮ್ಮನು ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಅವನು ಹೇಳಬೇಕು, ತಾನು ಮಾಡಬೇಕು: ಇದು ಇವನ ಮನೋಧರ್ಮ. ಆಳುವುದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಗುಣ ಇದ್ದರೂ ಹಿರಿದೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ತಗ್ಗಿ ನಡೆಯು ವುದೆನ್ನುವುದು ಇವನಿಗೆ ಬಹಳ ಪಾಠವಾಗಿಹೋಗಿತ್ತು. ಯೋಗ್ಯತೆ ಇಲ್ಲದವರು ಆಳಲಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಯೋಗ್ಯತೆ ಇದ್ದೂ ಇವನು ಸೇವೆಗೆ ನಿಂತನು. ಊಟ ಉಪಚಾರಕ್ಕೆ, ನಿಲ್ಲುವುದು ಕೂರುವುದಕ್ಕೆ, ಇವನು ಕಟ್ಟಿದ ಲತಾಗೃಹಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ರಾಮನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡನು. ತಮ್ಮನ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ತಂದೆ ಹೋದನೆನ್ನುವುದು ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸೋಕಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಅವನನ್ನು ಹೊಗಳಿದನು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ರಾಮನೂ ಸೀತೆಯೂ ದೊಡ್ಡವರು ತಾನು ಒಂದು ಮಗು ಎಂಬಂತೆ ಅವರ ಜೊತೆ ಯಲ್ಲಿ ನಡೆದುಕೊಂಡನು. ಅಣ್ಣನಿಗೂ ಅತ್ತಿಗೆಗೂ ದಿನವೂ ಪ್ರಣಾಮ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಅತ್ತಿಗೆಯ ಪಾದವನ್ನು ನೋಡಿ ನೋಡಿ ಅದರ ಒಡವೆ ಏನೆನ್ನುವುದು ತಿಳಿದಿತ್ತು. ಅತ್ತಿಗೆಯ ಉಳಿದ ಒಡವುತೊಡವುಗಳನ್ನು ಅವನು ಸರಿಯಾಗಿ ನೋಡಿದ ವನಲ್ಲ. ರಾವಣನು ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ವೇಳೆ ಸೀತಾದೇವಿ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗಿರಿಶೃಂಗದಲ್ಲಿ ಐದು ಜನ ವಾನರಪುಂಗವರನ್ನು ಕಂಡು ತನ್ನ ಕುಂಡಲಕೇಯೂರ ನೂಪುರಗಳನ್ನು ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಇತ್ತ ಬಂದರೆ ಗುರುತಿಗೆ ಇವರು ತೋರಿಸಲಿ ಎಂದು ಅವರ ಕಡೆಗೆ ಎಸೆದಳು. ಸೀತೆಯನ್ನರಸುತ್ತ ಈ ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರು ಬಂದಾಗ ಸುಗ್ರೀವ ಪ್ರಮುಖರಾದ ಆ ವಾನರರು ಆ ಒಡವೆಗಳನ್ನು ಅವರಿಗೆ ತೋರಿಸಿದರು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ನೂಪುರವನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದನು : ಕುಂಡಲ ಕೇಯೂರಗಳನ್ನು

ಗುರುತು ಹಿಡಿಯಲು ಅವನಿಗೆ ಆಗಲಿಲ್ಲ. ಅತ್ತಿಗೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ನಿಷ್ಕಲ್ಮಷವಾದ ಭಾವವಿದ್ದವರಿಂದಲೇ ಅವಳು ಕೆಟ್ಟ ಮಾತನಾಡಿದಾಗ ಇವನಿಗೆ ಅಷ್ಟು ಕೋಪ ಬಂದದು. ಕೋಪ ಬಂದಾಗ ತಂದೆಯನ್ನು ಬಾಯಿಗೆ ಬಂದಂತೆ ಬಯ್ದಿದ್ದ ಹಾಗೆ ಇವನು ಅತ್ತಿಗೆಯನ್ನೂ ಸಿಕ್ಕಿದಂತೆ ಬಯ್ದನು; ಬಯ್ಯುತ್ತ ಅಣ್ಣನನ್ನು ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಟನು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಇಷ್ಟು ಕೋಪಿಷ್ಠನಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಹೋಗಿ ಅಣ್ಣನ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ನಡೆಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮರೆಯಿಂದ ಕಾವಲಿರ ಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಕೋಪದ ಭರದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ವಿವೇಚನೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಅವನು ಹೊರಡಬೇಕಾದರೆ ಸೀತೆಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೆ ವನದೇವತೆಗಳನ್ನು ಕಾವಲಿಟ್ಟನು; ಅತ್ತಿಗೆಗೆ ಕೊಂಚ ಪ್ರಣಾಮಮಾಡಿ ಹೊರಟನು. ಈ ಕೊಂಚ ಪ್ರಣಾಮಮಾಡಿ ಎನ್ನುವುದು ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಸೀತೆ ಎಂಥ ಅವಿವೇಕದ ಮಾತನ್ನಾಡಿ ತಾನು ಅತ್ತಿಗೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಮರೆತರೂ ಈ ಮೈದುನನು ತನ್ನ ಮೈದುನತನವನ್ನು ಮರೆಯಲಾಗಲಿಲ್ಲ. ದಿನವೂ ಕಾಡಿಗೆ ಹೊರಡಬೇಕಾದರೆ ಅತ್ತಿಗೆಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿ ಹೊರಡು ತ್ತಿದ್ದನು. ಇಂದು ಹೊರಡುವಾಗಲೂ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡದೆ ವಿಧಿಯಿಲ್ಲ: ಎಂದಿನಂತೆ ಮಾಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಅತ್ತಿಗೆಯಿಂದ ಕೆಟ್ಟ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ರಾಮನ ಸಹಾಯಕ್ಕೆ ಹೋದ ಇವನು ರಾಮನಿಂದಲೂ ಆಕ್ಷೇಪಣೆಗೆ ಗುರಿಯಾದನು. ಇದು ಎಲ್ಲ ಸೇವಕರ ಗತಿ. ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಮರಳಿ ಬಂದಾಗ ರಾಮನ ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಿತಿ ಏನಾಯಿತೆಂದು ಕವಿ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿಲ್ಲ; ಆದರೆ ಅದನ್ನು ನಾವು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಕೆಟ್ಟ ಮಾತನ್ನಾಡಿದ ಅತ್ತಿಗೆಯದು ತಪ್ಪಲ್ಲ, ಕೆಟ್ಟ ಮಾತನ್ನು ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳದೆ ಅತ್ತಿಗೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋದ ತನ್ನ ತಪ್ಪು ಬಹು ದೊಡ್ಡ ತಪ್ಪು ಎಂದು ಅವನಿಗೆ ಕಂಡಿರಬೇಕು. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ತನ್ನೊಡನೆ ಕಾಡಿಗೆ ಬಂದನೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯ ಸ್ವಭಾವದ ರಾಮಚಂದ್ರನು ತಮ್ಮನನ್ನು ಬಹಳ ದೂರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅವನಿಗೂ ಆ ಹೆಂಡತಿಯ ಹಟದಂತೆ ಈ ತಮ್ಮನ ಹುಡುಗತನವೂ ಬಹು

ಕಷ್ಟಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಯಿತೆಂದು ತೋರಿರಬೇಕು. ಸುಗ್ರೀವನ ಸಖ್ಯವಾದ ಮೇಲೆ ಸೀತೆಯನ್ನು ಹುಡುಕುವ ಸನ್ನಾಹ ಸ್ವಲ್ಪ ತಡವಾದಾಗ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ರಾಮನ ಪರವಾಗಿ ಸುಗ್ರೀವನಿಗೆ ಸಂದೇಶವನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಂಡುಹೋದನು. ಆಗಲೂ ಇವನದು ಕೋಪವೆ. ಇವನ ರೀತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಕಿಷ್ಕಿಂಧೆಯ ವಾನರರು ಭೀತರಾಗಿ ದೂರ ದೂರ ಸರಿದರು. ಸುಗ್ರೀವನ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಹೊಕ್ಕಾಗ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸಿ ಬೆಳೆದಿದ್ದ ಇವನ ಕೋಪ ಅಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಆಭರಣಗಳ ಸದ್ದನ್ನು ಕೇಳಿ ಕಡಿಮೆಯಾಯಿತು. ಹೆಂಗಸರ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ವೀರನಿಗೆ ಕೋಪ ತರವಲ್ಲ. ಇವನು ಬಂದನೆಂದು ತಿಳಿದು ಇವನಿಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳೆಂದು ಸುಗ್ರೀವನು ತಾರೆಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದನು. ತಾರೆ ಬಂದು ತನಗೆ ಸಹಜವಾದ ವಿಲಾಸದಿಂದ ಭಾವ ಯುಕ್ತವಾದ ಎರಡು ಮಾತನ್ನಾಡಿ ಸುಗ್ರೀವನ ಪರವಾಗಿ ಕ್ಷಮೆಯನ್ನು ಬೇಡಲು ಇವನ ಕೋಪ ತೀರ ತಣ್ಣಗಾಯಿತು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ನಾಯಕರೊಂದಿಗೆ ತಾನೊಬ್ಬ ಸಾಮಾನ್ಯ ನಾಯಕನಂತೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ ಭಾಗವನ್ನು ವಹಿಸಿದನು. ಅವನು ಇಂದ್ರಜಿತ್ತನ್ನು ಕೊಂದು ಬಂದಾಗ ರಾಮನು ಅವನನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಶ್ಲಾಘಿಸಲು ಈ ತಮ್ಮನು ನಾಚಿಕೊಂಡು ನಿಂತನು. ಆ ಅಣ್ಣನು ತಮ್ಮನನ್ನು ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ಕುಳ್ಳಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಅವನ ಮೈಯ ಗಾಯದಿಂದ ತಾನು ನೊಂದನು. ಅಷ್ಟಘಂಟಾ ಶಕ್ತಿ ಯಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಮೂರ್ಛೆಬಿದ್ದಾಗಲಂತೂ ರಾಮನಿಗೆ ತನ್ನ ಬಾಳೇ ಕೆಟ್ಟುಹೋದಂತೆ ಕಂಡಿತು. ಸೀತೆ ಮರಳಿ ದೊರೆಯದಿದ್ದರೂ ಸಮ್ಮತವೆ, ತಮ್ಮನು ಹೋಗುವುದು ಸಮ್ಮತವಲ್ಲ, ಎಂಬಂತೆ ಅವನು ಆಗ ಹಲುಬಿ ದನು. ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಬಂದಮೇಲೆ ತನಗೆ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವಾದಾಗ ರಾಮನು ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಯುವರಾಜನಾಗೆಂದನು. ಇದನ್ನು ರಾಮನು ವ್ಯಂಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಡಿದನೆಂಬಂತೆ ಕೆಲವರು ಅರ್ಥ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಿಜವಾಗಿ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಸೂಚನೆಯೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಜನ್ಮವೆತ್ತಿದ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಭರತನಿಗೆ ಮುಂದು ಎಂದು ಒಂದೆರಡು ಕಡೆ ಸೂಚನೆ ಇದೆ. ರಾಮನಾದಮೇಲೆ ಅವನೇ ಹಿರಿಯನು. ಆದದರಿಂದ ರಾಮನು ಅವನಿಗೆ ಯುವರಾಜ ಪದವಿಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದು ನ್ಯಾಯವೇ. ಆದರೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು

ಅದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ; ಭರತನು ಯುವರಾಜನಾಗಲೆಂದು ಕೇಳಿಕೊಂಡನು. ಸೀತಾರಾಮರು ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಬಂದಮೇಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಯೌವರಾಜ್ಯ ಮುಂತಾದ ಪದವಿಗಳಿಂದ ಆಗಬೇಕಾದದು ಏನೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅವನು ಎಂದಿನಂತೆ ರಾಮನ ತಮ್ಮನಾಗಿರುವ ಪದವಿಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ತೃಪ್ತನಾಗಿದ್ದನು. ರಾಮನಿಗಾಗಿ ಬಹು ಜನ ದುಡಿದರು: ಅವರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಸ್ಥಾನ ಈ ತಮ್ಮನದು. ಶೌರ್ಯದಲ್ಲಿ, ಚಾರಿತ್ರಶುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ, ನೀತಿಯಲ್ಲಿ, ಆರ್ಜವದಲ್ಲಿ, ಋತದಲ್ಲಿ, ಪ್ರೇಮದಲ್ಲಿ, ಸರಳತೆಯಲ್ಲಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಸಮನೆಂಬ ವ್ಯಕ್ತಿ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಬಹುದು, ಮಿಗಿಲೆಂಬ ವ್ಯಕ್ತಿ ಇರಲಾರನು.

ಭರತ

ಭರತನು ರಾಮನ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಭಾಗವನ್ನು ಆಕ್ರಮಿಸಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅವನ ಭ್ರಾತೃಪ್ರೇಮವಾದರೂ ಸುಂದರವಾದದು, ಸ್ತುತ್ಯವಾದದು. ಹುಡುಗನಂತೆ ನಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಅವನಿಗೆ ಅಧಿಕಾರವಿರಲಿಲ್ಲ; ಅವನು ಹಿರಿಯರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು. ಆದರೆ ತಾಯನ್ನು ನಿಂದಿಸುವುದರಲ್ಲಿ, ತನ್ನನ್ನು ಶಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲಿ, ಅಣ್ಣನು ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಬರಬೇಕೆಂದು ಹಟಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ, ಇವನು ತಾನು ಕಿರಿಯನೆನ್ನುವುದನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಾವನ ಮನೆಯಿಂದ ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಬಂದು ತಾಯಿಯಿಂದ ಅವನು ದಶರಥನ ಮರಣದ ಮತ್ತು ರಾಮನ ಅರಣ್ಯಗಮನದ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ತಿಳಿದ ಸಂದರ್ಭದ ಕಥನ ಕೌಶಲವನ್ನು ಈ ಮೊದಲೇ ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಭರತನ ಸ್ವಭಾವ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವನಿಗೆ ದೊರೆತನ ಬೇಕಿರಲಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಅನಾಹುತವಾಯಿತೆಂದು ಅವನು ಹುಚ್ಚನಂತಾದನು. ಕೈಕಯಿ ಮಾಡಿದ್ದು ತಪ್ಪೆಂದು ಅವಳಿಗೆ ಹೇಳುವಲ್ಲಿ, ತಾಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಗನು ಹೇಳಬಹುದಾದ ಮಾತಿನ ಎಲ್ಲೆಯನ್ನು ಮೀರಿ ನುಡಿದನು. ತನಗೆ ದುರಭಿಪ್ರಾಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ "ರಾಮನು ಹೋದದು ನನ್ನ ಅನುಮತಿಯಿಂದ ಆದರೆ ನನಗೆ ಈ ಪಾಪ

ಬರಲಿ, ಆ ಪಾತಕ ಒದಗಲಿ, ಇನ್ನೊಂದು ದುರ್ಗತಿ ಸಂಭವಿಸಲಿ'' ಎಂದು ಶಾಪಗಳ ಸುರಿಮಳೆಯನ್ನು ಸುರಿದನು. ಇದೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮುಖ್ಯಕಾರಣ ಅವನಿಗೆ ರಾಮನಲ್ಲಿದ್ದ ಪ್ರೇಮ. ದಶರಥನು ಭರತನಿಲ್ಲದ ವೇಳೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ರಾಮನ ಯೌವರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕದ ಏರ್ಪಾಡನ್ನು ಮಾಡಿದನೆಂದು ಈ ಮೊದಲು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಅಣ್ಣನು ದೊರೆಯಾಗತಕ್ಕದು ನ್ಯಾಯ ಎಂದು ಭರತನಿಗೆ ತಿಳಿದಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇವನು ಇದನ್ನು ತಿಳಿದಿರುವನೆಂದು ದಶರಥನು ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಈ ಮಗನಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯಿದ್ದು ಅವನಿರುವ ವೇಳೆ ದಶರಥನು ರಾಮನ ಅಭಿಷೇಚನದ ಏರ್ಪಾಡನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರೆ ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆ ವನವಾಸದವರೆಗೆ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ತಾಯಿ ಇಂಥ ಅವಿವೇಕದ ವರವನ್ನು ಕೇಳುವಳೆಂದು ತಿಳಿದೊಡನೆ ಭರತನು ಕೂಗಾಡಿ ನನಗೆ ರಾಜ್ಯ ಬೇಡವೆಂದು ಆ ಮಾತನ್ನು ಮುಗಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಅವನನ್ನು ನಂಬದೆ ದಶರಥನು ಯಾವ ಅನರ್ಥವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ನೋಡಿದನೋ ಅದೇ ಅನರ್ಥದ ದಾರಿಯನ್ನು ಸುಕರವಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ರಾಮನನ್ನು ಕರೆತರಲು ಹೊರಟು ಗುಹನ ಊರಿನಲ್ಲಿ ಅಣ್ಣನು ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದ್ದುದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಅರಿತಾಗ ಭರತನ ದುಃಖ ಮಿತಿಮೀರಿಹೋಯಿತು. ಈ ದುಃಖದ ಜೊತೆಗೆ ಇವನಿಗೆ ಎಲ್ಲರೂ ತನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಂಕೆಪಡುತ್ತಿರುವರೆಂಬ ನೋವು ಬೇರೆ. ಗುಹನು ಇವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹಪಟ್ಟನು; ಭರದ್ವಾಜನೂ ಸಂದೇಹಪಟ್ಟನು. ಅಣ್ಣನನ್ನು ಇವನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಹೋಗುವುದೇಕೆ? ಅವನಿಗೆ ಸೇರಬೇಕಾಗಿದ್ದ ರಾಜ್ಯ ತನಗೆ ಬಂದರೂ ಇವನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆ? ಇದು ಅವರ ಮನಸ್ಸಿನ ಎಣಿಕೆ. ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕಲ್ಮಷವಿಲ್ಲದಿರುವಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಜೀವಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಶಂಕೆಪಡುವವರ ಒಂದೊಂದು ಮಾತೂ ಮುಳ್ಳಿನ ಕೊನೆಯಂತೆ ಕ್ರೂರವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಕೆಟ್ಟ ಯೋಚನೆಯಿಲ್ಲದೆ ಅಣ್ಣನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಕುಟಿಲವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡ ಭರತನು ತಾನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದು ರಾಮನಿಗೆ ಕೇಡಕನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅಲ್ಲ ಎಂದು ಹೆರವರಿಗೆ ವಿವರಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಗುಹನೂ ಭರದ್ವಾಜನೂ ರಾಮನಿಗೆ ಬೇಕಾದವರೆನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

ತಾನೂ ಬೇಕಾದವನೆನ್ನುವುದನ್ನು ಭರತನು ತೋರಿಸಿಕೊಡಬೇಕಾಯಿತು. "ತಾಯ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಟ್ಟದಾಯಿತು. ಇನ್ನು ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ನಿನಗೆ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳು" ಎಂದು ಭರತನು ರಾಮನನ್ನು ಬಗೆ ಬಗೆಯಾಗಿ ಬೇಡಿಕೊಂಡನು. ಅವನು ಒಪ್ಪದೆ ಇರಲು ಅವನ ಪಾದುಕೆಯನ್ನು ರಾಜನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇರಿಸಲು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದನು. ರಾಮನು ಒಪ್ಪಿದ್ದರೆ ಭರತನು ಅವನೊಂದಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಂತೆ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದ್ದುಬಿಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಆದರೆ ರಾಮನು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಭರತನು ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುವುದೂ ಪಿತೃವಾಕ್ಯದ ಭಾಗ. ಅದನ್ನು ಈ ಮಕ್ಕಳು ನಡೆಯಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಈ ಕರ್ತವ್ಯ ಇಷ್ಟವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಣ್ಣನನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭರತನು ಅದನ್ನು ವಹಿಸಿದನು. ಸುಮಿತ್ರಾದೇವಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಅಡವಿಯನ್ನೇ ಅಯೋಧ್ಯೆಯೆಂದು ತಿಳಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಮಾತನ್ನು ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ಅಡವಿಯೆಂದು ತಿಳಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಿಂದಲೂ ಹೇಳಿದಳೆಂದು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದುಂಟು. ಸುಮಿತ್ರಾದೇವಿ ಆ ಅರ್ಥದಿಂದ ಹೇಳಿದರೂ ಹೇಳದಿದ್ದರೂ, ಅಯೋಧ್ಯೆ ರಾಮನಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಬಹು ಜನರಿಗೆ ಅಡವಿಗಿಂತ ಕೇಡಾಯಿತು. ಅವರಲ್ಲಿ ಭರತನು ಮೊದಲಿ. ಅಣ್ಣನು ಬರುವವರೆಗೆ ಅವನು ಊರ ಹೊರಗಡೆ ನಿಂತನು; ಅಲ್ಲಿ ತಪಸ್ಸುಮಾಡುತ್ತ ಅವನು ಬಂದಾನೇ ಎಂದು ಕಾದನು; ಅವನು ಬಂದ ದಿನ ತನಗೆ ಹೊರೆಯಾಗಿದ್ದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಅವನ ಕೈಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಸುಖಿಯಾದನು. ರಾಜನ ಸೇವೆಮಾಡುವವರು ಕೆಲವರು ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವರು, ಕೆಲವರು ಸುಮ್ಮನೆ ನಿಲ್ಲುವರು; ಈ ಸುಮ್ಮನೆ ನಿಂತವರೂ ಉದ್ಯಮಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯುಕ್ತರಾದವರಂತೆಯೇ, ಮಾಡುವುದು ರಾಜನ ಸೇವೆಯನ್ನೇ; ಎಂದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಕವಿಯೊಬ್ಬನು ತಾನು ಕುರುಡನಾಗಿ ಪ್ರಪಂಚದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಲಾಗದುದಕ್ಕೆ ವ್ಯಥೆಪಡುತ್ತ ಹೇಳಿದಾನೆ. ಕಾಡಿಗೆ ಹೋದ ಅಣ್ಣನು ಸೀತೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಇವರೊಡನೆ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಹೋಗಿದಾನೋ, ಯಾವ ಯಾವ ಕಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿದಾನೋ ಎಂದು ಹಗಲು ಇರುಳು ಹನ್ನೆರಡು ವರುಷದ ಕಾಲ ಚಿಂತಿಸುತ್ತ ಇದ್ದ ಭರತನಿಗೆ ಈ

ಮಾತು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಭರತನ ಪ್ರೇಮವಾಗಲಿ ಭರತನ ಸೇವೆಯಾಗಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಪ್ರೇಮ ಸೇವೆಗಳಿಗೆ ಕಡಿಮೆಯವಲ್ಲ.

ಹನುಮಂತ

ಈ ಕಥೆಯ ಇತರ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿತರಾಗಿರುವವರು ಪ್ರಾಯಶಃ ಇನ್ನಿಬ್ಬರೇ: ಹನುಮಂತ, ರಾವಣ. ಹನುಮಂತನು ರಾಮನಿಗೆ ಸೀತೆ ಅಥವಾ ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಹಾಗೆ ಹುಟ್ಟಿನಿಂದ ಅಥವಾ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಹತ್ತಿರದವನಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅವನು ಮಾಡಿದ ಸೇವೆಯ ಮಹತ್ವದಿಂದ ಅವರ ಹೆಸರಿನಂತೆಯೇ ಅವನ ಹೆಸರೂ ರಾಮನ ಹೆಸರಿನೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಹೋಗಿದೆ. ಹನುಮಂತನು ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ನಮಗೆ ಗೋಚರನಾಗುವುದು ಅವನು ಸುಗ್ರೀವನ ಪರವಾಗಿ ರಾಮನ ಬಳಿಗೆ ದೂತನಾಗಿ ಬಂದಾಗ. ಅವನ ಮಾತಿನ ರೀತಿಯಿಂದ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಚಮತ್ಕೃತರಾದರು. ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರ ಭಾಷೆ ಉತ್ತರದೇಶದ್ದು. ಹನುಮಂತನು ದಕ್ಷಿಣ ದೇಶದವನು. ಅವನು ತಮ್ಮ ಮಾತನ್ನು ಅಷ್ಟು ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿ ಆಡಿದ್ದನ್ನು ಕೇಳಿ ಇವರಿಗೆ ಅವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಗೌರವ ಹುಟ್ಟಿತು. ನೋಡಿದ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಶುದ್ಧಚರಿತನೆಂದು ಅವನು ಅವರ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದನು. ಸುಗ್ರೀವನಿಗೆ ರಾಮನ ಸ್ನೇಹ ಅಷ್ಟು ಸುಲಭವಾಗಿ ದೊರೆತದಕ್ಕೆ ಹನುಮಂತನು ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣ. ಅವನು ಆ ಮೊದಲೇ ಅನೇಕ ಸಾಹಸ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ವಾನರಕುಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದನು. ಅಂಜನಾದ್ರಿ ಅವನ ತೌರುಮಲೆ. ಗಾಳಿಯ ಮಗನೆಂದು ಅವನಿಗೊಂದು ಪ್ರಶಸ್ತಿ. ವಾನರ ರಾಜನಾದ ವಾಲಿ ರಾಕ್ಷಸನಾದ ದುಂದುಭಿಯೊಡನೆ ಕಾದುತ್ತ ಒಂದು ಗವಿಯೊಳಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬಹು ಕಾಲ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರಲು, ಅವನ ತಮ್ಮ ಸುಗ್ರೀವನು ವಾನರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಆಳಲು ಮೊದಲುಮಾಡಿದನು. ವಾಲಿ ತೀರಿಹೋಗಿರಬೇಕೆಂದೇ ಅವನು ಭಾವಿಸಿದನಂತೆ. ಇದು ಹೌದೋ ಅಲ್ಲವೊ ನಾವು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಸುಗ್ರೀವನು ಭಾವಿಸಿದಂತೆ ವಾಲಿ ತೀರಿಹೋಗಿರಲಿಲ್ಲ. ದುಂದುಭಿಯನ್ನು ಕೊಂದು ಅವನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಂದನು. ಸುಗ್ರೀವನು ದೊರೆತನವನ್ನು ವಹಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದುದನ್ನು ಕಂಡು ತನ್ನ

ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆ ತಮ್ಮನು ದ್ರೋಹಮಾಡಿದನೆಂದು ಅವನು ಆಕ್ರೋಶಗೊಂಡನು. ಆಗ ಹನುಮಂತನು ಸುಗ್ರೀವನ ಪಕ್ಷವನ್ನು ವಹಿಸಿದನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವನು ಸುಗ್ರೀವನು ರಾಜ್ಯಭ್ರಷ್ಟನಾದಾಗ ಅವನನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋದನು. ರಾಮನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಸುಗ್ರೀವನು ಮತ್ತೆ ವಾನರ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಾಗ ಹನುಮಂತನು ಎಂದಿನಂತೆ ಅವನ ಮುಖ್ಯ ಸಚಿವನಾದನು. ಹನುಮಂತನ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಗುಣದ ಜೊತೆಗೆ ಅವನಲ್ಲಿ ಬಹು ದೊಡ್ಡ ಒಂದು ಯೋಗ್ಯತೆಯಿತ್ತು. ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ. ತಮ್ಮನ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಅಣ್ಣನೂ ಅಣ್ಣನ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ತಮ್ಮನೂ ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ವಾನರ ಜನಾಂಗದಲ್ಲಿ ಈ ಗುಣ ಎಷ್ಟು ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಕಂಡಿರಬೇಕೆಂದು ನಾವು ಊಹಿಸಬಹುದು. ಸೀತೆಯನ್ನರಸುವುದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕಿಗೂ ವಾನರ ದೂತರು ಹೊರಟಾಗ ಹನುಮಂತನು ವಾಲಿಯ ಮಗನಾದ ಅಂಗದ, ಋಕ್ಷಪತಿಯಾದ ಜಾಂಬವಂತ, ಇವರ ಹಿಂದೆ ಹೊರಟ ಗುಂಪಿನೊಡನೆ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿಗೆ ಸಾರಿದನು. ಇಷ್ಟು ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬರಬೇಕು, ಬಾರದಿದ್ದರೆ ತಲೆ ತೆಗೆಯುವೆನು, ಎಂದು ಸುಗ್ರೀವನು ದೂತರಿಗೆಲ್ಲ ಆಜ್ಞೆಮಾಡಿದ್ದನು. ಅವಧಿ ಮುಗಿಯಿತು. ಅಂಗದನ ತಂಡ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗಲಿಲ್ಲ. ತಡವಾಗಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋದರೆ ಸುಗ್ರೀವನು ಶಿಕ್ಷಿಸುವನೆಂದು ಅಂಗದನು ತಾನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದನು. ಅವನ ಅನುಯಾಯಿಗಳು ಹಲವರು ಇದೇ ಸರಿಯೆಂದರು. ಹೀಗಾದರೆ ವಾನರ ರಾಜ್ಯ ಎರಡು ಭಾಗವಾಗಿ ಉತ್ತರದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸುಗ್ರೀವ, ದಕ್ಷಿಣದ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಅಂಗದ, ರಾಜರಾಗುವರೆಂದು ಹನುಮಂತನಿಗೆ ಕಂಡಿತು. ತನ್ನ ಅರಸನಾದ ಸುಗ್ರೀವನಿಗೆ ಇದರಿಂದ ಹಾನಿಯೆಂದು ಹನುಮಂತನು ಅಂಜಿದನು. ಅಂಗದನಿಗೂ ಇದು ಶ್ರೇಯಸ್ಕರವಲ್ಲ. ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರ ಜಗಳದಿಂದ ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಕಾಲ ಕ್ಷೋಭೆಗೊಂಡು ಆಗತಾನೆ ಒಬ್ಬ ರಾಜನ ನೆರಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದ ವಾನರ ಕುಲಕ್ಕಾದರೂ ಇದು ಕೇಡೆಂದು ಅವನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತೋರಿತು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಬಾರದೆಂದು ಅವನು ಅಂಗದನಿಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಿ, ಇಂಥ ಸಂಧಾನದಿಂದ ಉದಿಸಬಹುದಾಗಿದ್ದ ಅನರ್ಥ

ಪರಂಪರೆಯನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿದನು. ರಾವಣನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಲಂಕೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋದನೆಂದು ಸಂಪಾತಿಯ ಮಾತಿನಿಂದ ಇವರಿಗೆ ತಿಳಿದ ಮೇಲೆ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಿ ಲಂಕೆಗೆ ಹೋಗುವವರು ಯಾರೆಂದು ಇವರು ಯೋಚಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಕೊನೆಗೆ ಈ ಶಕ್ತಿ ಹನುಮಂತನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಹೊರತು ಇನ್ನು ಯಾರಿಗೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಎಲ್ಲರೂ ನಿರ್ಧರಿಸಿದರು. ನಾನಿಷ್ಟು ಯೋಜನವನ್ನು ದಾಟಬಲ್ಲೆನು, ತಾನಿಷ್ಟು ಯೋಜನವನ್ನು ದಾಟಬಲ್ಲೆನು. ಎಂದು ವಾನರ ವೀರರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪ್ರತಾಪದ ಅಳವನ್ನು ಹೇಳಿದಾಗ ಹನುಮಂತನು ಉಸುರೆತ್ತದೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಕುಳಿತಿದ್ದನು. ವೃದ್ಧನಾದ ಜಾಂಬವಂತನು "ಹನುಮಾನ್, ನೀನು ಸುಮ್ಮನಿದ್ದರೆ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ" ಎಂದಮೇಲೆ, ಈ ವೀರನು ತಾನು ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವುದಾಗಿ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡನು. ನೂರು ಯೋಜನ ಸಾಗರವನ್ನು ವಾನರನೊಬ್ಬನು ಹಾರಿದನೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ವಿಚಾರಮಾಡಬೇಕಾದದಿಲ್ಲ. ನಾವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದದು ಒಂದು ವಿಷಯ. ಸಾಗರದ ಇತ್ತಡಿಯಿಂದ ಲಂಕೆಗೆ ಹೋಗುವುದೆನ್ನುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯ ಚೇತನರಿಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಕಾರ್ಯ. ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಹನುಮಂತನು ಮಾಡಿದನು. ಲಂಕೆಯನ್ನು ಹೊಕ್ಕು ರಾವಣನ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಅಲ್ಲಿ ಸೀತೆಯಿರುವಳೋ ಎಂದು ಅವನು ರಾತ್ರಿ ಹುಡುಕಿದನು. ರಾವಣನ ಸ್ತ್ರೀಯರು ನಿದ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಸಿಕ್ಕಿದಹಾಗೆ ಮಲಗಿದ್ದ ಶಯ್ಯಾಗೃಹದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರನ್ನೂ ನೋಡುತ್ತ ಇದು ಸೀತೆಯಲ್ಲ, ಇದು ಸೀತೆಯಲ್ಲ, ಎಂದುಕೊಂಡು ಮುಂದುವರಿದನು. ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಈ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ನೋಡುವುದು ಸರಿಯೇ ಎಂದು ಅವನಿಗೆ ಸಂದೇಹ ಹುಟ್ಟಿತು. "ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಹುಡುಕುವುದು ಸ್ತ್ರೀಯರ ಮಧ್ಯೆ ತಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ತಪ್ಪೇನು? ಮುಖ್ಯ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ತಪ್ಪು ಭಾವನೆಯೂ ಹುಟ್ಟಲಿಲ್ಲ" ಎಂದು ಅವನು ತನಗೆ ತಾನೇ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಿಕೊಂಡನು. ಶಂಕೆ ಉತ್ತರ ಎರಡೂ ಅವನ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಅವನು ತನ್ನ ನಡತೆಯನ್ನು ತಾನು ಸದಾ ಪರೀಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಕಲಂಕವಿಲ್ಲದಿದ್ದಾಗ ಆ ನಡತೆಯನ್ನು

ದೂರದೆ ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಅರಿವು ನ್ಯಾಯಾಧೀಶನಂತೆ; ಅವನ ನಡತೆ ನ್ಯಾಯಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೂರನ್ನು ಹೊತ್ತು ಬಂದ ಮನುಷ್ಯನಂತೆ. ನಡತೆ ಮಾಡಿದ ತಪ್ಪೇನೆಂದು ಅಥವಾ ಅದನ್ನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಮನಸ್ಸು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಈ ನ್ಯಾಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸುಳ್ಳು ಆರೋಪಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಇರುವ ತಪ್ಪನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಡುವುದಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಪಾರಾಗುವುದು ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಚೇತನಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ. ಬಹು ಕಷ್ಟದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತ ನಿಗೆ ಇದು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಮಂಡೋದರಿಯನ್ನು ಮೊದಲು ನೋಡಿದ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತನು ಅವಳನ್ನು ಸೀತೆಯೆಂದೇ ನೆನೆದನು. ಒಂದು ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಸೀತಾದೇವಿ ರಾವಣನ ಶಯ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಇರುವಳೆ ಎಂದು ತನ್ನನ್ನು ತಾನೇ ತಿದ್ದಿಕೊಂಡನು. ಸೀತೆಯನ್ನು ಕಂಡವೇಳೆ ಅವಳ ಅವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಅವಳು ರಾಮನ ಪತ್ನಿಯೆಂದು ಊಹಿಸಿ ಅವಳಿಗೆ ನಂಬಿಕೆ ಹುಟ್ಟು ವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವಳಿಗೆ ಕೇಳುವಂತೆ ರಾಮನ ಗುಣಕಥನಮಾಡಿದ್ದು ಹನುಮಂತನ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಬುದ್ಧಿಯ ವ್ಯಾಪಾರ. ಆಮೇಲಣ ಮಾತಿ ನಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತನು ಸೀತಾದೇವಿಗೆ ಮನವೊಪ್ಪುವಂತೆ ಎಲ್ಲ ವಿಷಯ ವನ್ನೂ ಉಚಿತ ರೀತಿಯಿಂದ ಅರಿಕೆಮಾಡಿದನು. ಅವಳು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ, ರಾಮನು ಬಂದು ನನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡುಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಏನು ಅವಶ್ಯಕವೋ ಅದನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಬೇಡಲು ಅವನು ದೇವಿಗೆ ಆ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಶಂಕೆಯೇ ಬೇಡವೆಂದು ಯುಕ್ತವಾದ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಧೈರ್ಯ ಹೇಳಿದನು. ಸುಗ್ರೀವನ ಸೇನೆ ಎಷ್ಟು ಶಕ್ತವಾದದು ಎಂದು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ಹನುಮಂತನು ಆ ರಾಜನೆದುರಿಗೆ ತನಗೆ ಕಡಮೆಯಾವವರೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತನ್ನ ಜೊತೆಯವರನ್ನು ಹೊಗಳಿದನು. ಇದು ದಿಟವೆಂದು ಅವನು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ನಂಬಿದನೋ ಇಲ್ಲವೋ! ನಂಬಿದನೆಂದೇ ಕಾಣು ತ್ತದೆ: ಉದಾತ್ತಜೀವನಕ್ಕೆ ನಿರಭಿಮಾನ ಸುಲಭ. ನಂಬಲಿ, ನಂಬದಿರಲಿ ಇಂಥ ಮಾತನ್ನು ನಂಬಿಕೆಯ ಮಾತಂತೆ ಸುಮ್ಮನೆ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಹೇಳ ಬೇಕಾದರೂ ಮನುಷ್ಯನಾಗಲಿ ವಾನರನಾಗಲಿ ಬಹು ಹಿರಿಯನಾಗಿ ಬೇಕು. ತನ್ನ ಗುಣ ಇಷ್ಟು ಕಡಮೆಯೆಂದು ಇತರರ ಗುಣ ಇಷ್ಟು

ಹಿಡಿಯುವದೆಂದು ನುಡಿಯುವುದಕ್ಕಾದರೂ ಅಂತಃಕರಣ ಶುದ್ಧವಾಗಿರಬೇಕು; ಆತ್ಮದಿಂದ ಮಮತೆ ಉದುರುವುದರಲ್ಲಿರಬೇಕು. ಹನುಮಂತನ ಮನಸ್ಸು ಚಪಳ ಎಳಸಾದದೂ ಹೌದು. ಸೀತೆಯನ್ನು ಬೆನ್ನಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಮನ ಬಳಿಗೆ ಏಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಬಾರದು ಎಂಬೇ ಅವನಿಗೆ ತೋರಿತು. ಇದನ್ನು ಮಾಡೋಣವೆಂಬ ಉತ್ಸಾಹವಾಗಲಿ ಇದರಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಿಲ್ಲವೆಂಬ ಒಂದು ಸರಳತೆಯಾಗಲಿ ಬಹು ಶುದ್ಧವಾದ ಚೇತನಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ. ಲಂಕಾ ದಹನದ ಭಾಗ ವಾಲ್ಮೀಕಿಕೃತವಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಮೊದಲೇ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಹನುಮಂತನು ಲಂಕೆಯಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಸೀತೆಯನ್ನು ಕಂಡೆನೆಂದು ರಾಮನಿಗೆ ಹೇಳಿ ರಾಮನಿಗೆ ಪರಮಾಪ್ತ ಸೇವಕನಾದನು. ಸೀತೆಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣನಾದಹಾಗೆ ಅಷ್ಟಘಂಟಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಮೂರ್ಛಿತನಾದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ರಾಮನಿಗೆ ಉಳಿಸಿಕೊಡುವುದಕ್ಕೂ ಇವನು ಕಾರಣನಾದನು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯವಾದಮೇಲೆ ರಾಮನ ಪರವಾಗಿ ಸೀತಾದೇವಿಗೆ ಸಂದೇಶವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವುದೂ ಇವನ ಕಾರ್ಯವಾಯಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ರಾಮನ ಬರವನ್ನು ಭರತನಿಗೆ ಅರಿಕೆಮಾಡುವ ಕೆಲಸವೂ ಇವನ ಪಾಲಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಸೀತಾದೇವಿ ರಾಮನು ತನಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಆಭರಣವನ್ನು ಹನುಮಂತನಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವುದು ಉಚಿತವಾಯಿತು. ಹನುಮಂತನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಕವಿಯೊಬ್ಬನು ಅವನನ್ನು 'ರಾಮಾಯಣ ಮಹಾಮಾಲಾರತ್ನಂ' ಎಂದು ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ನಿಜವಾದ ಮಾತು. ಹನುಮಂತನ ಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ಪ್ರತಿಭೆ ಸೀತೆ ಅಥವಾ ರಾಮನ ಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲಿ ಮುಟ್ಟಿದಷ್ಟೂ ಎತ್ತರವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದೆ.

ರಾವಣ

ರಾವಣನು ಈ ಮಹಾವ್ಯಕ್ತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯತೆಯುಳ್ಳ ಪ್ರತಿನಾಯಕನು. ಅವನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಸಿದ್ದನು. ಅಣ್ಣನಾದ ಕುಬೇರನಿಂದ ಅವನ ಪುಷ್ಪಕ ವಿಮಾನವನ್ನು ಕಿತ್ತುಕೊಂಡು ಬಂದಿದ್ದನು. ಲಂಕೆಯನ್ನು ಲೋಕಗಳ ಐಶ್ವರ್ಯದ

ನಿಧಿಯೆಂಬಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಇದೆಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಹಿಂಸ್ರ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರಕಟಮಾಡಿದ್ದನು. ರಾವಣನು ತಾನು ಗೆದ್ದ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳಿಂದ ಸುಂದರಿಯರನ್ನು ಬಲಾತ್ಕರಿಸಿ ತಂದು ತನ್ನ ಅಂತಃಪುರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಹನುಮಂತನು ಇವನ ಶಯ್ಯಾಗೃಹದಲ್ಲಿ ನೋಡಿದ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲ. ರಾತ್ರಿ ಎಲ್ಲರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿ ಕುಡಿದು ಕುಣಿದು ಸಿಕ್ಕಿದಂತೆ ಆಡಿ ಸೋತು ಮಲಗಿದ್ದರು. ದಶರಥನಿಗೆ ಬಹು ಹೆಂಡಿರಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ರಾಜನು ನೂರು ಜನ ಹೆಂಗಸರ ಮಧ್ಯೆ ಒಬ್ಬನು ಸೇರಿ ಈ ರೀತಿಯ ಗೋಷ್ಠಿಕ್ರೀಡೆಯನ್ನು ನಡೆಯಿಸಿದ ಸೂಚನೆ ಇಲ್ಲ. ಲಂಕೆಯ ರಾಜನಿಗೆ ಇದು ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿತ್ತು. ರಾವಣನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸ್ತ್ರೈಣನು. ಸಮುದ್ರ ಮಧ್ಯದ ದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಸುಖದಿಂದಿರುತ್ತ ಸಾಗರದ ಅತ್ತಡಿಯ ಅರಣ್ಯ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಪಾಳೆಯಗಳನ್ನಿರಿಸಿ ಉತ್ತರದಿಂದ ಬಂದ ಋಷಿಗಳ ಗುಂಪುಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧ ಮಾಡುತ್ತ ಇವನು ರಾಕ್ಷಸರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖನಾಗಿದ್ದನು. ರಾವಣನೂ ವೇದವನ್ನು ಬಲ್ಲನು. ಕುಲದಲ್ಲಿ ಅವನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು. ಆದರೂ ಉತ್ತರದಿಂದ ಬಂದವರಿಗೆ ಇವನು ವಿರೋಧವನ್ನು ನಡೆಯಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿದ್ದನು. ಇಂಥ ವಿರೋಧವನ್ನಾಚರಿಸುವ ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಮಾರೀಚನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ತರುಣನಾದ ರಾಮನಿಂದ ಪೆಟ್ಟುತಿಂದು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದದು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ರಾಮನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಋಷಿಗಳು ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಮಾತನಾಡಿಕೊಂಡು ತಮ್ಮನ್ನು ರಾಕ್ಷಸ ಕುಲದಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂದು ಅವನನ್ನು ಬೇಡಿದರು. ಖರದೂಷಣ ತ್ರಿಶಿರಸರನ್ನು ಕೊಂದದರಿಂದ ರಾಮನ ಈ ಕಾರ್ಯ ಒಂದು ಘಟ್ಟವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರತೀಕಾರವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ರಾವಣನೋ ಅವನ ಕಡೆಯವರೋ ರಾಮನಮೇಲೆ ದಂಡೆತ್ತಿಬಂದು ಯುದ್ಧಮಾಡಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಶೂರ್ಪನಖಿ ರಾವಣನಿಗೆ ರಾಮನ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಬೇಕೆಂದು ಸಲಹೆ ಕೊಟ್ಟಳು. ಶೂರ್ಪನಖಿಗೆ ರಾಮನನ್ನು ಕುರಿತು ಉಂಟಾದ ಮೋಹವೂ, ಸೀತೆಯ ಸಲುವಾಗಿ ತಾನು ಅವಮಾನಿತಳಾದೆನೆಂಬ ಆಗ್ರಹವೂ ಇದಕ್ಕೆ

ಕಾರಣ ಹೌದು. ಆದರೆ ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ರಾವಣನು ಸ್ತ್ರೈಣನೆಂಬುದೂ ಒಂದು ಕಾರಣ. ಹೆಂಗಸನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವ ಉಪಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ರಾವಣನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವನೆಂದು ಅವನ ನಂಟರು ಬಲ್ಲರು. ಶೂರ್ಪನಖಿ ಈ ಸಲಹೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೊಡನೆಯೇ ರಾವಣನು ಮಾರೀಚನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಸೀತೆಯನ್ನು ಕದಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸನ್ನಾಹವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಸ್ತ್ರೀ ಚೌರ್ಯ ತನಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಕರ್ಮ ಅಲ್ಲವೆಂದು ರಾವಣನಿಗೆ ತೋರಲಿಲ್ಲ. ಅವನು ಸೀತೆಯ ಬಳಿಗೆ ಯತಿಯ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಬಂದನು. ವೇಷ ಯತಿಯದಾದರೂ ಬುದ್ಧಿ ಎಂದಿನಂತೆ ಇದ್ದದರಿಂದ ಒಬ್ಬೊಂಟಿಗಳಾದ ರಾಮಪತ್ನಿಯ ರೂಪಲಾವಣ್ಯವನ್ನು ಬಾಯಿ ಚಪ್ಪರಿಸುತ್ತ ಬಿಡಿ ಬಿಡಿಯಾಗಿ ಬಣ್ಣಿಸಿದನು. ಇವನು ಯತಿಯಂತಿದಾನೆ, ಕೋಪಮಾಡುವುದು ಹೇಗೆ, ಎಂದು ಸೀತೆ ಸುಮ್ಮನಿದ್ದಳು. ಒಂದು ಗಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ರಾವಣನು ಅವಳನ್ನು ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೊರಟನು. ನಿನಗೆ ಇದು ತರವಲ್ಲ ಎಂದು ಜಟಾಯು ಬಂದು ತಡೆಯಲು ರಾವಣನು ಜಟಾಯುವನ್ನು ಕಡಿದು ಕೆಡವಿ ಸೀತೆಯನ್ನು ಲಂಕೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಅವಳಿಗೆ ತನ್ನ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೆಲ್ಲ ತೋರಿಸಿ, ನನ್ನ ಹೆಂಡತಿಯಾಗು, ಈ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೆಲ್ಲ ಅನುಭವಿಸು, ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಎಲ್ಲ ಸ್ತ್ರೀಯರೂ ಪಾತಿವ್ರತ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಇಂಥ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಆ ಮೊದಲು ಪ್ರಾಯಶಃ ಹಾಗೆ ಕಡೆಗಣಿಸದವರನ್ನೇ ನೋಡಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಎಲ್ಲ ಸ್ತ್ರೀಯರೂ ಐಶ್ವಯಕ್ಕೆ ಮನ ಸೋಲುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವರು ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ, ತಮ್ಮ ಚಾರಿತ್ರವನ್ನು ಕೆಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಸೀತೆ ಇಂಥವಳೆಂದು ರಾವಣನಿಗೆ ತೋರಲಿಲ್ಲ. ಇಂದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನಾಳೆ ಇವಳು ತನ್ನನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವಳೆಂದು ಅವನು ತಿಳಿದನು. ಯೌವನ ಧ್ರುವವಲ್ಲ, ಹರಿದುಹೋದ ಹೊಳೆಯ ನೀರಂತೆ ಅದು ಮತ್ತೆ ಬಾರದು, ಎಂದು ಅವನು ಅವಳಿಗೆ ಉಪದೇಶಮಾಡಿದನು. ಎಷ್ಟು ಹೇಳಿದರೂ ಅವಳು ಕೇಳದಿರಲು ಅವಳಿಗೆ ಕಾವಲನ್ನಿರಿಸಿದನು. ವರ್ಷದ ಅವಧಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವಳ ಮನಸ್ಸು ಕರಗುವುದೆಂದು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿದನು. ಅಲ್ಪ

ನಾದ ಮಾನವನಾದ ರಾಮನು ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಿ ಲಂಕೆಗೆ ಬಂದು ಸೀತೆಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೆನ್ನುವುದು ರಾವಣನಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿ ತೋರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಒಂದು ದಿನ ರಾಮನು ಬಂದೇ ಬಂದನು. ಲಂಕೇಶ್ವರನು ಅವನ ವಾನರ ಸೇನೆಯ ಎದುರಿಗೆ ತನ್ನ ರಾಕ್ಷಸ ಸೈನ್ಯವನ್ನಿಟ್ಟು ಯುದ್ಧಮಾಡಬೇಕಾಯಿತು. ನೀನು ರಾಮನೊಂದಿಗೆ ವಿರೋಧವನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳಬೇಡ. ನನ್ನನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟುಬಿಡು, ಎಂದು ಸೀತೆ ಅವನಿಗೆ ಹೇಳಿದಳು; ರಾವಣನು ಅದಕ್ಕೆ ಕಿವಿಗೊಡಲಿಲ್ಲ. ರಾಮನ ಸೇನೆ ಬರುತ್ತಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿದಾಗ ಅವನ ತಮ್ಮ ವಿಭೀಷಣನೂ ಅವನಿಗೆ ಬುದ್ಧಿ ಹೇಳಿದನು; ಅದೂ ರಾವಣನಿಗೆ ರುಚಿಸಲಿಲ್ಲ. ವಿಭೀಷಣನು ಅಣ್ಣನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ರಾಮನತ್ತ ನಡೆದನು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ತನ್ನವರು ಸಾಯುತ್ತ ಬರಲು ರಾವಣನು ಆಗ್ರಹಗೊಂಡು ಸೀತೆಯ ಬಳಿ ಬಂದು ಅವಳನ್ನು ಮತ್ತೆ ಬೆದರಿಸಿದನು. ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರದೆಂಬಂತೆ ಕಾಣುವ ಎರಡು ರುಂಡಗಳನ್ನು ಅವಳಿಗೆ ತೋರಿಸಿ ನಿನ್ನ ಗಂಡ ಮೈದುನರು ತೀರಿಹೋದರು, ಈಗಲಾದರೂ ನನ್ನ ವಶವಾಗು, ಎಂದನು. ಇವನ ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಾಮೋಹಕ್ಕೆ ಇದೆಲ್ಲ ಸರಿಯೆಂದು ಕಂಡಿತು. ಆ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧದ ವಾರ್ತೆ ಬೇರೆ ಒಂದು ಬಂದಕಾರಣ ಅವನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕಾಯಿತು. ಆ ಮಾಯದ ರುಂಡಗಳೆರಡೂ ಅದೃಶ್ಯವಾದುವು; ಸೀತೆಯ ಭಯ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಮೆಯಾಯಿತು. ಕೊನೆಗೆ ಸೀತೆಗಾಗಿ ರಾವಣನು ಪ್ರಾಣವನ್ನೇ ಕಳೆದುಕೊಂಡನು. ರಾವಣನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಕದಿಯುವ ಸಂಧಾನವನ್ನು ಮೊದಲು ಮಾರೀಚನಲ್ಲಿ ಯೋಚಿಸಿದಾಗ ಮೇಧಾವಿಯಾದ ಆ ಮಂತ್ರಿ ತನ್ನ ರಾಜನಿಗೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆ ಹೇಳಿದನು. “ನೀನು ಸುಖವಾಗಿದ್ದೀಯೆ, ಈ ಸುಖವನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಈ ಸಲಹೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟವರು ಯಾರು? ರಾಕ್ಷಸಕುಲ ವಿನಾಶಕರವಾದ ಈ ಯೋಚನೆಯನ್ನು ಬಿಡು” ಎಂದನು. ರಾವಣನು ಆ ಎಚ್ಚರಿಕೆಗೆ ಮನಸ್ಸು ಕೊಡಲಿಲ್ಲ. ತನ್ನ ಹಟಕ್ಕಾಗಿ ತಮ್ಮಂದಿರನ್ನೂ ಮಕ್ಕಳನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡನು; ಶೋಕದ ಹೊರೆಯನ್ನು ತಲೆಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ತಾನೂ ಹತನಾದನು. ರಾವಣನ ಸ್ವಭಾವದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣುವ

ಗುಣಗಳು, ಹಿಂಸ್ರ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಕಲುಷಿತವಾದ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಧೈರ್ಯ, ಶೌರ್ಯ; ನಿಜವಾದ ಶೌರ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವೆಂದು ಕಾಣುವ ಕೌಟಿಲ್ಯ; ಚೆಲುವೆಯನ್ನು ಹೇಗಾದರೂ ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂಬ ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಾಮೋಹ; ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಗೆ ವಿರೋಧವಾಗಿ ಬುದ್ಧಿ ಹೇಳುವವರಲ್ಲಿ ಅವಿಶ್ವಾಸ, ಕ್ರೂರವರ್ತನ; ನನಗೆ ಯಾರು ಸಮನೆಂಬ ಅಹಂಕಾರ. ಯೌವನವಿರುವಾಗ ಸುಖಪಡಬೇಕೆಂಬ ಕಾಮುಕ ಬುದ್ಧಿ; ತನ್ನ ತಪ್ಪಿಗೆ ಶಿಕ್ಷೆ ಅಡಸಿಬಂದಾಗ ಏನೇ ಆದರೂ ತಪ್ಪನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಮತ್ಸರ. ಆದರೆ ಈ ಕೆಟ್ಟಗುಣಗಳು ಅವನ ಕಾರ್ಯದಂತೆ ವಿಸ್ತಾರ ವಾದುವು, ವಿಶಾಲವಾದುವು; ರಾಮನ ಎದುರಿಗೆ ನಿಲ್ಲಲು ಅರ್ಹವಾದ ಗಾತ್ರ ಉಳ್ಳವು. ಕವಿಯ ಕಲ್ಪನಾ ಶಕ್ತಿಗೆ ಈ ಪಾತ್ರವೂ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ತರತಕ್ಕದಾಗಿದೆ.

ಇಷ್ಟು ಅವಗುಣಗಳ ಮಧ್ಯೆ ರಾವಣನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣ ಇತ್ತು. ಸೀತೆಯನ್ನು ಬಲವಂತವಾಗಿ ಹೊತ್ತುತಂದ ರಾಕ್ಷಸನು ಅವಳನ್ನು ಬಲವಂತದಿಂದ ತನ್ನ ಹಾಸಿಗೆಗೆ ಎಳೆದುಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ವಾಲ್ಮೀಕಿಗಿಂತ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲ್ಲೆವೆಂಬ ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಯನ್ನೇ ತಿದ್ದಬಯಸುವ ಕೆಲವರು, ರಾವಣನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಹಾಗೆಯೇ ಬಿಟ್ಟನೆನ್ನುವುದು ಕವಿಯ ಕಲ್ಪನೆ, ಎಂದು ಸೂಚಿಸುವುದುಂಟು. ಪೂರ್ವಿಕರಿಗಾದರೂ ರಾವಣನ ನಡತೆಗೆ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಕಾರಣವೊಂದು ಆವಶ್ಯಕವೆಂದು ಕಂಡಿತು. ಅಂಥ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಪುರುಷನು ತಾನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಮುಟ್ಟದೆ ಬಿಡಲಾರನೆಂದು ಕಂಡದರಿಂದ ಅವರು, ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯ ಸಹವಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಸಾಯುವೆಯೆಂದು ಅವನಿಗೆ ಶಾಪವಿತ್ತು, ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಪೂರ್ವಾಚಾರದ ಜನಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ "ಟ್ಯಾಬೂ" ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಒಂದು ವಾಡಿಕೆ ಇದೆಯಂತೆ. ಅದು ಈ ರೀತಿಯದು. ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಲಂಕೆಯಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಭಯವಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ತಂದ ಹೆಣ್ಣಿಗೆ ಒಂದು ವರುಷದ ಅವಧಿಯನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಈಗಲೂ ಕೆಲವು ವನ್ಯಜನದಲ್ಲಿ ವಾಡಿಕೆಯಂತೆ. ರಾವಣನು ಅನುಸರಿಸಿದ್ದು

ಇಂಥ ವಾಡಿಕೆ ಇದ್ದರೂ ಇರಬಹುದು. ಇದು ಹೇಗಾದರೂ ನಾವು ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಕವಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು ಆವಶ್ಯಕ. ಈ ಎರಡು ಭಾವನೆಗೂ ಮೂಲವಾದ ಸ್ವಭಾವದ ಕಲ್ಪನೆ ನಮ್ಮದು. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾವಣನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ಕಲ್ಪನೆಯಿಂದ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾವಣನು ತನ್ನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸದ ಸ್ತ್ರೀಯನ್ನು ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಅನುಭವಿಸುವ ಕುತ್ಸಿತನಲ್ಲ. ಅವನು ಸ್ತ್ರೀ ಸಹವಾಸದ ಸುಖವನ್ನು ಅರಿತಿದ್ದನು; ಅದರ ರುಚಿಯು ಬಹು ಭಾಗ ಹೆಣ್ಣಿನ ಸಮ್ಮತಿ ಯಿಂದ ಬರತಕ್ಕುದೆಂದು ಕಂಡಿದ್ದನು. ಕಣ್ಣೀರು ಸುರಿಸುತ್ತ ಕೂದಲನ್ನು ಜಡೆಗಟ್ಟಿ ರಾಮನನ್ನು ನೆನೆಯುತ್ತಿರುವ ಸೀತೆಯನ್ನು ರಾವಣನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲಿಲ್ಲ. ರಾಮನ ಯೋಚನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಲಂಕೇಶ್ವರನಾದ ತನಗೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ತೆತ್ತು ತನ್ನ ರಾಣಿಯರೆಲ್ಲರಿಗೆ ಅಧಿರಾಜ್ಞಿಯಾಗಿ ತನ್ನನ್ನು ಒಲಿದು ಸೇರುವ ಸೀತೆಯನ್ನು ಅವನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದನು. ನೀನು ಎಂಥ ಚೆಲುವೆ, ಈ ಅಳುವಿನಿಂದ ಮುಖ ಸೊಗಸದೆ ಇದೆ, ಪ್ರಸನ್ನಳಾಗು, ಎಂದು ಅವನು ಅವಳನ್ನು ಬೇಡಿದನು. ಪ್ರಸನ್ನಳಾದ ಸೀತೆಯನ್ನು ಊಹೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತ ಅಪ್ರಸನ್ನಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವ ನೀಚಸ್ವಭಾವ ರಾವಣನದಲ್ಲ. ಅವನು ಭೋಗಿ. ಆಹಾರದಲ್ಲಿ ಭೋಗಿಯಾದವನು ಕದನ್ನಕ್ಕೆ ಬಾಯಿತೆರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರೀ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭೋಗಿಗೆ ಒಲಿಯದ ಹೆಣ್ಣಿನ ಅನುಭವ ಕದನ್ನದಂತೆ ಅನುಪಭೋಗ್ಯವಾದದು. ಅಲ್ಲದೆ ರಾವಣನಿಗೆ ಉಳಿದ ಸ್ತ್ರೀಯರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ್ದಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಉತ್ತಮರೀತಿಯ ಪ್ರೇಮ ಸೀತೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಉಂಟಾಯಿತೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅವಳ ಅಸದೃಶ ಲಾವಣ್ಯದಿಂದ ಅವನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾದ ಗೌರವ ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರೇಮ ಉಂಟಾಗಿರಬೇಕು. ಅವನು ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವಳಲ್ಲಿ ಧೂರ್ತತೆಯಿಂದ ನಡೆಯಲು ಹಿಂತೆಗೆದನು. ಅವಳು ಕಠಿಣ ವಾಗಿ ಮಾತನಾಡಿದಾಗ ಕೋಪ ಬಂದರೂ ಅವಳಮೇಲೆ ಕ್ರೌರ್ಯ ದಿಂದ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. "ನಿನಗೆ ಇದಕ್ಕೆ ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ವಿಧಿಸಬೇಕು. ಆದರೆ ಪ್ರಣಯಿ ತನ್ನ ಪ್ರೀತಿಯ ವಸ್ತುವಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕನಿಕರವನ್ನು ತಾಳುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ನಿನ್ನನ್ನು ಏನೂ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ" ಎಂದು

ಹೇಳಿದನು. ರಾವಣನ ಈ ಒಂದು ಗುಣದಿಂದ ಸೀತೆ, ಜೀವ, ಮರ್ಯಾದೆ, ಎರಡರೊಂದಿಗೆ ಮತ್ತೆ ರಾಮನನ್ನು ಸೇರುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತು. ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಬಂದಂತೆ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಅವಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವ ಯೋಚನೆಯನ್ನೂ ರಾವಣನು ಮಾಡಿದ್ದರೆ ಸೀತೆ ಪ್ರಾಯಶಃ ಜೀವವನ್ನು ಬಿಡಬೇಕಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತು. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾವಣನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಇವನ ಈ ಮನೋಧರ್ಮವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತ ಪಡಿಸಿ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಸಹಜವೆಂದು ತೋರಿಸಿದಾನೆ.

ಈ ಮಾತಿನಿಂದ ರಾವಣನು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ದೇಶಗಳ ಕೆಲವು ದುಃಖಾಂತ ನಾಟಕಗಳ ನಾಯಕರ ರೀತಿಯ ಒಬ್ಬ ನಾಯಕನೆನ್ನುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ. ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ ಕೆಲವು ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಮಟ್ಟಿಗೆ ಗುಣಶಾಲಿಯಾದ ನಾಯಕನು ಯಾವುದೋ ಒಂದು ದುರ್ಗುಣದಿಂದ ಅಥವಾ ಗುಣದ ಅಭಾವದಿಂದ ದಾರಿತಪ್ಪಿ ಜೀವನದ ಸುಳಿಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿ ದುಃಖದಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗಾಣುವ ಚಿತ್ರ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಹ್ಯಾಮ್ಲೆಟ್ ಕರ್ತವ್ಯ ವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿಕೊಂಡಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ನಡೆಸುವುದರಲ್ಲಿ ಆಲಸ್ಯ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕೆಡುತ್ತಾನೆ. ಉಳಿದಹಾಗೆ ಅವನು ಬಹು ಗುಣಶಾಲಿ. ಹೀಗೆಯೇ ಮ್ಯಾಕ್ಬೆತ್ ಉಳಿದಂತೆ ಬಹು ಒಳ್ಳೆಯವನು, ಆದರೆ ಅವನಿಗೆ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಆಸೆ. ರಾಜನಾಗುವೆಯೆಂದು ಮಾಟಗಾತಿಯರು ಹೇಳಿದರೆ ಅದನ್ನು ನಂಬಿ, ಅದನ್ನು ನಿಜಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂಬಂತೆ ರಾಜನಾ ಗಿದ್ದವನನ್ನು ಕೊಂದು, ತಾನು ರಾಜನಾಗಿ, ರಾಜ್ಯದ ಜನ ಮೇಲೆಬೀಳಲು ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಸತ್ತುಹೋಗುವನು. ಇವನ ರಾಜ್ಯಾಕಾಂಕ್ಷೆ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಗುಣವನ್ನೂ ಸಾವಿರ ಚಿತ್ತಾರವನ್ನು ಒಂದು ಮಸಿ ನುಂಗುವಂತೆ ನುಂಗಿತು. ಜೀವನದ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಇಂಥ ಒಂದು ಕೆಟ್ಟ ಗುಣ ಕಾರಣವೆಂದು ತೋರಿಸುವುದು ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ ಉದ್ದೇಶ ಹೌದೊ ಅಲ್ಲವೊ ನಾವು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಅವನ ನಾಟಕ ಕೆಲವದರಿಂದ ಈ ಭಾವವನ್ನು ವಿಮರ್ಶಕ ರೊಬ್ಬರು ಗ್ರಹಿಸಿದರು. ಈಚೆಗೆ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಪಶ್ಚಿಮ ದೇಶದ ದುಃಖಾಂತ ನಾಟಕ ಎಲ್ಲದರಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಕಾಣುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿದಿರು ವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಂಥವರು ರಾವಣ, ಶಿಶುಪಾಲ, ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪು

ಮುಂತಾದವರನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣ ಇದ್ದು ಒಂದು ಕೆಟ್ಟ ಗುಣದಿಂದ ಕೆಟ್ಟುಹೋದ ನಾಯಕರಾಗಿ ಚಿತ್ರಿಸಲು ಯತ್ನಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ನಾಟಕದಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲಿ ಕಡೆಯೂ ಕಾಣದ, ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರ್ ನಾಟಕಗಳ್ಲಿ ಕೂಡ ಕೆಲವದರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಾಣುವುದೆನ್ನುವ, ಈ ಭಾವದಿಂದ ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಕಥೆಗಳ ಪ್ರತಿನಾಯಕರನ್ನೆಲ್ಲ ಪುನಃ ಚಿತ್ರಿಸುವ ಇಂಥ ಯತ್ನ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಾದರೂ ಸಾಧುವಾಗುತ್ತದೆಯೆ ಎನ್ನುವುದು ಚರ್ಚಾರ್ಹವಾದ ವಿಷಯ. ಆದರೆ ಸಾಹಿತ್ಯ ಅನನ್ಯತಂತ್ರವಾದದು. ಅದು ಗುರಿಯರಿತು ನಡೆಯುವಾಗ ತನಗೆ ಸರಿಯೆಂದು ತೋರಿದ ದಾರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿಯ ಬಹುದು. ವಿಮರ್ಶೆ ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಲ್ಲ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ರಾವಣನು ಹ್ಯಾಮ್ಲೆಟ್ ಮ್ಯಾಕ್ಬೆತ್ ಇವರ ರೀತಿಯ ನಾಯಕನಲ್ಲ; ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಅವನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಬರೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಡಲಿಲ್ಲ. ಷೇಕ್ಸ್‌ಪಿಯರನ ಹ್ಯಾಮ್ಲೆಟ್ ಮ್ಯಾಕ್ಬೆತ್ ಇವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಕನಿಕರ ಹುಟ್ಟು ವಂತೆ ರಾವಣನ ವಿಷಯವನ್ನು ಓದುವಾಗಲೂ ಅಯ್ಯೋ ಇವನು ಹೀಗೆ ಕೆಡುತ್ತಾನಲ್ಲ ಎಂದು ಮನಸ್ಸು ಕರಗುವುದು ನಿಜ; ಆದರೆ ಇದು ಅವನು ಮೊತ್ತದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯವನಾಗಿ ಒಂದು ದೋಷದಿಂದ ಕೆಡುವನೆಂಬ ಕಾರಣ ದಿಂದ ಅಲ್ಲ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಅವನಿಗೆ ಹತ್ತು ಕಡೆಯಿಂದ ಬುದ್ಧಿ ಹೇಳಿಸು ತ್ತಾನೆ; ಹತ್ತುಸಲ ಅವನು ಅದನ್ನು ಕೇಳಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಸ್ವಭಾವದ ಬಲೆಗೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಚೇತನನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾರದೆ ಹೇಗೆ ತೊಳಲುತ್ತಾನೆಂದು ಚಿತ್ರಿಸಿ ನಮ್ಮಿಂದ ಅಯ್ಯೋ ಎನ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬಾಳಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಕುರಿತ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕವಿ ಸೀತೆಯ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರಾವಣನ ವಧೆಯಾದಮೇಲೆ ರಾಮನ ಸಂದೇಶವನ್ನು ತಂದ ಹನುಮಂತನು ಸೀತಾದೇವಿಗೆ ತೊಂದರೆ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದ ರಾಕ್ಷಸ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ದಂಡಿಸುವೆನೆಂದು ದೇವಿಯ ಅಪ್ಪಣೆ ಯನ್ನು ಕೇಳಿದನು. ಸೀತಾದೇವಿ "ಅವರು ಅವರ ಒಡೆಯನ ಆಜ್ಞೆ ಯನ್ನು ನಡೆಸಿದರು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಅವರನ್ನು ದಂಡಿಸಬಾರದು. ದಂಡನೆಗೆ ಅರ್ಹರಾದರೂ ಅವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆರ್ಯರಿಗೆ ಕರುಣೆಯೇ ಕರ್ತವ್ಯ, ತಪ್ಪು ಮಾಡದವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ" ಎಂದಳು. "ಪಾಪಾನಾಂ ವಾ ಶುಭಾ

ನಾಂ ವಾ ವಧಾರ್ಹಾಣಾಂ ಪ್ಲವಂಗಮ ಕಾರ್ಯಂ ಕರುಣಮಾರ್ಯೇಣ ನಕಶ್ಚಿನ್ನಾಪರಾಧ್ಯತಿ.” ವಿಭೀಷಣನನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುವುದೇ ಬಿಡುವುದೇ ಎಂಬ ಚರ್ಚೆ ಬಂದಾಗ ರಾಮನು. ರಾವಣನ ತಮ್ಮನ ಮಾತೇನು, ರಾವಣನೇ ಬಂದರೂ ನಾನು ಅವನನ್ನು ಮನ್ನಿಸಿ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವೆನು. ಎಂದನು. ಇವು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೀತಾದೇವಿಯ ಮಾತು. ರಾಮನ ಮಾತು; ಕಾವ್ಯದ ಹೊರಗೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯವು. ಅವನ್ನು ಅವನು ರಾವಣನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದನು. ಅವನು ರಾವಣನನ್ನು ಕುರಿತು ಕನಿಕರಪಟ್ಟಿದ್ದನು; ಅದರಿಂದ ಅವನು ರಚಿಸಿದ ರಾವಣನ ಚಿತ್ರ ನಮ್ಮ ಕನಿಕರಕ್ಕೂ ಪಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಕವಿಯ ಕೌಶಲದ ಬಹು ಹಿರಿಯಭಾಗ. ಮಿಲ್ಟನ್ ಕವಿಯ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ದೇವರು ನಾಯಕನು. ಸೈತಾನನು ಪ್ರತಿನಾಯಕನು. ಆದರೆ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಓದಿದವರಿಗೆ ಸೈತಾನನೇ ನಾಯಕನು, ದೇವರು ಅವನನ್ನು ಹಿಂಸೆಪಡಿಸಿದ ಪ್ರಭು. ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ಕವಿ ಪ್ರತಿನಾಯಕನ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಗುಣಗಳನ್ನು ತುಂಬಿದನೆಂದು ಅನೇಕರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದಾರೆ. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಅಚಾತುರ್ಯ ಆಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿಮರ್ಶಕರೊಬ್ಬರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದು ನಿಜ. ಕವಿಗೆ ರಾವಣನಿಗಿಂತ ರಾಮನು ಹಿರಿಯನು ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲ, ಪ್ರಿಯನೂ ನಿಜವೂ ಆಗಿದ್ದನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ರಾವಣನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕನಿಕರಿಸುವಾಗ ನಾವು ರಾಮನು ಅವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದುಕೊಂಡ ರೀತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಅತೃಪ್ತರಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡುಸಲ ನಾವು ಅಸಮಾಧಾನಪಡಬಹುದು. ಆಗ ನಾವು ವಾಲುವುದು ಪ್ರತಿನಾಯಕನ ಕಡೆಗಲ್ಲ; ಭರತನ ಕಡೆಗೆ, ವಾಲಿಯ ಕಡೆಗೆ, ಸೀತೆಯ ಕಡೆಗೆ. ರಾವಣನ ನಡತೆ ತಪ್ಪು ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಯಾವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಆಗಲಿ ಸಂದೇಹ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ.

ದಶರಥನು ಮೊದಲಾಗಿ ರಾವಣನವರೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಚರ್ಚಿಸಿರುವ ಪಾತ್ರಗಳು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಚಿಸಿರುವ ಸಂಪೂರ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳು. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಇತರ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಇದ್ದಾರೆ. ಅವರಲ್ಲಿ ಹಲವರು ಇಷ್ಟು

ಪ್ರಾರ್ತಿಯಾಗಿ ಚಿತ್ರಿತರಾಗದಿದ್ದರೂ ತಕ್ಕಷ್ಟು ಮುಖ್ಯರಾದವರ
ರಾಜನಿಗೆ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿರುತ್ತ ತಾನು ಎಷ್ಟೇ ಮಹರ್ಷಿಯೆಂದು
ಹೆಸರಾಗಿದ್ದರೂ ರಾಷ್ಟ್ರಧರ್ಮದಿಂದ ಹಿರಿಯನಾದ ರಾಜನಿಗೆ ಮರ್ಯಾದ
ಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತ, ಅವನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಮಹಿಷಿಯರಿಗೆ ಗುರುವಾಗಿ
ನಡೆಯುತ್ತ, ಕೈಕಯಿಗೆ ಬುದ್ಧಿಹೇಳಲು ನೋಡಿ ಅವಳು ಕೇಳದೆ ಇರಲು
ಕೋಪಗೊಂಡು ಒದರಿ ಮಾತಾಡಿ, ರಾಮನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಲು
ಒಪ್ಪಿ, ದೊರೆ ತೀರಿಕೊಂಡೊಡನೆ ಭರತನನ್ನು ಕರೆಯಿಸಿ ಅರಸನಾಗಿ
ಮಾಡಿ, ಪ್ರಭುವಿನ ಮನೆತನದ ಮಂಗಳಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಮಂತ್ರಿಯಾದ
ವಸಿಷ್ಠ; ಅವನಂತೆಯೇ ದೊರೆಗೆ ಚಿಕ್ಕಂದಿನಿಂದ ಜೊತೆಗಿದ್ದು
ಸೂತನಾದರೂ ಸ್ನೇಹಿತನ ನಿಲುವಿಗೆ ಸೇರಿ, ರಾಮನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗುವ
ಮಾತು ಬಂದಾಗ ಕೈಕಯಿಯಮೇಲೆ ಕೋಪಮಾಡಿ, ರಾಮನನ್ನುದಾರಿ
ಬಿಡಲು ಹೋಗಿ, ಜೊತೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗೆಂದು ಬೇಡಿ, ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲದೆ
ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬಂದು, ಸೀತಾರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಏನು ಹೇಳಿದರೆಂದು
ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಸೇವಕನ ವಿವೇಚನೆಯನ್ನು ತೋರಿ, ಅವರ ವಿಷಯ
ದಲ್ಲಿ ದೊರೆಗೆ ಧೈರ್ಯ ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ಮಾತನಾಡಿ, ಕೊನೆಗೂ ದೊರೆಯ
ಸಖನಾದ ಸುಮಂತ್ರ; ವನವಾಸಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟ ರಾಮನಿಗೆ ತನ್ನ
ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ನಿವೇದಿಸಿ, ಸತಿಸೋದರನೊಡನೆ ಅವನು ಗಂಗೆಯನ್ನು
ದಾಟಲು ನೆರವಾಗಿ, ಭರತನು ಬಂದಾಗ ರಾಮನಿಗೆ ಇವನೇನು ತೊಂದರೆ
ಕೊಡಲು ಹೊರಟನೋ ಎಂದು ರಾಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ್ಮನಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿದ
ಒಂದು ಪ್ರೇಮವನ್ನು ಅನುಭವಮಾಡಿ, ರಾಮನು ಮಲಗಿದ ಸ್ಥಳ ಕುಳಿತ
ಸ್ಥಳ ಎಂದು ಭರತನಿಗೆ ತೋರಿಸಿ, ನಿಷಾದನಾದರೂ ಕಾಕುತ್ಥ್ಸರ ಸ್ನೇಹಕ್ಕೆ
ಅರ್ಹನೆನ್ನಿಸಿಕೊಂಡ ಗುಹ; ಒಡತಿಯ ಒಳ್ಳೆಯದಕ್ಕಾಗಿ ಅವಳಿಗೆ
ತೋರದ ಭೇದವನ್ನು ಅವಳ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉದ್ರೇಕಗೊಳಿಸಿ, ರಾಮನ
ವನವಾಸಕ್ಕೆ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿಸಿದ ಮಂಥರೆ; ಸೀತೆ ಬಳಿಗೆ ಬರಲು ತನ್ನ
ಮಗಳಂತೆ ಆದರಿಸಿ, ಅವಳ ಮದುವೆಯ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿಸಿ ಕೇಳಿ, ಅವಳಿಗೆ
ಒಡವೆ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವಳು ಅಲಂಕರಿಸಿಕೊಂಡದನ್ನು ನೋಡಿ
ಆನಂದಿಸಿ, ತರುಣಿ ಗಂಡನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಲು ಅನುಮತಿಯಿತ್ತ ವೃದ್ಧ

ತಾಪಸಿ ಅನಸೂಯೆ: ಬಹು ದಿನ ಸೇರಿಸಿದ್ದ ಹಣ್ಣನ್ನು ರಾಮನಿಗೆ ಕೊಡಲು ಕಾದು, ಅವನು ಬಂದವೇಳೆ ತನ್ನ ತಪಸ್ಸು ಸಿದ್ಧಿಯಾಯಿತೆಂದ ಶಬರಿ; ಅಣ್ಣನಿಗೆ ಹತ್ತಿರ ಹತ್ತಿರದ ಶಕ್ತಿ ಉಳ್ಳವನಾದರೂ ತಮ್ಮತನದ ಕಾರಣ ದಿಂದ ನಿಶ್ಶಕ್ತನಂತಾಗಿ, ಅವನು ಕೋಪಗೊಂಡು ಅಟ್ಟಲು ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟೋಡಿ, ರಾಮನ ಸಖ್ಯದಿಂದ ಅಣ್ಣನನ್ನು ಗೆದ್ದು, ಆ ಅಣ್ಣನು ಸಾಯು ವಂಪು ದುಃಖದಿಂದ ಕರಗಿ, ರಾಜನಾಗಿ, ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಮರೆತನೆಂಬ ಶಂಕೆ ಹುಟ್ಟುವ ಮಟ್ಟಿಗೆ ರಾಜಭೋಗದಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿ, ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಬಂದವೇಳೆ ತಾರೆಯನ್ನು ಮುಂದು ಬಿಟ್ಟು ಅವನನ್ನು ಸಮಾಧಾನಗೊಳಿಸಿ, ರಾಮನೊಂದಿಗೆ ಲಂಕೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿ ಹೊತ್ತಲ್ಲದ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ರಾವಣನ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದು ಪುಣ್ಯವಶದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡುಬಂದು, ರಾಮನಿಗೆ ಸೀತೆ ಯನ್ನು ಗೆದ್ದುಕೊಟ್ಟು ಅಗ್ನಿಮುಖದಲ್ಲಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕೈಯಿಟ್ಟು ಬೆಳೆಸಿದ ಸಖ್ಯ ವನ್ನು ಪೂರ್ತಿಗೊಳಿಸಿ, ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ರಾಮನ ಸ್ವಂತದ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದ ಸುಗ್ರೀವ; ತಮ್ಮನಮೇಲೆ ಅತಿ ಯಾದ ಆಕ್ರೋಶವನ್ನು ತೋರಿ ಅವನನ್ನಟ್ಟಿ ಅವನ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನಿಟ್ಟು ಕೊಂಡು ಬಾಳಿ, ಅವನ ಸಖ ರಾಮನು ಬಂದು ತೊಂದರೆಮಾಡುವನಂತೆ ಎಂದು ತಾರೆ ಹೇಳಲು, ಎಲ್ಲಾದರೂ ಉಂಟೆ ಎಂದು ಧೈರ್ಯದಿಂದ ನಡೆದು, ಆತನು ಅಂಬಿನಿಂದ ಗಾಯಪಡಿಸಲು ಅವನನ್ನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿ, ಅವನು ಏನೋ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಲು ಅದನ್ನುಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು, ಸುಗ್ರೀವನಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಕನಿಕರ ತೋರಿ ಅಂಗದನನ್ನು ಅವನ ಕೈಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ, ಮಡಿವಂದು ಬಾಳು ಪಂದಿನ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ ವಾಲಿ; ಇವನಿರುವಾಗ ಇವನಿಗೆ ಹೆಂಡತಿಯಾಗಿ ಬಾಳಿ, ಇವನನ್ನು ಉಳಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಬುದ್ಧಿ ಯನ್ನು ಹೇಳಿ, ಇವನು ಮಡಿದಾಗ ಬಾಳಲ್ಲಿ ಬೇಸತ್ತು ಸಾಯುವೆನೆಂದೇ ಹಟಮಾಡಿ, ಹಿರಿಯರು ಬೇಡವೆಂದು ಹೇಳಲು ಮಗನಿಗಾಗಿ ಜೀವದಿಂದಿರ ಲೊಪ್ಪಿ, ಕುಲಧರ್ಮದಂತೆ ಮೈದುನನ ಹೆಂಡತಿಯಾಗಿ ಬಾಳಿ, ಅವನ ಮೇಲೆ ಕೋಪಗೊಂಡು ಬಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೊಡನೆ ಸಂಕೋಚವುಳಿದು ಮಾತನಾಡಿ, ಬಹುಕಾಲ ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿದ್ದು ರಾಜನಾದ ನಿನ್ನ ಸೋದರನು ನನ್ನನ್ನೂ ರುಮೆಯನ್ನೂ ಪಡೆದ ಸೌಖ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಮೈಮರೆತಂತೆ ಕಂಡರೆ

ಅವನನ್ನು ಮನ್ನಿಸು ಎಂದು ಬೇಡಿ, ಹೊಕ್ಕ ಮನೆಯ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಬದುಕಿದ ತಾರೆ; ರಮ್ಯವೂ ಪಾವನವೂ ಆದ ಏಕಾಂತ ವನಾಂತರದ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿರುತ್ತ, ಆರ್ಯಋಷಿಗಳ ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಮಾಧಾನಪಟ್ಟು ಅವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಬೇಕೆಂದು ಅವರಿಗೆ ತೊಂದರೆಕೊಡುತ್ತ, ರಾವಣನು ಬಂದು ಸೀತಾಪಹರಣಕ್ಕಾಗಿ ಸಹಾಯ ಕೇಳಲು ರಾಮನನ್ನು ಹೊಗಳಿ ಇಂಥ ಯೋಚನೆ ಬೇಡವೆಂದು ರಾಜನಿಗೆ ಬುದ್ಧಿಹೇಳಿ, ಮತ್ತೆ ಅವನು ಹಟ ಮಾಡಲು ಅವನ ಇಷ್ಟದಂತೆ ನಡೆದು ರಾಜನ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ದಕ್ಷತೆಯಿಂದ ದುಡಿದು ಜೀವವನ್ನು ಬಿಟ್ಟ ಮಾಯಾಕುಶಲ ಮಾರೀಚ; ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರು ತನ್ನ ಕಾಡಿಗೆ ಬಂದ ಮೊದಲಲ್ಲಿಯೇ ತಾನು ದಶರಥನ ಸ್ನೇಹಿತನೆಂಬುದನ್ನು ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿಸಿ, ಆಶ್ರಮವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದು, ಅವರಿಲ್ಲದವೇಳೆ ರಾವಣನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಕದಿಯಲು ಅವನನ್ನು ತನ್ನ ವೃದ್ಧದೇಹದಿಂದ ತಡೆದು ಪೆಟ್ಟುತಿಂದು ಬಿದ್ದು, ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಮರಳಿ ಬಂದಾಗ ಅವರಿಗೆ ಸೀತೆಯ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ಮಡಿದ ಜಟಾಯು; ತಪ್ಪುಮಾಡಬೇಡವೆಂದು ಅಣ್ಣನಿಗೆ ಹೇಳಿ, ನನಗೆ ಬುದ್ಧಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಕರೆಯಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಅವನು ಪ್ರತಿಹೇಳಲು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು, ಹಗೆಯಮೇಲೆ ಹಾಯ್ದು ವೀರಯುದ್ಧವನ್ನು ನಡೆಯಿಸಿ ಜೀವನವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ಕುಂಭಕರ್ಣ; ಅದೇ ಅಣ್ಣನಿಗೆ ಬುದ್ಧಿಹೇಳಿ. ಅವನು ಕೇಳದಿರಲು ಧರ್ಮವಿರುವ ಪಕ್ಷ ತನ್ನ ಪಕ್ಷ ಎಂದು ರಾಮನನ್ನು ಸಾರಿ ಅವನಿಗೆ ಶರಣಾಗತನಾಗಿ ಸಖ್ಯದಿಂದ ನಡೆದು. ಲಂಕೆಯನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವುದಕ್ಕೆ ಅವನಿಗೆ ತನ್ನಿಂದಾದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಅಣ್ಣನು ಮಡಿದಾಗ ಅವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದುಃಖಪಟ್ಟ ವಿಭೀಷಣ. ತಂದೆ ತಂದ ಜಗಳದಲ್ಲಿ ಹೇಗಾದರೂ ಜಯವನ್ನು ಪಡೆದೇನೆಂದು ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಕಾದಿ ಮಾಯೆಮಾಟಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಒಂದೇ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಪಿತೃಸೇವೆಯನ್ನು ಸಲಿಸಿ ಮಡಿದ ಮೇಘನಾದ; ಸಾವಿರ ಜನ ಹೆಂಡತಿಯರನ್ನು ಜೊತೆಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಿಹರಿಸಿದ ಕಾಮುಕನಾದ ಆದರೆ ವೀರನಾದ ಗಂಡನ ಶಯ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿಯಾಗಿ ಸಮಾಧಾನದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿರುತ್ತ, ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಣ್ಣಿಗಾಗಿ

ಮುಸ್ಕರಮಾಡಿ ಅವನು ಮಡಿಯಲು, ನಾನಿರುವಲ್ಲಿ ನೀನು ಸೀತೆಯಲ್ಲಿ ಏನನ್ನು ನೋಡಿ ಈ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದೆ ಎಂದು ವಿಲಪಿಸಿದ ಮಂಡೋದರಿ; ಶತ್ರುಘ್ನ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ, ಭರದ್ವಾಜ, ಅಗಸ್ತ್ಯ, ಜನಕ, ಅಂಗದ, ಸಂಪಾತಿ, ಶೂರ್ಪನಖಿ; ಇವರೆಲ್ಲರ ಚಿತ್ರ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಚಿತ್ರಶಾಲೆಯಲ್ಲಿವೆ. ಈ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದೂ ವಿವರವಾದ ಪರಿಶೀಲನಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಕೃತಿ. ವಿಸ್ತಾರದ ಭಯದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಪರಿಶೀಲನಕ್ಕೆ ಕೈಹಾಕಿಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯವಾದ ಮಾತೆಂದರೆ ಈ ಎಲ್ಲ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕವಿಯ ಪಾತ್ರ ರೂಪಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಕಾಣುತ್ತದೆ ಎನ್ನುವುದು. ಬಹು ದೊಡ್ಡ ಚಿತ್ರಗಳ ವಿವರ ವಿವರದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸ್ವಭಾವಜ್ಞತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆಯೋ ಅದೇ ಸ್ವಭಾವಜ್ಞತೆ ಸಣ್ಣ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ವಿವರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವುದರಲ್ಲಿಯೂ ಅಸ್ಪಷ್ಟಭಾವನೆಯಿಲ್ಲ, ಅಶ್ರದ್ಧೆಯ ಕೆಲಸವಿಲ್ಲ.

೯

ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ವರ್ಣನೆಗಳು

ಪ್ರಕೃತಿ ವರ್ಣನ

ಇದುವರೆಗೆ ಕವಿ ಮನುಷ್ಯನ ಜೀವನವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ರೀತಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಆಯಿತು. ಮಾನವನ ಬಾಳನ್ನು ಇಷ್ಟು ವಿವರವಾಗಿ ಬಲ್ಲ ಈ ಕವಿ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಬಾಳನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಂಡಿದ್ದನು, ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದನು. ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ರೀತಿ ಉಂಟು. ನೋಡಬಲ್ಲ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಇದ್ದಹಾಗೆ ನೋಡುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಸಂತೋಷವುಂಟು. ಇಂಥ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಸಹಜವಾದ ವರ್ಣನೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯನು ಯಾವುದಾದರೂ ಭಾವವನ್ನು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆರೋಪಿಸಿ ನೋಡಬಹುದು. ಇದರ ಚಿತ್ರದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯ ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ತಿಳಿಸಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರೌಢವಾದ ವರ್ಣನೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯದ ವರ್ಣನೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಚರ್ಚೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಸಹಜವಾದ ವರ್ಣನೆ ಸುಲಭವೆಂಬಂತೆಯೂ, ಪ್ರೌಢವಾದ ವರ್ಣನೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಕೌಶಲ್ಯ ಬೇಕೆಂಬಂತೆಯೂ, ಇನ್ನು

ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಇಲ್ಲದುದನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿ ಪ್ರೌಢವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಹೆಚ್ಚಲ್ಲ ಇದ್ದುದನ್ನು ಇದ್ದ ಹಾಗೆ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ, ಸಹಜವಾದ ವರ್ಣನೆಯೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ, ಎಂಬಂತೆಯೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಬರುವುದುಂಟು. ನಿಜವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ಎರಡು ರೀತಿಯ ವರ್ಣನೆಯೂ ಕಷ್ಟವೇ. ಅಭಿಜ್ಞನಾದ ಕವಿ ಎರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಸೊಗಸನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತಾನೆ; ಅಭಿಜ್ಞನಲ್ಲದವನು ಪೆಚ್ಚು ಬೀಳುತ್ತಾನೆ. ವರ್ಣಿಸುವೆನೆನ್ನುವವನು ನೋಡಬೇಕು. ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಕಣ್ಣಿರಬೇಕು, ಮನಸ್ಸಿರಬೇಕು. ನೋಡಿದ ನೋಟದಲ್ಲಿ ಸೊಗಸನ್ನು ಹೂಡುವ ವಿವರಗಳು ಯಾವುವೆಂದು ಅರಿತು ಅದಷ್ಟನ್ನು ಆರಿಸುವ ವಿವೇಚನೆಯಿರಬೇಕು. ಅದನ್ನು ಬೇಕಾದಷ್ಟಕ್ಕೆ ಕಡಮೆಯಲ್ಲದ, ಸಾಕಾದಷ್ಟಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಲ್ಲದ, ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಹಾಕಬೇಕು. ಇದಿಷ್ಟನ್ನೂ ಮಾಡು ವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಫಲಕ ಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿರಬೇಕು. ಮನುಷ್ಯನ ಭಾವವನ್ನು ಆರೋಪಿಸುವುದಾದರೆ ಕವಿಗೆ ಆ ಆರೋಪಣೆ ಅತಿಯಾಗದಂತೆ ನೋಡಿ ಕೊಳ್ಳುವ ಮಿತವೂ ಸೊಗಸಾಗುವಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಔಚಿತ್ಯ ಜ್ಞಾನವೂ ಇರಬೇಕು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಯಾವ ಕೆಲಸವೇ ಆಗಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆಗುವುದೆನ್ನುವುದು ಕಷ್ಟ ಹೊರತು ಸುಲಭ ಅಲ್ಲ. ಸುಲಭ ವಾಗಿ ಆಗಿರುವಂತೆ ಕಂಡರೂ ಅದರ ಹಿಂದೆ ವಿಶೇಷ ಶಕ್ತಿಯೂ ಬಹಳ ಕಲಿಕೆಯೂ ಅಭ್ಯಾಸವೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ರೀತಿಯ ವರ್ಣನೆಯೂ ಸೊಗಸಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯದು ಇಂಥ ಶಕ್ತಿ. ಇವನ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ನಿದರ್ಶಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆ ಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು.

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಗಿರಿಗಳನ್ನೂ ನದಿಗಳನ್ನೂ ಆಶ್ರಮಗಳನ್ನೂ ಕುರಿತ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತ ಪ್ರಯಾಣ ಬೆಳೆಸುತ್ತಿದಾನೆ. ರಾತ್ರಿ ಕಥೆ ಹೇಳುತ್ತ ಹೇಳುತ್ತ ಇವರಿಗೆ ಹೊತ್ತು ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. "ಬಹಳ ಹೊತ್ತಾಯಿತು. ಇನ್ನು ಮಲಗಿಕೊಳ್ಳಿ," ಎಂದು ಅವನು ರಾಜಕುಮಾರರಿಗೆ "ನಾನು ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತ ಅರ್ಧರಾತ್ರಿ ಕಳೆಯಿತು. ಕುಮಾರರೆ, ನಿದ್ರೆಹೋಗಿ. ನಿಮಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗಲಿ. ಈ ಪ್ರಯಾಣದಲ್ಲಿ ನಿಮಗೆ ವಿಘ್ನವಾಗದಿರಲಿ. ಮರಗಳೆಲ್ಲ ಅಲುಗವೆ

ನಿಂತಿವೆ. ಮೃಗಗಳೂ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಹೋಗಿವೆ. ಇರುಳ ಕತ್ತಲಿಂದ ದಿಕ್ಕುಗಳು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡಿವೆ. ಸಂಜೆ ಮೆಲ್ಲನೆ ಹರಿದು ಹೋಯಿತು. ಆಕಾಶವು ಕಣ್ಣುಗಳಂತಿರುವ ತಾರೆ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಂದ ತುಂಬಿ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಶೀತಾಂಶುವಾದ ಶಶಿ ಲೋಕದ ತಮಸ್ಸನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಎದ್ದಿದಾನೆ" ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಚಿತ್ರಕೂಟಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ರಾಮನು ದೇವಿಗೆ ಅದರ ಸೊಗಸನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ. "ಭದ್ರೇ, ರಾಜ್ಯಭ್ರಂಶನವೂ ಬೇಕಾದವರನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಂದಿರುವುದೂ ರಮಣೀಯವಾದ ಈ ಗಿರಿಯನ್ನು ನೋಡಿದ ನನಗೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಬಾಧಿಸದೆ ಇವೆ. ನಾನಾ ದ್ವಿಜಗಣಾಯುತವಾದ ಅಚಲವಾದ ಈ ಗಿರಿಯನ್ನು ನೋಡು. ಆಕಾಶವನ್ನು ಚುಚ್ಚುವಂತೆ ಕಾಣುವ ಧಾತುಮಂಡಿತವಾದ ಇದು ಶಿಖರಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ವಿರಾಜಿಸುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಬೆಳ್ಳಿಯ ಬಣ್ಣ, ಕೆಲವು ರಕ್ತವೆಂಬಂತಿವೆ, ಕೆಲವು ಹಳದಿ, ಕೆಲವು ಮಾಂಜಿಷ್ಠ, ಕೆಲವು ರತ್ನದಂತೆ ಪ್ರಭೆಯುಳ್ಳವು. ಪುಷ್ಯರಾಗದಂತೆ, ಕೇತಕದಂತೆ, ಜ್ಯೋತೀರಸದಂತೆ ಈ ಅಚಲೇಂದ್ರನ ಧಾತುವಿಭೂಷಿತವಾದ ದೇಶಗಳು ಶೋಭಿಸುತ್ತವೆ. ...."ಆಮ್ರಜಂಬ್ವಸನೈಃ ಲೋಧ್ರೈಃ ಪ್ರಿಯಾಳೈಃ ಪನಸೈಃ ಧವೈಃ ಅಂಕೋಲೈಃ ಭವ್ಯತಿನಿಶೈಃ ಬಿಲ್ವತಿಂದುಕವೇಣುಭಿಃ ಕಾಶ್ಮರ್ಯರಿಷ್ಟವರುಣೈಃ ಮಧೂಕೈಃ ತಿಲಕೈಃ ತಥಾ, ಬದರಿ ಆಮಲಕೈಃ ನಿಂಬೈಃ ನೇತ್ರಧನ್ವನಬೀಜಕೈಃ, ಪುಷ್ಪವದ್ಭಿಃ ಫಲೋಪೇತೈಃ, ಛಾಯಾವದ್ಭಿಃ ಮನೋರಮೈಃ, ಏವಮಾದಿಭಿಃ ಆಕೀರ್ಣಂ ಶ್ರಿಯಂ ಪುಷ್ಯತ್ಯಯಂ ಗಿರಿಃ." ಈ ಮರಗಳ ಜಾತಿಯೆಷ್ಟು!

ರಾಮನು ಮಂದಾಕಿನಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ: "ವಿಚಿತ್ರಪುಳಿನಾಂ ರಮ್ಯಾಂ ಹಂಸಸಾರಸ ಸೇವಿತಾಂ ಕಮಲೈರುಪಸಂಪನ್ನಾಂ ಪಶ್ಯಮಂದಾಕಿನೀಂ ನದೀಂ; ನಾನಾ ವಿಧೈಸ್ತೀರ ರುಹೈಃ ವೃತಾಂ ಪುಷ್ಪಫಲದ್ರುಮೈಃ ರಾಜಂತೀಂ, ರಾಜರಾಜಸ್ಯ ನಳಿನೀಮಿವ ಸರ್ವತಃ. ಮೃಗಯೂಥನಿಪೀತಾನಿ ಕಲುಷಾಂಭಾಂಸಿ ಸಾಂಪ್ರತಾಂ ತೀರ್ಥಾನಿ ರಮಣೀಯಾನಿ ರತಿಂ ಸಂಜನಯಂತಿ ಮೇ. ಜಟಾಜಿನಧರಾಃ ಕಾಲೇವಲ್ಕಲೋತ್ತರ

ವಾಸಸಃ ಋಷಯಸ್ತ್ವವಗಾಹಂತೇ ನದೀಂ ಮಂದಾಕಿನೀಂ ಪ್ರಿಯೇ. ಮಾರುತೋದ್ಧೂತ ಶಿಖರೈಃ ಪ್ರನೃತ್ತ ಇವಪರ್ವತಃ ಪಾದಪೈಃ ಪತ್ರ ಪುಷ್ಪಾಣಿ ಸೃಜದ್ಭಿರಭಿತೋನದೀಂ. ಕ್ವಚಿನ್ಮಣಿ ನಿಕಾಶೋದಾಂ, ಕ್ವಚಿತ್‌ಪುಳಿನಶಾಲಿನೀಂ, ಕ್ವಚಿತ್‌ಸಿದ್ಧ ಜನಾಕೀರ್ಣಾಂ ಪಶ್ಯಮಂದಾಕಿನೀಂ ನದೀಂ. ನಿರ್ಧೂತಾನ್ ವಾಯುನಾ ಪಶ್ಯ ವಿತತಾನ್ ಪುಷ್ಪ ಸಂಚಯಾನ್, ಪೋಪ್ಲೂಯಮಾನಾನ್ ಅಪರಾನ್ ಪಶ್ಯ ತ್ವಂ ಜಲ ಮಧ್ಯಗಾನ್. ತಾಂಶ್ಚಾತಿವಲ್ಗುವಚಸೋ ರಥಾಂಗಾಹ್ವಯನಾದ್ವಿಜಾಃ ಅಧಿರೋಹಂತಿ ಕಲ್ಯಾಣಿ ನಿಷ್ಕೂಜಂತೋ ಶುಭಾಗಿರಃ.'' ಆ ಮರಳು, ನೀರಹಕ್ಕಿ, ತಾವರೆಯ ಸಂಪತ್ತು; ಹೂ ಹಣ್ಣು ತುಂಬಿರಲು ದಡದಲ್ಲಿ ನಿಂತಿರುವ ನಾನಾ ವಿಧದ ಮರಗಳು; ಕಾಡುಮೃಗಗಳು ಬಂದು ಕುಡಿದದರಿಂದ ಕದಡಿದ ನೀರು ತಿಳಿಯಾಗುತ್ತಿರುವ ತೀರ್ಥಗಳು; ಜಟಾಜಿನ ವಲ್ಕಲಧಾರಿಗಳಾದ ಋಷಿಗಳು; ಗಾಳಿಗೆ ಆಡುತ್ತಿರುವ ಮರಗಳಿಂದ ಶಿಖರವೇ ಆಡುತ್ತಿರುವಂತೆ ತೋರಲು ನದಿಯ ಎದುರು ಕುಣಿಯುತ್ತಿದೆಯೋ ಎಂದು ಕಾಣುವ ಪರ್ವತ; ಗಾಳಿಯಿಂದ ಚೆಲ್ಲಿ ತೀರದಲ್ಲಿ ಹರಹಿ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ತೇಲಾಡುವ ಹೂವಿನ ನೆರವಿ; ಇಂಪಾಗಿ ಕೂಜನಮಾಡುವ ಚಕ್ರವಾಕದ ಕೊರಲು: ಇವು ರಾಮನಿಗೆ ಅಂದು ಹರ್ಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿದವು; ಕವಿಯ ದಯೆಯಿಂದ ಇಂದು ನಮಗೆ ಆನಂದವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ. ರಾಮನು ಒಂದು ಉದಯದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ: "ಭಾಸ್ಕರೋದಯ ಕಾಲೋಯಂ ಗತಾ ಭಗವತೀ ನಿಶಾ. ಅಸೌ ಸುಕೃಷ್ಣೋವಿಹಗಃ ಕೋಕಿಲಸ್ತಾತ ಕೂಜತಿ. ಬರ್ಹಿಣಾನಾಂಶ್ಚ ನಿರ್ಘೋಷಃ ಶ್ರೂಯತೇ ನದತಾಂವನೇ.'' ಇರುಳು ಕಳೆಯಿತು; ನೇಸರು ಉದಯಿಸುವ ಹೊತ್ತು ಇದು. ಈ ಕರಿಯ ಹಕ್ಕಿ ಕೋಗಿಲೆ ಕೂಜಿಸುತ್ತಿದೆ. ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ನವಿಲು ಹಾಕುವ ಕೇಕೆಯ ನಿರ್ಘೋಷ ಕೇಳಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಅನಸೂಯೆ ಸಂಜೆಯಾಯಿತು ಎಂದು ಸೀತೆಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ: "ರವಿರಸ್ತಂಗತಃ ಶ್ರೀಮಾನ್ ಉಪೋಹ್ಯರಜನೀಂ ಶಿವಾಂ. ದಿವಸಂ ಪ್ರತಿಕೀರ್ಣಾನಾಂ ಆಹಾರಾರ್ಥಂ ಪತತ್ರಿಣಾಂ ಸಂಧ್ಯಾಕಾಲೇ ನಿಲೀ

ನಾನಾಂ ನಿವಾಪ್ರರ್ಥಂ ಶ್ರೂಯತೇ ಧ್ವನಿಃ. ಏತೇಚಾಪ್ಯಭಿಷೇಕಾದ್ರಾಃ ಮುನಯಃ ಕಲಶೋದ್ಯತಾಃ ಸಹಿತಾ ಉಪವರ್ತಂತೇ ಸಲಿಲಾಪ್ಲುತ ವಲ್ಕಲಾಃ. ಋಷೀಣಾಂ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರೇಷು ಹುತೇಷು ವಿಧಿಪೂರ್ವಕಂ ಕಪೋತಾಂಗಾರುಣೋ ಧೂಮೋ ದೃಶ್ಯತೇ ಪವನೋದ್ಧತಃ. ಅಲ್ಪಪರ್ಣಾಪಿ ತರವೋ ಘನೀಭೂತಾ ಸ್ಸಮಂತತಃ. ವಿಪ್ರಕೃಷ್ಟೇಪಿ ದೇಶೇಸ್ಮಿನ್ ನಪ್ರಕಾಶಂತಿ ವೈ ದಿಶಃ. ರಜನೀಚರ ಸತ್ವಾನಿ ಪ್ರಚರಂತಿ ಸಮಂತತಃ ತಪೋವನ ಮೃಗಾಹ್ಯೇತೇ ವೇದಿ ತೀರ್ಥೇಷು ಶೇರತೇ. ಸಂಪ್ರವೃತ್ತಾನಿಶೀಸೀತೆ ನಕ್ಷತ್ರ ಸಮಲಂಕೃತಾ. ಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಾಪಾವರಣಶ್ಚಂದ್ರೋದೃಶ್ಯತೇಭ್ಯುದಿತೋಂಬರೇ.'' "ಸೂರ್ಯನು ವರ್ಣಗಳ ವೈಭವದಲ್ಲಿ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗಿ ಶಿವೆ ರಜನಿಯನ್ನು ಬಳಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡಿದಾನೆ. ಹಗಲೆಲ್ಲ ಆಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಎತ್ತೆತ್ತಲೋ ಹೋಗಿದ್ದ ಹಕ್ಕಿಗಳು ಸಂಜೆಯಾಗಲು ನಿದ್ರೆಗಾಗಿ ಗೂಡನ್ನು ಸೇರಿದ ಚಿಲಿಪಿಲಿ ಶಬ್ದ ಕೇಳುತ್ತಿದೆ. ಮುನಿಗಳು ಸ್ನಾನಮಾಡಿದ ತೇವದಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರೆಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ನೆನೆದ ನಾರು ಬಟ್ಟೆಗಳೊಡನೆ ಬರುತ್ತಿದಾರೆ. ಋಷಿಗಳ ಹೋಮದ ಕಪ್ಪು ಕೆಂಪಿನ ವರ್ಣದ ಹೊಗೆ ಗಾಳಿಯಿಂದ ಮೇಲೇರಿ ಕಾಣುತ್ತಿದೆ. ಕೊಂಚ ಎಲೆ ಇದ್ದರೂ ಮರ ಒಂದಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿದೆ. ದೂರದಲ್ಲಿಯೂ ದೆಸೆಯಲ್ಲಿ ಬೆಳಕಿಲ್ಲ. ಇರುಳ ಜೀವಗಳು ಸುಳಿಯಲು ಹೊರಟಿವೆ. ತಪೋವನ ಮೃಗಗಳು ಒಳಗೆ ಜಗಲಿಗಳ ಬಳಿ ಬಂದು ಮಲಗುತ್ತಿವೆ. ನಿಶಿ ನಕ್ಷತ್ರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತಳಾಗಿ ಬಂದಳು. ಬೆಳುಬೆಳಕಿನ ಹೊರಳಿಯಲ್ಲಿ ತಿಂಗಳು ಬಾನ ತಳದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿದನು.''

ರಾಮನು ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಸ್ಥಳವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ: "ಅಯಂ ದೇಶಃ ಸಮಃ ಶ್ರೀಮಾನ್ ಪುಷ್ಪಿತೈಃ ತರುಭಿಃ ವೃತಃ. ಇಹಾಶ್ರಮಪದಂ ಸೌಮ್ಯ ಯಥಾವತ್ ಕರ್ತುಮರ್ಹಸಿ. ಇಯಮಾದಿತ್ಯ ಸಂಕಾಶೈಃ ಪದ್ಮೈಃ ಸುರಭಿಗಂಧಿಭಿಃ ಅದೂರೇ ದೃಶ್ಯತೇ ರಮ್ಯಾ ಪದ್ಮಿನೀ ಪದ್ಮಶೋಭಿತಾ. ಯಥಾಖ್ಯಾತಮಗಸ್ತ್ಯೇನ ಮುನಿನಾ ಭಾವಿತಾತ್ಮನಾ, ಇಯಂ ಗೋದಾವರೀ ರಮ್ಯಾ ಪುಷ್ಪಿತೈಃ ತರುಭಿಸ್ತಥಾ. ಹಂಸಕಾರಂಡವಾಕೀರ್ಣಾ ಚಕ್ರವಾಕೋಪ

ಶೋಭಿತಾ ನಾತಿದೂರೇ ಸಚಾಸನ್ನೇ ಮೃಗಯೂಥನಿಪೀಡಿತಾ. ಮಯೂರ ನಾದಿತಾ ರಮ್ಯಾ ಪ್ರಾಂಶವೋ ಬಹುಕಂದರಾಃ ದೃಶ್ಯಂತೇ ಗಿರಯಃ ಸೌಮ್ಯ ಫುಲ್ಲೈಃ ತರುಭಿರಾವೃತಾಃ.'' ''ಸ್ಥಲ ಸಮಸಾಗಿದೆ. ಅಂದವಾಗಿದೆ. ಸುತ್ತ ಹೂವಾದ ಮರ ಇವೆ. ಅದೂರದಲ್ಲಿ ಕೊಳ. ಅದರ ತುಂಬ ತಾವರೆಯ ಬಳ್ಳಿ, ತಾವರೆಯ ಹೂ. ಸುರಭಿ ಗಂಧಿಯಾದ ಈ ಒಂದೊಂದು ಹೂವೂ ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಹಿರಿದು, ಸೂರ್ಯನಂತೆ ಬೆಳಗುತ್ತಿದೆ. ಹೂವಾದ ಗಿಡಗಳಿಂದ ಗೋದಾವರಿ ರಮ್ಯಳಾಗಿದಾಳೆ. ಇಲ್ಲಿ ನೂರು ತೆರನ ನೀರಹಕ್ಕಿ. ಕಾಣುವಷ್ಟು ಹತ್ತಿರವಾಗಿ ಆದರೆ ತೊಂದರೆ ಕೊಡದಂತೆ ದೂರವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ವನ್ಯ ಮೃಗಗಳು ಬಂದು ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಕಂದರಗಳು ಮಯೂರನಾದದಿಂದ ರಮ್ಯ. ಗಿರಿಗಳು ಹೂವಾದ ಮರಗಳಿಂದ ತುಂಬಿವೆ.'' ಇದಾದಮೇಲೆ ಒಂದು ನಲವತ್ತು ಮರಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿ ''ಇದಂ ಪುಣ್ಯಮಿದಂ ಮೇಧ್ಯಮಿದಂ ಬಹುಮೃಗದ್ವಿಜಂ ಇಹವತ್ಸ್ಯಾಮ ಸೌಮಿತ್ರೇ ಸಾರ್ಧಮೇತೇನಪಕ್ಷಿಣಾ.''

ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಹಿಮಂತಋತುವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ: ''ಅಯಂ ಸಕಾಲಸ್ಸಂಪ್ರಾಪ್ತಃ ಪ್ರಿಯೋಯಸ್ತೇ ಪ್ರಿಯಂವದ, ಅಲಂಕೃತ ಇವಾಭಾತಿ ಯೇನ ಸಂವತ್ಸರಃ ಶುಭಃ. ನೀಹಾರ ಪರುಷೋಲೋಕಃ ಪೃಥಿವೀಸಸ್ಯಶಾಲಿನೀ ಜಲಾನ್ಯನುಪಭೋಗ್ಯಾನಿ ಸುಭಗೋಹವ್ಯ ವಾಹನಃ. ನವಾಗ್ರಯಣ ಪೂಜಾಭಿರಭ್ಯರ್ಚ್ಯ ಪಿತೃದೇವತಾಃ ಕೃತಾಗ್ರಯಣಕಾಃ ಕಾಲೇ ಸಂತೋ ವಿಗತಕಲ್ಮಷಾಃ. ಪ್ರಾಜ್ಯಕಾಮಾ ಜನಪದಾಃ ಸಂಪನ್ನ ತರಗೋರಸಾಃ. ವಿಚರಂತಿಮಹೀಪಾಲಾಃ, ಯಾತ್ರಾಸ್ಥಾವಿಜಿಗೀಷವಃ. ಸೇವ್ಯಮಾನೇ ದೃಢಂ ಸೂರ್ಯೇ ದಿಶಮಂತಕಸೇವಿತಾಂ, ವಿಹೀನ ತಿಲಕೇವಸ್ತ್ರೀ ನೋತ್ತರಾದಿಕ್ ಪ್ರಕಾಶತೇ. ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಹಿಮಕೋಶಾಢ್ಯೋ, ದೂರಸೂರ್ಯಶ್ಚ ಸಾಂಪ್ರತಂ, ಯಥಾರ್ಥನಾಮಾ ಸುವ್ಯಕ್ತಂ ಹಿಮವಾನ್ ಹಿಮವಾನ್‌ಗಿರಿಃ. ಅತ್ಯಂತಸುಖಸಂಚಾರಾಃ ಮಧ್ಯಾಹ್ನೇ ಸ್ಪರ್ಶತಸ್ಸುಖಾಃ ದಿವಸಾಃ ಸುಭಗಾದಿತ್ಯಾಃ ಛಾಯಾಸಲಿಲ ದುರ್ಭಗಾಃ. ಮೃದುಸೂರ್ಯಾಸ್ಸನೀಹಾರಾಃ ಪಟುಶೀತಾಸ್ಸುಮಾರುತಾಃ, ಶೂನ್ಯಾರಣ್ಯಾಹಿಮಗ್ರಸ್ತಾಃ ದಿವಸಾಭಾಂತಿ ಸಾಂಪ್ರತಂ. ರವಿಸಂಕ್ರಾಂತ

ಸೌಭಾಗ್ಯಃ ತುಷಾರಾರುಣ ಮಂಡಲಃ ನಿಶ್ವಾಸಾಂಧ ಇವಾದರ್ಶಃ ಚಂದ್ರಮಾ ನಪ್ರಕಾಶತೇ. ಜ್ಯೋತ್ಸ್ನೀ ತುಷಾರಮಲಿನಾ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯಾಂನರಾಜತೇ, ಸೀತೇವ ಚಾತಪಶ್ಯಾಮಾ ಲಕ್ಷ್ಯತೇನ ತು ಶೋಭತೇ. ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಶೀತಲಸ್ಪರ್ಶೋ ಹಿಮವಿದ್ಧಶ್ಚ ಸಾಂಪ್ರತಂ ಪ್ರವಾತಿ ಪಶ್ಚಿಮೋವಾಯುಃ ಕಾಲೇ ದ್ವಿಗುಣಶೀತಲಃ. ಬಾಷ್ಪಚ್ಛನ್ನಾನ್ಯರಣ್ಯಾನಿ ಯವಗೋಧೂಮವಂತಿಚ ಶೋಭಂತೇ ಅಭ್ಯುದಿತೇ ಸೂರ್ಯೇನದದ್ಭಿಃ ಕ್ರೌಂಚಸಾರಸೈಃ. ಖರ್ಜೂರ ಪುಷ್ಪಾಕೃತಿಭಿಃ ಶಿರೋಭಿಃ ಪೂರ್ಣ ತಂಡುಲೈಃ ಶೋಭಂತೇ ಕಿಂಚಿದಾನಮ್ರಾಃ ಶಾಲಯಃ ಕನಕಪ್ರಭಾಃ. ಮಯೂಖೈಃ ಉಪಸರ್ಪದ್ಭಿಃ ಹಿಮನೀಹಾರಸಂವೃತೈಃ ದೂರಮಭ್ಯುದಿತಃ ಸೂರ್ಯಃ ಶಶಾಂಕ ಇವಲಕ್ಷ್ಯತೇ. ಅವಶ್ಯಾಯ ನಿಪಾತೇನ ಕಿಂಚಿತ್ಪ್ರಕ್ಲಿನ್ನಶಾದ್ವಲಾ ವನಾನಾಂ ಶೋಭತೇ ಭೂಮಿಃ ನಿವಿಷ್ಟ ತರುಣಾತಪಾ. ಸ್ಪೃಶಂತುವಿಮಲಂ ಶೀತಂ ಉದಕಂ ದ್ವಿರದಃ ಸುಖಂ ಅತ್ಯಂತ ತೃಷಿತೋ ವನ್ಯಃ ಪ್ರತಿಸಂಹರತೇಕರಂ. ಏತೇಹಿ ಸಮುಪಾಸೀನಾಃ ವಿಹಗಾಃ ಜಲಚಾರಿಣಃ ನಾವಗಾಹಂತಿಸಲಿಲಂ ಅಪ್ರಗಲ್ಭಾ ಇವ ಆಹವಂ. ಅವಶ್ಯಾಯ ತಮೋನದ್ಧಾನೀಹಾರ ತಮಸಾವೃತಾಃ ಪ್ರಸುಪ್ತಾ ಇವ ಲಕ್ಷ್ಯಂತೇ ವಿಪುಷ್ಪಾವನರಾಜಯಃ. ಬಾಷ್ಪಸಂಛನ್ನಸಲಿಲಾ ರುತ ವಿಜ್ಞೇಯ ಸಾರಸಾಃ ಹಿಮಾರ್ದ್ರವಾಲುಕೈಃ ತೀರೈಃ ಸರಿತೋ ಭಾಂತಿ ಸಾಂಪ್ರತಂ. ತುಷಾರಪತನಾಚ್ಚೈವಮೃದುತ್ವಾತ್ ಭಾಸ್ಕರಸ್ಯಚ, ಶೈತ್ಯಾತ್ ಅಗಾಗ್ರಸ್ಥಮಪಿ ಪ್ರಾಯೇಣ ರಸವತ್‌ಜಲಂ. ಜರಾಝರ್ಝರಿತೈಃ ಪದ್ಮೈಃ ಶೀರ್ಣ ಕೇಸರಕರ್ಣಿಕೈಃ ನಾಳಶೇಷೈಃ ಹಿಮಧ್ವಸ್ತೈಃ ನಭಾಂತಿ ಕಮಲಾಕರಾಃ.”

ಹಿಮ ಬೀಳುವುದು ಚಳಿಯಾಗುವುದು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟನ್ನು ಇನ್ನೆರಡು ಮಾತನ್ನು ಯಾರು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳ ಬಹುದು. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಇನ್ನು ಹತ್ತು ವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಲೋಕ ಹಿಮದಿಂದ ಬೆಟ್ಟಿಯಾಗಿದೆ. ಭೂಮಿ ಸಸ್ಯಶಾಲಿನಿಯಾಗಿದೆ. ಸಂತರು ಅಗ್ರಯಣ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಪಿತೃಗಳನ್ನು ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿ ವಿಗತಕಲ್ಮಷರಾಗಿದಾರೆ. ಜನರು ಹಾಲು ಮೊಸರಿನ ಸಮೃದ್ಧಿ

ಯಿಂದ ಸುಖಿಸಿದಾರೆ. ಸೂರ್ಯನು ದಕ್ಷಿಣವನ್ನು ಸಾರಲು ಉತ್ತರದಿಕ್ಕು ತಿಲಕವಿಡದ ಸ್ತ್ರೀಯಂತೆ ಮಂಕಾಗಿದೆ. ಎಂದೂ ಹಿಮವುಳ್ಳ ಹಿಮವದ್ಗಿರಿ ನಿಜವಾಗಿ ಹಿಮವಂತನೆನ್ನುವುದು ಕಾಲದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಹಗಲು ಹರಿಯುವುದು ಸುಖ. ಸೂರ್ಯನು ಹಿತ. ನೆರಳು ನೀರು ಬೇಡವಾಗಿದೆ. ಕಾಡು ಬರಿದು. ಮಂಜಿನಿಂದ ಮೈಲಾದ ಚಂದ್ರನು ಉಸಿರಿಂದ ಮಂಕಾದ ಕನ್ನಡಿಯಂತೆ ಇದಾನೆ. ತುಂಬಿದ ತಿಂಗಳ ರಾತ್ರಿ ಕೂಡ ಮಂಜಿನಿಂದ ಮಲಿನವಾಗಿ ಬೆಳಗದೆ ಇದೆ. ಪಶ್ಚಿಮದ ಗಾಳಿ ಎಂದಿಗಿಂತ ಎರಡರಷ್ಟು ಚಳಿ. ಹರಹಿದ ಪೈರಿನಮೇಲೆ ಹಿಮಕಣ ನಿಂತಿರಲಾಗಿ ಹೊತ್ತು ಹುಟ್ಟುವ ವೇಳೆ ಅರಣ್ಯ ಬಹು ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ. ಖರ್ಜೂರ ಪುಷ್ಪದ ಆಕೃತಿಯ ತೆನೆ ಕಾಳು ತುಂಬಿರಲಾಗಿ ಬಂಗಾರದ ಬಣ್ಣದ ನೆಲ್ಲಪೈರು ಸ್ವಲ್ಪ ತಗ್ಗಿ ಸೊಗಸುತ್ತದೆ. ದೂರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ಸೂರ್ಯನು ಹಿಮನೀಹಾರದಿಂದ ಮೆದುವಾದ ರಶ್ಮಿಯಿಂದ ಚಂದ್ರನಂತೆ ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಹೊಳೆಯಲ್ಲಿ ನೀರು ಎಲ್ಲಿದೆಯೆಂದು ನಾವು ನೀರನ್ನು ನೋಡಿ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ನೀರಹಕ್ಕಿ ಕೂಗುವ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ನೀರಿದೆಯೆಂದು ಗುರುತಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಗಿರಿಯ ತಲೆಯಮೇಲಣ ನೀರು ಕೂಡ ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಕಾಯದೆ ಹಿಮ ಬೆರೆತು ಇರುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಬಾಯಿಗೆ ರುಚಿಯಾಗಿದೆ. ದಳ ಉದುರಿದ ತಾವರೆಯಿಂದ ಕಮಲಾಕರ ಶೋಭಿಸದು. ಬರಿಯ ಊಹೆಯಿಂದ ಹೇಳಲಾಗದ, ಕಣ್ಣಾರ ನೋಡಿ ಗ್ರಹಿಸಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಹೇಳಬಹುದಾದ, ವಿವರಗಳು ಈ ವರ್ಣನೆಯ ಜೀವ. ಇದರಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಕವಿಯ ಕನಿಕರವೂ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಜನರು ಭೂಮಿಯಿಂದ ಬೆಳೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಸುಖವಾಗಿರುವುದು ಇವನಿಗೆ ಸಂತೋಷ. ಜಲಚಾರಿಗಳಾದರೂ ಚಳಿಯಿಂದ ನೀರ ಹೊರಗೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಹಕ್ಕಿಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಇವನು ಅಯ್ಯೋ ಪಾಪ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಆನೆಗೆ ದಾಹ; ಅದು ನೀರನ್ನು ಸೊಂಡಿಲಿಂದ ಎಳೆಯುತ್ತದೆ; ಆದರೆ ಚಳಿಯಾದುದರಿಂದ ಸೊಂಡಿಲನ್ನು ಬೇಗನೆ ಹೊರಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಕತ್ತಲು ಮುಚ್ಚಿದ ಕಾಡು ಮಂಜಿನಿಂದ ಮತ್ತಷ್ಟು ಕತ್ತಲಾಗಿ, ಹೂವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿರುವಂತಿದೆ. ಒಂದೊಂದು ವಿವರವೂ ಚಿತ್ರದ ಒಂದೊಂದು ಭಾಗದಂತೆ

ನಿಲ್ಲುತ್ತವೆ. ಅಭಿಜ್ಞನಾದ ಚಿತ್ರಕಾರನು ಹಿಮಕಾಲದ ಚಿತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಬೇಕಾದರೆ ಕವಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿವರಗಳಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾದುವನ್ನು ಆಯ್ದು ಕೊಂಡು ಉದಯದ ಚಿತ್ರ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಚಿತ್ರ, ಸಂಜೆಯ ಚಿತ್ರ, ರಾತ್ರಿಯ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ರಚಿಸಬಹುದು. ಮಧ್ಯೆ ಕವಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನ ಮಾತಿ ನಲ್ಲಿ ಸೀತೆ ಬಿಸಿಲಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಪ್ಪಾಗಿದಾಳೆ, ಆದರೆ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿದಾಳೆ ಎಂದು ಸೂಚಿಸಿದಾನೆ; ಈ ಮಾತಿನಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಅಣ್ಣ ಅತ್ತಿಗೆಯರ ಮಧ್ಯೆ ಹೇಗೆ ಒಂದು ಮಗುವಿನಂತೆ ಆಗಿದ್ದನೆಂದು ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಈ ಮಾತನ್ನು ಆಡಿದಾಗ ರಾಮನೂ ಸೀತೆಯೂ ನಕ್ಕಿರಬೇಕು. ಅದೂ ಈ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ವಿವರವೇ.

ಹೀಗೆಯೇ ನೂರು ವರ್ಣನೆ ನೂರು ಕಡೆ ಬರುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಪಂಪಾ ತೀರವನ್ನು ಸೇರಿ ಅಲ್ಲಿಯ ಸೊಗಸನ್ನು ನೋಡಿ ಸೀತೆಯಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ವಿಲಪಿಸುವ ರಾಮನ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ಈ ರೀತಿಯ ವರ್ಣನಾಶಕ್ತಿ ಮುಗಿಲನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯದ ವರ್ಣನೆಯ ಮೊದಲ ರೀತಿಯ ಒಂದು ಉಪರೀತಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆಯೆನ್ನಬಹುದು. ಇದ್ದುದನ್ನು ಇದ್ದಹಾಗೆ ವರ್ಣಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ನಾಯಕನು ತನ್ನ ಭಾವನೆ ಯನ್ನು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆರೋಪಿಸಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಪದ್ಧತಿ ಯನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸಂದರ್ಭದಿಂದ ಕೆಲವು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. "ಅಯಂ ವಸಂತಃ ಸೌಮಿತ್ರೇ ನಾನಾ ವಿಹಗನಾದಿತಃ ಸೀತಯಾ ವಿಪ್ರಹೀನಸ್ಯ ಶೋಕಸಂದೀಪನೋ ಮಮ. ಮಾಂ ಹಿ ಶೋಕಸಮಾಕ್ರಾಂತಂ ಸಂತಾಪಯತಿ ಮನ್ಮಥಃ. ಹೃಷ್ಟಃ ಪ್ರವದಮಾನಶ್ಚ ಮಾಮಾಹ್ವಯತಿ ಕೋಕಿಲಃ. ಏಷ ನತ್ಯೂಹಕೋ ಹೃಷ್ಟೋ ರಮ್ಯೇಮಾಂ ವನನಿರ್ಝರೇ ಪ್ರಣದನ್ ಮನ್ಮಥಾವಿಷ್ಟಂ ಶೋಚಯಿಷ್ಯತಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣ. ಶ್ರುತ್ವಾ ಏತಸ್ಯ ಪುರಾಶಬ್ದಂ ಆಶ್ರಮಸ್ಥಾ ಮಮಪ್ರಿಯಾ ಮಾಮಾಹೂಯ ಪ್ರಮುದಿತಾ ಪರಮಂಪ್ರತ್ಯನಂದತ. ಪಶ್ಯ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ನೃತ್ಯಂತಂ ಮಯೂರಮುಪನೃತ್ಯತಿ ಶಿಖಿನೀ ಮನ್ಮಥಾರ್ತಾ ಏಷಾ ಭರ್ತಾರಂಗಿರಿಸಾನುಷು. ತಾಮೇವ ಮನ್ಮಥಾವಿಷ್ಟೋ ಮಯೂರೋಪ್ಯ ಪಧಾವತಿ; ವಿತತ್ಯ ರುಚಿರೌ ಪಕ್ಷೌ ರುತೈರುಪಹಸನ್ನಿವ. ಮಯೂರಸ್ಯ

ವನೇ ನೂನಂ ರಕ್ಷಸಾ ಸ ಹೃತಾಪ್ರಿಯಾ. ವಸಂತೋಽಯದಿ ತತ್ರಾಪಿ ಯತ್ರ ಮೇ ವಸತಿ ಪ್ರಿಯಾ ನೂನಂ ಪರವಶಾ ಸೀತಾ ಸಾ ಪಿಶೋಽಚತಿ ಅಹಂ ಯಥಾ. ಶ್ಯಾಮಾ ಪದ್ಮಪಲಾಶಾಕ್ಷೀ ಮೃದುಪೂರ್ವಾಭಿ ಭಾಷಿಣೀ ನೂನಂ ವಸಂತಮಾಸಾದ್ಯ ಪರಿತ್ಯಕ್ಷ್ಯತಿ ಜೀವಿತಂ. ಪದ್ಮಕೇಸರ ಸಂಸೃಷ್ಟೋ ವೃಕ್ಷಾಂತರವಿನಿಃಸೃತಃ ನಿಶ್ವಾಸ ಇವ ಸೀತಾಯಾ ವಾತಿ ವಾಯುರ್ಮನೋಹರಃ.''

ವಸಂತ ಬಂದಿದೆ. ಪಕ್ಷಿಗಳು ಹಾಡುತ್ತಿವೆ. ಲೋಕವೇ ನಲಿಯುತ್ತಿದೆ. ಸೀತೆಯಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಈ ಸುಖವೆಲ್ಲ ರಾಮನ ದುಃಖವನ್ನು ಬೆಳೆಸುತ್ತಿದೆ. ಈ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆಸೆ; ಈ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕೋಗಿಲೆ ಕರೆಯುವುದು. ವನನಿರ್ಝರದಲ್ಲಿ ನತ್ಯೂಹಕ ಪಕ್ಷಿ ಕೂಗಿ ಸೀತೆ ಎಂದೋ ಒಂದು ದಿನ ಈ ಕೂಗನ್ನು ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ತನ್ನನ್ನು ಕರೆದದನ್ನು ಜ್ಞಾಪಕ ಕೊಡುತ್ತಿದೆ. ಗಂಡುನವಿಲು ರೆಕ್ಕೆ ಕೆದರಿ ಕುಣಿಯುತ್ತಿದೆ. ಹೆಣ್ಣು ಅದನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಬಳಿ ಸಾರುತ್ತದೆ. ಆ ಗಂಡಿಗೂ ಆಸೆ; ಅದು ಆ ಪ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಕೂಗುವುದು ರಾಮನನ್ನು ಅಪಹಾಸ್ಯಮಾಡುವ ಶಬ್ದದಂತೆ ಕೇಳುತ್ತದೆ. ಅದರ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ರಾಕ್ಷಸನು ಕದ್ದಿಲ್ಲ ನೋಡು. ಸೀತೆ ಇರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ವಸಂತನು ಹೀಗೆಯೇ ಬಂದಿರಬೇಕು. ಆ ಶ್ಯಾಮೆ ಪದ್ಮಪಲಾಶಾಕ್ಷಿ, ಮೃದುಪೂರ್ವಾಭಿಭಾಷಿಣಿ ಈ ವಿರಹವನ್ನು ಹೇಗೆ ತಡೆಯುವಳು? ಜೀವವನ್ನು ಬಿಡುವುದೇ ನಿಜ. ಗಾಳಿ ಪದ್ಮಕೇಸರದಿಂದ ಹೊರಟು ಮರಗಳ ಹೂಗೊಂಚಲಲ್ಲಿ ಹಾಯ್ದು ಬರುತ್ತಿದೆ. ಅದು ರಾಮನಿಗೆ ಸೀತೆಯ ಉಸಿರಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಕೃತಿ ವರ್ಣನೆಯ ಗಂಭೀರ ರೀತಿಗೆ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು. ವಾನರ ಸೈನ್ಯ ಸಾಗರದ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ಅದನ್ನು ಕಂಡಿತಂತೆ. ಕವಿ ಸಾಗರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ. "ದೂರಪಾರಮಸಂಬಾಧಂ ರಕ್ಷೋಗಣ ನಿಷೇವಿತಂ, ಹಸನ್ತಮಿವ ಫೇನೌಘೈಃ ನೃತ್ಯನ್ತಮಿವ ಚೋರ್ಮಿಭಿಃ. ಚಣ್ಡಾನಿಲಮಹಾಗ್ರಾಹೈಃ ಕೀರ್ಣಂ ತಿಮಿತಿಮಿಂಗಿಲೈಃ. ಅವಗಾಢಂ ಮಹಾಸತ್ತ್ವೈಃ ನಾನಾ ಶೈಲ ಸಮಾಕುಲಂ ಸುದುರ್ಗಂ ದುರ್ಗ

ಮಾರ್ಗೇ ತಮಗಾಧಂ ವರುಣಾಲಯಮ್. ಮುಕರ್ಯೈಃ ನಾಗಭೋಗೈಶ್ಚ ನಿಗಾಢಾಃ ವಾತಲೋಳಿತಾಃ ಉತ್ಪೇತುಶ್ಚ ನಿಪೇತುಶ್ಚ ಪ್ರವೃದ್ಧಾ ಜಲರಾಶಯಃ. ಸಾಗರಂ ಚಾಂಬರಪ್ರಖ್ಯಂ ಅಂಬರಂ ಸಾಗರೋಪಮಮ್ ಸಾಗರಂ ಚಾಂಬರಂ ಚೇತಿ ನಿರ್ವಿಶೇಷ ಮದೃಶ್ಯತ. ಸಮ್ಪೃಕ್ತಂ ನಭಸಾಪ್ಯಮ್ಭಃ ಸಮ್ಪೃಕ್ತಂಚ ನಭೋಂಭಸಾ; ತಾದೃಗ್ರೂಪೇಸ್ಮ ದೃಶ್ಯೇತೇ ತಾರಾರತ್ನ ಸಮಾಕುಲೇ. ಸಮುತ್ಪತಿತಮೇಘಸ್ಯ ವೀಚಿಮಾಲಾಕುಲಸ್ಯಚ ವಿಶೇಷೋ ನದ್ವಯೋರಾಸೀತ್ ಸಾಗರಸ್ಯಾಂಬರಸ್ಯಚ. ಅನ್ಯೋನ್ಯಮಾಹತಾ ಸ್ಸಕ್ತಾಃ ಸಸ್ವನುಃ ಭೀಮನಿಸ್ವನಾಃ ಊರ್ಮಯಃ ಸಿನ್ಧುರಾಜಸ್ಯ ಮಹಾ ಭೇರ್ಯಃ ಇವಾಹವೇ.'' ದೂರವಾದ ಪಾರ; ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಹರಹು. ನೊರೆ ನಗೆಯುಂತಿದೆ; ಅಲೆ ಕುಣಿತದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಒಳಗೆ ಬಹು ವಿಧದ ಜೀವ, ಬಂಡೆ, ಗುಂಡು. ಜಲರಾಶಿ ಗಾಳಿಯಿಂದ ಜೀವಗಳಿಂದ ಚಲಿಸಿ ಪ್ರವೃದ್ಧವಾಗಿ ಏಳುತ್ತದೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಬಾನ ಮುಚ್ಚಳ ನೀರನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದೆ, ನೀರು ಬಾನನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಅದರಂತೆ ಹರಡಿ ಅದು ಇದರಂತೆ ಹರಡಿ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವೇನೆಂದೇ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ತಾರೆ, ಇಲ್ಲಿ ರತ್ನ; ಅಲ್ಲಿ ಮೇಘ, ಇಲ್ಲಿ ವೀಚಿಮಾಲೆ. ಸಾಗರದ ಅಲೆಗಳು ಒಂದರಮೇಲೊಂದು ಬಿದ್ದು ಒಂದನ್ನೊಂದು ಬಡಿದು ಸಿನ್ಧು ರಾಜನ ರಣಭೇರಿಗಳಂತೆ ಮೊಳಗುತ್ತವೆ.

ಇದ್ದುದನ್ನು ಇದ್ದಹಾಗೆ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನು ಇದುವರೆಗೆ ಉದಾಹರಿಸಿ ಆಯಿತು. ತನ್ನ ಭಾವವನ್ನು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆರೋಪಿಸುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಕವಿಯ ವರ್ಣನೆ ಹೀಗೆಯೇ ಹೃದಯಂಗಮ ವಾಗಿದೆ. ಇದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾಣುವುದು ರಾವಣನು ಬಂದುಹೋದ ಸಂಬ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ. ಅವನು ಸೀತೆಯ ಬಳಿಗೆ ಮೊದಲು ಬಂದಾಗ: "ತಮುಗ್ರತೇಜಃ ಕರ್ಮಾಣಂ ಜನಸ್ಥಾನರುಹಾಃ ದ್ರುಮಾಃ ಸಮೀಕ್ಷ್ಯನ ಪ್ರಕಮ್ಪನ್ತೇ ನ ಪ್ರವಾತಿಚ ಮಾರುತಃ ಶೀಘ್ರಸ್ರೋತಾಶ್ಚ ತಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ವೀಕ್ಷನ್ತಂ ರಕ್ತಲೋಚನಮ್ ಸ್ತಿಮಿತಂ ಗನ್ತುಮಾರೇಭೇ ಭಯಾದ್ಗೋದಾವರೀ ನದೀ.'' ಪ್ರಕೃತಿ ಅವನಿಗೆ ಹೆದರಿ ಅಲುಗದೆ ನಿಂತಿತು. ಗಾಳಿ ಹರಿಯುವುದನ್ನು ಮರೆತಿತು. ವೇಗದಿಂದ ಓಡುವ ಗೋದಾವರಿ ಮೆಲ್ಲನೆ

ಹರಿಯಲು ತೊಡಗಿತು. ಇವನು ಎಂಥ ಅನಿಷ್ಟವೆನ್ನುವುದು ಈ ಮೂರು ಮಾತಿನಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಗೋದಾವರಿಯನ್ನು ಕುರಿತ ಮಾತಿನಿಂದ ಸೀತೆಗೆ ಏನು ಆಗುತ್ತದೆಂಬುದು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಗೋದಾವರಿ ಸ್ತ್ರೀ ; ಸೀತೆಯ ಸಖಿ ; ಅವಳು ದಿನವೂ ಸ್ನಾನದಲ್ಲಿ ಅಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದವಳು. ಈ ಸಖಿ ಇವನು ಯಾರೆಂಬುದನ್ನು ಬಲ್ಲಳು ; ಇವನು ಬಂದಾಗ ನಡೆಯನ್ನು ಮೆದುಮಾಡಿದಳು. ಸೀತೆಯನ್ನು ರಾವಣನು ಕದ್ದು ಹೊರಟಾಗ "ಪ್ರಧರ್ಷಿತಾಯಾಂ ಸೀತಾಯಾಂ ಬಭೂವ ಸಚರಾಚರಂ ಜಗತ್ಸರ್ವಮಮರ್ಯಾದಂ ತಮಸಾನ್ಧೇನ ಸಂವೃತಮ್. ನವಾತಿ ಮಾರುತಸ್ತತ್ರ ನಿಷ್ಪ್ರಭೋಭೂತ್ ದಿವಾಕರಃ ಉತ್ಪನ್ನವಾತಾಭಿಹತಾಃ ನಾನಾದ್ವಿಜ ಗಣಾಯುತಾಃ ಮಾಭೈರಿತಿವಿಧೂತಾಗ್ರಾಃ ವ್ಯಾಜಹ್ರುಃ ಇವ ಪಾದಪಾಃ ನಳಿನ್ಯೋಧ್ವಸ್ತಕಮಲಾಃ ತ್ರಸ್ತಮೀನಜಲೇಚರಾಃ ಸಖೀಮಿವಗತೋಚ್ಛ್ವಾಸಾಂ ಅನ್ವಶೋಚಂತ ಮೈಥಿಲೀಂ ಸಮಂತಾತ್ ಅಭಿಸಂಪತ್ಯ ಸಿಂಹ ವ್ಯಾಘ್ರ ಮೃಗದ್ವಿಜಾಃ ಅನ್ವಧಾವನ್ ತದಾ ರೋಷಾತ್ ಸೀತಾಂ ಛಾಯಾನುಗಾಮಿನಃ. ಜಲಪ್ರಪಾತಾಸ್ರಮುಖಾಃ ಶೃಂಗೈರುಚ್ಛ್ರಿತಬಾಹುಭಿಃ ಸೀತಾಯಾಂ ಹ್ರಿಯಮಾಣಾಯಾಂ ವಿಕ್ರೋಶಂತೀವ ಪರ್ವತಾಃ ಹ್ರಿಯಮಾಣಾಂತು ವೈದೇಹೀಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾದೀನೋ ದಿವಾಕರಃ ಪ್ರತಿಧ್ವಸ್ತ ಪ್ರಭಃ ಶ್ರೀಮಾನಾಸೀತ್ ಪಾಂಡರಮಂಡಲಃ ನಾಸ್ತಿಧರ್ಮಃ ಕುತಃ ಸತ್ಯಂ ನಾರ್ಜವಂ ನಾನೃಶಂಸತಾ ಯತ್ರರಾಮಸ್ಯವೈದೇಹೀಂ ಭಾರ್ಯಾಂ ಹರತಿರಾವಣಃ. ಇತಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ ಗಣಶಃ ಪರ್ಯದೇವಯನ್ ವಿತ್ರಸ್ತಕಾ ದೀನಮುಖಾ ರುರುದುಃ ಮೃಗಪೋತಕಾಃ. ಉದ್ವೀಕ್ಷ್ಯೋದ್ವೀಕ್ಷ್ಯನಯನೈಃ ಅಸ್ರಪಾತಾವಿಲೇಕ್ಷಣಾಃ ಸುಪ್ರವೇಪಿತ ಗಾತ್ರಾಶ್ಚ ಬಭೂವುಃ ವನದೇವತಾಃ. ವಿಕ್ರೋಶಂತೀ ದೃಢಂ ಸೀತಾಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ದುಃಖಂ ತಥಾಗತಾಂ." ಇಲ್ಲಿಯೂ ಮರಗಳು ಮೃಗಗಳು ಪಕ್ಷಿಗಳು, ಪರ್ವತಗಳು, ಸೂರ್ಯ, ಸಮಸ್ತ ಭೂತಗಳು, ಸೀತೆಯ ಶೋಕದಲ್ಲಿ ತಾವೂ ಭಾಗಿಗಳಾದವು. ಹನುಮಂತನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತ ರಾವಣನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ದಾರಿಯರಿಯದೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ರಾವಣನ ಆರೋಗಣೆಯ ಮಂದಿರದಿಂದ ಗಾಳಿ ಬೀಸಿ ಇತ್ತ ಬಂದು ನೋಡು ಎಂದು

ಅವನಿಗೆ ಹೇಳಿತಂತೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕೃತಿ ಧರ್ಮದ ಕಡೆಗೆ ಸಹಾಯವಾಗಿರುವಂತೆ ಭಾವನೆ.

ಇವುಗಳನ್ನು ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಚಮತ್ಕಾರ ಮಾತ್ರವೆಂದು ನಾವು ಭಾವಿಸಬಾರದು. ಸರಿಯಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಆರೋಪಿಸುವುದು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಖವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಅಂಥ ಆರೋಪಣೆಯಿಂದ ರಸ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ರಸ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದು ಯೋಚಿಸಬೇಕು. ಇಂಥ ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ the pathetic fallacy ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ತನ್ನ ಒಳಗಿನ ಭಾವವನ್ನು ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಅದು ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಇದೆಯೆಂದು ತಪ್ಪಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು ಎಂದು ಈ ಮಾತಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಕಷ್ಟಪಡುವ ಮನುಷ್ಯನು ತನ್ನ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಪ್ರಕೃತಿಯೂ ಪಡುತ್ತಿದೆಯೆಂದು ಎಣಿಸಿದರೆ, ಅದು ಆಭಾಸವೇ ಆಗಬಹುದು. ಅಂಥ ಸಂದರ್ಭ the pathetic fallacy ಎಂಬ ನಾಮಕರಣಕ್ಕೆ ಗುರಿಯಾಗುವುದು ನ್ಯಾಯವೇ. ಆದರೆ ಒಂದು ಅನ್ಯಾಯವಾದದನ್ನು ನೋಡಿ ಒಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನ ಮನಸ್ಸು ಕುಗ್ಗಿದಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಯೂ ಕುಗ್ಗಿತೆಂದು ಕವಿ ಹೇಳಿದರೆ ಅದು ಆಭಾಸವಲ್ಲ. ಅನ್ಯಾಯವಾದುದು ನಿಜ; ಒಂದು ಜೀವ ಕುಗ್ಗುತ್ತದೆ; ಅದರ ಪಕ್ಕದ ಜೀವ ಕುಗ್ಗುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಮನುಷ್ಯನಾದರೆ ಕುಗ್ಗುತ್ತಾನೆ, ಮೃಗ ಕುಗ್ಗುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಮಾನವನಾಗಲಿ ಮೃಗವಾಗಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಒಟ್ಟು ಜೀವನದ ಭಾಗಗಳು. ಪ್ರಕೃತಿಯ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ವಿರೋಧ ನಡೆದಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಯೇ ನೋಯುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯನು ನೋವಿನಿಂದ ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು; ಪಕ್ಷಿ ಕೂಗದೆ ಭಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಮೌನದಿಂದಿರಬಹುದು; ಮರ ಈ ಅಧರ್ಮದಿಂದ ಯಾವ ಅನುಭವವನ್ನು ಪಡೆಯಿತೆಂದು ನಮಗೆ ಕಾಣದೆ ಇರಬಹುದು. ಆದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಒಂದು ನೋಯಿತು, ಇನ್ನೊಂದು ನೋಯಲಿಲ್ಲ, ಮತ್ತೊಂದಕ್ಕೆ ನೋವು ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಾವು ಹೇಳುವುದು ಹೇಗೆ? ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನೋವಿನ ವೇಳೆ ಬಾಯಿ ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ, ಕಣ್ಣು ನಡುಗುತ್ತದೆ, ಕೈ ಏನೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಬಾಯಿಗೆ ಬಹಳ ನೋವು, ಕಣ್ಣಿಗೆ ಅದಕ್ಕಿಂತ

ಕಡನೆ ನೋವು, ಕೈಗೆ ನೋವಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಾವು ಹೇಳುತ್ತೇವೆಯೇ ? ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಒಂದು ಅಂಗಕ್ಕೆ ನೋವಾದಾಗ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ನೋಯುತ್ತಾನೆ. ಕೂಗುವ ನಾಲಗೆ ಮಾತ್ರ ನೋವನ್ನನುಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲ; ಕೂಗದ ಕೈಯೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯನೂ ಮೃಗವೂ ಮರವೂ ಈ ರೀತಿ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಒಂದು ಜೀವನದ ಅಂಗಗಳು. ಸೀತೆ ಅಯ್ಯೋ ಎಂದು ಕೂಗಿದಾಗ ಹತ್ತಿರಿದ್ದ ಮರಗಳು ಅನುತಾಪಗೊಂಡವು ಎನ್ನುವುದು ಕ್ರೌಂಚಮಿಥುನಕ್ಕಾಗಿ ಕೊರಗಿದ ಕವಿಯಲ್ಲಿ ಬರಿಯ ಚಮತ್ಕಾರವೆಂದು ನಾವು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದದಿಲ್ಲ.

ಕವಿ ಈ ರೀತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಸಂದರ್ಭ ಹೀಗೆಯೇ ಸುಂದರವಾದದು. ರಾಮಚಂದ್ರನು ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟಾಗ ತಾಯಿತಂದೆ ಊರಜನವೆಲ್ಲವೂ ಅವನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಬೇಡವೆಂದು ತಡೆವರಲ್ಲವೆ ? ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸ್ವಲ್ಪ ದೂರ ಹೋದಮೇಲೆ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ತಮಸಾ ನದಿ ಅಡ್ಡ ಬಂದಿತಂತೆ. ಅದು ರಾಮನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಬೇಡ ಎಂದು ತಡೆಯುವಂತೆ ಕಂಡಿತಂತೆ. ನದಿ ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಬಂದದು ನಿಜ; ಅದು ರಾಮನನ್ನು ತಡೆದದು ನಿಜ. ಇದಿಷ್ಟನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೂ ಈ ಮಾತು ಚಮತ್ಕಾರಕವೆಂದು ನಾವು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಚಮತ್ಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಒಂದು ಹೆಚ್ಚಿನ ಭಾವ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ತಮಸಾ ನದಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಸ್ವಂತದ ನದಿ. ಅವನು ಅದನ್ನು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಉಪೋದ್ಘಾತದ ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೂ ತಮಸಾ ನದಿಗೂ ಸಂಬಂಧವೇನೆಂಬುದು ನಮಗೆ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಜಾಹ್ನವಿಯಿಂದ ಬಹು ದೂರವಿಲ್ಲದ ಈ ನದಿಯ ಬಳಿಯ ಒಂದು ವನದಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಆಶ್ರಮ. ಅವನು ಅದರ ಪ್ರಸನ್ನ ಸಲಿಲದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಹೋದಾಗಲೇ ತೀರದ ವನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೌಂಚಮಿಥುನದ ದುಃಖಚರಿತ ನಡೆದದು; ಅದರ ತಡಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅವನ ಬಾಯಿಂದ ಕವಿತೆ ಹೊರಹೊಮ್ಮಿದ್ದು. ವಾಲ್ಮೀಕಿಗೆ ತಮಸಾ ನದಿ ತನ್ನ ಗೆಳೆಯನಂತೆ, ತನ್ನ ಆತ್ಮದ ಒಂದು ಭಾಗವೆಂಬಂತೆ ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ರಾಮನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೊರಟಾಗ ಕವಿ ಬಂದು ಬೇಡವೆಂದು

ಹೇಳಲಿಲ್ಲ. ಅವನ್ನು ಅವನ ನದಿ ಮಾಡಿತು. ದೇವರಿಗೆ ಪೂಜಾ ವಸ್ತುವನ್ನು ಮಕ್ಕಳಿಂದ ಕೊಡಿಸುವ ತಾಯಿತಂದೆಯಂತೆ ಕವಿ ತಾನು ಸ್ವಂತವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಾದ ಮಾತನ್ನು ನದಿಯಿಂದ ಹೇಳಿಸಿದಾನೆ. ಇದರಿಂದ ನಮಗೆ ಕವಿಯ ಹೃದಯ ಬಿಚ್ಚಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಕವಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತಮಸಾ ಅವನ ನದಿಯೆಂದು ಅವನು ಹೇಳದೆಯೇ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕೇಳುವ ಜನಕ್ಕೆ ತಿಳಿಯುತಿತ್ತು. ಆಮೇಲೆ ಈ ಮಾತು ತಿಳಿಯದೆ ಹೋಗುವ ಸಂದರ್ಭವಿತ್ತು. ಉಪೋದ್ಘಾತ ಕರ್ತೃವು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ನಮಗೆ ತಿಳಿಸಿ ಕಾವ್ಯದ ಒಂದು ಮಾತಿನ ಅಮೂಲ್ಯವಾದ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ನಮಗೆ ಉಳಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದಾನೆ. ಇನ್ನು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇದಿಷ್ಟಕ್ಕಾಗಿ ನಾವು ಉಪೋದ್ಘಾತಕಾರನಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞರಾಗಿರಬೇಕು.

ಇತರ ವರ್ಣನೆಗಳು

ಪ್ರಕೃತಿ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆಯೇ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಇತರ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಕೌಶಲ್ಯದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಸ್ತ್ರೀ ಸೌಂದರ್ಯ ವರ್ಣನೆ ಆಗಾಗ ಬರುವ ಒಂದೊಂದು ಮಾತಿನಲ್ಲೇ ಹೃದಯಂಗಮವಾಗುತ್ತದೆ. ರಾವಣನು ಸೀತಾದೇವಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಲ್ಲಿ ಇದೇ ಕೌಶಲ್ಯ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾವಣನ ಅಂತಃಪುರದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿ ಸಿಕ್ಕಿದಹಾಗೆ ಮಲಗಿದ್ದ ಹೆಣ್ಣು ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಈ ವಿಸ್ತಾರ ಆಧುನಿಕ ಕಾಲದ ಚಲಚ್ಚಿತ್ರಗಳಿಗೆ ವಿವರವನ್ನು ಕಲಿಸಬಹುದೆಂಬಂತಿದೆ. ಕವಿ ಮಾನವನಿರ್ಮಿತ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೂ ಹೀಗೆಯೇ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಗರ ಉಪವನ ಅರಮನೆಯಾಗಲಿ, ಭರತನ ಸೇನೆ ರಾವಣನ ಆಸ್ಥಾನಗಮನದ ಮೆರವಣಿಗೆಯಾಗಲಿ, ಇವನಿಗೆ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟಿದಂತೆ ಆಗುತ್ತವೆ. ಇವನ ಯುದ್ಧ ವರ್ಣನೆಗಳಂತೂ ವಿಸ್ತಾರದಲ್ಲಿ ಅತಿಗೇ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಯುದ್ಧ ವರ್ಣನೆಗಳು ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಎಲ್ಲ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೂ ಮೇಲ್ಪಂಕ್ತಿಯಾದವು. ಈಗ ಇವನ್ನು ಓದುವ ನಾವು ಇವನಿಗೆ ಏನುತಾನೇ ಬೇಸರವಿಲ್ಲವೋ ಎನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಅವನಿಗೆ ಯುದ್ಧಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಬೇಸರವಿರಲಿಲ್ಲ; ಸಂತೋಷವೇ ಇದ್ದಿತೆಂಬ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅವನ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕೇಳಿದವರಿಗೂ ಹಾಗೆಯೇ

ಇದ್ದಿರಬೇಕು. ನಮಗಾದರೂ ವಿವರವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ಇವುಗಳ ಅನೇ
ಭಾಗ ಚೆನ್ನಾಗಿಯೇ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕುಂಭಕರ್ಣ
ಯುದ್ಧದ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು. "ಗಿರಿಕೂಟೋ
ಪಮನಾದ ಮಹಾಬಲಶಾಲಿ ಕುಂಭಕರ್ಣನು ಪ್ರಾಕಾರವನ್ನು ಲಂಘಿಸಿ
ನಗರದಿಂದ ಹೊರಟನು. ಅವನು ಹಾಕಿದ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಮುದ್ರ
ವೊಳಗಿತು. ಮಘವಾನ್ ಯಮ ವರುಣರಿಂದ ಅವಧ್ಯನಾದ
ಆ ಭೀಮಾಕ್ಷನ ಬರವನ್ನು ಕಂಡು ವಾನರರು ಚೆದರಿ ಓಡಿದರು. ಹೀಗೆ
ಓಡಿದ ಸೇನೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ವಾಲಿಪುತ್ರನಾದ ಅಂಗದನು ನಳ ನೀಲ
ಗವಾಕ್ಷರನ್ನೂ ಮಹಾಬಲನಾದ ಕುಮಾರನನ್ನೂ ಕುರಿತು ಹೀಗೆಂದನು:
'ನಿಮ್ಮನ್ನು ನೀವೇ ಮರೆತು ನಿಮಗೆ ತಕ್ಕ ವೀರ್ಯವನ್ನು ತೊರೆದು
ಭಯತ್ರಸ್ತರಾದ ಪ್ರಾಕೃತ ವಾನರರಂತೆ ಎಲ್ಲಿ ಹೋಗುವಿರಿ ? ಹಿಂದಿರುಗಿ.
ಈಗ ಬಿದ್ದಿರುವ ಈ ರಾಕ್ಷಸರ ಮಹದ್ಬಿಭೀಷಿಕವನ್ನು ವಿಕ್ರಮದಿಂದ
ವಿಧಮಿಸೋಣ.' ಇವನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ವಾನರ ವೀರರು ಧೈರ್ಯತಂದು
ಕೊಂಡು ಒಂದುಗೂಡಿ ಮರಗಳನ್ನೂ ಮಲೆಗಳನ್ನೂ ಹಿಡಿದು ರಣಾಂಗಣ
ವನ್ನು ಸಾರಿದರು ; ಮದವೇರಿದ ಆನೆಗಳಂತೆ ಸಂಕ್ರುದ್ಧರಾಗಿ ಕುಂಭಕರ್ಣ
ನನ್ನು ಬಡಿದರು. ಎತ್ತರವಾದ ಗಿರಿಶೃಂಗ ಶಿಲೆಗಳಿಂದ ಪುಷ್ಪಿತಾಗ್ರ
ಪಾದಪಗಳಿಂದ ಇವರು ಹೊಡೆದರೂ ಆ ಮಹಾಬಲನು ಕದಲಲಿಲ್ಲ.
ಅವನ ಮೈ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದ ಬಂಡೆಗಳು ನೂರು ಚೂರಾದವು; ಪುಷ್ಪಿತಾಗ್ರ
ಪಾದಪಗಳು ಮುರಿದು ಮಹೀತಲದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದುವು. ಅವನು ಕೋಪಗೊಂಡು
ಮಹೌಜಸರಾದ ವಾನರರ ಸೇನೆಯನ್ನು ಕಿಚ್ಚು ಕಾಡನ್ನು ಮಥಿಸುವಂತೆ
ಮಥಿಸಿದನು. ನೆತ್ತರಿಂದ ತೊಯ್ದು ಬಹುವಾಗಿ ವಾನರ ನಾಯಕರು
ಮಲಗಿದರು; ನೆಲದಮೇಲೆ ಬಿದ್ದ ಕೆಂಪು ಹೂವಿನ ಮರಗಳಂತೆ ಕಂಡರು.
ಆಗ ವಾನರರು, ಅತ್ತ ಇತ್ತ ನೋಡದೆ ಹಾರುವವರು ಓಡುವವರು
ಕೆಲವರು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದರು ಕೆಲವರು ಆಕಾಶವನ್ನು ಸೇರಿದರು.
ಬಲಿಷ್ಠನಾದ ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ ಸಾಯುವ ಘಟ್ಟಕ್ಕೆ ಬಂದು ಆ ವೀರರು
ಸಾಗರವನ್ನು ಯಾವುದರಿಂದ ದಾಟಿದರೋ ಅದೇ ದಾರಿಯಿಂದ ಓಟ
ಕಿತ್ತರು." ಈ ವರ್ಣನೆಯಂತೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಇತರ ವರ್ಣನೆಗಳು

ಆಮೇಲೆ ಬಂದವರಿಗೆ ಆದರ್ಶಗಳಾದವು. ಕಾಳಿದಾಸನ ಮಾಲಿನಿಯ ತೀರದ ಕಣ್ವಾಶ್ರಮದ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಅನುಸೂಯೆಯ ಆಶ್ರಮದ ವರ್ಣನೆಯ ಛಾಯೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅವನ ಯಕ್ಷನ ವಿರಹದ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಕಿಷ್ಕಿಂಧಾಕಾಂಡದ ಧ್ವನಿ ಕೇಳುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಗೆ ಜನರ ನಡೆ ನುಡಿ ನಗೆ ಆಟ ವಿವರವಾಗಿ ಕಂಡಂತೆ ಸ್ಥಾವರ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಹಸಿತ ಭಾಷಿತ ಗತಿಚೇಷ್ಟಿತವೂ ವಿವರವಾಗಿ ಕಂಡವು. ಇವನು ಕಾಣದ ವಿಷಯವಿಲ್ಲ; ಇವನು ವರ್ಣಿಸದ ವಿವರವಿಲ್ಲ.

೧೦
ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕಥನಕೌಶಲ
ಕಥೆ ಹೇಳಿರುವ ರೀತಿ

ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಕಥೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸುವ ರೀತಿಯೇ ಬಹು ಗಂಭೀರವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಈ ಮೊದಲೇ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಸರ್ವಾಪೂರ್ವಮಿಯಂ ಯೇಷಾಂ ಆಸೀತ್ ಕೃತ್ಸ್ನಾವಸುಂಧರಾ ಪ್ರಜಾಪತಿಮುಪಾದಾಯ ನೃಪಾಣಾಂ ಜಯಶಾಲಿನಾಂ, ಇಕ್ಷ್ವಾಕೂಣಾಂ ಇದಂ ತೇಷಾಂ ರಾಜ್ಞಾಂ ವಂಶೇ ಮಹಾತ್ಮನಾಂ, ಮಹದುತ್ಪನ್ನಂ ಆಖ್ಯಾನಂ ರಾಮಾಯಣಮಿತಿ ಶ್ರುತಂ ತದಿದಂ ವರ್ತಯಿಷ್ಯಾಮಿ ಸರ್ವಂ ನಿಖಿಲಮಾದಿತಃ ಧರ್ಮಕಾಮಾರ್ಥಸಹಿತಂ ಶ್ರೋತವ್ಯಂ ಅನುಸೂಯಯಾ. ಈ ಗಾಂಭೀರ್ಯಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಹಾಗೆ ಮುಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕೋಸಲ ದೇಶದ ವರ್ಣನೆ. ಕೋಸಲೋ ನಾಮ ಮುದಿತಃ ಸ್ಫೀತೋ ಜನಪದೋ ಮಹಾನ್, ನಿವಿಷ್ಟಃ ಸರಯೂತೀರೇ ಪ್ರಭೂತ ಧನಧಾನ್ಯವಾನ್. ಮುಂದಣ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ಮಾತು. ಅಯೋಧ್ಯಾ ನಾಮ ನಗರೀ ತತ್ರಾಸೀತ್ ಲೋಕವಿಶ್ರುತಾ ಮನುನಾ ಮಾನವೇಂದ್ರೇಣ ಯಾ ಪುರೀ ನಿರ್ಮಿತಾ ಸ್ವಯಂ. ಇದಾದಮೇಲೆ ಅಯೋಧ್ಯಾನಗರಿಯ ವರ್ಣನೆ. ಆಯತಾ ದಶಚದ್ವೇಚ ಯೋಜನಾನಿ ಮಹಾಪುರೀ ಶ್ರೀಮತೀ ತ್ರೀಣಿವಿಸ್ತೀರ್ಣಾ ಸುವಿಭಕ್ತ ಮಹಾಪಥಾ. ರಾಜಮಾರ್ಗೇಣ ಮಹತಾ ಸುವಿಭಕ್ತೇನ

ಶೋಭಿತಾ ಮುಕ್ತಪುಷ್ಪಾವಕೀರ್ಣೇನ ಜಲಸಿಕ್ತೇನ ನಿತ್ಯಶಃ. ಈ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಅಯೋಧ್ಯಾನಗರಿಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ ಮುಂದಣ ಸರ್ಗವನ್ನು ಕವಿ ಹೀಗೆ ಆರಂಭಿಸಿದ್ದಾನೆ: ಪುರ್ಯಾಂ ತಸ್ಯಾಂ ಅಯೋಧ್ಯಾಯಾಂ ವೇದವಿತ್ ಸರ್ವಸಂಗ್ರಹಃ ದೀರ್ಘದರ್ಶೀ ಮಹಾತೇಜಾಃ ಪೌರಜಾನಪದಪ್ರಿಯಃ, ಇಕ್ಷ್ವಾಕೂಣಾಂ ಅತಿರಥೋ ಯಜ್ವಾ ಧರ್ಮಪರೋವಶೀ ಮಹರ್ಷಿಕಲ್ಪೋ ರಾಜರ್ಷಿಃ ತ್ರಿಷು ಲೋಕೇಷು ವಿಶ್ರುತಃ, ಬಲವಾನ್ ನಿಹತ ಅಮಿತ್ರೋ ಮಿತ್ರವಾನ್ ವಿಜಿತೇಂದ್ರಿಯಃ ಧನೈಶ್ಚ ಸಂಗ್ರಹೈಶ್ಚ ಅನ್ಯೈಃ ಶಕ್ರವೈಶ್ರವಣೋಪಮಃ, ಯಥಾಮನುರ್ಮಹಾತೇಜಾ ಲೋಕಸ್ಯ ಪರಿರಕ್ಷಿತಾ ತಥಾ ದಶರಥೋ ರಾಜಾ ವಸನ್ ಜಗದಪಾಲಯತ್. ಈ ಸರ್ಗದಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ರಾಜನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಸೊಗಸನ್ನು ಹೊಗಳಿದೆ. ಮುಂದಣ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕವಿ ಅವನ ಆಳ್ವಿಕೆಯ ಏರ್ಪಾಡನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಮುಂದಣ ಸರ್ಗವನ್ನು ಹೀಗೆಂದು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದೆ: ತಸ್ಯತ್ವೇವಂ ಪ್ರಭಾವಸ್ಯ ಧರ್ಮಜ್ಞಸ್ಯ ಮಹಾತ್ಮನಃ ಸುತಾರ್ಥಂ ತಪ್ಯಮಾನಸ್ಯ ನಾಸೀತ್ ವಂಶಕರಃ ಸುತಃ. ಈ ಸರ್ಗಗಳ ಆರಂಭದ ಸೊಗಸು ವಾಲ್ಮೀಕಿಯದೇ. ಒಂದು ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಷಯ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ; ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ಮುಂದಣ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಷಯ. ಹೀಗೆ ಈ ಸರ್ಗಗಳ ಉಪಕ್ರಮ ಉಪಸಂಹಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪನ್ಯಾಸದ ವಾಕ್ಯವೃಂದಗಳ ಕೌಶಲ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೊಗಸಾಗಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯವೃಂದಗಳಾಗಿರುವಂತೆ ಕಥೆಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದಲ್ಲಿ ಅವು ಕೌತುಕವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಮುಗಿಯುತ್ತವೆ; ಕೌತುಕವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವಂತೆ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಮಾತಿಗೆ ಬಹು ಒಳ್ಳೆಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಸೀತಾಪಹರಣದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ರಾಮನ ಆಶ್ರಮದ ಎದುರಿಗೆ ಮಾರೀಚನು ಬಂದು ಓಡಿಯಾಡುತ್ತಿದಾನೆ. ಇದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತ ಸರ್ಗ ಈ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ: ಅದೃಷ್ಟಪೂರ್ವಂ ತಂದೃಷ್ಟ್ವಾ ನಾನಾರತ್ನಮಯಂ ಮೃಗಂ ವಿಸ್ಮಯಂ ಪರಮಂ ಸೀತಾ ಜಗಾಮ ಜನಕಾತ್ಮಜಾ. ಇದು ಮುಂದಣ ಸರ್ಗದ ಮೊದಲ ಶ್ಲೋಕ: ಸಾ ತಂ ಸಂಪ್ರೇಕ್ಷ್ಯ ಸುಶ್ರೋಣೀ ಕುಸುಮಾನಿ ಅಪಚಿನ್ವತೀ ಹೈಮರಾಜತವರ್ಣಾಭ್ಯಾಂ

ಪಾರ್ಶ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಉಪಶೋಭಿತಂ ಪ್ರಹೃಷ್ಟಾಚ ಅನವದ್ಯಾಂಗೀ ಮೃಷ್ಟಪಾಟಕ ವರ್ಣಿನೀ ಭರ್ತಾರಮಭಿಚಕ್ರಂದ ಲಕ್ಷ್ಮಣಂ ಚಾಪಿಸಾಯುಧಂ. ಮಾರೀಚನ ಹಿಂದೆ ಬಹುದೂರ ಹೋದ ರಾಮನು ಅವನು ಹಾಕಿದ ಮೋಸದ ಕೂಗನ್ನು ಕೇಳಿ ಈ ಸ್ವರದಿಂದ ಸೀತೆ ಏನಾಗುವಳೋ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಭಯವಾಗುವುದೋ ಎಂದುಕೊಂಡು: ತ್ವರಮಾಣೋ ಜನಸ್ಥಾನಂ ಸಸಾರ ಅಭಿಮುಖಃ ತದಾ. ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸರ್ಗ ಮುಗಿಯುತ್ತದೆ. ಮಾರನೆಯ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆರ್ತಸ್ವರಂ ತ್ವಿದಂ ಭರ್ತುಃ ವಿಜ್ಞಾಯ ಸದೃಶಂ ವನೇ ಉವಾಚ ಲಕ್ಷ್ಮಣಂ ಸೀತಾ ಗಚ್ಛ ಜಾನೀಹಿ ರಾಘವಂ. ರಾಕ್ಷಸರು ಇವರಿಗೆ ಕೆಡಕನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೊರಟಿರುವುದು ನಮಗೆ ತಿಳಿದಿದೆ. ಹೆಂಡತಿಗೂ ತಮ್ಮನಿಗೂ ಎಷ್ಟು ಭಯವಾಗುವುದೋ ಎಂದು ರಾಮನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಹಾಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಇವರು ಹುಚ್ಚು ಹುಚ್ಚಾಗುತ್ತಾರೆ. ರಾವಣನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಲಂಕೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋದನು; ಅವಳು ತನಗೆ ವಶವಾಗದಿರಲು ಅವಳನ್ನು ಅಶೋಕವನದಲ್ಲಿಟ್ಟು ರಾಕ್ಷಸಿಯರನ್ನು ಕಾವಲಿರಿಸಿದನು; ಮೈಥಿಲಿ ಏನಾದಳು? ಶೋಕೇನ ಮಹತಾ ಗ್ರಸ್ತಾ ಮೈಥಿಲೀ ಜನಕಾತ್ಮಜಾ ನ ಶರ್ಮಲಭತೇ ಭೀರುಃ ಪಾಶಬದ್ಧಾ ಮೃಗೀಯಥಾ. ಸೀತೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬಿಟ್ಟು ಮುಂದಣ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕವಿ: ರಾಕ್ಷಸಂ ಮೃಗರೂಪೇಣ ಚರಂತಂ ಕಾಮರೂಪಿಣಂ ನಿಹತ್ಯ ರಾಮೋ ಮಾರೀಚಂ ತೂರ್ಣಂ ಪಥಿ ನಿವರ್ತತೇ ಎಂದು ಆರಂಭಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸೀತೆಯನ್ನು ಏನುಮಾಡಿದರೋ ಮತ್ತೇನು ಕಷ್ಟವಾಯಿತೋ ಎಂದು ನಾವು ಚಿಂತಿಸುತ್ತೇವೆ. ಕವಿ ಆ ಚಪಲವನ್ನು ಅಲ್ಲಿ ತೀರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನಿಗೆ ಉಳಿದ ಕೆಲಸ ಇದೆ; ಅದನ್ನು ಅವನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಾವು ಸೀತೆಗಾಗಿ ಚಿಂತೆಮಾಡುವುದು ಅವನಿಗೆ ಇಷ್ಟವೇ. ಹನುಮಂತನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಹುಡುಕುವಾಗ ಒಂದುಸಲ ಅಲ್ಲ ನಾಲ್ಕುಸಲ "ಆದರೆ ಸೀತೆ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ" ಎಂಬ ಮಾತು ಬರುತ್ತದೆ. ಅರಮನೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲ ಹುಡುಕಿದನು; ಸೀತೆ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಭೋಜನ ಮಂದಿರವನ್ನು ಸುತ್ತಿದನು; ಸೀತೆ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಶಯ್ಯಾಗೃಹದಲ್ಲಿ ನಿರುಕಿಸಿದನು; ಸೀತೆ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ನೂರು ಶ್ಲೋಕಗಳ ಪಲ್ಲವಿ ಸೀತೆ ಕಾಣಲಿಲ್ಲ ಎನ್ನುವ ಮಾತು. ಈ ರೀತಿ

ಯಲ್ಲಿ ಕವಿ ಸರ್ಗಗಳ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಸರ್ಗಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕತೆ ಹೇಳುವ ಕೌಶಲವನ್ನು ಬೇಸರದೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸರ್ಗಗಳ ಒಳಗೆ ಕಥೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ; ಸಾವಧಾನವಾಗಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಪೂರ್ವದ ವಿಮರ್ಶಕನೊಬ್ಬನು ಮಹಾನದಿಯೆಂದು ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಹರಿಯುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಗುಣ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇದರ ಪ್ರವಾಹ ಗಂಗೆಯ ಪ್ರವಾಹದಂತೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಶಯ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ದಡದಿಂದ ದಡಕ್ಕೆ ತುಂಬಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ಕೆಲವುವೇಳೆ ಕಥೆ ನಡೆಯುವಂತೆಯೇ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಚಪ್ಪಟೆಯಾದ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಬಂದ ನದಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗದೆ ಮುಂದಕ್ಕೂ ಹರಿಯದೆ ನಿಂತಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆಗಳಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಕವಿ ತಾನು ಕಥೆ ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಮರೆತು ಬರಿಯ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಿದೇನೆಂದು ತಿಳಿದಿದಾನೋ ಎಂಬ ಶಂಕೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ನಿಜವಾಗಿ ಕವಿ ಏನನ್ನೂ ಮರೆತಿಲ್ಲ; ಮರೆವು ನಮ್ಮದು. ಅವನು ಮಹಾಕವಿಯೆನ್ನುವುದನ್ನೂ ಕಾವ್ಯ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ಎನ್ನುವುದನ್ನೂ ನಾವು ಮರೆತಿರುತ್ತೇವೆ. ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು ಈತನ ಕೆಲಸ. ನದಿ ಸಾಗರಕ್ಕೆ ಸೇರುತ್ತದೆ; ಆದರೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಸಾಗರದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ, ಓಡುವುದನ್ನು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದೊಂದು ವಿವರವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಈ ಕಥೆಯೂ ಈ ವರ್ಣನೆಯೂ ಇಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದು. ಕಥನದಲ್ಲಿ ಈ ಕಲೆ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಬೇಲೂರಿನ ದೇವಾಲಯದಂತೆ. ಏನಾಯಿತೆಂಬುದನ್ನು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಕವಿಯ ಉದ್ದೇಶವಲ್ಲ. ನಾಯಕನೊಬ್ಬನನ್ನು ದೊಡ್ಡವನಾಗಿ ತೋರಿಸಿ ಅವನನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಎಂಥದೋ ಕಟ್ಟಡವನ್ನು ಕಟ್ಟುವುದರಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಕಥೆಯ ನಾಯಕನು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಹೌದು. ಆದರೆ ಅವನನ್ನು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿ ಇರಿಸುವ ಕಥೆಯ ಕಟ್ಟಡದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಅಂಗುಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅವನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಲು ಅರ್ಹವಾದ ಇತರ ಮೂರ್ತಿಗಳಿವೆ; ಅವನನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಕೈವಾಡದ ಕಲ್ಪನೆಗಳಿವೆ. ಬರೆಯುವವನು ಇಲ್ಲಿ ಆತುರಪಡದೆ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ; ಓದುವವರೂ ಆತುರ

ಪಡವೆ ಓದಬೇಕು. ಬೇಲೂರಿನ ದೇವಾಲಯದ ಶಿಲ್ಪವನ್ನೆಲ್ಲಾ ನೋಡಬೇಕಾದರೆ ಹತ್ತಾರುಸಲ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪವನ್ನು ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಾಸಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೊಂದು ಸಲಕ್ಕೆ ಒಂದಿಷ್ಟಿಷ್ಟನ್ನು ರುಚಿನೋಡಿ ಸುಖಪಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ನೋಡಿದಲ್ಲದೆ ಇದರ ಸೊಗಸು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡದ ಕಥೆಯ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಈ ವಿವರ ವಿವರವಾದ ಕಥನವು ಕಾಣುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಸ್ವರೂಪ ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಮೂರು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ರಾಮನು ನೆಲದಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ತಂದೆಯ ತರ್ಪಣವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದನು; ಅವನ ಬಟ್ಟೆ ದೂಳಾಯಿತು; ಅವನು ಬಂದು ತಾಯಿದಿರಿಗೆ ಆಮೇಲೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದನು; ಅವರು ಆ ದೂಳನ್ನು ಕೊಡವಿದರಂತೆ. ರಾಮನು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ವರ್ಷವನ್ನು ಕಳೆದಮೇಲೆ ಶೂರ್ಪನಖಿಯ ಆಗಮನ? ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಅವಳು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮೊದಲಲ್ಲಿ, ಇಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ತಿಂಗಳು, ಅಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟು ತಿಂಗಳು, ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಇಷ್ಟು ಕಾಲ ಹೀಗೆ ಇವರು ಹತ್ತು ವರ್ಷವನ್ನು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಳೆದರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಮಾರೀಚನು ಮೃಗವಾಗಿ ರಾಮನ ಆಶ್ರಮದ ಮುಂದೆ ಓಡಾಡಿದನಷ್ಟೆ. ಅಲ್ಲಿ ಇತರ ಮೃಗಗಳು ಇದ್ದವು; ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇವನು ಸುಳಿದನು; ಅವು ಇವನನ್ನು ಮೂಸಿ ಮೃಗವಲ್ಲವೆಂದು ದೂರ ಹೋದವಂತೆ. ರಾಮನ ಜೊತೆಗೆ ಬಂದ ವಾನರ ನಾಯಕರು ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕದ ಮೆರವಣಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಅರಸನ ಹಿಂದೆ ಹೋದರಂತೆ; ಅಲ್ಲಿ ಕೂರಬೇಕಾದರೆ ಮನುಷ್ಯ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತರಂತೆ. ಈ ವಿವರಗಳು ಕಥೆಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತವೆ. ಇವು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಕಥೆ ಪೂರ್ಣವಾಗದೆ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ; ಆದರೆ ಇವು ಇರುವುದರಿಂದ ಕವಿಯ ದೃಷ್ಟಿ ಎಷ್ಟು ಸಮಗ್ರವಾದದೆನ್ನುವುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇವು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋದುವೇ ಎಂದು ನಾವು ಯಾರೂ ಹೇಳುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ದಿವ್ಯ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಈ ಒಂದೊಂದು ಪದ್ಮದಳವೂ ಸೌಂದರ್ಯದ ಒಂದು ಕಳೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ.

ವಿಧಿವಿಲಾಸದ ರೂಪಣ

ತೊಡಕಿನಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ಮನುಷ್ಯನು ಆಡುವ ಮಾತೂ ಮಾಡುವ ಕೆಲಸವೂ ಇವನೊಂದು ಎಣಿಸಿದರೆ ತಾವು ಒಂದು ರೀತಿಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುದನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿರುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕಥನಕೌಶಲ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಕವಿ ಪ್ರಗಲ್ಭವಾದ ಭಾವವೊಂದನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಪ್ರಕಟಮಾಡಿದಾನೆ. ದಶರಥನು ಭರತನಿಲ್ಲದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮನ ಯೌವರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕದ ಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡಿ ಇಲ್ಲದ ತೊಡಕನ್ನು ತಂದುಕೊಂಡನೆಂದು ಈ ಮೊದಲು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಕೈಕಯಿದೇವಿ ಎರಡು ವರವನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ರಾಜನು "ನಿನಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ನಾನು ಪ್ರೀತಿಸುವುದು ಒಬ್ಬನೇ ಒಬ್ಬನನ್ನು, ಆ ರಾಮನ ಆಣೆಯಾಗಿ ನಿನ್ನ ಮಾತನ್ನು ನಡೆಯಿಸುತ್ತೇನೆ" ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇಷ್ಟು ಪ್ರಿಯನಾದ ರಾಮನ ಆಣೆಯಾಗಿ ಇವನು ನಡೆಸುವೆನೆನ್ನುವುದು ಪ್ರಿಯನಾದ ಆ ರಾಮನನ್ನು ಕಾಡಿಗೆ ಅಟ್ಟು ಎಂಬ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು. ಪ್ರಾಣಪ್ರಿಯವಾದ ವಸ್ತುವನ್ನು ತೊರೆಯುವೆನೆಂದು ಇವನು ಅದರಮೇಲೆ ಆಣೆಯಿಟ್ಟು ಭಾಷೆಮಾಡಿದನು. ಸೀತಾದೇವಿ "ನಾನು ನಿನಗೆ ಬಹಳ ಭಾರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ನನ್ನಿಂದ ನಿನಗೆ ತೊಂದರೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ" ಎಂದು ಗಂಡನಿಗೆ ಬಹು ಬಾರಿ ಮಾತು ಕೊಟ್ಟಳು. ರಾಮನಿಗೆ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಕಷ್ಟವೆಲ್ಲ ಇವಳ ಕಾರಣದಿಂದ ಬಂದದ್ದೇ. ನನ್ನಿಂದ ನಿನಗೆ ಕಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದ ಸತಿಯಿಂದ ರಾಮನಿಗೆ ತಡೆಯಲಾಗದ ಚಿಂತೆ, ತಡೆಯಲಾಗದ ವ್ಯಥೆ, ತಡೆಯಲಾಗದ ಶ್ರಮ, ಉಂಟಾದುವು. ರಾವಣನು ಸೀತೆಯ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು "ಇಲ್ಲಿ ಯಾರು ಒಬ್ಬಳೇ ಇದೀಯೆ? ಇಲ್ಲಿ ತುಂಬ ರಾಕ್ಷಸರಿದ್ದಾರೆ, ಕಾಮರೂಪಿಗಳು, ದುಷ್ಟರು" ಎಂದನಂತೆ. ಕಾಮರೂಪಿಯೂ ದುಷ್ಟನೂ ಆದ ರಾವಣನ ಬಾಯಲ್ಲೇ ಕವಿ ಈ ಮಾತನ್ನು ಆಡಿಸಿದಾನೆ. ಅದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯತಿಯ ವೇಷದಿಂದ ಈ ರಾಕ್ಷಸನು ಬ್ರಹ್ಮಘೋಷವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾ ಬಂದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಒಳಗೆ ಕೆಟ್ಟುದನ್ನು ಎಣಿಸುತ್ತ ಯತಿಯ ವೇಷವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಘೋಷ ಮಾಡಿದವರಲ್ಲಿ ರಾವಣನು ಪ್ರಾಯಶಃ ಮೊದಲನೆಯವನೂ ಅಲ್ಲ

ಕೊನೆಯುವನೂ ಅಲ್ಲ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಅಂಥ ಹಲವರನ್ನು ನೋಡಿದ್ದನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಸೀತಾದೇವಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ "ನೀನು ನನ್ನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ನಾನು ಜೀವವನ್ನಾದರೂ ಬಿಟ್ಟೇನು. ಪರಪುರುಷ ನನ್ನು ನನ್ನ ಕಾಲಿನಿಂದ ಮುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ" ಎಂದಳು. ಇದಾದ ಒಂದು ಗಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಅವಳು ರಾವಣನ ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದಳು. ಅವಳಿಗೆ ಇಷ್ಟವಿರಲಿಲ್ಲ, ನಿಜ: ಆದರೆ ಪರಪುರುಷನ ದೇಹಸ್ಪರ್ಶ ಮಾಡಿದ್ದು ಸುಳ್ಳಲ್ಲ. ಸೀತಾದೇವಿ ತನ್ನ ಪತಿಯನ್ನು ಕೃತಜ್ಞನು ಪ್ರಿಯವಾದಿ ಎಂದು ಹನುಮಂತನಿಗೆ ಹೊಗಳಿ ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ. ವಿಜಯವಾದಮೇಲೆ ಈ ಕೃತಜ್ಞನಾದ ಪತಿ ಅವಳ ಸಚ್ಚಾರಿತ್ರವನ್ನೆಲ್ಲ ಮರೆತನು; ಪ್ರಿಯವನ್ನಾಡುವ ಅವನ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಅವಳಿಗೆ ಕೇಳಿಬಂದದು ಶಲ್ಯಸಮವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು. "ಏತಿ ಜೀವಂತಂ ಆನಂದೋ ನರಂ ವರ್ಷಶತಾದಪಿ" ಎಂದ ಇವಳಿಗೆ ಜೀವದಿಂದ ಇರುವುದು ತಪ್ಪೆಂದು ಕಂಡಿತು; ಅವಳು ಚಿತೆಯನ್ನೇರಿದಳು. ಬಾಳಗತಿ ಹೀಗೆ ವಕ್ರವಾದಾಗ ಅದರ ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ ವಿಕಟಹಾಸ ಮಾಡುವ ಒಂದು ತತ್ವವೇನಾದರೂ ಇದೆಯೋ ಎಂದು ಶಂಕೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಮಾನವನ ಬಾಳು ವಿಧಿ ವಿಲಾಸ ನಾಟಕ ಮಂಡಲಿ. ಇದರ ನಟರು ಬಹುವೇಳೆ ಸೂತ್ರಧಾರನೊಬ್ಬನಿರುವುದನ್ನು ಮರೆಯುತ್ತೇವೆ. ಮನುಷ್ಯನ ಈ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ಕವಿ ಸ್ವಲ್ಪ ನಗುತ್ತಾನೆ; ಬಹಳವಾಗಿ ಕನಿಕರಪಡುತ್ತಾನೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಮಹರ್ಷಿ ತಾನು ಸ್ಥಿತಪ್ರಜ್ಞನಾದರೂ ಆ ಅವಸ್ಥೆಗಿನ್ನೂ ಏರದ ಮಾನವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಯ್ಯೋ ಎನ್ನುವ ಕರುಣಾಶಾಲಿ.

ರಸದ ಊಟ

ಕಥನದ ಕೌಶಲವನ್ನು ನೋಡುತ್ತ ನಾವು ಕವಿಯ ಕಾರುಣ್ಯದ ಮಾತಿಗೆ ಬಂದು ಸೇರುತ್ತೇವೆ; ಅವನ ಪ್ರಪಂಚಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತೇವೆ. ಆ ಕೌಶಲವೂ ಆ ಕಾರುಣ್ಯವೂ ಆ ಜ್ಞಾನವೂ ಹೀಗೆ ಒಂದಾಗಿ ಹೆಣೆದುಕೊಂಡಿವೆ. ಕವಿ ಬಾಳ್ವೆಯನ್ನೆಲ್ಲ ಬಲ್ಲನು; ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ಮರುಗಿದ್ದನು; ಆದಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಯಾವುದನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು, ಹೇಗೆ ಹೇಳಬೇಕು ಎನ್ನುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಮೋಘವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು

ಕಂಡುಕೊಂಡನು. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಇಂಥ ಇಂಥ ರಸ ಇರುತ್ತದೆ, ಅದು ಹೀಗೆ ಇರಬೇಕು, ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸುವ ಲಕ್ಷಣಶಾಸ್ತ್ರ ಇವನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೃಷ್ಟಿಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಗೆ ಬಾಳುವೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಎಲ್ಲ ರಸಗಳೂ ಕಾವ್ಯದ ವಸ್ತುವಾಗಿವೆ. ಸೀತಾರಾಮರು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಜೊತೆಯಾಗಿ ನಡೆದ ಪಥದಲ್ಲಿ, ಆಮೇಲೆ ಅವರು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ, ಪಂಪಾ ತೀರದಲ್ಲಿ ರಾಮನೂ ಅಶೋಕವನದಲ್ಲಿ ಸೀತೆಯೂ ಹಲುಬುವುದರಲ್ಲಿ, ಶೃಂಗಾರರಸ ಉಕ್ಕಿ ಹರಿಯುತ್ತದೆ. ರಸ ಒಸರಬೇಕೆಂದು ದುಡಿದು ಸೋತು ಹೊಸದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆಂದು ಬರೆಯುವ ಆಯಾಸದ ಶೃಂಗಾರವೊಂದು ನಮ್ಮ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಆಮೇಲೆ ವಾಡಿಕೆಗೆ ಬಂದಿತು. ಶೃಂಗಾರವೆಂಬುದು ಇಷ್ಟು ದೂರದ ವಿಷಯವಲ್ಲ. ನಾವು ಉಸಿರಾಡುವ ಗಾಳಿಯಂತೆ ಸೂರ್ಯನ ಬೆಳಕಿನಂತೆ ಎಲ್ಲ ಬಾಳುವೆಯಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ರಸ ಅದು ಎನ್ನುವುದು ವಾಲ್ಮೀಕಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಶೃಂಗಾರ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಲವಾದರೂ ಕದಡಿ ಬಗ್ಗಡವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಗಂಡು ಹೆಣ್ಣಿನ ಪ್ರೇಮ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಬಹು ಮುಖ್ಯತತ್ತ್ವ. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ನೀತಿವಿದರು ಗಂಭೀರ ವಾಗಿ ನಡೆಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಕಾವ್ಯವೂ ಅದನ್ನು ಗಂಭೀರವಾಗಿ ನಡೆಯಿಸಿಕೊಂಡುಹೋಗಬೇಕು. ರಾಮನ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ವೀರರಸಕ್ಕೆ ಏನೂ ಕಡಮೆಯಿಲ್ಲ. ಕವಿ ಪ್ರಪಂಚದ ಜೀವನವನ್ನು ನೋಡಿ ಕರುಣೆ ಯಿಂದ ಕರಗಿ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನೂ ಕರಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಶೂರ್ಪನಖಿಯ ಪ್ರಣಯದಲ್ಲಿ, ಕಾವಲ ರಾಕ್ಷಸಿಯರ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ, ಬೀಭತ್ಸರಸ. ಯಾವ ವಿಷಯವನ್ನಾದರೂ ಈ ಕವಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಬಲ್ಲನು. ಗಾಂಭೀರ್ಯವೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಇಂಥವನ ಸ್ವಭಾವದಲ್ಲಿ ಹಾಸ್ಯಕ್ಕೆ ಎಡೆ ಯಿರಲಾರದೆಂದು ನಾವು ಭಾವಿಸಬಹುದು; ಕವಿಯಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ಥಳವಿದೆ. ದಶರಥನು ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಭೋಜನಮಾಡಿಸಿದಾಗ ಬಹು ಜನ ಊಟಮಾಡಿದರಂತೆ. "ಅನ್ನಂಹಿ ವಿಧಿವತ್ ಸ್ವಾದು ಪ್ರಶಂಸಂತಿ ದ್ವಿಜರ್ಷಭಾಃ." ಇಲ್ಲಿ ಊಟಮಾಡುವವರನ್ನು ದ್ವಿಜರ್ಷಭಾಃ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಎಷ್ಟು ಸಾರ್ಥಕ! ಯಜ್ಞದ ಬಹು ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಬಹು ಜನ ತೊಡಗಿರಲಾಗಿ, "ಕರ್ಮಾಂತರೇ ತದಾ ವಿಪ್ರಾ ಹೇತುವಾದಾನ್

ಜನೋನಸಿ ಪ್ರಾಹುಸ್ಸತ್ರಾಗ್ಮಿನೋ ಧೀರಾಃ ಪರಸ್ಪರ ಜಿಗೀಷಯಾ.''
ಕವಿಗೆ ಹೇತುವಾದವೆಂದರೆ ಅಷ್ಟೇನೂ ಗೌರವವಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ; ಅವನ ಕಾಲದ ಧೀರ ವಾಗ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಇವನ ಕಾವ್ಯ ಹಗುರವೆಂದು ಕಂಡಿರಬೇಕು. ಇಲ್ಲಿ ಅಸೂಯೆಯಿಂದಲ್ಲ, ಸ್ನೇಹದ ನಗೆಯಿಂದ, ಅವನು ಅವರನ್ನು ಒಂದು ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿದಾನೆ. ಮಂಥರೆ ಕುಬ್ಜೆಯೆಂದು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಅವಳು ಕೈಕಯಿಗೆ ವರ ಕೇಳುವ ಉಪಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿಕೊಟ್ಟಾಗ ಕೈಕಯಿ ಅವಳನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಅವಳ ಕಣ್ಣು ಮೂಗು ಹೊಟ್ಟೆ ನಡು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಮಂಥರೆಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗುವ ತರುಣನೂ ಅವಳ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಅಷ್ಟು ಹೊಗಳಿರಲಾರನು. ಪ್ರಪಂಚದ ಕುಬ್ಜೆಯರಲ್ಲೆಲ್ಲ ನೀನು ಬಹು ಚೆನ್ನು ಎಂದು ಕೈಕಯಿ ಅವಳನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದಾಳೆ. ಅವಳು ಹೇಳಿದ್ದು ನಿಜವಾದ ಮೆಚ್ಚಿಗೆಯಿಂದ: ಕವಿಗೂ ನಮಗೂ ಮಂಥರೆಯ ಚೆನ್ನು ಕುಬ್ಜೆಯರಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಚೆನ್ನು ನಿಜ ಎಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮಾರೀಚನು ರಾವಣನಿಗೆ ಸೀತಾಪಹರಣದ ಮಾತು ಬೇಡ ಎಂದು ಹೇಳಿದಾಗ ರಾವಣನು ಕೋಪಗೊಂಡು ನನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳದಿದ್ದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತೇನೆಂದನು. ಮಾರೀಚನು "ಆಗಲಿ ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. ಆದರೆ ಇದರಿಂದ ನಿನಗೆ ಕೆಟ್ಟುದಾಗುತ್ತದೆ. ನಾನಾದರೂ ಬದುಕುವಂತಿಲ್ಲ" ಎಂದು ಹೇಳಿ, "ಅನೇಕರು ಸಾಧುಗಳು ಇತರರ ಅಪರಾಧದಿಂದ ವಿನಾಶವಾದದುಂಟು. ಈಗ ನಿನ್ನ ಅಪರಾಧದಿಂದ ನಾನು ಕೆಡಬೇಕಾಗಿದೆ" ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಆ ಸಾಧುಗಳು ಯುಕ್ತರು ಧರ್ಮನಿಷ್ಠರು; ಮಾರೀಚನು ತನ್ನನ್ನೇ ಯುಕ್ತನೆಂದೂ, ಧರ್ಮನಿಷ್ಠನೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಬಹು ಚೆನ್ನಾಗಿದೆ. ಭರತನು ರಾಮನನ್ನು ಕರೆತರುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಟು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಭರದ್ವಾಜನ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಆತಿಥ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದನು. ಅವನ ಜೊತೆಗೆ ಹೋದ ಸೈನಿಕರು ಆ ದಿವ್ಯವಾದ ಔತಣವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ "ನಾವು ರಾಮನ ಬಳಿಗೂ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ, ಅಯೋಧ್ಯೆಗೂ ಹಿಂತಿರುಗುವುದಿಲ್ಲ, ಇಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತೇವೆ" ಎಂದರಂತೆ. ದಿವ್ಯವಾದ ಔತಣದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಸಾಕಾದಷ್ಟು ಮೈರೇಯ ದೊರೆತಿತ್ತು; ಜೊತೆಗೆ ಅಪ್ಸರೆಯರು. ಅವರಿಗೆ ಬೇರೆ ಏನೂ

ಪೇಕ್ಷಿಸಲಿಲ್ಲ. ಅಂಗದನೂ ಅವನ ಜೊತೆಯ ವಾನರರೂ ಸೀತೆಯನ್ನರಸುತ್ತ ಸಮುದ್ರದ ಇಕ್ಕರೆಯಲ್ಲಿ ಓಡಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಅಂಗದನು ತಪಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದ ಭೀಕರರೂಪದ ವ್ಯಕ್ತಿಯೊಬ್ಬನನ್ನು ಕಂಡು ಇವನೇ ರಾವಣನಿರಬೇಕೆಂದು ಅವನನ್ನು ಗುದ್ದಿಕೊಂದನು. ಪಾಳೆಯಕ್ಕೆ ಬಂದು ಈ ಸಮಾಚಾರವನ್ನು ಹೇಳಲು ಎಲ್ಲರೂ ಹೋಗಿ ಹತನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ರಾವಣನಲ್ಲವೆಂದು ನಿರ್ಧರಮಾಡಿದರು. ಹನುಮಂತನು ಮಂಡೋದರಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ಸೀತೆಯೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಸೀತೆ ಸಿಕ್ಕಿರುವಳೆಂಬ ಆನಂದದಿಂದ ಕುಣಿದು ಕುಪ್ಪಳಿಸಿ ಹಾರಿ ನೆಗೆದು ತನ್ನ ಬಾಲವನ್ನು ತಾನೇ ಮುತ್ತಿಟ್ಟುಕೊಂಡನಂತೆ. ಮಾರೀಚನು ರಾಮನ ಆಶ್ರಮದ ಮುಂದೆ ಮೃಗಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಓಡಾಡುತಿದ್ದಾಗ ಇವನು ಮೃಗವೆಂದು ಅವು ಹತ್ತಿರ ಬಂದವು. ಆಗ ಅವನಿಗೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ತಿನ್ನಬೇಕೆಂದು ಆಸೆಯಾಯಿತಂತೆ. ಆದರೆ ತನ್ನ ವೇಷ ಬಯಲಾಗುವುದೆಂಬ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ಆಸೆಯನ್ನು ತಡೆದುಕೊಂಡನು. ರಾಮನ ಬಾಣಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿ ಜೀವವನ್ನು ಬಿಡಲು ಬಂದಿದ್ದ ಇವನಿಗೆ, ಪಾಪ, ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ಒಂದು ಮೃಗವನ್ನು ತಿಂದು ಸುಖಿಸಲು ಪುಣ್ಯವಿಲ್ಲದೆಹೋಯಿತು.

ಕವಿಯ ಶಬ್ದಭಾಂಡಾರ, ಶೈಲಿ

ಈ ಕಥೆ ಈ ವರ್ಣನೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಒಳಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ ಕವಿಯ ಶಬ್ದಭಾಂಡಾರವೂ ಕಾವ್ಯರಚನಾ ಶಕ್ತಿಯೂ ಅಪಾರ ಅಮೋಘ ಅಸಾಧಾರಣವಾಗಿದ್ದುವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಅನವಶ್ಯಕ. ಈ ಕಾವ್ಯದ ಶಬ್ದಭಾಂಡಾರ ಸಾಗರದ ಜಲಭಾಂಡಾರದಂತೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಪರಿಮಿತಿಯಿಲ್ಲ. ಊರಿನ ವರ್ಣನೆಗೆ, ಮನೆಯ ವರ್ಣನೆಗೆ, ನದಿಯ ವರ್ಣನೆಗೆ, ವನ ಪರ್ವತ ದೇಶದ ವರ್ಣನೆಗೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲಿ ಬಾಯಿತುಂಬ ಮಾತು ಪ್ರಯತ್ನವಿಲ್ಲದೆ ಒದಗಿದೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ವನದಲ್ಲಿದ್ದ ಮರಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಎಂಟು ಹತ್ತು ಶ್ಲೋಕದಷ್ಟು ಹೆಸರುಗಳ ಸಾಲು ಬರುತ್ತದೆ. ಹಕ್ಕಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾದರೂ ಹೆಸರುಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೀಗೆಯೇ. ಅವನು ಹೇಳಿದ ಮರಗಳನ್ನೂ ಹಕ್ಕಿಗಳನ್ನೂ ಗುರುತಿಸಬೇಕಾದರೆ ಆಯಾ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪಂಡಿತರೇ ಬರಬೇಕು. ಆಗಲಾದರೂ ಅವನ್ನು ಮೊದಲಿಂದ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ಗುರು

ತಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವೇ ಎನ್ನುವುದು ಸಂದೇಹವೇ. ಈ ಕಾವ್ಯದ ಮಾತಿನ ಔಚಿತ್ಯವೂ ಬಹು ಹಿರಿಯ ರೀತಿಯದು. ಸಹಧರ್ಮಚರೀ, ತಾಮ್ರೋಷ್ಠೀ, ವಿಪುಲವಕ್ಷಸಂ, ಶುಚಿಸ್ಮಿತಾ, ಸತ್ಯಸಂಗರಃ : ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಸ್ವರೂಪ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಮಾತುಗಳ ಸೊಗಸೂ ಬಹು ಸೊಗಸು. ಮಾರೀಚನ ಆಶ್ರಮವನ್ನು ರಾವಣನು ನೋಡಿದನಂತೆ: ದದರ್ಶ ಆಶ್ರಮಮೇಕಾಂತೇ ರಮ್ಯೇ ಪುಣ್ಯೇವನಾಂತರೇ. ರಾಮನು ಕೋಸಲವನ್ನು ದಾಟಿ ಹೋದನಂತೆ. “ವಿಶಾಲಾನ್ ಕೋಸಲಾನ್ ರಮ್ಯಾನ್ ಯಾತ್ವಾ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಪೂರ್ವಜಃ.” ಮಾತಿನಲ್ಲಿಯೇ ದೂರ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೋಸಲಗಳ ವರ್ಣನೆಯ ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳೂ ಚೆನ್ನ. “ಉದ್ಯಾನಾಮ್ರವಣೋಪೇತಾನ್ ಸಂಪನ್ನ ಸಲಿಲಾಶಯಾನ್ ಹೃಷ್ಟಪುಷ್ಟ ಜನಾಕೀರ್ಣಾನ್ ಗೋಕುಲಾಕುಲ ಸೇವಿತಾನ್ ರಥೇನ ಪುರುಷವ್ಯಾಘ್ರಃ ಕೋಸಲಾನತ್ಯವರ್ತತ.” ಮಾತಿನ ಸೊಗಸಿಗೆ ಇನ್ನೆರಡು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು. “ಸಾರಸಾರವಸನ್ನಾದೈಃ ಸಾರಸಾರವನಾದಿನೀ ಯಾಶ್ರಮೇ ರಮತೇ ಬಾಲಾ ಸಾದ್ಯಮೇ ರಮತೇ ಕಥಂ.” ಗಂಗೆ ಭೂಮಿಗೆ ಇಳಿದದನ್ನು ದೇವರ್ಷಿಗಳು ಗಂಧರ್ವರು ಯಕ್ಷರು ನೋಡಿದರೆಂಬಲ್ಲಿ—ಈ ಭಾಗ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೆ—ಕವಿ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಆಯಿತೆಂದು ಹೇಳುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಶಬ್ದದಿಂದ ಅನುಕರಣ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ತತೋ ದೇವರ್ಷಿಗಂಧರ್ವಾಃ ಯಕ್ಷಾಸ್ಸಿದ್ಧಗಣಾಃ ತದಾ ವ್ಯಲೋಕಯಂತೇ ತಾಂ ತತ್ರ ಗಗನಾತ್ ಗಾಂಗತಾಂ ತಥಾ. ಇದುವರೆಗೆ ಉದ್ಧರಿಸಿರುವ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಕವಿಯ ಶೈಲಿಯ ಸ್ವರೂಪ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರಬೇಕು. ಆದರೂ ಶೈಲಿಗೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಿಂದ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಬಹುದು. ವಿಶಾಲವಾದ ಕೋಸಲ ರಾಜ್ಯಗಳನ್ನು ದಾಟಿ ಸೀತಾರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಗಂಗೆಯನ್ನು ಸಾರಿದರು. “ತತಸ್ತ್ರಿಪಥಗಾಂ ದಿವ್ಯಾಂ ಶಿವತೋಯಾಮಶೈವಲಾಂ ದದರ್ಶ ರಾಘವೋ ಗಂಗಾಂ ಪುಣ್ಯಾಂ ಋಷಿನಿಷೇವಿತಾಂ. ಆಶ್ರಮೈರವಿದೂರಸ್ಥೈಃ ಶ್ರೀಮದ್ಭಿಃ ಸಮಲಂಕೃತಾಂ ಕಾಲೇಪ್ಸರೋಭಿಃ ಹೃಷ್ಟಾಭಿಃ ಸೇವಿತಾಂಭೋಹ್ರದಾಂ ಶಿವಾಂ. ದೇವದಾನವ ಗಂಧರ್ವೈಃ ಕಿನ್ನರೈ

ರುಪಶೋಭಿತಾಂ. .ಜಲಾಘಾತಾಟ್ಟಹಾಸೋಗ್ರಾಂ ಫೇನನಿರ್ಮಲಹಾಸಿನೀ
ಕ್ವಚಿದ್ವೇಣೀಕೃತಜಲಾಂ ಕ್ವಚಿದಾವರ್ತಶೋಭಿತಾಂ ಕ್ವಚಿತ್‌ಸ್ತಿಮಿ
ಗಂಭೀರಾಂ ಕ್ವಚಿತ್‌ವೇಗಜಲಾಕುಲಾಂ ಕ್ವಚಿತ್‌ಗಂಭೀರ ನಿರ್ಘೋಷಾ
ಕ್ವಚಿತ್ ಭೈರವನಿಸ್ವನಾಂ ದೇವಸಂಘಾಪ್ಲುತಜಲಾಂ ನಿರ್ಮಲೋತ್ಪ
ಶೋಭಿತಾಂ ಕ್ವಚಿದಾಭೋಗಪುಳಿನಾಂ ಕ್ವಚಿನ್ನಿರ್ಮಲವಾಲುಕಾಂ. ಹಂ
ಸಾರಸ ಸಂಘುಷ್ಟಾಂ ಚಕ್ರವಾಕೋಪ ಕೂಜಿತಾಂ. . . .ಫಲೈಃ ಪುಷ್ಪೈ
ಕಿಸಲಯೈಃ ವೃತಾಂ ಗುಲ್ಮೈಃ ದ್ವಿಜೈಸ್ತಥಾ. . . .ವಿಷ್ಣುಪಾದಚ್ಯುತಾ
ದಿವ್ಯಾಂ ಅಪಾಪಾಂ ಪಾಪನಾಶಿನೀಂ.” ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ಬಹು ಚೆನ್ನಾಗಿದೆ
ಆದರೆ ಮಾತಿನ ಸೊಗಸೇ ಮುಗಿಲನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದೆ. ಮಹಾಕಾವ್ಯದಿಂದ
ಹತ್ತು ಪಂಕ್ತಿಯನ್ನು ತೆಗೆದು ಕವಿಯ ಮಾತಿನ ಸೊಗಸಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ
ಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿವೆನ್ನುವುದು ಸರಿಯಾಗಲಾರದು. ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ
ಸೌಂದರ್ಯ ಸಾವಿರ ರೀತಿ ಇರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದೇ
ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಉಪನ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ವಿಷಯ. ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ನಾಲ್ಕು
ಮಾತು ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಷ್ಟೋ ಅಷ್ಟೆ.

ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಉಪಮೆ; ಇತರ ಅಲಂಕಾರಗಳು

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಉಪಮೆಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಎರಡು
ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಉಪಮೆಯೆಂದರೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಒಂದು ವಸ್ತು
ಮತ್ತೊಂದು ವಸ್ತುವಿನಂತೆ ಇದ್ದಿತು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು. ಕಣ್ಣು ಕಮಲ
ದಂತೆ, ಮುಖ ಚಂದ್ರನಂತೆ, ಆಕಾಶವೂ ಅದರಲ್ಲಿಯ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೂ ಸರೋ
ವರವೂ ಅದರಲ್ಲಿಯ ಹೂಗಳೂ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ. ಇಂಥ ಉಪಮೆಗಳು
ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸದಾ ಬರುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಉಪಮೆಯ
ಮುಖ್ಯವಾದ ಸೊಗಸು ಈ ರೀತಿಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಹೋಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ
ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನಂತೆ ಇನ್ನೊಂದು ವಸ್ತು ಇದೆ ಎನ್ನು
ವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ, ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಂತೆ ಇನ್ನೊಂದು ಸಂದರ್ಭ
ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಚಮತ್ಕೃತಿ ಕಂಡು ಓದುವವರಿಗೆ ಆಹ್ಲಾದ
ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂದರ್ಭ ವಿಸ್ತಾರವಾದಷ್ಟೂ, ಹೋಲಿಕೆಯ ಅಂಶಗಳು
ಹೆಚ್ಚಾದಷ್ಟೂ, ಸಂದರ್ಭಗಳು ಒಂದು ಆವರಣದವು ಅಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯು

ವರಣವನ್ನ ಅವನ್ನೂ, ಈ ಆಹ್ಲಾದ ಹೆಚ್ಚುತ್ತದೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅನೇಕದೇಶ ಸದೃಶವಾದ ಪರಸ್ಪರ ದೂರವಾದ ವಸ್ತುಗಳ ಹೋಲಿಕೆ ನಿರಾಯಾಸವಾಗಿ ವಿಪುಲವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ರಾಮನ ಬಳಿಗೆ ಬರುವ ಕೌಸಲ್ಯೆಯನ್ನು ಕವಿ ಮರಿಯ ಬಳಿಗೆ ಬರುವ ಹೆಣ್ಣು ಕುದುರೆಯಂತೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ತಾಯಿತನ ಮುಖ್ಯ ವಲ್ಲ, ಮಮತೆಯ ವಿಭ್ರಮ ಮುಖ್ಯ. ಮತ್ತೊಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕವಿ ಅವಳನ್ನು ಕರುವನ್ನು ಕಾಣದ ಹಸುವಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮಗುವಿ ಗಾಗಿ ಹಲುಬುವುದು ವಿಷಯ. ಹೀಗೆ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಹಾಗೆ ತಾಯಿತನದ ಒಂದೊಂದು ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪುವ ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ಕವಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿದಾನೆ. ಸುಮಿತ್ರಾದೇವಿ, ನಿನ್ನ ಮಗನು ಮರಳಿ ಬಂದು ನಿನ್ನ ಕಾಲಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾನೆ, ನೀನು ಸಂತೋಷದಿಂದ ಸುರಿಸುವ ಕಣ್ಣೀರು ಅವನಮೇಲೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಹೇಳುತ್ತ ಮೇಘರಾಜಿ ಅಚಲವನ್ನು ಸಂಪ್ರೋಕ್ಷಿಸುವಂತೆ ಅವನನ್ನು ಸಂಪ್ರೋಕ್ಷಿ ಸುವೆ ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ. ಕುಂದಿಲ್ಲದೆ ಕೊರೆಯಿಲ್ಲದೆ ಧೀರವಾಗಿ ನಮ್ರವಾದ ಅಚಲ ರಾಮ; ಅದರಮೇಲೆ ಮಮತೆಯಿಂದ ಬಾಗಿ ಕರಗುವ ಮೋಡ ದಂತೆ ಈ ತಾಯಿ: ಈ ಚಿತ್ರ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಬಹು ಸುಂದರವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇವಳ ಸಮಾಧಾನದ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿ ಕೌಸಲ್ಯೆ ಶರತ್ಕಾಲದ ಮೇಘದಂತೆ ಅಲ್ಪತೋಯಳಾದಳಂತೆ. ಸಾಕಾದಷ್ಟು ನೀರನ್ನು ಸುರಿಸಿ ಮೋಡ ಸೋರುವುದನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಮಾಡಿದೆ. ಉಳಿದಿರುವುದಾದರೂ ಇನ್ನಷ್ಟು ಕಣ್ಣೀರೇ: ಜೀವ ಸ್ವಲ್ಪ ಇರಲಿ ಎನ್ನುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕರಗದೆ ಉಳಿದಿದೆ. ರಾಮನೊಡನೆ ಧನಧಾನ್ಯ ಪರಿವಾರ ಹೋಗಕೂಡ ದೆನ್ನುವಾಗ ಕೈಕಯೀದೇವಿ ತನ್ನ ಮಗನು ಇದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಸಾರವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಉಳಿಯುವ ಸುರೆ ಯಂತೆ ಅನುಭವಿಸಲಾಗದು ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ. ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ಸ್ತ್ರೀಯರು ರಾಮನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊರಟಾಗ ವ್ಯಥೆಯ ಉದ್ವೇಗದಿಂದ ಕಣ್ಣುಹನಿ ಹಾಕಿದರಂತೆ. ನೀರೊಳಗೆ ಏಡಿ ನಾಳವನ್ನು ಒತ್ತಲು ಕಮಲದಿಂದ ಉದುರುವ ಹನಿಗಳಂತೆ ಇದ್ದುವಂತೆ ಆ ಹನಿಗಳು. ಹೃದಯನಾಳದಲ್ಲಿ

ವ್ಯಥೆಯು ಪಡಿ ಒತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಇವರ ಕಣ್ಣುಕಮಲದಿಂದ ನೀರು ಉದುರಿತು. ಇವರು ತುಂಬ ಅಳಲಿಲ್ಲ; ಯಾರಾದರೂ ಹೊರಟುಹೋಗು ವಾಗ ಹಾಗೆ ಅಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಸುಖವಾಗಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಬರಲಿ ಎನ್ನುವವರು ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ದುಃಖವನ್ನು ತಡೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದರೆ ಎಷ್ಟು ತಡೆದರೂ ನೋವು ಎದೆಯನ್ನು ಅಲುಗಿಸದೆ ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ: ಆ ಕಣ್ಣಿಂದ ಎರಡು ಹನಿ ಉದುರುವುದು. ಸೀತಾದೇವಿ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವ ಮೊದಲು ತನಗೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟ ವಲ್ಕಲವನ್ನು ಪ್ರಪಕ್ಷಿ ವಾಗುರವನ್ನು ನೋಡುವಂತೆ ನೋಡಿದಳಂತೆ. ಸೀತೆ ಜಿಂಕೆಯಂತೆ; ವಲ್ಕಲ ಬಲೆಯಂತೆ. ಸೀತೆ ಜಿಂಕೆಯಂತೆ ಕಂಡದ್ದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭಯದಿಂದ; ಅದನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಕಣ್ಣಿಂದ. ಯಾವಾಗಲೂ ಎರಳೆಯ ಕಣ್ಣು ದೊಡ್ಡದೇ; ಭಯಪಟ್ಟಾಗ ಅದು ಇನ್ನೂ ದೊಡ್ಡದು. ಕವಿ ಸೀತೆ ವಲ್ಕಲವನ್ನು ನೋಡಿದಳು ಎಂದು ಒಂದು ಸಂಗತಿಯನ್ನು ಹೇಳು ತ್ತಾನೆ; ಆದರೆ ಅವನ ಉದ್ದೇಶ ಸೀತೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ಎನ್ನುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಧ್ವನಿ ಕೂಡ ಅಡಗಿದೆ: ಸೀತೆಗೆ ವನವಾಸ, ಬೇಟೆಯ ಮೃಗಕ್ಕೆ ಬಲೆಯಂತೆ, ಸೆರೆಯಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಈ ರೀತಿಯ ಧ್ವನಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯಲ್ಲಿ ಬಹು ಸಾಧಾರಣ. ಸೀತಾದೇವಿಯನ್ನು ತೊಡೆಯಲ್ಲಿ ಕೂರಿಸಿಕೊಂಡು ನಭಕ್ಕೆ ಹಾರಿದ ರಾವಣನು ಮಿಂಚಿನಿಂದ ಹೊಳೆಯುವ ಮೋಡದಂತೆ, ಕಾಡುಕಿಚ್ಚಿನಿಂದ ತೊಳಗುವ ಮಲೆಯಕಾಡಂತೆ. ಕಂಡ ನಂತೆ. ಈ ಎರಡು ಚಿತ್ರಗಳು ಚಿತ್ರಗಳಾಗಿಯೇ ಮನೋಜ್ಞವಾಗಿವೆ; ಆದರೆ ಅವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು ರಾವಣನು ಏನಾಗುವನೆಂದು ಸೂಚಿಸು ವುದರಿಂದ. ಮಿಂಚುವ ಮೋಡ ಸ್ವಲ್ಪದರಲ್ಲೇ ಮಳೆಯಾಗಿ ಕರಗುತ್ತದೆ; ಬೆಂಕಿಬಿದ್ದ ಪರ್ವತಕಾನನ ಆ ಬೆಂಕಿಯಿಂದ ಸುಡುತ್ತದೆ. ಮೋಡಕ್ಕೆ ಮಿಂಚಾಗಲಿ, ಮಲೆಯಕಾಡಿಗೆ ಉರಿಯಾಗಲಿ, ನಿಜವಾಗಿ ಭೂಷಣವಲ್ಲ. ಒಳ್ಳೆಯದಕ್ಕೆ ಅಡಸುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರಿಲ್ಲದ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸೀತೆಯ ಬಳಿಗೆ ಬಂದ ರಾವಣನನ್ನು ಕವಿ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರಿಲ್ಲದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಜೆಯ ಬಳಿಗೆ ಬರುವ ರಾಹು ಎಂದು ಹೇಳಿದಾನೆ. ಸೀತೆ ರಾವಣನಿಗೆ "ರಾಮನೊಂದಿಗೆ ನೀನು ಯುದ್ಧಮಾಡುವುದು ಹಾಗಿರಲಿ, ಅವನ ಹತ್ತಿರ

ನಿಲ್ಲಲಾರೆ. ಹುಲಿಯ ವಾಸನೆಯನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ಓಡುವ ನಾಯಂತೆ ಅವನ ಸನ್ನಿಧಿಯಿಂದ ಓಡುವೆ" ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ. ಹುಲಿಯಿರುವ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ನಾಯೊಂದಿಗೆ ಹೋದವರು ಈ ಉಪಮೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯುವರು. ಒಡೆಯನ ಹಿಂದೆ ಮುಂದೆ ಹೋಗುತ್ತ ಬರುತ್ತ ಪೊದೆಯಲ್ಲಿ ಪೊಟ್ಟರೆಯಲ್ಲಿ ಇಣಿಕಿನೋಡುತ್ತ ಅಳಿಲು ಗುಬ್ಬಚ್ಚಿಯನ್ನು ಬೆದರಿಸುತ್ತ ಉಲ್ಲಾಸದಿಂದಿರುವ ನಾಯಿ ಇದ್ದದಿದ್ದಹಾಗೆ ಒಮ್ಮೆ ಬಾಲವನ್ನು ಮುದುರಿಕೊಂಡು ಓಡಿಬಂದು ಒಡೆಯನ ಹಿಮ್ಮಡಿಯನ್ನು ಬಿಡದೆ ಜೊತೆಗೆ ನಡೆಯುತ್ತದೆ. ಒಡೆಯನು ಇದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೋ ಹುಲಿ ಹೋಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಅದು ಹೋದ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಅದರ ಮೈಗಂಧ ಒಂದು ಗೆರೆಯಂತೆ ಬಿದ್ದಿರುತ್ತದೆ; ಅದರ ಎಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನಾಯಿ ತಲೆಯನ್ನು ತಗ್ಗಿಸುತ್ತದೆ. ತುಂಬ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸೀತೆಯ ಬಳಿಗೆ ಬಂದ ರಾವಣನು ಅಲಂಕೃತನಾದರೂ ಜನರನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವಂತೆ ಇರಲಿಲ್ಲವಂತೆ: ಸ್ಮಶಾನದ ದೇವಾಲಯದಂತೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಕ್ರೂರನಾದ ರಾಜನು ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೆ ಸ್ಮಶಾನದ ಅಗ್ನಿಯಂತೆ ಇರುತ್ತಾನಂತೆ. ಜನರು ಅವನಿಗೆ ತಗ್ಗುವರು; ಆದರೆ ಅವನಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲ. ಸ್ಮಶಾನದ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಮೈಕಾಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ; ಅದರಿಂದ ಯಾರ ಮನೆಯ ದೀಪವನ್ನೂ ಹಚ್ಚುವುದಿಲ್ಲ; ಅದರ ಕೆಂಡದಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ರೊಟ್ಟಿ ಸುಟ್ಟು ತಿನ್ನುವುದಿಲ್ಲ. ಸೀತಾದೇವಿ ರಾವಣನ ಅಶೋಕವನವನ್ನು ಸೇರಿ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಸೇರಿದ ಮಾತಿನಂತೆ ಆದಳಂತೆ. ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಿಂದ ಉದ್ಧಾರ ಮಾಡುವ ನಾಮ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ನಾಮವೂ ಒಬ್ಬನು ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೆ ನಾಮ ಹಾಕಿದನು ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ನಾಮವೂ ಒಂದೇ ಮಾತು. ಹರಿಯ ನಾಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಮೋಸ ಎಂಬ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಬಂದ ಈ ಮಾತಿನಂತೆ ಸೀತೆ ಉತ್ತಮ ಪದವಿಯಿಂದ ಈ ದುರ್ಗತಿಗೆ ಬಂದಳು. ಮನುಷ್ಯನು ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಶೋಕಕ್ಕೆ ಎಡೆಗೊಡಬಾರದು; ಕೊಟ್ಟರೆ ನೀರು ಒಳಕ್ಕೆ ಬರಲು ಅವಕಾಶ ಕೊಟ್ಟ ನಾವೆಯಂತೆ ಅವನು ಮುಳುಗಿಹೋಗುವನು. ಈ ಉಪಮೆಯ ಸೊಗಸು ಯೋಚಿಸಿದಷ್ಟೂ

ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು. ಹನುಮಂತನು ಆಡಿಸಿದ ಪುಷ್ಪವೃಕ್ಷದಿಂದ ಹೂವೆಲ್ಲ ಉದುರಿ ಅದು ಬರಿದಾಗಿ ಕಂಡಿತಂತೆ: ಆಟದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡ ಜೂಜುಗಾರನಂತೆ. ಹನುಮಂತನು ಸೀತಾದೇವಿಯನ್ನು ಬೆನ್ನಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿಕೊಂಡು ರಾಮನ ಬಳಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ, ಪಾವಕನು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಶಕ್ರನಿಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ಕೊಡುವಂತೆ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಹವಿಸ್ಸೇ ಶುದ್ಧ. ಅದು ಶಕ್ರನ ಭಾಗ. ಪಾವಕನು ಅದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವುದೆಷ್ಟೋ ಅಷ್ಟೆ. ಅವನಲ್ಲಿ ಕಲ್ಮಷವಿಲ್ಲ; ಅವನು ಕಲ್ಮಷವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವವನು; ಅವನ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಯಾವುದಾದರೂ ಮತ್ತಷ್ಟು ಪಾವನವಾಗುವುದು. ಅವನು ತನ್ನ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಜಯಶಾಲಿ. ಅವನು ಶಕ್ರನಿಗೆ ಸೇವಕನು; ತಾನೂ ಮಹಾತ್ಮನು; ಅವನ ಸಮೀಪದ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೇ ಕುಳಿತಿರತಕ್ಕವನು. ಅಶೋಕವನದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶಿಲಾಪೀಠದಿಂದ ಧುಮುಕುತ್ತಿದ್ದ ನೀರು ಪತಿಯ ಅಂಕದಿಂದ ಭ್ರಷ್ಟಳಾದ ಸತಿಯಂತೆ ಕಂಡಿತಂತೆ. ಮೇಲಿಂದ ಅದು ಬೀಳುವ ರಭಸ ಗಂಡನು ಅಸಹ್ಯದಿಂದ ಕಿತ್ತೊಗೆದ ಹೆಂಡತಿ ಬೀಳುವ ರಭಸವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ತೊಡೆಯಿಂದ ಬಿದ್ದಮೇಲೆ ಅವಳು ಮರಳಿ ಅಲ್ಲಿ ಏರುವಂತಿಲ್ಲ. ಕೆಳಗೆ ಬಿದ್ದು ಕಾಲುವೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿಯತೊಡಗಿ ಅಂಚು ತಡೆದು ಸ್ವಲ್ಪ ಹಿಂದಿರುಗಿದ ನೀರು, ತೊರೆದನೆಂದು ಹೊರಟುಹೋಗಬೇಡ ಎಂದು ನೆಂಟರು ತಡೆಯಲು ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿಯೇ ಸುಳಿಯುವ ಆ ಹೆಂಡತಿಯಂತೆ ಕಂಡಿತಂತೆ. ಸೀತಾದೇವಿ ಹಾಕಿದ ಹಾರದಿಂದ ಹನುಮಂತನು ಬೆಳದಿಂಗಳನ್ನು ಹೊದೆದುಕೊಂಡು ತಾರೆಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ ಮೇರುಪರ್ವತದಂತೆ ಇದ್ದನಂತೆ. ರಾತ್ರಿ ಪ್ರಿಯನೊಂದಿಗೆ ಆಟವಾಡಿ ಸೋತು ಮಲಗಿದ್ದ ರಾವಣನ ಅಂತಃಪುರ ಸ್ತ್ರೀಯರು ವಾಹಿತ ಕಿಶೋರಿಗಳಂತೆ ಇದ್ದರಂತೆ. ನೀರ ಅಲೆ ನದಿಯ ಮಳಲಿನಮೇಲೆ ಬಂದು ಹೋಗುವುದು ಪ್ರಥಮ ಸಮಾಗಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಿಯೆ ಪ್ರಿಯನಿಗೆ ತನ್ನ ಮೈಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತ ಸಂಕೋಚದಿಂದ ಮರೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತ ಇರುವಂತೆ ಕಂಡಿತಂತೆ. ಮಗನು ತೀರಿಹೋದನೆಂದು ಕೇಳಿದಾಗ ರಾವಣನ ಕೋಪ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸಿತು; ದುಃಖದಿಂದ ಅವನ ಕಣ್ಣಿಂದ ನೀರು ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕಿತು; ಆ

ಕಣ್ಣೀರು ಉರಿಯುವ ಕಕ್ಕಡದಿಂದ ತೊಟ್ಟಿಕ್ಕುವ ಎಣ್ಣೆಯಂತೆ ಇದ್ದಿತಂತೆ. ತೊಟ್ಟು ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬೀಳುವಾಗಲೂ ಉರಿಯುತ್ತಲೇ ಬೀಳುತ್ತದೆ: ರಾವಣನ ಕಣ್ಣು ಕೋಪದಿಂದ ಕಕ್ಕಡದಂತೆ ಉರಿಯುತ್ತಿತ್ತು; ಆ ಕಣ್ಣಿಂದ ಬಿದ್ದ ಒಂದೊಂದು ಹನಿಯೂ ಅವನ ಕೋಪದ ಬಿಂದು. ರಾವಣನು ಸೀತೆಯಲ್ಲಿ ಅತಿಕ್ರಮಿಸಿ ವರ್ತಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಕವಿ, ಸಾಗರವು ಅನರ ಕರೆಯನ್ನು ಹೇಗೆ ಮೀರಲಾಗದೋ ಹಾಗೆ, ಎಂದು ಉಪಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಉಪಮೆಗಳಿಗೆ ಮೊದಲಿಲ್ಲ ಕೊನೆಯಿಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ಸೊಗಸನ್ನು ಇಷ್ಟೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವು ಎಷ್ಟು ಒಪ್ಪುವುವೆನ್ನುವುದನ್ನು ಸಾವಧಾನವಾಗಿ ನೋಡಿ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇನ್ನೇತರಿಂದ ಅಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ತನ್ನ ಉಪಮೆಗಳಿಂದ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಪ್ರಪಂಚದ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಕವಿಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಉಪಮಾ ಕಾಳಿದಾಸಸ್ಯ ಎಂದು ಒಂದು ಮಾತು ವಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಲ್ಲಿ ಹೋಮರನ ಉಪಮೆ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದು. ಇದರಲ್ಲಿ ವೀರನು ಸೈನ್ಯದ ಮೇಲೆ ನುಗ್ಗಿದ್ದು ಸಿಂಹ ಜಿಂಕೆಗಳಮೇಲೆ ನುಗ್ಗಿದ ಹಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ ಈ ಸಿಂಹ ನುಗ್ಗಿದ ವಿಚಾರವನ್ನು ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಸುಂದರವಾಗಿ ಹೇಗೆ ನಡೆಯುವುದೋ ಹಾಗೆ ವರ್ಣಿಸುವುದು ವಾಡಿಕೆ. ಯಾವುದು ಯಾವುದರ ಹಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ಹೇಳುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧೆ ಕಡಮೆ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ; ಒಂದು ಸಿಂಹ ಜಿಂಕೆಗಳಮೇಲೆ ನುಗ್ಗಿತೆಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದ್ದರೆ ಹೇಗೆ ಬರೆಯಬಹುದೋ ಆ ಸಿಂಹದ ವರ್ಣನೆ ಹಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಹೋಮರನ ಒಂದೊಂದು ಉಪಮಾನವೂ ಸ್ವತಃ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ಒಂದು ಚಿತ್ರ. ಕೆಲವುವೇಳೆ ಐದಾರು ಸಾಲಿನಷ್ಟು ಅಥವಾ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೆಳೆದು ಪ್ರಕೃತಿಯ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಮುಖವನ್ನು ವಿವರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿ ಕವಿಯ ಸಾಮಗ್ರ್ಯ ವೈಪುಲ್ಯವನ್ನೂ ದೃಷ್ಟಿಪಾಟವವನ್ನೂ ಪ್ರಕಟಮಾಡುತ್ತದೆ. ಕಾಳಿದಾಸನ ಉಪಮೆ ಬೇರೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಉಪಮೆ ಕಾಳಿದಾಸನ ಉಪಮೆಯ ಮಾತೃಸ್ಥಾನ. ಹೋಮರನ ಉಪಮೆಯಂತೆ ತನ್ನ ದಾರಿಯನ್ನು ತಾನು ಹಿಡಿಯುವ, ಆದರೂ ಸುಂದರ

ವಾದ, ಉಪಮಾನ ಇವನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಉಪಮಾನ ಉಪಮೇಯಗಳಿಗೆ ಗಾಢವಾದ ಸಾದೃಶ್ಯ ಇರುವುದು ಇದರ ಮುಖ್ಯ ಲಕ್ಷಣ. ಪ್ರಕೃತಿಯ ಚಿತ್ರವೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ; ಆದರೆ ಉಪಮಾನದ ಚಿತ್ರವನ್ನು ಪೂರ್ತಿ ಗೊಳಿಸುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಕಾರರು ಕೇಳುವ ಇತರ ಅಲಂಕಾರಗಳೂ ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ. ಇವನ್ನೆಲ್ಲ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕವಲ್ಲ. ನಿಜವಾಗಿ ನೋಡಿದರೆ ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರ ಗಳೂ ಉಪಮೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗಿವೆ. ಉಪಮೆ ಅಲಂಕಾರಗಳ ರಾಣಿ, ತಾಯಿ, ಧಾತ್ರಿ. ಕವಿಸಾರ್ವಭೌಮನಾದ ಕಾಳಿದಾಸನು ವಾಲ್ಮೀಕಿಯನ್ನು ಉಪಜೀವಿಸಿದನು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮವರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕತೆ ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿದೆ. ಕಾಳಿದಾಸನು ಈ ಪೂರ್ವಸೂರಿಯ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ವಿವರ ವಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡುತ್ತ "ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರವೂ ದೊರೆಯಿತು. ಅನ್ವಯಾ ಲಂಕಾರ ಒಂದು ಬರಲಿಲ್ಲ" ಎಂದುಕೊಂಡನಂತೆ. ಆ ರಾತ್ರಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಅವನ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಬಂದು "ಆತುರಪಡಬೇಡ, ನಾಳೆ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಓದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಾಲಂಕಾರ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ" ಎಂದನಂತೆ. ಕಾಳಿದಾಸನು ಚಕಿತನಾದನು; ಮಾರನೆಯ ಬೆಳಗ್ಗೆ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಓದಿದನು. ಅನ್ವಯಾಲಂಕಾರದ ಶ್ಲೋಕ ಇದ್ದೇ ಇತ್ತು: "ಗಗನಂ ಗಗನಾಕಾರಂ ಸಾಗರಸ್ಸಾಗರೋಪಮಃ ರಾಮ ರಾವಣಯೋರ್ಯುದ್ಧಂ ರಾಮ ರಾವಣ ಯೋರಿವ." ವಾಲ್ಮೀಕಿಯಲ್ಲಿ ಏನಾದರೊಂದು ಗುಣ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ತಪ್ಪು ಎಂದು ಕಾಳಿದಾಸನು ಆಗ ಮನಗಂಡನಂತೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ, ಅವನು ಕೈಗೊಂಡಷ್ಟು ವಿವರ ವಾದ ಕಥನದಲ್ಲಿ, ಆರು ಸಾವಿರ ವಿಷಯ, ಎಷ್ಟೋ ಸಾವಿರ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ, ಅಲಂಕಾರಗಳೆಲ್ಲ ಬಂದಿರುವುದು ಏನಾಶ್ಚರ್ಯ? ಇವನ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಎದುರಿಗೆ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ ಲಕ್ಷಣಕಾರನಿಗೆ ಕೆಲವು ಅಲಂಕಾರ ಗಳಿರುವುದೇ ತೋರದೆಹೋಗಬಹುದು. ಲಕ್ಷಣಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಮೂಲ ಮಹಾಕವಿಯ ಕೃತಿ. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರವೂ ಇವೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಹೆಚ್ಚಲ್ಲ; ರಾಮಾಯಣದಿಂದ ಎಷ್ಟು ಅಲಂಕಾರ ಇದೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ನಾವು ಕಲಿಯಬೇಕಾಗಿದೆ.

ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಚಿತ್ರಕರ್ಮ

ಉಪಮೆಗಳ ಮಾತನ್ನು ಬಿಡುವ ಮೊದಲು ಕವಿ ಇವುಗಳಿಂದ ಚಿತ್ರ ಶಿಲ್ಪ ಮಾಡುತ್ತಾನೆನ್ನುವುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕ. ಕವಿ ಮನುಷ್ಯರನ್ನೂ ಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನೂ ಚಿತ್ರಿಸುವ ಕೌಶಲ್ಯ ಅವನ ಕಥನದ ಕೌಶಲದ ಜೊತೆಗೆ ನಿಲ್ಲುವಷ್ಟು ಹಿರಿದು. ಈ ಚಿತ್ರಕಾರ್ಯ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಇವನ ಉಪಮೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಬೆಂಕಿಬಿದ್ದ ಬೆಟ್ಟ, ಮಿಂಚು ಹೊಳೆದ ಮೋಡ, ಕಕ್ಕಡದಿಂದ ಎಣ್ಣೆ ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವ ದೀಪ, ನಾಳ ಅಲುಗಲು ದಳದಿಂದ ನೀರನ್ನು ಉದುರಿಸುವ ಕಮಲ, ಬೆಟ್ಟ ಮತ್ತು ಅದರಮೇಲೆ ಬಾಗಿ ನೀರು ಸುರಿಸುವ ಮೋಡ, ಬಲೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ಭಯಪಟ್ಟಿರುವ ಜಿಂಕೆ: ಹೀಗೆ ಈ ಕವಿ ಅನೇಕ ಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಉಪಮೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮೆದುರಿಗೆ ತರುತ್ತಾನೆ. ಉಪಮಾನದ ಚಿತ್ರಗಳು ಹೀಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಅದರ ಬಿಂಬವಾಗಿ ಉಪಮೇಯದ ಚಿತ್ರಗಳೂ ನಮಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಎದುರಿಗೆ ನಿಲ್ಲುತ್ತವೆ. ಉಪಮೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲದೆ ಇತರ ಅನೇಕ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕವಿ ತನ್ನ ಚಿತ್ರಕಲೆಯನ್ನು ತೋರುತ್ತಾನೆ; ಹಲವುವೇಳೆ ಒಂದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ನಾಲ್ಕಾರು ರೀತಿಯ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಪಟದಮೇಲೆ ಕುಂಚದಿಂದ ನಾಲ್ಕುಸಲ ಎಳೆದ ಬಣ್ಣದಂತೆ ಈ ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣನೆ ಎಲ್ಲ ಸೇರಿ ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಡುತ್ತವೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ತುಂಬ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳೂ ಉಂಟು; ವರ್ಣನೆ ಮಾಡದೆ ವಿಷಯವನ್ನು ಊಹೆಗೆ ಬಿಟ್ಟು ತನ್ನ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ದಶರಥನು ಸುಮಂತ್ರನನ್ನು ನೀನು ಹೊರಟು ಬರುವಾಗ ರಾಮನು ಏನು ಹೇಳಿದನು, ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಏನು ಹೇಳಿದನು, ಸೀತೆ ಏನು ಹೇಳಿದಳು, ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ಸುಮಂತ್ರನು ರಾಮನು ಹೇಳಿದ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದನು; ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನೆಲ್ಲ ಹೇಳಿದನು; "ಸೀತೆ ನನ್ನ ಕಡೆ ನೋಡುತ್ತ ನಿಂತಳು, ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಲಿಲ್ಲ, ಮೌನದಿಂದ ಕಣ್ಣೀರುಹಾಕಿದಳು" ಎಂದನು. ಸೀತೆ ಏನಾದರೂ ಹೇಳಿದ್ದಳೆಂದರೆ ಓದುವವರಿಗೆ ಈ ಮಾತಿನಿಂದಾಗುವಷ್ಟು ನೋವು ಆಗಿದ್ದಿರಲಾರದು. ದಶರಥನಿಗಾದರೂ ಸುಮಂತ್ರನ ಈ ಮಾತಿನಿಂದ ಬಹು ಖೇದ

ವಾಗಿರಬೇಕು. ಕೈಕಯಿ ಕೇಳಿದ್ದು, ಅವನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದು, ರಾಮನ ವನವಾಸವನ್ನಲ್ಲ, ಸೀತೆಯ ವನವಾಸವನ್ನು. ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಗಂಡಸರು; ದಕ್ಷರು; ಕಷ್ಟವನ್ನು ಸಹಿಸಲು ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ಅಭ್ಯಾಸ ವುಳ್ಳವರು. ಜನಕರಾಜನ ಮಗಳಿಗೆ ಈ ಅಭ್ಯಾಸವಿಲ್ಲ. ತರುಣಿಯಾದ ಈ ಅಬಲೆ ಕೋಸಲದ ಎಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ನಿಂತು ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ಕಡೆಗೆ ನೋಡುತ್ತ ಮೌನದಿಂದ ಕಣ್ಣೀರು ಸುರಿಸಿದಳು ಎನ್ನುವುದು ಅಯೋಧ್ಯಾ ಕಾಂಡವೆಲ್ಲದರ ಸಾರಾಂಶ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಚಿತ್ರಶಿಲ್ಪ ಇಂಥ ಗಂಭೀರ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಾತು ಸೋತ ಕಡೆ ಮೌನದಿಂದ ಅದರ ಕೆಲಸವನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತದೆ.

೧೧

ಕಾವ್ಯ ಚಿತ್ರಿಸುವ ಸಂಸ್ಕೃತಿ

ಶೀಲದ ಕಲ್ಪನೆ

ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರಪಂಚ ಜ್ಞಾನದ ಫಲವಾಗಿ ಅವನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವನು ಕಂಡ ಅಥವಾ ಆಶಿಸಿದ ಒಂದು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಚಿತ್ರ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಶೀಲವೆಂದರೆ ಏನೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟ ವಾಗುವ ಕಲ್ಪನೆ ಆ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ತಿರುಳು. ಇದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೆಣ್ಣು ಗಂಡಿನ ನಡತೆಯ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಐದಾರಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ಷೇಪ ಭಾಗಗಳು ಎಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ; ಆದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ನೀತಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದದು. ಅವನವೇ ಆದ ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದೇ ನೀತಿಯ ನಿರೂಪಣೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತ ಸಂಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಕಥೆಯ ವಿಷಯ. ವಸಿಷ್ಠ ನನ್ನು ಜಯಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ತಪಸ್ಸುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಅವನಿಗೆ ರಾಜರ್ಷಿ ಪದವಿ ದೊರೆಯಿತು. ಅವನು ತ್ರಿಶಂಕುವಿಗೆ ಸಶರೀರ ಸ್ವರ್ಗಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುವ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದನು. ಶುನಶ್ಶೇಫನನ್ನು ನರಬಲಿ

ಯಾಗನಂತೆ ಉಳಿಸುವ ತೇಜಸ್ಸು ಅವನಿಗೆ ಬಂದಿತ್ತು. ರಾಜರ್ಷಿ ಪದವಿಗೆ ಮೇಲ್ಪಟ್ಟ ಋಷಿ ಪದವಿಯೂ ಅವನಿಗೆ ಬಂದಿತು. ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ ಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಅವನು ಇನ್ನೂ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಈ ಸಂದರ್ಭವಲ್ಲಿ ಒಂದು ದಿನ ಅಪ್ಸರ ಸುಂದರಿ ಇವನ ಆಶ್ರಮದ ಬಳಿಯ ಪುಷ್ಕರದಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡಲು ಬಂದಳು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಅವಳನ್ನು ನೋಡಿದನು. ಮೋಡದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಮಿಂಚಿನಂತೆ ಪುಷ್ಕರ ವಲ್ಲಿ ಕಂಡ ಆ ಅಪ್ರತಿಮರೂಪಕ್ಕೆ ಸೋತು ಈ ಮುನಿ ಕಂದರ್ಪವಶನಾಗಿ ಅವಳಿಗೆ 'ಹೇ ಅಪ್ಸರೆ, ನಿನಗೆ ಸ್ವಾಗತ. ನನ್ನ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಇರು. ಮದನ ಮೋಹಿತನಾದ ನನ್ನಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡು' ಎಂದನು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ನಿಂದ ಹೀಗೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ವರಾರೋಹೆ ಆ ಮೇಲೆ ಅಲ್ಲಿ ನಿಂತಳು. ಇವರು ಜೊತೆಯಾಗಿರುತ್ತ ಪಂಚ ಪಂಚ ವರುಷಗಳು ಸುಖವಾಗಿ ಕಳೆದವು. ಅಷ್ಟು ಕಾಲವಾದಮೇಲೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ನಾಚಿಕೆ ಚಿಂತೆ ಶೋಕಗಳಿಂದ ಇದು ದೇವತೆಗಳ ಕೃತ್ರಿಮವೆಂದು ತಿಳಿದನು. ನಿಟ್ಟುಸಿರುಬಿಟ್ಟು ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪದಿಂದ ದುಃಖಿತನಾಗಿ ಮುನಿವರನು ಹೆದರಿರುವ ಅಪ್ಸರೆ ಯನ್ನು ಕುರಿತು ಮಧುರವಾದ ಮಾತಿನಿಂದ ಹೋಗಿಬಾರೆಂದು ಹೇಳಿ ಉತ್ತರಪರ್ವತಕ್ಕೆ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಹೋದನು. ಇದು ಒಂದು ಕಥೆ. ಮನುಷ್ಯನು ಗಾಧಿಯ ಮಗನಂತೆ ಒಂದು ರಾಷ್ಟ್ರವನ್ನಾಳುವ ವೀರನಾಗಿರ ಬಹುದು, ಸಾವಿರ ವರುಷ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು, ರಾಜರ್ಷಿಯಾಗ ಬಹುದು, ಋಷಿಯಾಗಬಹುದು. ಸುಂದರಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಅವನಿಗೆ ಮನಸ್ಸು ಕದಲೀತು; ಅಪೇಕ್ಷೆ ಹುಟ್ಟೀತು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಆಸೆಯನ್ನು ತಡೆಯ ನೋಡಿದನು, ಅದು ಸಗ್ಗಲಿಲ್ಲ, ಅದಕ್ಕೆ ಸೋತನು, ಎನ್ನು ವಂತಿಲ್ಲ. ಅಪೇಕ್ಷೆ ಹುಟ್ಟಿದಾಗ ಅದನ್ನು ತಡೆಯುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ಇವನಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ಅವನು 'ಸ್ವಾಗತಂತೇಸ್ತು' ಎಂದದ್ದು, ಅಪ್ಸರೆಗೆ ಅಲ್ಲ, ಆಸೆಗೆ. ಗೆಲ್ಲಬೇಕೆಂಬ ಯತ್ನವಿದ್ದರಲ್ಲವೆ, ಗೆಲ್ಲಲಿಲ್ಲ, ಸೋತನು, ಎನ್ನು ವುದು? ಆ ಯತ್ನವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಕ್ಷಣಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯನು ಆಸೆಗೆ ಸೆರೆ ಯಾಗುವನು. ಮತ್ತೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಬಹು ಕಾಲ ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮರುಳುಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ರಂಭೆಯನ್ನು

ಕಳುಹಿಸಿದನು. ಋಷಿ ಕೋಪಿಸುವನೆಂದು ಅವಳು ಹಿಂದೆಗೆದಳು. ಇಂದ್ರನು ಅವಳಿಗೆ ಭಯಪಡಬೇಡವೆಂದು ಧೈರ್ಯ ಹೇಳಿ ಅವಳನ್ನು ಮುನಿಯ ಬಳಿಗೆ ಅಟ್ಟಿದನು. ಮರಗಳು ತಳಿತಕಾಲ; ಕೋಗಿಲೆ ಒಂದು ಇಂಪಾಗಿ ಕೂಗುತ್ತಿದೆ; ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಕಣ್ತೆರೆದನು; ಎದುರಿಗೆ ಅಪ್ಸರೆಯನ್ನು ನೋಡಿದನು. ಈ ಸಲ ಅವನು ಚೆಲುವೆಗೆ ಮರುಳಾಗಲಿಲ್ಲ; ನನ್ನ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಕೆಡಿಸಲು ಬಂದೆಯಾ ಎಂದು ಕೋಪದಿಂದ ಅವಳಿಗೆ ಶಾಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಬೇರೊಂದು ಕಡೆಗೆ ಹೋದನು. ತಿರುಗಿ ಅವನಿಗೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರೀಕ್ಷೆ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಇದಾದಮೇಲೆ ಅವನಿಗೆ ಬಂದ ಪರೀಕ್ಷೆ ಬಹು ಕಾಲ ಅನ್ನವಿಲ್ಲದೆ ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿ ಪಾರಣೆಗಾಗಿ ಒಂದು ಊಟವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿರಲು ಒಬ್ಬ ಭಿಕ್ಷುಕನು ಬಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಕೈ ನೀಡಿದ್ದು. ತನಗೆ ಅನ್ನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಹೋಗಲಿ ಎಂದು ಅವನು ಆ ಅನ್ನವನ್ನು ಭಿಕ್ಷುಕನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ತಾನು ಮರಳಿ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಕುಳಿತನು. ಜಿತೇಂದ್ರಿಯನಾದನೆಂದು ಆಮೇಲೆ ಅವನಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿ ಪಟ್ಟ ಬಂದಿತು. ವಿಷಯಸುಖ ಒಂದು ಸುಖವೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಯಾವ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಆಸೆ ಪಾಶವಾಗುವುದೋ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ವಿಷಯದಾಸೆ ಆತ್ಮೋದ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಯೆಂದು ತಿಳಿದಿರುವವನೇ ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯಾದರೂ ಅದರಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಲ್ಲನು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಕಥೆಯು ಕವಿ ನಮಗೆ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದ ಇನ್ನೊಂದು ಇಂಥ ಉಪಾಖ್ಯಾನ ಅಹಲ್ಯೆಯದು. ಗೌತಮನು ದೊಡ್ಡ ಋಷಿ. ಆದರೆ ಅಹಲ್ಯೆಗೆ ದೊಡ್ಡ ಋಷಿಯ ಹೆಂಡತಿಯಾಗಿರುವುದರಲ್ಲಿ ತೃಪ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರನು ಒಂದುಸಲ ಗೌತಮನು ಇಲ್ಲದ ವೇಳೆಯನ್ನು ಕಾದು ಇವರ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಬಂದನು; ಗೌತಮನ ವೇಷದಿಂದ ಇವಳನ್ನು ಕಾಣಿಸಿಕೊಂಡು ಸಹವಾಸವನ್ನು ಬೇಡಿದನು. ಕವಿ ಈ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಹೀಗೆಂದು ಹೇಳಿದಾನೆ. "ಮುನಿವೇಷ ಧರೋಽಹಲ್ಯಾಮಿದಂ ವಚನಮಬ್ರವೀತ್: ಸಂಗಮಂ ತ್ವಹಮಿಚ್ಛಾಮಿ ತ್ವಯಾ ಸಹಸುಮಧ್ಯಮೇ. ಮುನಿವೇಷಂ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಂ ವಿಜ್ಞಾಯ ರಘುನಂದನ ಮತಿಂ ಚಕಾರ ದುರ್ಮೇಧಾ ದೇವರಾಜ ಕುತೂಹಲಾತ್.

ಅಥಾಬ್ರವೀತ್ ಸುರಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಕೃತಾರ್ಥೇನಾಂತರಾತ್ಮನಾ: ಕೃತಾರ್ಥಾಸ್ಮಿ ಸುರಶ್ರೇಷ್ಠ, ಗಚ್ಛ ಶೀಘ್ರಮಿತಃ ಪ್ರಭೋ: ಆತ್ಮಾನಂ ಮಾಂ ಚ ದೇವೇಶ ಸರ್ವಥಾ ರಕ್ಷ ಮಾನದ.” ಅಹಲ್ಯೆಗೆ ಇವನ ಸಹವಾಸದಲ್ಲಿ ಆಸೆಯುಂಟು. ದೇವರಾಜ ಕುತೂಹಲಾತ್. ಅವಳು ಅವನನ್ನು ಒಳಗೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡಳು; ಬೇಗನೆ ಹೊರಡು, ನನ್ನನ್ನೂ ನಿನ್ನನ್ನೂ ಯಾವಾಗಲೂ ರಕ್ಷಿಸಿಕೋ ಎಂದಳು: ತಾನೂ ಅವನೂ ಒಂದು, ಗೌತಮನು ಬೇರೆ. ಅವನನ್ನು ನನಗೆ ಮಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟವನೆ ಎಂದಳು. ಅಹಲ್ಯೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಗೌತಮ ನೆಂಬ ತಪ್ಪು ತಿಳಿವಳಿಕೆಯಿಂದ ಅಂಗೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ, ಇಂದ್ರನೆಂದೇ ಅಂಗೀ ಕರಿಸಿದಳು; ಅವನ ಅಪೇಕ್ಷೆಗೆ ಪಾತ್ರಳಾಗುವುದು ಒಂದು ಗೌರವ ವೆಂದು ಇವಳು ತಿಳಿದಿದ್ದಳು. ಇಂದ್ರನಾದದರಿಂದಲೇ ಆ ವ್ಯಕ್ತಿ ಅವಳಿಗೆ ಬೇಕಾದದು. ಅವನು ಗೌತಮ ವೇಷವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು ಇವಳಿಗಾಗಿ ತನಗಾಗಿ ಅಲ್ಲ; ಬರುಹೋಗುವಾಗ ಇತರರು ಯಾರಾದರೂ ಕಂಡರೆ ಗೌತಮನೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಲಿ ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ. ಗಂಡ ಹೆಂಡಿರ ಮನಸ್ಸು ಬೆರೆಯದಿದ್ದರೆ ಸಂಸಾರ ಹೇಗೆ ಕೆಡುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೆಂಡತಿ ಗಂಡನಿಗೆ ಸಹಧರ್ಮಚಾರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ; ತಾನು ಬೇರೆಯೆಂಬಂತೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ; ತನ್ನನ್ನು ಕೆಡಿಸುವವರಿಂದ ತನಗೆ ಗೌರವವುಂಟಾ ಯಿತೆಂದು ನೆನೆಯುತ್ತಾಳೆ. ಈ ರೀತಿ ಕೆಡಕಿಗೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ಋಷಿ ಪತ್ನಿಯನ್ನು ಈ ಕಥೆಯ ಕವಿ ದುರ್ಮೇಧಾ ಎಂದು ಕರೆದಿದಾನೆ. ಇಂದ್ರನು ಹೊರಡುವ ವೇಳೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದ ಗೌತಮನು ಅವನನ್ನು ಕಂಡು ಕೋಪಗೊಂಡು ಅವನಿಗೆ ಶಾಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು; ಅಧರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿ ಸಿದ ಪತ್ನಿಗೆ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತವನ್ನು ವಿಧಿಸಿದನು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ತತ್ತ್ವವೇ ಹೆಂಗಸಿನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಹೆಂಗಸಾದವಳಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದು ಸರಿ ಎನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿಯಿರಬೇಕು; ತನ್ನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಬಹುದಾದವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕುತೂಹಲವಿರಬಾರದು: ಅವಳು ಅಂಥವರ ಕಡೆ ಕುತೂಹಲದಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಅವರು ತಮ್ಮ ಆಸೆಯನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ‘ಸಂಗಮಂತು ಅಹಂ

ಇಚ್ಛಾಮಿ ತ್ವಯಾಸಹ ಸುಮಧ್ಯಮೇ' ಎಂದು ಪರಪುರುಷನು ಬಾಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವ ಮೊದಲು ಹೆಂಗಸು ಅವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸನ್ನತೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿರಬೇಕು. ಗಂಡಸು ತನ್ನ ಅಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ಬಾಯಿಂದ ಹೇಳುವ ಮೊದಲು ಕಣ್ಣಿಂದ ಹೇಳಿ ಇವಳಿಗೆ ಅದು ಸಮ್ಮತವೆಂದು ಕಂಡುಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಎರಡು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಸೋಲು ಬಹು ಸುಲಭ. ಆಸೆಯೆನ್ನುವುದನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕಿಟ್ಟು ಧರ್ಮದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಡೆಯುವುದೇ ಜಗತ್ಕಲ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಸಾಧನ. ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅತ್ತಿಗೆ ಅಣ್ಣನೊಡನೆ ಕಾಡಿಗೆ ಹೊರಟ ಲಕ್ಷ್ಮಣ; ಸುಂದರಿ ಬಂದು ನನ್ನನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಬೇಡವೆಂದು ಅವಳನ್ನು ಹಾಸ್ಯಮಾಡಿ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಟ್ಟ ರಾಮ; ಲಂಕೇಶ್ವರನಾದ ರಾವಣನು, ನನ್ನ ತಲೆಯನ್ನು ನಿನ್ನ ಕಾಲಿನ ಬಳಿ ಇಡುತ್ತೇನೆ, ನನ್ನ ಮಹಿಷಿಯಾಗು ಎಂದರೆ, ಇಂಥ ಮಾತನ್ನಾಡಬೇಡ, ನೀನು ನಾಶವಾಗುತ್ತೀಯೆ, ಎಂದ ಸೀತೆ; ಅರ್ಧಮರ್ಧದ ಹೊದಿಕೆಯಿಂದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯಿಲ್ಲದೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ಎಷ್ಟೋ ಜನ ಸುಂದರಿಯರನ್ನು ಕಣ್ಣಿಂದ ನೋಡಿದರೂ ಮನಸ್ಸು ಕಲುಷಿತ ವಾಗದಿದ್ದ ಹನುಮಂತ: ಇವರು ಒಳ್ಳೆಯ ಬಾಳ್ವೆಯ ನಿದರ್ಶನಗಳು. ಒಳ್ಳೆಯವರಿಗೆ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿಲ್ಲ; ಕುತೂಹಲದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲದೆ ಇಲ್ಲ; ಅಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನೂ ಕುತೂಹಲವನ್ನೂ ಅವರ ಒಳ್ಳೆಯತನ ತುಳಿದಿಟ್ಟಿರು ತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ತನ್ನ ಅತ್ತಿಗೆಯ ಪಾದವನ್ನು ನೋಡಿದನು; ತೋಳನ್ನೂ ಕಿವಿಯನ್ನೂ ನಿಟ್ಟಿಸಿ ನೋಡಲಿಲ್ಲ: ನೋಡುವುದು ತಪ್ಪು ಎಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ. ಸೀತೆ ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಅತ್ತಿಗೆತನದ ಸ್ನೇಹದಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದಳು. ಆದರೆ ಅವನು ರಾಮನಂತೆಯೇ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು. ರಾಮನು ತನ್ನ ಕೈಯನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಊರ್ಮಿಳೆಯ ಕೈಯನ್ನೂ ಹಿಡಿದಂತೆ, ಸಂದರ್ಭ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದಿದ್ದರೆ ರಾಮನು ಊರ್ಮಿಳೆಯ ಕೈಯನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ತನ್ನ ಕೈಯನ್ನೂ ಹಿಡಿದಿರಬಹುದಾಗಿತ್ತೆಂದು ಅವಳು ಬಲ್ಲಳು. ರಾಮನು ಕೈಹಿಡಿದ ಗಂಡು; ಗಂಡನು. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಕೈಹಿಡಿಯದ ಗಂಡು; ಗಂಡನಲ್ಲ. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಗಂಡನಾಗಬಹುದಾಗಿದ್ದ, ಆದರೆ ಹಾಗೆ ಆಗದ, ಗಂಡು ಎಂಬ ಭಾವ ಇದ್ದದರಿಂದಲೇ ಒಂದು

ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸೀತೆ ಅವನನ್ನು "ನೀನು ನನ್ನ ಮೇಲಣ ಆಸೆಯಿಂದ ನನ್ನ ಜೊತೆಗೆ ಬರುತ್ತಿದೀಯೆ. ರಾಮನು ಹೊರತು ಉಳಿದ ಪುರುಷ ರನ್ನು ನಾನು ಕಾಲಿನಿಂದಲೂ ಮುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ" ಎಂದು ದೂರಿದಳು. ಎಚ್ಚರದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿಯೂ ತಿಳಿವು ಪ್ರಬಲವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಅಡಗಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ಇಂಥ ಭಾವನೆ ಕನಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಭಾವ ಉದ್ರೇಕವಾಗಿ ತಿಳಿವು ತನ್ನ ಸೀತದಲ್ಲಿ ಅಲುಗಿದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಂಥ ವಿಕಾರವಾದ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ನಡತೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಇಂಥ ಕೆಟ್ಟಭಾವನೆಯಿಂದ ತಮ್ಮ ಜೊತೆಗೆ ಬರುತ್ತಿದಾನೆ ಎಂದು ಸೀತೆ ಈ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದಾಗ ನಂಬಲಿಲ್ಲ; ಅದರ ಹಿಂದೆ ಯಾವಾಗಲೂ ನಂಬಿರಲಾರಳು. ಆದರೆ ಅವನು ಹೀಗೆ ಬರುವುದು ಸಾಧ್ಯ ಎಂದು ಅವಳು ಆ ಮೊದಲು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಂದುಕೊಂಡಿರಬೇಕು; ಹೀಗಾಗಿದ್ದರೆ ಏನು ಗತಿ ಎಂದು ಚಿಂತಿಸಿರಬೇಕು; ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಅಂಥವನಲ್ಲ ಎಷ್ಟು ಒಳ್ಳೆಯವನು ಎಂದು ಸಂತೋಷಪಟ್ಟಿರಬೇಕು; ರತ್ನದಂಥ ಈ ಮನುಷ್ಯನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಇಂಥ ಯೋಚನೆ ತೋರುವುದಲ್ಲಾ ಎಂದು ತನ್ನಲ್ಲಿ ತಾನೇ ನಾಚಿಕೊಂಡಿರಬೇಕು. ಇಂಥ ಯೋಚನೆ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. ನಿತ್ಯಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಗೆ ಕೂಡ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕಲ್ಮಷ ಹುಟ್ಟದಿದ್ದರೂ ಕಲ್ಮಷದ ಶಂಕೆ ಇರಬೇಕು; ರಾಮನ ಪತ್ನಿಗಾದರೂ ಮಂಗನನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದರೆ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಹುಟ್ಟದಿದ್ದರೂ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಮುಟ್ಟಿದಳೋ ಎಂದು ಪತಿ ಶಂಕಿಸಿಯಾನು ಎಂಬ ಭೀತಿಯಿರಬೇಕು: ಎಂದು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಹೇಳುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಸೀತೆ ಎಷ್ಟೇ ಸತ್ಯವಂತೆ ಯಾದರೂ, ಅವಳು ಸತ್ಯವಂತೆಯೆನ್ನುವುದನ್ನು ರಾಮನು ಎಷ್ಟೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ, ಅವಳನ್ನು ರಾಕ್ಷಸನ ಸೆರೆಯಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡಮೇಲೆ ರಾಮನಿಗೆ ಅವಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೋಪ ಹುಟ್ಟದೆಹೋಗಲಿಲ್ಲ, ಅವನು ಅವಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣಮಾತನ್ನಾಡದೆ ಬಿಡಲಿಲ್ಲ. ಇದೂ ಅವಶ್ಯ ಅನಿವಾರ್ಯ ಎಂದು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಸೂಚಿಸಿರುವಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಸೀತೆ ಪರಪುರುಷನಿಗೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವವಳಲ್ಲ. ಆದರೆ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಅವನು ಮೆಯ್ಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರೆ? ಹೀಗೆ ಮಾಡಲಿಲ್ಲವೆಂದು

ಹೇಗೆ ಹೇಳುವುದು? ಅಂಥ ವಿಷಮಸಂದರ್ಭ ಒದಗಿದ್ದರೆ ಅವಳು ಜೀವವನ್ನಾದರೂ ಬಿಡುತ್ತಿದ್ದಳು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಇದು ಅಷ್ಟು ಖಂಡಿತವೆ? ಸೀತೆ ಮರ್ಯಾದೆಗಾಗಿ ಜೀವವನ್ನು ಬಿಡಬಲ್ಲಳೆ? ಬಿಡಬಲ್ಲಳು ಎಂದು ರಾಮನು ಬಲ್ಲನು. ಆದರೆ ಲೋಕವೂ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ರಾಮನ ಅಪೇಕ್ಷೆ. ಇದನ್ನು ಲೋಕಕ್ಕೆ ತೋರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ವಿಷಯ ಅವನಿಗೂ ನಿಶ್ಚಯವಾಯಿತು. ದಂಪತಿಗಳು ಸತ್ಯವಂತರಾಗಿರುವುದು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಮಾಧಾನಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲ. ನೀವು ದಂಪತಿಗಳು ಎಂದು ಲೋಕ ಅವರಿಗೆ ಒಂದು ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ. ನಾವು ದಂಪತಿಗಳಾಗಿರುತ್ತೇವೆ ಎಂದು ಅವರು ಲೋಕಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದಾರೆ. ನಾವು ಸರಿಯಾಗಿದ್ದೇವೆ ಎಂದು ಇವರು ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಲೋಕಕ್ಕೂ ಹೇಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕ.

ಈ ಕಲ್ಪನೆಯ ಮುಖ್ಯ ತತ್ತ್ವ

ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇದರಿಂದೆಲ್ಲ ಕಾಣುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಇದು. ಮನುಷ್ಯನು ಮನುಷ್ಯನಾಗುವುದು ಆಸೆಯಿರುವುದರಿಂದ; ಮನುಷ್ಯತ್ವವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಆ ಆಸೆಯನ್ನು ಜಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ; ಮಾನವನ ಜನ್ಮ ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು ಅವನು ಜಿತೇಂದ್ರಿಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ವಶಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ. ಇಂದ್ರಿಯ ಇಲ್ಲದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಹೊಗಳುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರಿಯ ಇದ್ದು ಅದನ್ನು ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಅವನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಹಿಡಿತವೆನ್ನುವುದು ಮನಸ್ಸಿನ ವ್ಯಾಪಾರ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಬುದ್ಧಿಯ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿ ಇರತಕ್ಕದು. ತಿಳಿವು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಮೆಯಾದಾಗ ಸೀತೆಯ ಬಾಯಿ ದುಡುಕಿದಂತೆ ಮನುಷ್ಯನ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಕಲ್ಮಷ ಕಾಣಬಹುದು; ಬೇರೊಬ್ಬರು ಅವಿಚಾರದಿಂದ ನಡೆದಾಗ ವಿವಶವಾಗಿ ಮೈಗ್ಗೆ ಮೈಯ್ ಸೋಕಬಹುದು; ಆದರೆ ಇಷ್ಟರಿಂದ ಆತ್ಮಕ್ಕೆ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಪರಪುರುಷನನ್ನು ಕಾಲಿನಿಂದ ಮುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದ ಸೀತೆ ಹಾಗೆಂದ ಒಂದು ಗಳಿಗೆಯಲ್ಲಿ ರಾವಣನ ತೊಡೆಯನ್ನು ಸೇರಿದಳು; ಇದರಿಂದ

ಆನಳಿಗೆ ತಪ್ಪು ಆಡಸಲಿಲ್ಲ. ಪತಿಯು ಬಳಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋಗುವೆ ನೆಂದು ಹನುಮಂತನು ಅವಳಿಗೆ ಅಶೋಕವನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಾಗ ನಾನು ಸಮ್ಮತಿಯಿಂದ ಪರಪುರುಷನನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದಳು. ಅಗ್ನಿ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ರಾಮನ ನಿಷ್ಠುರದ ಮಾತಿಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಸತೀತ್ವದ ತನ್ನ ಈ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಅವಳು ವಿವರಿಸಿ ಹೇಳಿದಳು. ತನ್ನ ಮನಸ್ಸು ರಾಮನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೊಂದು ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ಸುಳಿಯಲಿಲ್ಲ; ಆತ್ಮ ತನ್ನದು; ಮನಸ್ಸು ತನ್ನದು; ಅವನ್ನು ತನ್ನ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಿಲ್ಲದೆ ಯಾರೂ ತುಡುಕುವಂತಿಲ್ಲ; ಮೆಯ್ಯನ್ನು ತಾನು ಹಾಗೆ ರಕ್ಷಿಸಿಕೊಳ್ಳು ವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ; ಅದನ್ನು ಯಾರೋ ಬಲವಂತದಿಂದ ಮುಟ್ಟಿದರೆಂದರೆ ಅದು ವಿಧಿಯ ದೋಷ, ತನ್ನದಲ್ಲ; ದೇಹದ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನಾದರೂ ತಾನು ಸಮ್ಮತಿಯಿಂದ ಮಾಡಿದವಳಲ್ಲ. ಚಾರಿತ್ರ ಶುದ್ಧಿ ಮನಸ್ಸಿನದು, ಆತ್ಮದ್ದು, ಮೆಯ್ಯದಲ್ಲ, ಎಂದು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಹೀಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ತತ್ವವನ್ನು ನಾವು ಇತರ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದು. ರಾವಣನು ಸ್ವಲ್ಪ ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣ ಇದ್ದದರಿಂದಲೂ, ರಸಿಕನಾದ ಭೋಗಿ ಯಾದದರಿಂದಲೂ, ಶಾಪದ ಭಯದಿಂದಲೂ ಸೀತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಅತ್ಯಾಚಾರವನ್ನು ನಡೆಯಿಸಲಿಲ್ಲ. ಇನ್ನೊಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಧೂರ್ತನೊಬ್ಬನು ಹೀಗೆಯೇ ಆತ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ತನಗೆ ಕೊಡದಿರುವ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಾಚಾರದಿಂದ ನಡೆಯಬಹುದು. ಇವನು ಸೀತೆಯ ದೇಹವನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದಂತೆ ಆ ಧೂರ್ತನು ಆ ಸ್ತ್ರೀಯ ದೇಹವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಬಹುದು. ಮನಸ್ಸೂ ಆತ್ಮವೂ ವಿಮುಖವಾಗಿದ್ದುದಾದರೆ ಅವಳ ಚಾರಿತ್ರ ಅದರಿಂದ ಕಲುಷಿತವಾಗಲಾರದು. ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ನಿಜವಾಗಿ ಯಾವುದು ತಪ್ಪು ಎಂದರೆ ಅಹಲ್ಯೆ ಮಾಡಿದ ತಪ್ಪು: ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕೊಡುವುದು, ಆತ್ಮವನ್ನು ತೆರುವುದು. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಮೆಯ್ಯನ್ನೂ ಕೊಡಬಹುದು; ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಕೊಡದೆ ಇರಬಹುದು; ಆದರೆ ಮೆಯ್ಯನ್ನು ಕೊಡದಿರುವುದರಿಂದ ಚಾರಿತ್ರ ಶುದ್ಧವಾಗಿ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕೊಟ್ಟಂದೇ ಅದು ಕೆಟ್ಟುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯನ ಆತ್ಮಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸು ಮೈ ಎರಡೂ ಸ್ವತ್ತು. ಎರಡನ್ನೂ

ಅವನು ಸರಿಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಮೈಯ್ಯಮೇಲೆ ಅವನ ಒಡೆತನ ಅಸಂಪೂರ್ಣ; ಮನಸ್ಸಿನಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ ಕೊರೆಯಿಲ್ಲ. ಅವನ ಶಕ್ತಿಗೆ ಮೀರಿ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವನ ಮೈಯ್ ತಪ್ಪನ್ನು ಮಾಡಿದಂತಿದ್ದರೂ ಮನಸ್ಸು ಸರಿಯಾಗಿದ್ದರೆ ಅವನ ಚಾರಿತ್ರ ಶುದ್ಧವೇ ಸರಿ. ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ರಾವಣನು ಮುಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಸೀತೆ ಕಲುಷಿತಳಾಗಲಿಲ್ಲ; ವಿಧಿಯಿಲ್ಲದೆ ಅರೆಬೆತ್ತಲೆಯ ಸುಂದರಿಯರನ್ನು ನೋಡಿದ್ದರಿಂದ ಹನುಮಂತನ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಕ್ಕೆ ಕುಂದು ಬರಲಿಲ್ಲ.

ನಾಗರಿಕತೆಯ ಕಲ್ಪನೆ

ನಡತೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ಈ ಭಾವನೆ ರಾಮಾಯಣ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ನಾಗರಿಕತೆ ಎಷ್ಟು ಹಿರಿಯುದೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ನಾವು ನಾಗರಿಕತೆ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಒಂದು ಜನಾಂಗ ಎಚ್ಚತ್ತಿದೆ, ಮುಂಬರಿದಿದೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ. ಒಂದು ಜನದ ಎಚ್ಚರ ಅಥವಾ ಮುಂಬರಿವು ಅದರ ಜೀವನದ ಎಲ್ಲ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಲಾಂಛನ ನಗರ. ಎಂದರೆ ಬಹು ಜನರು ಸೇರಿ ಒಂದು ಕಡೆ ಜೀವಿಸುವುದು; ಒಟ್ಟಿನ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಕಟ್ಟು ಕಟ್ಟಳೆಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು; ಇಂಥ ಒಟ್ಟಿನ ಜೀವನದಿಂದ ಒದಗುವ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಬಾಳುವೆಯನ್ನು ಸೊಗಸು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಒಳ್ಳೆಯ ನಾಗರಿಕತೆಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನೂ ಜನತೆಯ ಜೀವನದ ಮೊತ್ತದಲ್ಲಿ ಏನು ಮಾಡಬೇಕು, ಹೇಗೆ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಕುರಿತ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿರುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜನರು ನಗರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದರು. ಇಂಥ ನಗರಗಳು ಅನೇಕ ಇದ್ದಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಯಶಃ ರಾಜನೆಂಬವನು ಇದ್ದ ಕಡೆ ಹೆಚ್ಚು ಜನ ಸೇರಿ ಒಂದೊಂದು ರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಒಂದೊಂದು ನಗರ ಆಗುತ್ತಿದ್ದವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈಗಲೂ ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿ ನಗರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಕಡಮೆ. ನಗರವೆನ್ನುವುದು ರಾಜನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದೆನ್ನುವುದನ್ನು ತೋರಿಸುವಂತೆ ನಮ್ಮ ಭಾಷೆ ಒಂದರಲ್ಲಿ ನಗರು ಎಂದರೆ ಅರಮನೆ ಎಂದರ್ಥ. ರಾಮಾಯಣದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರವೆನ್ನುವುದು ಇಂಥ ನಗರದ ಸುತ್ತಣ

ನಾಡೆಷ್ಟೋ ಅಷ್ಟೇ ಇದ್ದಿರಬಹುದು. ಒಂದು ಪುರ; ಒಂದು ಜನಪದ. ಇಂಥ ನಗರರಾಷ್ಟ್ರಗಳು ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವದ ಕೆಲವು ಶತಮಾನಗಳ ಕಾಲ ಗ್ರೀಸ್ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಬೆಳೆದು ಒಂದೊಂದೂ ತನ್ನ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದುವು. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ನಗರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಕಡಮೆಯಾದರೂ ಅಲ್ಲಿಯ ಜೀವನ ಸಂಪದ್ಯುಕ್ತವಾಗಿದ್ದಿತೆಂದು ಅವನ ವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅಯೋಧ್ಯಾನಗರ ಹನ್ನೆರಡು ಯೋಜನದ ಉದ್ದ ಅಗಲ ಇದ್ದಿತಂತೆ. ಈ ನಗರದಲ್ಲಿ ಮಹಾಪಥಗಳಿದ್ದುವು, ರಾಜಮಾರ್ಗಗಳಿದ್ದುವು. ಈ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಲುಮರಗಳಿದ್ದುವು; ಅವುಗಳಿಂದ ಪಥದಲ್ಲಿ ಹೂ ಉದುರಿರುತ್ತಿತ್ತು. ಬೀದಿಗೆ ನಿತ್ಯವೂ ನೀರು ಚಿಮುಕಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ನಗರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರದ ಸ್ಥಳಗಳು ಏರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದುವು. ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯ ಶಿಲ್ಪಿಗಳು ಸೂತಮಾಗಧರು ವಧೂನಾಟಕ ಸಂಘಗಳು ಉಂಟು. ಈ ನಗರಕ್ಕೆ ಉದ್ಯಾನ ಆಮ್ರವನಗಳಿದ್ದುವು. ಕೋಟೆಕೊತ್ತಲ, ಅಗಳು, ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಒಂಟೆ, ಇವುಗಳಿಂದ ನಗರ ರಕ್ಷಿತವಾಗಿತ್ತು. ದಶರಥನ ಸಾಮಂತರಾಜರು, ನಾನಾ ದೇಶಗಳ ವರ್ತಕರು, ಇಲ್ಲಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಮಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಿವೇಶಿತವಾದ ಒತ್ತಾದ ಮನೆಗಳಿಂದ ನಗರ ತುಂಬಿತ್ತು. ದುಂದುಭಿ ಮೃದಂಗ ವೀಣೆ ಪಣವಗಳಿಂದ ಇದು ನಾದಿತವಾಗಿತ್ತು. ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ಜನರನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಸ್ವಕರ್ಮನಿರತರು, ವಿಜಿತೇಂದ್ರಿಯರು, ದಾನಾಧ್ಯಯನಶೀಲರು. ಇಲ್ಲಿಯ ಯೋಧರು ಲಘುಹಸ್ತರು, ಧೈರ್ಯವಂತರು, ಅಗ್ನಿಕಲ್ಪರು. ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ತುಂಗ ಶಬ್ದವು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅದರ ಬಳಿಗೆ ಬರುವವರಿಗೆ ದೂರದಿಂದ ಕೇಳಿಬರುವುದು. ಸಂಜೆಯಲ್ಲಿ ಅದರ ಉದ್ಯಾನಗಳಲ್ಲಿ ಜನರು ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಿರುವರು. ಅವುಗಳ ಬಳಿ ಆನೆ, ಕುದುರೆ, ಯಾನಗಳು ನಿಂತಿರುವುವು. ಅದರ ಗಾಳಿ ಚಂದನ ಅಗರುಗಳ ಗಂಧದಿಂದ, ಭೇರೀ ಮೃದಂಗ ವೀಣೆಗಳ ಧ್ವನಿಯಿಂದ, ಸಿರಿವಂತವಾಗಿ ಹರಿಯುವುದು. ಕವಿ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಅತಿಮಾಡಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ನಾವು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೂ ದೊಡ್ಡದೊಂದು ನಗರ ಇದ್ದಿತೆಂದೂ, ಅಲ್ಲಿ

ತುಂಬ ಐಶ್ವರ್ಯ ಸೇರಿದ್ದಿತೆಂದೂ. ಜನರು ಭೋಗಿಗಳಾಗಿ, ಸುಖಿಗಳಾಗಿ, ನಗರದ ಸುಖಭೋಗಗಳ ಬಾಳುವೆಯನ್ನು ಬಾಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ಇದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಳುವಳಿಕೆಯಿಲ್ಲದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಲ್ಲ, ಹೇಡಿಯಾದ ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಲ್ಲ, ರತ್ನವನ್ನು ಮಾರದ ವೈಶ್ಯನಿಲ್ಲ, ಎಂಬಂಥ ಮಾತನ್ನು ನಾವು ಅಕ್ಷರಶಃ ನಿಜವೇ ಎನ್ನಬಾರದು. ಕವಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿ ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮನತಟ್ಟುವಂತೆ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕವಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಉಕ್ತಿಯ ರೀತಿ. ನಮ್ಮ ಕಾವ್ಯಗಳು ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಅರಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದರೂ ಉಳಿದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಕಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿರಲಿಲ್ಲ, ಮರಗಳಿಂದ ಕಟ್ಟಿದ್ದರೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿಮರ್ಶಕರು ಯಾರಾದರೂ ಹೇಳುವುದುಂಟು. ಮೂರು ಸಾವಿರ ವರುಷದ ಹಿಂದಣ ಕಟ್ಟಡ ಈಗ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣದಿದ್ದರೆ ಅದು ಇದ್ದಿತೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂದು ವಿತರ್ಕಮಾಡುವುದು ವಿಮರ್ಶೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಧುವಾದ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲ. ಪ್ರಾಕ್ತಾನ್ವೇಷಣದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯನ್ನಗೆದು ಈಚೆಗೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಕಾಲದ ನಗರಿಗಳನ್ನು ತೆಗೆಯುತ್ತಿದಾರೆ. ಈ ನಗರಿಗಳಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟಿಗೆಯ ಗೋಡೆಗಳು, ಭವ್ಯವಾದ ಮಂದಿರಗಳು, ಸಮವಾದ ರಾಜಮಾರ್ಗಗಳು, ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸ್ನಾನಘಟ್ಟಗಳು, ದೊರೆತಿವೆ. ಒಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಭಗ್ನವಾಗಿ ಬಿದ್ದ ಕಟ್ಟಡಗಳ ಅವಶೇಷಗಳನ್ನು ಇನ್ನೂ ತೋರಬಹುದು; ಇನ್ನೊಂದು ದೇಶದಲ್ಲಿ ಊರುಗಳ ಮೇಲೆ ಮಣ್ಣುಮುಚ್ಚಿ ಅವುಗಳ ಗುರುತು ಇಲ್ಲದೆಹೋಗಬಹುದು. ಮೊತ್ತದಲ್ಲಿ ಅಯೋಧ್ಯೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಹೇಳಿರುವಷ್ಟು ಶ್ರೀಮಂತವಾಗಿದ್ದರೂ ಅಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಆಗಣ ಜನತೆಗೆ ನಗರದ ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಯ ಭಾವನೆ ಒಂದು ಇದ್ದಿತೆಂದು ಇದರಿಂದ ಕಾಣುವುದು. ದೊಡ್ಡ ನಗರಿ, ದೊಡ್ಡ ಅರಮನೆ; ಅದರಲ್ಲಿ ರಾಜನಿಗೆ ಮಂದಿರ, ರಾಣಿಯರಿಗೆ ಮಂದಿರಗಳು, ರಾಜಕುಮಾರರಿಗೆ ವೇಶ್ಮಗಳು; ಇವುಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಪೀಠಗಳು, ಪರ್ಯಂಕಗಳು, ಹಾಡುವ ಹಕ್ಕಿಗಳು, ಹಾಡದಿದ್ದರೂ ಚೆಲುವಾಗಿರುವ ಬಣ್ಣದ ಹಕ್ಕಿಗಳು; ಜೀವದಿಂದ ದೊರೆತ ಚಿತ್ರಮೃಗಗಳು, ಜೀವಸಹಿತ ಹಿಡಿಯಲಾಗದಿದ್ದಾಗ ಕೊಂದು ತಂದ ಅವುಗಳ ಚರ್ಮಗಳು; ಕೌಶೇಯ ವಸ್ತ್ರಗಳು;

ಕನಕಭೂಷಣಗಳು; ಇವೆಲ್ಲ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಾಜರ ನಗರಗಳಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತಿದ್ದುವು. ಲಂಕಾನಗರದ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇ ತೆರೆದ ಐಶ್ವರ್ಯದ ಸೂಚನೆಯಿದೆ.

ಆಗಿನ ರಾಜ್ಯವ್ಯವಸ್ಥೆ

ಇಂಥ ಐಶ್ವರ್ಯ ನಾಗರಿಕತೆಯ ಹೊರವೈ. ಇದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಬೇಕಾದರೆ ರಾಜ್ಯವ್ಯವಸ್ಥೆ ಒಂದಿರಬೇಕು. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವ ರಾಜ್ಯವ್ಯವಸ್ಥೆ ಈ ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿದೆ. ದಶರಥನು ಒಬ್ಬ ಹಿರಿಯ ದೊರೆಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅವನಿಗೆ ಸಾಮಂತರು ಇದ್ದರು. ಜನಕನೂ ಕೇಕಯರಾಜನೂ ಇನ್ನಿತರ ಇಂಥ ರಾಜರೂ ಅವನಿಗೆ ಜೊತೆಯ ರಾಜರು. ಆದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ಇಕ್ಷ್ವಾಕುವಂಶದ ರಾಜರನ್ನು ಅಧಿರಾಜರೆಂದು ಗೌರವಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ನಿಷಾದಾಧಿಪತಿಯಾದ ಗುಹನೂ ಇವನಿಗೆ ಸಖನು. ಅಧಿರಾಜನ ರಾಜ್ಯವ್ಯವಸ್ಥೆ ದಂಡಕಾರಣ್ಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಪಿಸಿರಲಿಲ್ಲ; ಆದರೂ ಇಕ್ಷ್ವಾಕುವಂಶದ ಅರಗುವರನೊಬ್ಬನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಹೋದಾಗ ಅದರ ಯೋಗಕ್ಷೇಮವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಅವನ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ಅಲ್ಲಿಯ ಋಷಿಗಳು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವ ಮಟ್ಟಿಗೆ, ಅವನೂ ಅದನ್ನು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ಭಾವಿಸುವ ಮಟ್ಟಿಗೆ, ಆ ಪ್ರಾಂತವೂ ಅವರ ಒಡವೆಯಾಗಿತ್ತು. ರಾಜನಿಗೆ ಮಂತ್ರಿಗಳಿದ್ದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖನು ಗುರುವಾದ ವಸಿಷ್ಠನು. ಈ ಗುರು ಮಂತ್ರಿಗಳು ಕುಲಕ್ರಮದಿಂದ ಆಯಾ ಪದವಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಸಮಯ ಬಂದರೆ ಅರಮನೆಯ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಬೆರೆಯಬಲ್ಲ ವೃದ್ಧ ಮಹಾಮಾತ್ರರು ದೊರೆಯ ಅಮಾತ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿದ್ದರು. ಮಂತ್ರಿಪದವಿ ವೇತನದ ಅಧಿಕಾರವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ರಾಜನ ಗುರು ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿರತಕ್ಕ ಆಶ್ರಮವಾಸಿಯಾದ ಒಬ್ಬ ತಪಸ್ವಿ. ಅವನ ಜೀವನ ಬಡತನದ ಜೀವನ. ಅರಮನೆಯ ಸಂಪತ್ತು ಅವನ ಕುಟೀರಕ್ಕೆ ಹರಿಯಲು ಸಿದ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಅಷ್ಟರಿಂದಲೇ ಅವನಿಗೆ ತೃಪ್ತಿ; ಅವನು ಅದನ್ನು ಹಾಗೆ ಹರಿಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಆಗಿನ ರಾಜ್ಯಕ್ಕೂ ಸಮಾಜಕ್ಕೂ ಹಣಕಾಸೂ ಕಾಳುಕಡಿಯ ಸಮೃದ್ಧಿಯೂ ಹೊರಗಣ ಸಂಪತ್ತು. ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ತಪಸ್ಸು ಧರ್ಮ

ಚರಣೆ ಆತ್ಮದ ಸಂಪತ್ತು ಎನ್ನುವುದು ತಿಳಿದಿತ್ತು. ಯೋಗ್ಯತೆಯುಳ್ಳವರಲ್ಲಿ ಐಶ್ವರ್ಯವಿರಬೇಕೆಂದಾಗಲಿ ಐಶ್ವರ್ಯದಿಂದ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಅಳೆಯ ಬಹುದೆಂದಾಗಲಿ ಈ ಜನರಲ್ಲಿ ಭಾವನೆ ಇರಲಿಲ್ಲ. ದೊರೆಗೂ ಸೇವಕನಿಗೂ ಪದವಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ ಇದ್ದರೂ ಮನಸ್ಸುಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಅದು ಕೂಪವಾಗಿರ ಲಿಲ್ಲ. ರಾಜನು ಸೂತನಾದ ಸುಮಂತ್ರನನ್ನು ಸ್ನೇಹಿತನಂತೆ ಕಾಣು ತ್ತಿದ್ದನು. ಸೂತನು ರಾಜನಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನು ಮರೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ; ಆದರೂ ದಾಸನಂತೆ ಅತಿ ತಗ್ಗಿ ನಡೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ರಾಜನು ಮಗನಿಗೆ ಯೌವರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ದೇಶದ ಜನರ ಒಪ್ಪಿಗೆಯನ್ನು ಕೇಳುವನು; ಅವರು ಅವನಿಗೆ ತಮ್ಮ ಸಮ್ಮತಿ ಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವರು. ದೊರೆಯ ಹಿರಿಯ ಮಗನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೊರಟು ಹೋಗಿ ದೊರೆ ತೀರಿಹೋಗಲು ಪ್ರಜಾಪ್ರಮುಖರೂ ಅಮಾತ್ಯರೂ ರಾಜ ಗುರುಗಳೂ ಸೇರಿ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಏನು ಮಾಡುವುದೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸುವರು. ರಾಜನಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಏನು ತೊಂದರೆ ಎಂದು ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಕವಿ ಜನರಿಂದ ಹೇಳಿಸಿದ್ದಾನೆ. ರಾಷ್ಟ್ರದ ಎಲ್ಲ ಧರ್ಮಸಾಧನ ಅರ್ಥಾರ್ಜನೆಯ ಕಾರ್ಯ ವನ್ನು ಆಗಣ ಜನರು ರಾಜನನ್ನು ಮುಂದೆ ಇರಿಸಿಕೊಂಡು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದ ರೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. "ಯಥಾದೃಷ್ಟಿಃ ಶರೀರಸ್ಯ ನಿತ್ಯಮೇವ ಪ್ರವರ್ತತೇ ತಥಾ ನರೇಂದ್ರೋ ರಾಷ್ಟ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಭವಃ ಸತ್ಯಧರ್ಮಯೋಃ ರಾಜಾ ಸತ್ಯಂಚ ಧರ್ಮಸ್ಯ ರಾಜಾ ಕುಲವತಾಂ ಕುಲಂ; ರಾಜಾ ಮಾತಾ ಪಿತಾ ಚೈವ ರಾಜಾ ಹಿತಕರೋನೃಣಾಂ." ಭರತನು ರಾಮನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಅವನು ರಾಜಪದವಿಯಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆಯೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ ರಾಮನು ಅವನಿಗೆ ನೂರಾರು ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಹಾಕಿದಂತೆ ಒಂದು ಸರ್ಗವಿದೆ. ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಹೇಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರಬೇಕು, ಜನರನ್ನು ಹೇಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರಬೇಕು, ಮಂತ್ರಿಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಕಾಣ ಬೇಕು, ಅರಮನೆಯನ್ನು ಹೇಗೆ ನಡೆಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ತಪ್ಪಿತಸ್ಥರನ್ನು ಏನು ಮಾಡಬೇಕು, ಎನ್ನುವುದು ಎಲ್ಲ ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಸೇವಕರನ್ನು ಯೋಗ್ಯತೆಯರಿತು ಅವರಿಗೆ ತಕ್ಕ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಹೂಡಬೇಕು. ಸೇನೆಗೆ ಕಾಲ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಭತ್ಯವನ್ನೂ ವೇತನವನ್ನೂ ಸಲ್ಲಿಸಬೇಕು.

ರಾಷ್ಟ್ರದ ಆಯ ವಿಪುಲವಾಗಿರಬೇಕು; ವೆಚ್ಚ ಕಡಮೆಯಾಗಿರಬೇಕು. ಸರಿಯಲ್ಲದ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಆಡಳಿತದ ಹಣ ವೆಚ್ಚವಾಗಿರಬಾರದು. ಇರುವುದನ್ನು ಕೆಡಿಸುತ್ತಹೋಗುವುದು, ಸುಳ್ಳಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದು, ಕೋಪತೋರುವುದು, ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಲ್ಲದೆ ನಡೆಯುವುದು, ಸದ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವುದೇನೆಂದು ಯೋಚನೆಮಾಡದೆ ಬಹು ದೂರಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನೆಸೆದು ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಚಿಂತಿಸುವುದು, ಬಲ್ಲವರನ್ನು ನೋಡದಿರುವುದು, ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಒಂದುಸಲ ಯೋಚಿಸಿ ಬಿಡುವುದು, ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದನ್ನು ಮಾಡದೆ ಇರುವುದು, ರಹಸ್ಯವಾದ ನಿರ್ಧಾರವನ್ನು ರಹಸ್ಯವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೆ ಬಿಟ್ಟುಕೊಡುವುದು, ಇವು ಮುಂತಾಗಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ರಾಜನಲ್ಲಿ ದೋಷಗಳು. ತಮ್ಮ ತಂದೆ ನಡೆದ ದಾರಿ, ತಮ್ಮ ತಾತ ಮುತ್ತಾತರು ನಡೆದ ದಾರಿ, ಅದೇ ಒಳ್ಳೆಯ ದಾರಿ, ಅದೇ ಶುಭ ಸಾಧಕವಾದದು. ಈ ಮಾತುಗಳು ಈ ರಾಜನೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿವೆ. ಈ ಪ್ರಶ್ನೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ರಾಮನು ಆಗ ಕೇಳದಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನಾದರೂ ಕೇಳಿದನು. ಒಂದು ರಾಷ್ಟ್ರಕ್ಕೆ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗಬೇಕಾದರೆ ಈಗಲಾದರೂ ಇವಕ್ಕೆ ಮೀರಿದ ಮಾತಿಲ್ಲ. ಈಗ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳು ಈ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೆ ಕೆಟ್ಟುಹೋದ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳು ಬಹಳ; ಈಗಲೂ ಹೀಗೆ ಕೆಡುತ್ತಿರುವ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳು ಉಂಟು. ರಾವಣನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಕದಿಯುವ ವಿಷಯವಾಗಿ ಮಾರೀಚನೊಂದಿಗೆ ಮಾತನಾಡಿದಾಗ ಅವನು ರಾವಣನಿಗೆ "ನಿನ್ನಂಥ ಕಾಮವೃತ್ತ ದುಶ್ಶೀಲ ಪಾಪಮಂತ್ರಿತರಾದ ರಾಜರು ತಮ್ಮನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಜನರನ್ನೂ ರಾಷ್ಟ್ರವನ್ನೂ ಹಾಳುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ರಾಮನೊಂದಿಗೆ ನೀನು ಹಗೆಯನ್ನೇಕೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವೆ? ಒಳ್ಳೆಯದು ಕೆಟ್ಟುದನ್ನು ಬಲಾಬಲವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದು ಏನು ಮಾಡುವುದೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸು" ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. "ಸುಲಭಾಃ ಪುರುಷಾಃ ರಾಜನ್ ಸತತಂ ಪ್ರಿಯವಾದಿನಃ, ಅಪ್ರಿಯಸ್ಯಚ ಪಥ್ಯಸ್ಯ ವಕ್ತಾ ಶ್ರೋತಾಚ ದುರ್ಲಭಃ." ಇದೇ ಮಾತನ್ನು ರಾವಣನಿಗೆ ವಿಭೀಷಣನೂ ಆಮೇಲೆ ಹೇಳಿದನು. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರದ

ಒಂದು ಮುಖ್ಯ ಸೂತ್ರ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಹಲವು ಮಂತ್ರಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯೋಚನೆಮಾಡಿ ಒಂದು ಸಿರ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಬರುವ ರಾಜಮಂತ್ರ ಉತ್ತಮ ಮಂತ್ರ; ಹಲವರು ಹಲವು ಸಿರ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬಹುಮತದ ನಿರ್ಧಾರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು ಮಧ್ಯಮ ರೀತಿ; ಹಲವು ತಂಡ ಹಲವು ನಿರ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಬಂದು ಒಂದೊಂದೂ ತನ್ನ ಮಾತನ್ನೇ ಸಾಧಿಸುವುದು ಅಧಮ ರೀತಿಯ ಮಂತ್ರ. ಈ ಸೂತ್ರ ಈಗಲೂ ನಮ್ಮ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ಬಾಳ್ವಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ರಾಜನೀತಿ ಬಹು ಪರಿಶ್ರಮದಿಂದ ಬೆಳೆದಿದ್ದುದು. ವಾಲ್ಮೀಕಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ ರಾಜ್ಯವ್ಯವಸ್ಥೆ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಜನದ ಸಮ್ಮತಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಬಹು ಪ್ರಜೆಯ ಸುಖವನ್ನು ಸಾಧಿಸತಕ್ಕದು. ರಾಷ್ಟ್ರ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರವನ್ನು ಬಹು ದೂರ ನಡೆಯಿಸದೆ ಇದ್ದರೂ ಅದು ನಡೆದಷ್ಟು ದೂರದಲ್ಲಿ ವಿವೇಕ ರೀತಿಯಿಂದ ನಿಜವಾಗಿ ಜನತೆಯ ಮಂಗಳವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಕಾರಣವಾಗತಕ್ಕದು.

ಸಂಸಾರಜೀವನದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ

ರಾಷ್ಟ್ರವೆಂಬ ಭಾವನೆ ಈ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಜನಜೀವನವೂ ಬಹಳ ಸಂಸ್ಕೃತವಾಗಿರಬೇಕು. ರಾಮಾಯಣದ ಜನದ ಜೀವನದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಸಂಸಾರ ಜೀವನವೇ ಆರ್ಯಾವರ್ತದ ಎಲ್ಲ ಕಾಲದ ಸಂಸಾರ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಮೂಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಚಪಲಕ್ಕೆ ಮೂವರು ಹೆಂಡಿರನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಮೂವರಿಗೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದ ದಶರಥನ ಸ್ಥಿತಿ ಕನಿಕರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದರೂ ಪರಿಷ್ಕೃತವಾದ ಅವನ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಎರಡನೆಯವಳೂ ಮೂರನೆಯವಳೂ ಬೇಕಾದರೂ ಇವನು ಮೊದಲನೆಯವಳನ್ನು ತೊರೆಯಲಿಲ್ಲ; ಕೊನೆಗೂ ಅವಳಿಗೆ ಗೌರವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಇವನ ಮೂವರು ಮಹಿಷಿಯರೂ, ಮಹಿಷಿಯರಲ್ಲದ ದಾರೆಯರೂ, ಇವನ ನೆರಳಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಬಾಳನ್ನು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ನಡೆಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ತಮ್ಮ ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಇವರ ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಿತಿ ಹೇಗಿದ್ದರೂ ರಾಜನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೌರವ. ಅವನ ಮಕ್ಕಳು

ಎಲ್ಲರ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಪ್ರೀತಿ. ಆ ಮಕ್ಕಳೂ ಇವರೆಲ್ಲರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಗೌರವದಿಂದಲೂ ಪ್ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವರು. ಕೋಪದ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯ ರಾಣಿ ರಾಜನನ್ನು ಬಯ್ಯುವಳು; ಕಿರಿಯ ಮಗನು ಅವನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವೆನೆನ್ನುವನು. ಆದರೆ ಕೋಪಗೊಳ್ಳದ ಹಿರಿಯ ಮಗನು ಹೀಗಾಗದೆನ್ನಲು ಇಬ್ಬರೂ ಸುಮ್ಮನಾಗುವರು. ಹಿರಿಯರು ಕಿರಿಯರೆಂಬ ಗೌರವ ವಿಶ್ವಾಸಗಳು ಈ ಸಂಸಾರದ ಮುಖ್ಯ ಲಕ್ಷಣ. ಹೀಗಾದರೂ ಆವಶ್ಯಕವಾದಾಗ ಕಿರಿಯರು ಹಿರಿಯರಿಗೆ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಹಿಂಜರಿಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ರಾಮನು ತಾಯಿಗೆ ತಂದೆಗೆ, ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ ಸೀತೆಯೂ ರಾಮನಿಗೆ, ಇಂಥ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಗೌರವ ವಿಶ್ವಾಸಗಳಿಗೆ ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಒಂದು ರೂಪ ಬರುತ್ತಿತ್ತು. ದಶರಥನು "ಊನಷೋಡಶ ವರ್ಷೋ ಮೇ ರಾಮೋ ರಾಜೀವಲೋಚನಃ" ಎಂದು ರಾಮನನ್ನು "ನನ್ನ ರಾಮನು" ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಕೌಸಲ್ಯಾದೇವಿ ಮಗನಮೇಲೆ ಬಹು ಪ್ರೇಮವಾದಾಗ ಅವನ ಮಂಡೆಯನ್ನು ಮೂಸುತ್ತಾಳೆ; ಭರತನನ್ನು ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಬೇಕೆಂದು ತನ್ನನ್ನು ಬೇಡಲು ಬಂದ ಭರತನನ್ನು ರಾಮನು ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿಕೊಂಡು ಕುಶಲಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆಶ್ರಮವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಟ್ಟಿದಾಗ, ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾದಿದಾಗ, ಈ ಅಣ್ಣನು ಲಕ್ಷ್ಮಣನನ್ನು ಅಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ತೊಡೆಯಮೇಲೆ ಕೂರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಅತ್ತಿಗೆಗೆ ದಿನವೂ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆಶ್ರಮದ ಬಳಿ ಸೀತೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರಾಮನು ಒಂದು ಶಿಲಾ ಪೀಠವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಮೈಥಿಲಿ ಸೆರೆಯಿಂದ ವನವಾಸದಿಂದ ಪಾರಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಅವಳ ಅತ್ತೆಯದಿರು ಅವಳಿಗೆ ತಾವೇ ಶುಶ್ರೂಷೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಕೌಸಲ್ಯೆ ಸೊಸೆಯನ್ನು ಮಗಳನ್ನು ಎಂಬಂತೆ ಅಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ. ಅಣ್ಣನಿಗೆ ಶತ್ರುಘ್ನನೇ ಕ್ಷೌರಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ದೊರೆತನಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬ ತಮ್ಮನು ಚಾಮರವನ್ನು ಹಿಡಿಯುತ್ತಾನೆ, ಒಬ್ಬ ತಮ್ಮನು ಛತ್ರವನ್ನು ಹಿಡಿಯುತ್ತಾನೆ.

ರಾಮಚಂದ್ರನ ಸಂಸಾರದ ಮುಖ್ಯ ಸೂತ್ರ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಸರಿಸಿಕೊಂಡು ನಡೆಯುವುದು; ಒಬ್ಬರೊಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಮವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು; ಆವಶ್ಯಕ ಕಂಡಲ್ಲಿ ಅದರ ರಸವನ್ನು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಸೂಸುವುದು. ಈ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಠಿಣವಾದ ಮಾತುಂಟು, ನಿಷ್ಠುರವಾದ ಭಾವವುಂಟು, ಕ್ರೂರವಾದ ನಡೆಯುಂಟು. ಆದರೆ ಇದು ಯಾವುದೂ ಬಹು ಹೊತ್ತು ನಿಂತದಲ್ಲ; ಎಲ್ಲ ಹೊತ್ತಿನ ಪ್ರೇಮಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತು ಹಿಡಿದ ಗ್ರಹಣದಂತೆ ಯಾವುದೋ ಕಾರಣದಿಂದ ಬಂದು ಶೀಘ್ರದಲ್ಲಿ ಮರೆಯುತಕ್ಕದು.

ವ್ಯವಹಾರದ ನಯ

ಸಂಸಾರದ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಕಾಣುವ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಉಳಿದ ಜೀವನದಲ್ಲಿಯೂ ರೂಪುಗೊಂಡು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆ ರೂಪು ಮಾತುಕಥೆಯ ನಯ. ಸಂಸ್ಕೃತವಾದ ಎಲ್ಲ ಸಮಾಜದಲ್ಲಿಯೂ ನಯ ಎನ್ನುವುದು ಇದ್ದೇ ಇರಬೇಕು. ನಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅರಿಯದವರು ಅದನ್ನು ಕಪಟವೆಂದು ಭಾವಿಸುವ ಸಂಭವವಿದೆ. ಕಪಟಿಯಾದವನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಲ್ಲದ ನಯವನ್ನು ಹೊರಗೆ ತೋರಿಸಿ, ಯಾವುದೋ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಳಗೆ ನಯವಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಡಲಾರದೆ ಪ್ರಕಟಮಾಡಿ, ನಯಕ್ಕೇ ಒಂದು ಕೆಟ್ಟಹೆಸರನ್ನು ತರುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಇದು ನಯದ ತಪ್ಪಲ್ಲ. ನಿಜವಾದ ನಯವೆನ್ನುವುದು ಒಳಗು ಹೊರಗು ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟದು: ಬರಿಯ ಮಾತಿನ ನಯವಲ್ಲ; ಬರಿಯ ನಡತೆಯ ನಯವಲ್ಲ. ಅದರ ಮೂಲವಿರುವುದು ಭಾವನೆಯ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ. ರಾಮನು ಎಲ್ಲರ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಪ್ರೇಮದಿಂದ ನಡೆದುಕೊಂಡನು. ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಅವನು ಸರ್ವಭೂತಹಿತದಲ್ಲಿ ರತನಾಗಿದ್ದದು. ಸೇವಕರು ಸಾಮಂತರು ಎನ್ನದೆ ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಗೌರವದಿಂದ ಕಂಡ ದಶರಥನೂ ಅವನ ಮಕ್ಕಳೂ ಈ ನಯವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಿದ್ದರು. ದಶರಥನು ಜನಕನ ಮನೆಗೆ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಬೇಡಿದಾಗ ಆತನು ಈ ಹಿರಿಯನಿಗೆ "ನಿಮ್ಮ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇದೇನು ವಿಚಾರ? ಇಲ್ಲಿ ನೀವು ಅಪ್ಪಣೆಮಾಡಬೇಕು" ಎಂದನು. ರಾಮನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊರಡಲು ಗುಹನು "ನನ್ನ ಸರ್ವಸ್ವವೂ ನಿನ್ನ

ದಂಡನೆಸು. ನಾನು ಯಾವ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಿ, ನಿರೂಪಿಸು" ಎಂದನು. ಭರತನು ರಾಮನ ದಾರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹೋಗುತ್ತ ತನ್ನ ಆಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ಆತಿಥ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಮುಂದೆ ಹೊರಡಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾದಾಗ ಭರದ್ವಾಜನಿಗೆ ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಅನಾಹುತಕ್ಕೆ ಕಾರಣಳಾದ ಕೈಕಯಿ ದೇವಿ ಯಾರು ಎಂದು ತಿಳಿಯಲು ಅಪೇಕ್ಷೆಯಾಯಿತು: ಅವನು ಭರತನನ್ನು ಕುರಿತು "ವಿಶೇಷಂ ಜ್ಞಾತುಮಿಚ್ಛಾಮಿ ಮಾತೄಣಾಂ ತವ ರಾಘವ" ಎಂದನು. ಈ ಪ್ರಶ್ನೆ ಕೇಳಿರುವ ಗಂಭೀರ ರೀತಿ ಋಷಿಯಾದವನಿಗೆ ತಕ್ಕದು. ಭರತನು ತನ್ನ ತಾಯಿಯರ ಗುರುತನ್ನು ಹೇಳುತ್ತ ಕೈಕಯಿಯನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ನಿಂದಿಸುತ್ತಾನೆ: ಭರದ್ವಾಜನು "ಅಣ್ಣ, ನೀನು ತಾಯನ್ನು ದೂರಬಾರದು" ಎನ್ನುವನು. ರಾಮನು ಅಗಸ್ತ್ಯನ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಹೋದಾಗ ಶಿಷ್ಯರು ಒಳಗೆ ಹೋಗಿ ಋಷಿಗೆ "ದಶರಥನ ಮಕ್ಕಳಂತೆ, ರಾಮ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಎನ್ನುವವರು ತಮ್ಮ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಬಂದಿದಾರೆ" ಎನ್ನಲು ಅಗಸ್ತ್ಯನು "ಕರೆತನ್ನಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಕೇಳುವುದೇನು? ಒಳಕ್ಕೆ ಆಗಲೇ ಏಕೆ ಕರೆತರಲಿಲ್ಲ" ಎನ್ನುವನು; ಬಂದ ಜನಕ್ಕೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅವನಿಗೆ ಅಷ್ಟು ಆವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಕಂಡಿತು. ರಾಮನು ಶಬರಿಯನ್ನು ನೋಡಿದವೇಳೆ "ಅಮ್ಮಾ, ನಿನ್ನ ತಪಸ್ಸು ವೃದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿದೆಯೇ" ಎಂದು ಕೇಳಲು ಅವಳು "ನನ್ನ ತಪಸ್ಸು ನಿನ್ನ ದರ್ಶನದಿಂದ ಈಗ ಸಿದ್ಧಿಯಾಯಿತು" ಎಂದಳು. "ಸತ್ಯಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ ಪ್ರಿಯಂ ಬ್ರೂಯಾತ್ ನಬ್ರೂಯಾತ್ ಸತ್ಯಮಪ್ರಿಯಂ" ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸತ್ಯ ಪ್ರಿಯವಾದರೆ ಹೇಳು ಅಪ್ರಿಯವಾದರೆ ಹೇಳಬೇಡ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಸತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳು. ಅದನ್ನು ಪ್ರಿಯವಾಗುವಂತೆ ಹೇಳು, ಅಪ್ರಿಯವಾಗುವಂತೆ ಹೇಳಬೇಡ ಎಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಯಾವ ಮಾತನ್ನಾದರೂ ಹಿತವಾಗುವಂತೆ ಹೇಳಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೆ ನಯ ಬೇಕು. ಇದು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಬಾಳನ್ನೂ ಕುರಿತು ಕನಿಕರವಿರಬೇಕು; ಜೊತೆಯ ಜೀವವೆಂದರೆ ಅಕ್ಕರೆ ಇರಬೇಕು.

ಅಕ್ಕರೆ ಮಾನ್ಯವಸ್ತು

ಬದುಕು ಚೆನ್ನಾಗುವುದು ಅಕ್ಕರೆಯಿಂದ ಮಮತೆಯಿಂದ ಎಂದು ಕವಿ ಬಹುಸಲ ತೋರಿಸಿದಾನೆ. ಕಾವ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಪಾತ್ರಗಳು, ಪ್ರಾಸಂಗಿಕ

ಪಾತ್ರಗಳು, ಈ ಭಾವಗಳಿಂದ ಮನಸ್ಸನ್ನು ತುಂಬಿಕೊಂಡು ಮಾತನಾಡು ತ್ತಾರೆ. ರಾಮನು ಕೋಸಲದ ಪರಿಧಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗುವ ಮೊದಲು "ಆಪೃಚ್ಛೇತ್ವಾಂ ಪುರಿಶ್ರೇಷ್ಠೇ ಕಾಕುತ್ಥ್ಸ ಪರಿಪಾಲಿತೇ ದೈವತಾನಿ ಚ ಯಾ ನಿ ತ್ವಾಂ ಪಾಲಯಂತಿ ಅವಸಂತಿಚ. ನಿವೃತ್ತ ವನವಾಸಸ್ತ್ವಾಂ ಅನೃಣೋ ಜಗತೀಪತೇಃ ಪುನಃ ದ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮಿ ಮಾತ್ರಾಚ ಪಿತ್ರಾಚ ಸಹಸಂಗತಃ" ಎಂದು ಹೇಳಿ ಜೊತೆಗೆ ಬಂದಿದ್ದ ಜನಪದದ ಜನವನ್ನು ಕುರಿತು "ಅನು ಕ್ರೋಶೋ ದಯಾಚೈವ ಯಥಾರ್ಹಂ ಮಯಿ ವಃ ಕೃತಃ; ಚಿರಂ ದುಃಖಸ್ಯ ಪಾಪೀಯೋ ಗಮ್ಯತಾಂ ಅರ್ಥಸಿದ್ಧಯೇ" ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ನಾನು ಮರಳಿ ಬಂದು ಸರಯೂ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಮಾಡುತ್ತ ಅದರ ತೀರದ ವನಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಟೆಯಾಡುತ್ತ ಅಂದಿನಂತೆ ಎಂದು ಮತ್ತೆ ವಿಹರಿಸುವೆನೋ ಎಂದು ರಾಮನು ಇದಾದ ಕೊಂಚ ದಿನದಮೇಲೆ ಮತ್ತೆ ಹೇಳಿದನು. ತಾನು ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದ ನಾಡು ಊರು ಇವನಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಂತೆ ನಿಜ ವಾಗಿದ್ದವು. ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿರುತ್ತ ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಒಂದುಸಲ ಈ ವೇಳೆಗೆ ಭರತನು ಸರಯೂ ನದಿಗೆ ಸ್ನಾನಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟಿರುವನು ಎಂದು ಊರನ್ನು ಊರ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ನೆನೆಯುತ್ತಾನೆ. ಭರತನೂ ತಾಯಿಯರೂ ಬಂದು ದಶರಥನು ತೀರಿಹೋದ ಮಾತನ್ನು ರಾಮನಿಗೆ ತಿಳಿಸಲು ಅವನು ತಂದೆಗೆ ತರ್ಪಣವನ್ನು ಕೊಡುವಲ್ಲಿ ಇಂಗುದೀಪಿಣ್ಯಾಕವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿ ಸಿದನು. ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಮಗನು ತಂದೆಗೆ ಪಿಂಡಹಾಕಬೇಕಾದರೆ ಇಂಗುದಿಯ ಹಿಂಡಿಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾಯಿತೇ ಎಂದು ತಾಯಿದಿರೆಲ್ಲ ದುಃಖಿಸಿದರು. ಚಕ್ರವರ್ತಿಯ ಮಗನಿಗೆ ಈ ಸ್ಥಿತಿ ಬಂದಿತೇ ಎಂಬ ಭಾವ ಹೀಗೆ ಬರುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯನು ಯಾವುದನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತಾನೋ ಅದನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದುಕೊಂಡು ರಾಣಿಯರು ಆ ಅವಸ್ಥೆಯ ಸಾರವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ ಮತ್ತಷ್ಟು ಖಿನ್ನರಾದರು. ಸತ್ತವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟದ್ದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಇರುವವನು ತಿನ್ನುವುದೂ ಇದನ್ನೆ. ಸೀತಾದೇವಿ ಅಶೋಕವನದ ಸೆರೆಯಲ್ಲಿರುತ್ತ ದುಃಖದ ಒಂದು ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ "ಆಸೆ ಆಕ್ರೋಶ ಒಂದೂ ಇಲ್ಲದ ಮುನಿಗಳು ಧನ್ಯರು" ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ. "ಧನ್ಯಾಃ ಖಲು ಮಹಾತ್ಮಾನೋ ಮುನಯಃ ತ್ಯಕ್ತಕಿಲ್ಬಿಷಾಃ ಯೇಷಾಂ ನಸ್ತಃ

ಪ್ರಿಯಾ ಪ್ರಿಯೌ. ಪ್ರಿಯಾತ್ ನಸಂಭವೇತ್ ದುಃಖಂ, ಅಪ್ರಿಯಾತ್ ಅಧಿಕಂ ಭಯಂ. ತಾಭ್ಯಾಂ ಹಿ ಯೇ ವಿಯುಜ್ಯಂತೇ ನಮಸ್ತೇಷಾಂ ಮಹಾತ್ಮನಾಂ.'' ಆದರೆ ಮುನಿಗಳ ಈ ಸ್ಥಿತಿ ಒಳ್ಳೆಯದೆನ್ನುವುದು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತಿನ ಭಾವ. ಹನುಮಂತನನ್ನು ಕಂಡವೇಳೆ ದೇವಿ ''ಕಲ್ಯಾಣೀ ಬತಗಾಥೇಯಂ ಲೌಕಿಕೀ ಪ್ರತಿಭಾತಿ ಮಾ, ಏತಿ ಜೀವಂತಮಾನಂದೋ ನರಂ ವರ್ಷಶತಾದಪಿ'' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾಳೆ. ಮನುಷ್ಯನು ಕಷ್ಟವನ್ನು ನಿಷ್ಠುರವನ್ನು ಸಹಿಸಿಕೊಂಡು ಜೀವದಿಂದಿರಲಿ, ಒಂದು ದಿನವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ದಿನ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗುತ್ತದೆ. ''ಜೀವನ್ ಭದ್ರಾಣಿ ಪಶ್ಯತಿ.'' ಜಾನಕೀದೇವಿ ಪತಿಯ ಅಂಗುಳೀಯಕವನ್ನು ನೋಡಿದಳು; ಅವನ ಕೈ ಸೋಕಿದ್ದ ಉಂಗುರವೆಂದು ಅವನನ್ನೇ ಪಡೆದಂತೆ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟಳು. ಹನುಮಂತನು ರಾಮನ ಕೈಗೆ ಚೂಡಾಮಣಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಾಗ ರಾಮನ ಮನಸ್ಸೂ ಹೀಗೆಯೇ ಭಾವಪರವಶವಾಯಿತು. ''ಈ ರತ್ನವನ್ನು ನಮ್ಮ ಮದುವೆಯಲ್ಲಿ ಮಾವ ಜನಕರಾಜನು ವೈದೇಹಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಅವಳಿಗೆ ಅದನ್ನು ತಲೆಗಿಡಲು ಬಹು ಚೆನ್ನಾಗಿತ್ತು'' ಎಂದು ಅವನು ನೆನೆದುಕೊಂಡನು. ''ಮಣಿರತ್ನಮಿದಂ ದತ್ತಂ ವೈದೇಹ್ಯಾ ಶ್ವಶುರೇಣ ಮೇ ವಧೂಕಾಲೇ ಯಥಾ ಬದ್ಧಂ ಅಧಿಕಂ ಮೂರ್ಧ್ನಿ ಶೋಭತೇ.'' ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ರಾಮನಿಗೆ ತಂದೆ ಮಾವಂದಿರನ್ನು ನೋಡಿದಂತಾಯಿತು. ''ಇದಂ ದೃಷ್ಟ್ವಾ ಮಣಿಶ್ರೇಷ್ಠಂ ಯಥಾ ತಾತಸ್ಯ ದರ್ಶನಂ ಅದ್ಯಾಸ್ಮಿ ಅವಗತಃ ಸೌಮ್ಯ ವೈದೇಹಸ್ಯ ತಥಾ ವಿಭೋಃ.'' ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿರುತ್ತ ಬಳಿಯ ಮರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಕ್ಷಿ ಕೂಗಿದಾಗ ಅದರ ಸ್ವರ ಪುತ್ರ ಪುತ್ರ ಎಂಬಂತೆ ಇರಲು ಊರಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ತಾಯಿ ನನ್ನನ್ನು ಕರೆದದ್ದು ಹೀಗೆ ಇರುತ್ತಿತ್ತು ಎಂದು ರಾಮನು ಸೀತೆಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಸೀತಾದೇವಿ ತನ್ನ ಕತೆಯನ್ನೆಲ್ಲ ಹೇಳಿದಮೇಲೆ ಅನಸೂಯೆ ಅವಳನ್ನು ಅಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಮಂಡೆಯನ್ನು ಮುದ್ದಿಸಿ ''ನೀನು ಎಷ್ಟು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತೀಯೆ! ನಿನ್ನ ಮಾತು ಎಷ್ಟು ವಿರಳ, ಎಷ್ಟು ಸೊಗಸು, ಎಷ್ಟು ಮಧುರ'' ಎಂದು ಅವಳನ್ನು ಹೊಗಳಿ ''ಸಂಜೆಯಾಯಿತು, ರಾಮನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗು ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ.'' ಹೋಗುವ ಮೊದಲು ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಅವಳಿಗೆ ಅಪೇಕ್ಷೆ:

"ಅಲಂಕುರು ಚ ತಾವತ್ತ್ವಂ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಮಮ ಮೈಥಿಲಿ. ಪ್ರೀತಿಂ ಜನಯ ಮೇ ವತ್ಸೇ ದಿವ್ಯಾಲಂಕಾರ ಶೋಭಿತಾ." ವೃದ್ಧೆಯಾದ ಈ ತಾಪಸಿಗೆ ಪತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೆಮ್ಮೆಪಡುತ್ತಿರುವ ತರುಣಿಯಾದ ರಾಜಕುಮಾರಿಯ ಸುಖದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸುಖ ಮರಳಿ ಬಾಳಿತು. ತನ್ನೆದುರಿಗೆ ಅವಳು ಶೃಂಗಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು; ಶೃಂಗಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ತಾನು ನೋಡಬೇಕು. ಮುದಿಯಾಗುತ್ತಿರುವ ಬಾಳಿಗೆ ಎಳೆಯ ಬಾಳನ್ನು ನೋಡುವುದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡ ಸಂತೋಷ. ತರುಣಿಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವ ಪತಿಗಿಂತಲೂ ಅವಳಿಗೆ ಆಶೀರ್ವಾದಮಾಡುವ ವೃದ್ಧೆಯರು ಅವಳ ಚೆಲುವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣುವರು. ಎಲ್ಲ ಮುಪ್ಪಿಗೆ ಎಲ್ಲ ತಾರುಣ್ಯವೂ ವತ್ಸ. ರಾಮಾಯಣದ ಕವಿಗೆ ಮುಮತೆ ಮಾನ್ಯವಸ್ತು. ಬಾಳಿನ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅದು ಮಲ್ಲಿಗೆಯಂತೆ. ಅದರಿಂದ ಕಾಡು ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ; ಗಾಳಿ ಇಂಪಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾಡು ಕಾಣುವ ಚೆಲುವಿನ ಕನಸು ಅದರಲ್ಲಿ ರೂಪುಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಕಾಡಿನ ಆಸೆ ಇದರಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಗುತ್ತದೆ.

ಜಾನಪದ ಜೀವನ

ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಆಗಣ ಜಾನಪದ ಜೀವನದ ವಿಷಯವಾಗಿ ವಿವರಗಳೇನೂ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾವ್ಯ ಒಂದು ರಾಜನ ಸಂಸಾರದ ಕಥೆ, ಒಬ್ಬ ರಾಜಕುಮಾರನ ಸಾಹಸ ಚರಿತದ ಕಥೆ. ಆದಕಾರಣ ಅದರಲ್ಲಿ ಜನರ ಜೀವನದ ವಿಷಯ ಬರಬೇಕಾಗಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಆ ಜೀವನದ ಒಂದೆರಡು ವಿವರ ನಮಗೆ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತವೆ. ರಾಷ್ಟ್ರವನ್ನು ಆಗ ವಿಷಯವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಕಥೆಯ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವಂತೆ ರಾಜನು ತನ್ನ ಮಗನನ್ನು ಯುವರಾಜನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ ಮೊದಲು ಜನರ ಮುಖಂಡರನ್ನು ಕರೆಯಿಸಿ ಕೇಳಿದನು. ಅವರು ಕುಮಾರನನ್ನು ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಅಗತ್ಯವಾಗಿ ಯುವರಾಜನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕೆಂದರು. ರಾಜನು ಅರ್ಧ ಹಾಸ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವರನ್ನು, ನನ್ನ ವಿಷಯ ಬೇಸರವಾಗಿ ಬೇರೆಯವನನ್ನು ಬೇಡುತ್ತಿದೀರೋ, ಎಂದು ಕೇಳಿದನು. ರಾಜನ ಮಗನಿಗೆ ಅವರಿಗೆ ಮನಸ್ಸು ಎಷ್ಟು ಹತ್ತಿರವಿದ್ದಿತೆಂದು ಅವರ ಮಾತಿನಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅವರ ಸುಖ ತನ್ನ

ಸುಖ, ಅವರ ಕಷ್ಟ ತನ್ನ ಕಷ್ಟ, ಎಂದು ಅವನು ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ನೆಂಬುದು ಅವರ ಭಾವನೆ. ಈ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಜನರ ಮತ್ತು ರಾಜನ ಸಂಬಂಧ ಒಂದು ಹಳ್ಳಿಯ ಜನರ ಮತ್ತು ಅವರ ಹೆಗ್ಗಡೆಯ ಸಂಬಂಧ ದಿಂದ ಬೇರೆಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ರಾಜನು ರಾಮನನ್ನು ಯುವರಾಜನಾಗಿ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಇವರ ಒಪ್ಪಿಗೆಯನ್ನು ಪಡೆದನಾದರೂ ಅದು ತಪ್ಪಬೇಕಾಗಿ ಬಂದಾಗ ಜನರನ್ನು ಯಾರೂ ಕೇಳಲಿಲ್ಲ; ಜನರು ಇದು ಕೂಡದು ಎಂದು ತಡೆದಂತೆಯೂ ಸೂಚನೆಯಿಲ್ಲ. ರಾಮನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೊರಟಾಗ ಜನ ಅವನ ಹಿಂದೆ ಅನೇಕರು ಬಹು ದೂರ ಹೋದರು. ಹೊರಡುವ ಮೊದಲು ಅವನು ಕೊಟ್ಟ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹಲವರು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಹೆಂಡತಿಯ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಅವನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದು ದಾನ ಬೇಡಿದನು; ರಾಮನು ಅವನೊಂದಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಾಸ್ಯಮಾಡಿ ಅವನಿಗೆ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಬಹು ದೂರ ಅನುಸರಿಸಿ ಬಂದ ಜನರನ್ನು ರಾಮನು ಇನ್ನು ಸಾಕು ನೀವು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಎಂದನು; ಅವರು ಹೋಗಲಿಲ್ಲ. ಬೆಳಗ್ಗೆ ಅವರು ಏಳುವ ಮೊದಲೇ ಎದ್ದು ರಥವನ್ನು ಓಡಿಸಿಕೊಂಡು ದಾರಿ ಮರೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅವನು ಹೊರಟುಹೋಗಬೇಕಾಯಿತು. ಆಮೇಲೆ ಇವರು ಹಲುಬಿದರು. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಈ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಒಂದು ಕೊನೆಗೆ ಇದ್ದನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅವನ ಆಶ್ರಮದ ಸುತ್ತುಮುತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿಗಳಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಅವನು ಅವುಗಳ ಜೀವನವನ್ನು ನೋಡಿಯೇ ಜೀವನದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಪ್ರತಿಮವಾದ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರಬೇಕು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಇದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಯಾರು ಆಳುವರು ಹೇಗೆ ಆಳುವರು ಎನ್ನುವುದು ಈಗಿನ ಜನಕ್ಕೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಆಗಿನ ಜನಕ್ಕೂ ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ರಲಿಲ್ಲ. ಆಳುವವನನ್ನು ಕುರಿತು ಭಕ್ತಿ ನಮ್ರತೆ, ಅವನ ಸುಖದಲ್ಲಿ ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಸಹಾನುಭೂತಿ, ಕಲ್ಮಷವರಿಯದ ಒಂದು ಉದಾತ್ತ ರೀತಿಯ ಸರಳತೆ, ಇವು ಈ ಜನಪದ ಜೀವನದ ಮುಖ್ಯ ಲಕ್ಷಣಗಳಾಗಿದ್ದುವು. ಸಂಸಾರದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಜನಪದ ಜೀವನದ ವಿಷಯ ದಲ್ಲಿಯೂ ನಾವು ಈ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಅಂದಿನ ಜೀವನದ

ಅಚ್ಚೋ ಇಂದಿಗೂ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದು ಅಷ್ಟೇನೂ ತಿಳಿದ ಜನವಲ್ಲ; ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯದು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲವರ ಕನಿಕರಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರವಾಗತಕ್ಕದು.

ನರ, ವಾನರ, ರಾಕ್ಷಸ

ವಾಲ್ಮೀಕಿ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ಐಶ್ವರ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಇನ್ನೆರಡು ಐಶ್ವರ್ಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಸಹಾನುಭೂತಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿಸಿದಾನೆ. ಅಯೋಧ್ಯೆ ಕಿಷ್ಕಿಂಧೆ ಲಂಕೆ ಮೂರರಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಗೆ ಒಂದು ಪ್ರಿಯ ಒಂದು ಪ್ರಿಯವಲ್ಲದ್ದು ಎಂಬ ಚಿಹ್ನೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಕ್ಷಸರಾಜನ ನಗರ ಮಲೆಯಮೇಲೆ ಕಂಡಿತು. "ಆಲಿಖನ್ತೀಮಿ ವಾಕಾಶಂ ಉತ್ಥಿತಾಂ ಪಶ್ಯ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಮನಸೇವ ಕೃತಾಂ ಲಂಕಾಂ ನಗಾಗ್ರೇ ವಿಶ್ವಕರ್ಮಣಾ. ವಿಮಾನೈಃ ಬಹುಭಿಃ ಲಂಕಾ ಸಂಕೀರ್ಣಾ ಭುವಿರಾಜತೇ." ಸುಂದರವಾದ ನಗರ. ಅದರಲ್ಲಿ ಸೌಧಗಳು ಇದ್ದವು; ವನ ಉಪವನಗಳು ಇದ್ದವು. ಅದರ ಐಶ್ವರ್ಯ ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ಐಶ್ವರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಡಮೆಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಕಿಷ್ಕಿಂಧೆಯನ್ನು ಕವಿ ಗುಹೆ ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾನೆ; ಆದರೆ ಅದೂ ಒಂದು ಊರಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಒಳಹೊಗುವುದಕ್ಕೆ ಗುಹೆಯಂತೆ ಕಾಣುವಹಾಗೆ ಇದರ ಸುತ್ತ ಬೆಟ್ಟಗಳಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಸೊಂಡೂರು ಊರ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಕೇಳಿದರೆ ಕಿಷ್ಕಿಂಧೆ ಇಂಥ ಒಂದು ಊರಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದೆಂದು ತೋಚುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ರಾಜನ ವಿಭವದ, ಭೋಗದ, ಸಾಮಗ್ರಿ ಉಂಟು. ಅಯೋಧ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಕಿಷ್ಕಿಂಧೆ ಲಂಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ರಾಜ್ಯವ್ಯವಸ್ಥೆ ಕಟ್ಟು ಕಟ್ಟಳೆ ಎಲ್ಲ ಇದ್ದವು. ನರ ವಾನರ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದ್ದದು ಅವರ ಬಾಹ್ಯ ಸಂಪತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲ; ಅವರ ರೀತಿ ನೀತಿಗಳಲ್ಲಿ. ಅಯೋಧ್ಯೆಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಲಂಕೆಯಲ್ಲಿ ವೇದಘೋಷ ಕೂಡ ಉಂಟು. ರಾಕ್ಷಸರ ನಡತೆ ಅವರವರಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಿತೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಎಷ್ಟು ಚೆನ್ನಾಗಿದ್ದಿತೆನ್ನುವುದು ಒಂದು ಮಾತಿನಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಭೀಷಣನು ಅಣ್ಣನನ್ನು ತೊರೆದು ರಾಮನ ಪಾಳೆಯಕ್ಕೆ ಹೋದರೂ ಅವನ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ರಾವಣನಾಗಲಿ ಇಂದ್ರಜಿತ್ತಾಗಲಿ ಕೆಡಕನ್ನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ಇದು

ಕೊಂಚದ ಮಾತಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇವರು ತಮ್ಮವರಲ್ಲವೆಂದರೆ ಹಿಂಸೆಮಾಡುವ ಸ್ವಭಾವದವರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆವಶ್ಯಕವೆಂದಲ್ಲಿ ಕೂಟಯುದ್ಧ ಇಂದ್ರಜಾಲದಿಂದ ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟವನ್ನು ನಡೆಸಿಕೊಳ್ಳುವರು. ಅಲ್ಲದೆ ಅಯೋಧ್ಯೆಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಇದ್ದದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಇವರಲ್ಲಿ ಹೆಣ್ಣು ಒಂದು ಭೋಗದ ಸಾಮಗ್ರಿ ಎಂಬ ಭಾವನೆಯಿತ್ತು. ಒಬ್ಬರ ಹೆಂಡತಿಯನ್ನು ಕದ್ದು ತರುವುದು ಸರಿ ಎನ್ನುವ ಮಟ್ಟದ ಮರ್ಯಾದೆ ಇವರದು, ಹೆಣ್ಣಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ. ಎಂದರೆ ಇದು ಒಟ್ಟು ಜನದ ಮಾತು: ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರ ನಡತೆ ನರರ ನಡತೆಗೆ ಕಡಮೆಯಾಗದಂತೆ ಉತ್ತಮವಾಗಿತ್ತು. ವಾನರರ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಲಂಕೆಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಷ್ಟು ಪರಿಷ್ಕೃತವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಇವರ ನೀತಿ ತಮ್ಮತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಬೇರೆಯವರ ಹೆಣ್ಣನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಮಟ್ಟವನ್ನು ಮೀರಿರಲಿಲ್ಲ. ಇವರಲ್ಲಿ ಪರರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹಿಂಸ್ರಬುದ್ಧಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕೋಪದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬರೊಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಬಹು ಕ್ರೂರವಾದ ವರ್ತನವಿದ್ದಿತೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಈ ಮೂರೂ ಮೂರು ಮಟ್ಟದ ಅಥವಾ ರೀತಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳು. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯನ್ನು ಕೇಳಿದರೆ ನರರ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಉಳಿದ ಎರಡಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದ್ದದು ಧರ್ಮಸೌಖ್ಯಗಳ ಜೋಡಣೆಯಲ್ಲಿ ಎಂದು ಹೇಳುತಿದ್ದನೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ನರರ ರೀತಿ ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅವರ ಮಹಾಪುರುಷನಾದ ರಾಮನಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇವರು ಧರ್ಮವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಸೌಖ್ಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವರಾಗಿದ್ದರು. ಇನ್ನಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಈ ಭಾವ ಅಷ್ಟು ಮುಖ್ಯವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಒಂದು ಗುಂಪಿನವರು ಸೌಖ್ಯ ಹೇಗೆ ದೊರೆತರೂ ಸರಿ ಅದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವರು. ಇನ್ನೊಂದು ಗುಂಪಿನವರು ಇತರರಿಗೆ ಹಿಂಸೆ ಮಾಡಿಯಾದರೂ ಸೌಖ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುವರು.

ಆರ್ಯ, ದ್ರಾವಿಡ

ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಆರ್ಯ ದ್ರಾವಿಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಘರ್ಷಣೆಯ ಸೂಚನೆ ಇದೆ. ನಮಗೆ ಈಗ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವಂತೆ ರಾಕ್ಷಸರು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ಇದು ಇವರಲ್ಲಿ ದೌಷ್ಟ್ಯವೆಂದೇ ಕವಿಯ ಭಾವನೆ. ಕವಿ ಉತ್ತರದೇಶದ ಆರ್ಯಜನಾಂಗದವನು. ದಕ್ಷಿಣ

ದೇಶದವನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದ್ದರೆ ಇದು ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದಿತೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಮಾರೀಚನಂತ ರಾಕ್ಷಸನು ತಪಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಆರ್ಯ ಋಷಿಗೂ ಕಡಮೆಯಾಗಿರಲಿಲ್ಲ; ಆದರೆ ಇವರು ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮೇಘನಾದನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ವಿಜಯಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಅದೇ ಕೆಲಸವಾಗಿ ಏರ್ಪಾಡು ಮಾಡಿದನು. ಎಂದರೆ ಇವರು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಆರ್ಯರ ಯಜ್ಞಯಾಗಗಳನ್ನು ಕೆಟ್ಟುವೆಂದು ಭಾವಿಸಿರಬೇಕು. ಭಕ್ತಿಪಂಥಗಳು ದಕ್ಷಿಣ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವೆಂದು ಒಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿದೆ; ಇವಕ್ಕೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಜೀವ ತೆಗೆಯುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮ್ಮತಿಯಿಲ್ಲ. ಆರ್ಯ ದ್ರಾವಿಡ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗಳ ಮಿಲನ ಆದಮೇಲೆ ಆರ್ಯರು ಭಕ್ತಿಪಂಥವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರು; ದ್ರಾವಿಡರು ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರು. ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಈ ಪರಸ್ಪರ ಸೌಹಾರ್ದ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಕರ್ಮಕಾಂಡ ಭಕ್ತಿಕಾಂಡಗಳ ಈ ಘರ್ಷಣೆಯ ಸೂಚನೆ ಭಾಗವತದಲ್ಲಿಯೂ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಈ ಘರ್ಷಣೆ ರಾಮಾಯಣದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಆರಂಭಿಸಿರಬೇಕು; ಕೃಷ್ಣನ ನಂತರ ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲೋ ಕಡಮೆಯಾಯಿತು; ಇನ್ನೂ ಮುಗಿದಿಲ್ಲ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದೆವಾದರೆ ಆರ್ಯ ಕರ್ಮ ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ರಾಕ್ಷಸರು ನಿಜದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಪಂಥದ ಅನುಯಾಯಿಗಳಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದೇ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಬಹುದು. ಭಕ್ತಿಪಂಥದ ಮೂಲ ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು ಅಸುರನು ಎನ್ನುವ ಪುರಾಣ ಕಥೆಯೂ ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಕೃತ; ಆದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ದಾಕ್ಷಿಣಾತ್ಯದೃಷ್ಟಿ ಒಂದು ಇದೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ನಾವು ಮರೆಯಲಾಗದು.

೧೨

ಕೆಲವು ಸಮಸ್ಯೆಗಳು

ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಕುರಿತ ಕೆಲವು ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನೂ ಅವಕ್ಕೆ ಹೇಳಬಹುದಾದ ಉತ್ತರವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕ. ರಾಮಾಯಣ

ಕಲ್ಪನೆಯ ಕಾವ್ಯವೇ, ಇಲ್ಲ ರಾಮನೆಂಬ ರಾಜನೊಬ್ಬನು, ಸೀತೆಯೆಂಬ ಅವನ ಪತ್ನಿಯೊಬ್ಬಳು, ರಾವಣನೆಂಬ ಅವನ ಹಗೆ ಒಬ್ಬನು, ಇದ್ದರೆ? ಎಲ್ಲಿ? ಎಂದು? ರಾಮನೆಂಬ ವ್ಯಕ್ತಿ ಒಬ್ಬನಿದ್ದು ಇದು ಅವನ ಚರಿತ್ರೆ ಆದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಗರನ ಮಕ್ಕಳು ನೆಲವನ್ನಗೆದು ಸಮುದ್ರ ಮಾಡಿದರೆನ್ನುವುದೂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು, ದಶರಥನು, ರಾಮನು, ಸಾವಿರಗಟ್ಲೆ ವರುಷ ರಾಜ್ಯವಾಳಿದರು, ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿದರು ಎನ್ನುವುದೂ ವಾಸ್ತವವಾದ ಮಾತೆ? ಜಟಾಯು ಸಂಪಾತಿಯೆಂಬ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ, ಸುಗ್ರೀವ ಮೊದಲಾದ ವಾನರರೂ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಪಕ್ಷಿ ವಾನರಗಳೆ, ಇಲ್ಲ ಇದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಏನಾದರೂ ಅರ್ಥ ಇದೆಯೆ? ಹನುಮಂತನು ನೂರು ಯೋಜನದ ಸಾಗರವನ್ನು ಲಂಘಿಸಿದನೆಂಪರೆ ಏನು? ಪುಷ್ಪಕವಿಮಾನ ಎನ್ನುವುದು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಭೂಮಿಯ ಜನರು ಕಂಡ ಒಂದು ಯಾನವೆ? ದೇವತೆಗಳೂ ಮನುಷ್ಯರೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನಡೆಸಿದರೆ? ಲಂಕೆ ಎಲ್ಲಿತ್ತು? ಕೋಸಲದ, ಕಿಷ್ಕಿಂಧೆಯ, ಲಂಕೆಯ, ವಾಸಿಗಳು ಒಬ್ಬರೊಂದಿಗೊಬ್ಬರು ಸಂಸ್ಕೃತದ ಮಾತನ್ನಾಡುತ್ತಿದ್ದರೆ? ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಇದರಂತೆ ಹತ್ತಾರು ಪ್ರಶ್ನೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ.

ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಪದ್ಧತಿ

ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಯಾವ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಎಂದು ವಿಚಾರಿಸುವ ಮೊದಲು ಸಂಪ್ರದಾಯ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಯಾವ ಯಾವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುತ್ತದೆನ್ನುವುದನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ರಾಮಚಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರವೆಂದು ಹೊರಡುವವರು ರಾಮಾಯಣ ವಿಷ್ಣು ಪಾರಮ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಹೊರಟ ಒಂದು ಪುರಾಣ ಎಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು "ಅಹಂವೇದ್ಮಿ ಮಹಾತ್ಮಾನಂ ರಾಮಂ, ವಸಿಷ್ಠೋಽಪಿ ಮಹಾತೇಜಾಃ ಯೇ ಚ ಇಮೇ ತಪಸಿಸ್ಥಿತಾಃ" ಎಂದು ಹೇಳುವ ಮಾತಿಗೆ "ರಾಮನು ವಿಷ್ಣುವೆನ್ನುವುದನ್ನು ತಾನೂ ವಸಿಷ್ಠನೂ ತಪಸ್ವಿಗಳೂ ಬಲ್ಲೆವು. ಸಾಮಾನ್ಯರು ಕಾಣರು" ಎಂದು ಅರ್ಥ ಎಂದು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸುಮಿತ್ರಾದೇವಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣನಿಗೆ "ಸೃಷ್ಟಃ ತ್ವಂ ವನವಾಸಾಯ" ಎಂದು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ನೀನು ಅರಣ್ಯವಾಸ

ಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಹುಟ್ಟಿದೆ ಎಂದರೆ ಅದು ಅಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ, ಸುಮಿತ್ರೆ ಇಂಥ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿ ಅಸಂತುಷ್ಟಿಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿರ ಲಾರಳು, ವನವಾಸ ಎಂದರೆ ಅಂಬುಧಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವ ವಿಷ್ಣು, ನೀನು ವಿಷ್ಣುವಿಗಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ಎಂದು ಅವಳ ಮಾತಿಗೆ ಅರ್ಥ, ಎನ್ನು ವರು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ಇವರು ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ ರಾಮನೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಭಾಗಗಳು, ರಾಮನು ಅಸಂಪೂರ್ಣವಿಷ್ಣು, ಲಕ್ಷ್ಮಣನು ಬೇರೊಂದು ವಸ್ತುವಲ್ಲ, ಎನ್ನುವುದನ್ನು ಮರೆಯುವರು; ರಾಮನೂ ಲಕ್ಷ್ಮಣನೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರ ಅಂಶಗಳೆಂದು ಸುಮಿತ್ರೆಗೆ ತಿಳಿದಿತ್ತೆ ಎನ್ನುವುದನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಇವರು ಸೀತೆಗೆ ಅವಿನಯವನ್ನಾಡುವ ರಾವಣನ ಮಾತಿನಲ್ಲೆಲ್ಲ ಉಕ್ತಿವ್ಯಾಜವನ್ನು ಕಾಣುವರು. "ನಿನ್ನ ಕಾಲಿಗೆ ನನ್ನ ತಲೆಯನ್ನಿಡುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡು" ಎನ್ನುವ ಮಾತಿಗೆ "ನೀನು ಸಾಕ್ಷಾಲ್ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ. ನನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕರುಣೆ ಯನ್ನು ತೋರಿ ರಕ್ಷಿಸು" ಎಂದು ಭಕ್ತನು ಬೇಡುವ ಮಾತೆಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಶಿವ ವಿಷ್ಣುಪರವಾದ ವಾದಕ್ಕಾಗಿ ಇವರು ಮಾತುಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಚಾತುರ್ಯವಂತೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಳ್ಳಿ ಮಿಂಚಿನಂತೆ ಎಲ್ಲಿಯೋ ಎತ್ತಿ ಎಲ್ಲಿಯೋ ಮುಗಿಸುತ್ತದೆ. ಜನಕರಾಜನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮನು ಭಂಗಮಾಡಿದ್ದು ಶಿವಧನುಸ್ಸು; ಪರಶುರಾಮನಿಂದ ಅವನು ಪಡೆದದು ವಿಷ್ಣುಧನುಸ್ಸು. ರಾಮನು ಹೆದೆಯೇರಿಸಿದಾಗ ಶಿವಧನುಸ್ಸು ಮುರಿಯಿತು, ವಿಷ್ಣುಧನುಸ್ಸು ಮುರಿಯಲಿಲ್ಲ. ಆದದರಿಂದ ಶಿವನೂ ವಿಷ್ಣುವೂ ಹಿಂದೆ ಕಾದಿದಾಗ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪೆಟ್ಟು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಶಿವಧನುಸ್ಸು ಸ್ವಲ್ಪ ಸೀಳಿತ್ತು; ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶಕ್ತಿ ಹೆಚ್ಚು ಎಂದು ಇದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ; ಎಂದು ಇವರು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಿಮರ್ಶೆಯಿಂದ ಎಲ್ಲ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿಯೂ ತೊಂದರೆಯಾಗುವುದೆಂದು ನಾವು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಹೀಗೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹುಡುಕು ವುದರಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಕಾವ್ಯದ ಒಂದು ಭಾಗದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಭಾಗಕ್ಕೆ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೂ ಒಂದೊಂದು ಮಾತಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮಹಾಕವಿಯಾದ ವನು ಎಷ್ಟು ಅರ್ಥವನ್ನು ತುಂಬಬಹುದೆನ್ನುವುದನ್ನೂ ಸಾವಧಾನವಾಗಿ

ಪರೀಕ್ಷಿಸುವ ದಾರಿಯನ್ನು ತೋರಿಸಿದರು. ಇದರಿಂದ, ಕಾವ್ಯದ ಸಾರವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಆತುರಪಡದೆ ಚಿಂತನಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಭಾವನೆ ಜನರಲ್ಲಿ ವಾಡಿಕೆಯಾಯಿತು; ಆದರೆ ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಮಾತನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹಿಗ್ಗಾಮುಗ್ಗಾ ಎಳೆಯುವುದೂ ವಾಡಿಕೆಯಾಯಿತು. "ತಂ ಪದ್ಮದಲಪತ್ರಾಕ್ಷಂ ಸಿಂಹವಿಕ್ರಾಂತಗಾಮಿನಂ ರಾಮಂ" ಎಂದರೆ ರಾಮನ ಕಣ್ಣು ಪದ್ಮದಲದಂತೆ ಇದ್ದಿತು ಎನ್ನುವುದಿಲ್ಲ. ಕವಿ 'ದಲಪತ್ರ' ಎಂದು ಏಕೆ ಹೇಳಿದನು? ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಭಾಗ ಒಂದು ಗುಣ ದಲದ್ದು, ಬೇರೊಂದು ಭಾಗ ಬೇರೊಂದು ಗುಣ ಪತ್ರದ್ದು, ಎಂದು ಮಾತನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಇಲ್ಲದ ತೊಂದರೆಗೆ ಇಂಥವರು ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳುವರು. ದಲ, ದಲಪತ್ರ, ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಅರ್ಥ, ಪದ್ಮದಲದ ಒಂದು ಪತ್ರ ಎಂದರೆ ಪದ್ಮದ ದಲ, ಎಂದು ಸಹಜವಾಗಿ ಬರುವ ಅರ್ಥ ಈ ದೂರದೃಷ್ಟಿಗೆ ಕಾಣದೆಹೋಗುತ್ತದೆ. ಸೀತಾದೇವಿಯ ಅತ್ತೆಯರು ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕದ ದಿನ ತಾವೇ ಆಕೆಗೆ ಶುಶ್ರೂಷೆ ಮಾಡಿದರೆಂದರೆ "ಮಾಡದಿದ್ದರೆ, ಎಷ್ಟಾದರೂ ಅತ್ತೆ ಸೊಸೆಯನ್ನು ವಿಚಾರಿಸಿಕೊಂಡಾಳೇ ಎಂದಾರು, ಎನ್ನುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವರು ಅವಳಿಗೆ ತಲೆ ಬಾಚಿ ಹೆರಳು ಹಾಕಿದರು" ಎಂದು ಕೆಲವರು ಅರ್ಥ ಹೇಳುವರು. ರಾಮಾಯಣದ ಕಾಲಕ್ಕೂ ಅತ್ತೆ ಸೊಸೆಯರ ಅಸೂಯೆ ಈಗ ಇರುವಂತೆಯೇ ಇದ್ದಿತೆಂದು ನಾವು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೂ ಹದಿನಾಲ್ಕು ವರುಷ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಲಂಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಕಷ್ಟಪಟ್ಟು ಬಂದ ಸೊಸೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಅತ್ತೆಗಾದರೂ ಒಂದು ದಿನದ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಮನಸ್ಸು ಕರಗಿರಬಹುದೆಂದು ನಾವು ಗ್ರಹಿಸಬಾರದೆ? ಅತ್ತೆ ಸೊಸೆಯರ ಹಗೆ ಇಂಥ ಕಷ್ಟಕ್ಕೂ ಮೆದುವಾಗದಷ್ಟು ಕಠಿಣವೆ? ನಮ್ಮ ಅರ್ಥದಿಂದ, ಸಣ್ಣ ಅರ್ಥದಿಂದ, ಮಹಾಕವಿಯ ಮಾತನ್ನು ಹೀಗೆ ಕೆಡಿಸುವುದು ಕಾವ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಾಚಾರ: ರಾಜನ ಔತಣಕ್ಕೆ ಹೋದವರು ಮನೆಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಜ್ಜಿಗೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಬಡಿಸಿಕೊಂಡಂತೆ. ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವವರು ರಾಮಾಯಣದ ಒಂದೊಂದು ಮಾತೂ ನಿಜವೆಂದೇ ಸಾಧಿಸುವರು. ಜೊತೆಗೆ, ಅದು ತಮ್ಮ ಮಾತಿನಂತೆ

ನಿಜ, ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಮಾತಿನಂತೆ ಅಲ್ಲ. ಎನ್ನುವರು. ದಶರಥನು ಸಾವಿರಾರು ವರ್ಷ ಜೀವಿಸಿದ್ದುದು ನಿಜ. ಸಗರನ ಮಕ್ಕಳು ಸಾಗರವನ್ನಗೆದು ಮಾಡಿದರು. ಹನುಮಂತನು ನೂರು ಯೋಜನದ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಿದನು. ಪುಷ್ಪಕವಿಮಾನ ನಿಜ. ಜಟಾಯು ಒಂದು ಪಕ್ಷಿ; ಅವನು ಮಾತನಾಡಿದನು. ಹೀಗೆ ಇವರಿಗೆ ಯಾವುದನ್ನು ನಂಬುವುದೂ ಕಷ್ಟವಿಲ್ಲ. ಈ ಬುದ್ಧಿ ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಗಲ್ಭವಾದದು; ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಕ್ಕಳ ಬುದ್ಧಿಯಂತೆ ಸರಳ.

ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ಬರಿಯ ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಇವರಿಗೆ ಈ ಕಾವ್ಯವೆಲ್ಲ ದೊಡ್ಡ ಒಂದು ಸಂಕೇತ; ಇದರ ಪಾತ್ರಗಳು ಒಂದೊಂದು ತತ್ವವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸತಕ್ಕ ಕಲ್ಪನೆಗಳು; ಇದರ ಕಥೆ ಆತ್ಮದ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಕಟ್ಟುಕಥೆ. ದಶರಥನೆಂದರೆ ಪ್ರಪಂಚದ ಐಶ್ವರ್ಯ; ರಾಮನು ಈ ಪ್ರಪಂಚದ ಐಶ್ವರ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಂದು ನಿಲ್ಲುವ ಪರಮಾತ್ಮ; ಸೀತೆ ಜೀವಾತ್ಮ; ರಾವಣನು ಜೀವಾತ್ಮವನ್ನು ಸೆರೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಹತ್ತು ಕರಣಗಳ ದೇಹ; ಪರಮಾತ್ಮನು ಈ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಮಾಡಿ ಜೀವಾತ್ಮವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಅಥವಾ ಅಯೋಧ್ಯೆ ಉಸಿರು ಯೋಗದಿಂದ ಮುಟ್ಟಬೇಕಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ಥಲ; ಲಂಕೆ ದೇಹದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಸ್ಥಾನ; ರಾಮನೂ ಸೀತೆಯೂ ಅಯೋಧ್ಯೆಯಿಂದ ಕಾಡಿಗೂ ಲಂಕೆಗೂ ಹೋಗುವುದೂ ಲಂಕೆಯಿಂದ ಅಯೋಧ್ಯೆಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬರುವುದೂ ಯೋಗಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಜೀವ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಮತ್ತೆ ತಿರುಗಿ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಕ್ರಮದ ಚಿತ್ರ. , ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಚತುರರಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರೊಬ್ಬರು ವೇದವೆಲ್ಲ ಭೂಗರ್ಭಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಯಿತೆಂದು ಒಂದು ಸಲ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು. ಈ ಅರ್ಥದ ಪ್ರಕಾರ ವಿಷ್ಣು ಒಂದು ರೀತಿಯ ಬೂದಿ, ರುದ್ರನು ಒಂದು ರೀತಿಯ ಕಲ್ಲು, ಇಂದ್ರನು ಒಂದು ರೀತಿಯ ಖನಿಜ, ಈ ಪ್ರಕಾರ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲ ಒಂದೊಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ಸಂಕೇತಿಸುವ ಹೆಸರುಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ. ಇಂಥ ಅರ್ಥದ ವಿಚಾರವಾಗಿ ನಾವು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕ. ಭಾವ

ಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಾವ್ಯಗಳಾಗಿರುವುದುಂಟು. ಸಂಕಲ್ಪ ಸೂರ್ಯೋದಯ, ಪ್ರತಾಪ ಚಂದ್ರೋದಯ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟು, ವಿವೇಕನಿಗೂ ಆಗ್ರಹನಿಗೂ ವಿರೋಧವನ್ನು ತೋರಿ ಆಗ್ರಹನು ವಿವೇಕನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವಂತೆ ಕಥೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ಆಚಾರ್ಯರಾದವರು ಸಾಮಾನ್ಯ ಜನರಿಗೆ ನೀತಿಯನ್ನು ಕಲಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸುವರು. ಭಾಗವತದಂಥ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಒಂದು ಭಾವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಟ ಕವಿ ಭಾವಪ್ರತಿಪಾದನದೊಂದಿಗೆ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಜೀವನದ ಚಿತ್ರವನ್ನೂ ಪ್ರಕೃತಿಯ ವರ್ಣನೆಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿರುವುದುಂಟು. ಆದರೆ ಇಂಥ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತಗಳು ಭಾವಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗುತ್ತವೆ; ಜೀವನದ ಚಿತ್ರ, ಪ್ರಕೃತಿಯ ವರ್ಣನೆ, ಮುಖ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ; ಏನೇ ಆದರೂ ಕಥೆಯಂತೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಮಾಯಣ ಇಂಥ ಕೃತಿಯಲ್ಲ. ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಹಿಡಿದು ನೋಡಿದರೆ ನಮಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಒಂದು ಕಥೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳನ್ನು ತತ್ತ್ವಗಳೆಂದು ಎಣಿಸಿ, ಅದರ ಕತೆಯ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗಕ್ಕೆ ತತ್ತ್ವಸಂಬಂಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು. ಆದರೆ ಮೊದಲಿಂದ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಕಥೆಗೂ ತತ್ತ್ವದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ರಾಮನ ಸೀತೆಯ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಜೀವಾತ್ಮ ಪರಮಾತ್ಮಗಳ ಸಂಬಂಧದ ಸಂಕೇತವೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು: ಎಲ್ಲ ಪ್ರೇಮದ ಸಂಬಂಧವೂ ಈ ಸಂಕೇತಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಒದಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಸೀತೆ ರಾಮನೊಂದಿಗೆ ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತೇನೆನ್ನುವುದು, ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇವರಿವರು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವ ಮಾತು, ಇವರಿವರ ಸರಸ, ಹಾಸ್ಯ, ವಿನೋದ, ಈ ಎಲ್ಲ ಸಂಬಂಧದ ವಿವರಗಳಿಗೆ ಸಂಕೇತವನ್ನು ಹವಣಿಸುವುದು ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಕವಿಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದ್ದರೆ ಅವನು ಜೀವನವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟು ಶ್ರಮ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ; ದಿನದ ಬಾಳ ಕಥೆಯನ್ನು ಇಷ್ಟು ವಿವರವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ; ಸುಮಿತ್ರೆ, ಸುಮಂತ್ರ, ಗುಹ, ಭರದ್ವಾಜ ಇವರ ನಡೆ ನುಡಿಯ ವಿಸ್ತರಣದಲ್ಲಿ ತೊಡಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ರಾಮಾಯಣ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಥೆ. ಅದರಿಂದ ನಾವು ಬೇಕಾದರೆ

ತತ್ತ್ವಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬಹುದು; ಆದರೆ ಅದರ ಪಾತ್ರಗಳ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಸಂಕೇತಿಸುವ ಗೊಂಬೆಗಳಲ್ಲ; ಅದರ ಕಥೆ ಇಂಥ ಸಂಕೇತಗಳ ಕಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಅಡಗುವ ನೀರಿನ ಹರಹಲ್ಲ. ಅದು ಜೀವನದಂತೆ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿದೆ; ಜೀವನವನ್ನು ಸಾಗರದಂತೆ ಕೃತಕವಾದ ಕಟ್ಟೆಲ್ಲದ ಹರಡಿ ಚಿತ್ರಿಸುತ್ತದೆ.

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿಚಾರಕರ ಪದ್ಧತಿ

ಈ ಎರಡು ರೀತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಆಸ್ತಿಕರೀತಿ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ವಾಡಿಕೆ. ರಾಮನನ್ನು ದೇವರೆನ್ನುವ ಸನಾತನ ಧರ್ಮಿಗಳು ಈ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಾದರೂ ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ಹೇಳುವರು. ರಾಮನು ನಿಜವಾದ ಒಬ್ಬ ರಾಜನಾಗಿದ್ದು ರಾಮಾಯಣ ಅವನ ಕಥೆಯಾಗಿದ್ದರೆ ರಾಮನೂ ಸೀತೆಯೂ ಪರಮಾತ್ಮ ಜೀವಾತ್ಮರಾಗಿ ಕಥೆಯೆಲ್ಲ ಬರಿಯ ತತ್ತ್ವಗಳ ಕಟ್ಟು ಹೇಗೆ ಆಗಬಹುದೋ ಇದನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ. ರಾಮಾಯಣವು ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದ ಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದ ಕಾವ್ಯವಾದರೆ ರಾಮನೆಂಬವನು ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ರಾಮನೆಂಬವನು ಇದ್ದನು ಎನ್ನುವ ವರಿಗೆ ಈ ಮಾತು ನಾಸ್ತಿಕವಾದವೆಂದು ಕಾಣಬೇಕು. ಇದು ನಾಸ್ತಿಕ ವಾದ ಆಗದೆ ಇರುವುದು ಹೇಗೆಂದರೆ ರಾಮಾಯಣ ತತ್ತ್ವಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನ ಎನ್ನುವವರು ರಾಮನು ಇದ್ದದೂ ನಿಜ ಎಂದು ಹೇಳು ವುದರಿಂದ. ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವದ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹೇಳುವವರಿರಲಾಗಿ, ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರಿಂದ ರಾಮಾಯಣದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯ ವಿಮರ್ಶೆ ವಾಡಿಕೆಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಈ ವಿಮರ್ಶನ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಹಿಂದುಗಳು ಮತಗ್ರಂಥವೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದಲೂ ಹಿಂದೂಮತದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಪ್ರಬಲರಾಗಿರುತ್ತ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯದ ಹೊಗಳಿಕೆ ಯಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದರಿಂದಲೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ತಮ್ಮ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಸಾರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತಮ್ಮ ಮೇಲ್ಮೆಯನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದಾರೆ ಅಥವಾ ತಿದ್ದಿದಾರೆ ಎನ್ನುವುದು ಮುಖ್ಯ

ಭಾವ. ಈ ಭಾವವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಓದುವುದರಿಂದ ಈ ವಿಮರ್ಶಕರಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ಈ ಭಾವ ಕಂಡಂತೆ ಅನುಭವವಾಗುತ್ತವೆ. ವಸಿಷ್ಠ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರರ ಜಗಳದಲ್ಲಿ ಇವರಿಗೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಕಲಹಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಕುಲ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಕುಲಗಳ ಕಲಹ ಕಾಣುತ್ತದೆ; ಪರಶುರಾಮನು ಕ್ಷತ್ರಿಯರನ್ನೆಲ್ಲ ನಾಶಮಾಡಿದನೆಂಬ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಕ್ಷತ್ರಿಯರನ್ನು ಅಡಗಿಸಿದರು ಎಂಬ ಇತಿಹಾಸ ಹೊಳೆಯುತ್ತದೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಕ್ಷತ್ರಿಯರಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠರೆನ್ನುವುದೇ ಆದರೆ ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನುಳಿಸಿದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು ಕ್ಷತ್ರಿಯನಾದ ರಾಮನನ್ನು ದೇವರೆಂದು ಪೂಜಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಏಕೆ ಹೋದರು? ಪರಶುರಾಮನು ರಾಮನಿಗೆ ತನ್ನ ಕಳೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸೋತುಹೋದ ಕಥೆಯನ್ನು ಏಕೆ ಮರೆಸಲಿಲ್ಲ? ಇದನ್ನು ವಿಮರ್ಶಕರು ಯೋಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಸನಾತನಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಂಗಡಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ, ಈ ವಿಮರ್ಶಕರು ಈ ಕಾವ್ಯ ಬೌದ್ಧಮತವನ್ನು ಹಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೊರಟಿತೆಂದು ಹೇಳಿ ಸನಾತನಧರ್ಮಕ್ಕೂ ಬೌದ್ಧಮತಕ್ಕೂ ಮತ್ತೆ ವಿರೋಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲು ನೋಡುತ್ತಾರೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಜಾಬಾಲಿ ಒಬ್ಬ ಬೌದ್ಧ; ತಂದೆ ಯಾರು ತಾಯಿ ಯಾರು ಎಂದು ಹೇಳುವ ಬೌದ್ಧಮತವನ್ನು ಖಂಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಥೆಯ ನಾಯಕನಾದ ರಾಮನಿಂದ ಕವಿ ಜಾಬಾಲಿಯ ಮತವನ್ನು ಖಂಡನಮಾಡಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಇವರು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವರು. "ಯಥಾಚೋರಃ ತಥಾ ಬುದ್ಧಃ" ಎಂದು ಬರುವ ಪದ್ಯ ಬುದ್ಧನ ಕಾಲದ ನಂತರ ಬರೆದದಾದುದರಿಂದ ಈ ಕಥೆಯೆಲ್ಲ ಬುದ್ಧನ ನಂತರ ಅದನ್ನು ಅಡಗಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿರಬೇಕೆನ್ನುವರು. ನಿಜವಾಗಿ ರಾಮಾಯಣದ ಕೆಲವು ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಈ ಶ್ಲೋಕ ಇಲ್ಲ. ಇವರಿಗೆ ರಾಮನು ಹನ್ನೊಂದುಸಾವಿರ ವರ್ಷ ಆಳಿದ್ದೂ ಕಪಿ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಿದ್ದೂ ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾರಿದ ಪುಷ್ಪಕವಿಮಾನವೂ ಹೇಗೆ ಸುಳ್ಳೋ ಹಾಗೆ ರಾಮನೆಂಬ ವ್ಯಕ್ತಿ ಇದ್ದದೂ ಸುಳ್ಳು ಅಥವಾ ಸಂದೇಹಾಸ್ಪದ. ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಅರಮನೆಗಳು ನಗರಗಳು ಇದ್ದುವು ಎಂಬ ಮಾತನ್ನು ಇವರು ಕವಿಯ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಯೆಂದೇ ಬಗೆಯುವರು.

ಇಂಥ ನಗರಗಳೂ ಸೌಧಗಳೂ ಇದ್ದುವಾದರೆ ಈಗ ಒಂದೂ ದೊರೆಯುವು ದಿಲ್ಲವೇಕೆ ಎಂದು ಇವರ ಪ್ರಶ್ನೆ. ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇವರು ಸೀತೆ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವಹಾಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸೀತೆಯನ್ನು ರಾವಣನು ಏನೂ ಮಾಡದೆ ಇದ್ದನೆನ್ನುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ ಎನ್ನುವರು. ಇವರು ಸೀತೆಯನ್ನು ಇರಗೊಳಿಸರು; ಇರಗೊಳಿಸಿದರೂ ಮಾನದಿಂದ ಉಳಿಸರು. ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕಾರಣ ಹೆಂಗಸಿಗಾಗಿ ಯುದ್ಧ ನಡೆದದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಯಕಿಯಾದ ಹೆಲೆನ್ ಗಂಡನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪರಕೀಯನಾದ ಪ್ಯಾರಿಸನೊಂದಿಗೆ ಓಡಿಹೋದಳೆನ್ನುವುದು. ಈ ರೀತಿಯ ವಿಮರ್ಶೆಯಿಂದ ಇವರು ಮೊದಲಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣಕಾವ್ಯ ರಾಮನು ಅರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋದನು ಎನ್ನುವವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಇದ್ದಿತೆಂದೂ ಆಮೇಲೆ ರಾಮನು ಸೀತಾಲಕ್ಷ್ಮಣರೊಡನೆ ಗೋದಾವರಿಯವರೆಗೆ ಹೋಗಿ ದಂಡಕಾರಣ್ಯದ ತಪಸ್ವಿಗಳಿಗೆ ರಕ್ಷಣೆ ಕೊಟ್ಟನೆನ್ನುವವರೆಗೆ ಬೆಳೆಯಿತೆಂದೂ ಆಮೇಲೆ ಜನಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಖರದೂಷಣ ಪ್ರಮುಖರಾದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಜಯಿಸುವವರೆಗೆ ಬೆಳೆಯಿತೆಂದೂ ಹಿಂದೂಜನರು ಸಿಂಹಳ ದ್ವೀಪವನ್ನು ತಿಳಿದಮೇಲೆ ಲಂಕೆಯ ಕಥೆ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಸೇರಿ ತೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ರಾಮನು ಹುಟ್ಟಿದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಗಳು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಇದ್ದುವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ರಾಮಾಯಣಕಾವ್ಯ ಅಥವಾ ಅದರಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗ ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿತು ಎಂದು ಇವರು ಹೀಗೆ ನಿರ್ಧರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಜಾತಕ ಬರೆಯುವ ಕುಂಡಲಿಯನ್ನು ಹಿಂದೂಜನರು ಗ್ರೀಕ್ ಜನರಿಂದ ಕಲಿತರು; ಗ್ರೀಕ್ ಜನರು ತಮ್ಮ ಕುಂಡಲಿಯನ್ನು ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವ ಒಂದನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿ ಈಗ ಇರುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದರು; ಆದುದರಿಂದ ಈ ಬರವಣಿಗೆ ಕ್ರಿಸ್ತಪೂರ್ವ ಒಂದನೆಯ ಶತ ಮಾನದಿಂದ ಈಚೆಗೆ ಆಗಿರಬೇಕು. ಸೀತಾ ಎನ್ನುವ ಹೆಸರು ತೈತ್ತಿರೀಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಮಗಳದು ಎಂದು ಬರುತ್ತದೆ; ಸೀತೆ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು; ಆವನು ಅವಳ ಸೋದರಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಿದ್ದನು; ಕೊನೆಗೆ ಸೀತೆಯನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸೀತೆಯ ಕಥೆ ಎಂಬ ಈ ರಾಮಾಯಣವು ಚಂದ್ರ, ಮಂಜು ಮುಂತಾದ

ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಸಂಕೇತ ಕಥೆ ಎಂದೂ ಇವರು ಕೆಲವರು ಹೇಳು ವರು. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಒಂದು ರಾಮೋಪಾಖ್ಯಾನ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಬಾಲಕಾಂಡದ ಕಥೆಯಿಲ್ಲ; ಅಯೋಧ್ಯಾಕಾಂಡ ಅರಣ್ಯಕಾಂಡ ಗಳು ಬಹು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿವೆ; ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಕಬಂಧನನ್ನು ಕೊಲ್ಲು ತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ಶಬರಿಯ ಕಥೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ; ರಾಮಾಯಣವೆಂಬ ಕಾವ್ಯ ಇದ್ದಿತೆಂಬ ಮಾತು ಬರುವುದಿಲ್ಲ; ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಅದರ ಕವಿ ಎಂದೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ವನಪರ್ವದ ರಾಮೋಪಾಖ್ಯಾನ ರಾಮಾಯಣದ ಕಾವ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲು ರಚಿತವಾಗಿರಬಹುದೆಂದು ಇವರು ಊಹಿಸುವರು. ಬುದ್ಧಮತದಲ್ಲಿ ವಾಡಿಕೆಗೆ ಬಂದ ಜಾತಕ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ದಶರಥ ಜಾತಕ ಎನ್ನುವುದೊಂದಿದೆ; ಅದು ರಾಮಾಯಣದ ಮೂಲ ಎಂದೂ ಈ ವಿಮರ್ಶಕ ರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು.

ಮಧ್ಯಮಾರ್ಗ

ಎಲ್ಲವೂ ನಿಜವೆಂಬ ಆಸ್ತಿಕರೂ ಭರತವರ್ಷದ ಕೃತಿಕಲ್ಪನೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಸುಳ್ಳಾದರೂ ಆಶ್ಚರ್ಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಈ ಅನ್ವೇಷಕರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಅತಿಗೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅಸಾಧ್ಯ ವಾದದನ್ನು ನಂಬಲು ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲದ, ಆದರೆ ಭರತವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ಇತರ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆದಿರಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳುವ, ಸಹಜವಾದಿಗಳ ಮಾರ್ಗ ಈ ಮಾರ್ಗಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಇರಬೇಕು. ಆ ಮಾರ್ಗ ಯಾವುದು ಎಂದು ಸೂಚಿಸಲುಸಾಧ್ಯ. ಆದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ನಡೆ ವವರಿಗಾದರೂ ಇಂಥ ಸಂಗತಿ ಹೀಗೆಯೇ ಆಯಿತೆಂದು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ. ರಾಮಾಯಣವು ಸಂಸ್ಕೃತಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಪೂರ್ವದ ಕಾವ್ಯವೆಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯವಾದ ನಂಬಿಕೆ ಇದ್ದಿದೆ. ಇದನ್ನು ಆದಿಕಾವ್ಯವೆಂದೇ ನಮ್ಮವರು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಕಾಳಿದಾಸನು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಯನ್ನು ಪೂರ್ವಸೂರಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಹೊಗಳಿದಾನೆ. ಅವನ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಈ ಕಥೆ ಹಲವು ಶತಮಾನಗಳು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತ ವೆಂದು ಕಾಣುವ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧ ಸನಾತನಧರ್ಮಗಳ ವಾದದ ಚಿಹ್ನೆಯೇನೂ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರ

ಸಂಕ್ಷೇಪ ಆಖ್ಯಾನ ಒಂದು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಇರುತ್ತ, ಇದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕೆಲವು ಅಂಶಗಳು ಆ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಅದರ ಆಧಾರದಮೇಲೆ ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸುವುದು ಸರಿಯಾಗಲಾರದು. ಮಹಾಭಾರತದಂಥ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಚಾರಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ಆದಿಕಾವ್ಯವೆಂದು ಯಾರೂ ಹೆಸರಿಟ್ಟಿರಲಾರರು. ದಶರಥ ಜಾತಕ ಈ ಕಾವ್ಯದ ಮೂಲವೆನ್ನುವುದೂ ಸರಿಯಾಗಲಾರದು. ಜನದಲ್ಲಿ ವಾಡಿಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಒಂದು ಕಥೆಯನ್ನು ಜಾತಕದ ಕಥೆಗಾರರು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡರೆಂದರೆ ತಪ್ಪೇನೂ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ದಶರಥ ಎನ್ನುವ ಹೆಸರು ಬಹು ಪುರಾತನವಾದದು. ಮೆಸೊಪೊಟೇಮಿಯಾ ಸಿರಿಯಾ ರಾಜ್ಯಗಳ ಕ್ರಿಸ್ತ ಪೂರ್ವದ ೧೬೦೦ರ ಕಾಲದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆರ್ಯರಾಜರ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಒಂದು. ಹಿಂದೂ ಜನರು ಗ್ರೀಕ್ ಜನರಿಂದ ಗ್ರಹ ಕುಂಡಲಿಯನ್ನು ಕಲಿತರೋ ಗ್ರೀಕರು ಹಿಂದೂ ಜನರಿಂದ ಅದನ್ನು ಕಲಿತರೋ ಇದನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಹೇಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ರಾಮನ ಜನನಕ್ಕೆ ಈ ಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿರುವ ಕುಂಡಲಿ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ಸಂಭವನೀಯವಲ್ಲವೆಂದು ದಿವಾನ್ ಬಹದ್ದೂರ್ ಸ್ವಾಮಿ ಕಣ್ಣುಪಿಳ್ಳೆಯವರು ಸಿದ್ಧಾಂತ ಮಾಡಿದರಂತೆ. ಇದು ಸರಿಯಾದಲ್ಲಿ ಕುಂಡಲಿಯ ಮಾತು ವಾಲ್ಮೀಕಿಯದಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಂತೂ ರಾಮಾಯಣದ ಕೆಲವು ಪಾಠದಲ್ಲಿ ಈ ಭಾಗ ಇಲ್ಲ. ಮಹಾಪುರುಷನ ಜನ್ಮಕ್ಕೆ ಸೂಚಕವಾದ ಕುಂಡಲಿಯನ್ನು ಆಮೇಲಣ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಕರು ಕಟ್ಟಿ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದರೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಆಕ್ಷೇಪಕ್ಕೆಲ್ಲ ಸರಿಯಾದ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಕಾವ್ಯದ ಬೆಲೆಯನ್ನೋ ಹಿಂದೂ ಜನರ ಬೆಲೆಯನ್ನೋ ಕಡಮೆಮಾಡಬೇಕೆನ್ನುವ ಇಂಥ ಜನರ ಮಾತನ್ನು ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನದಿಂದ ಒಂದು ಕಡೆಗಿಟ್ಟರೂ ಇಷ್ಟನ್ನು ನಾವು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ರಾಮನೆಂಬವನು ನಿಜವಾಗಿ ಇದ್ದು ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆ ನಿಜವಾಗಿ ನಡೆದದ್ದಾದರೆ, ಆ ಕಥೆಗೆ ಈಗ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿರುವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಸಂಭವವಾದ ಅನೇಕ ಭಾಗಗಳು ಸೇರಿವೆ. ವಸಿಷ್ಠ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರರ ವ್ಯವಹಾರದ ಚರಿತ್ರೆ ಅತಿ

ಶಯೋಕ್ತಿಗೆ ಹೋಗಿವೆ. ವಾನರರು ಎನ್ನುವರು ಕಪಿಗಳಲ್ಲ; ಉತ್ತರ ದೇಶದ ಜನರಷ್ಟು ಸಂಸ್ಕೃತರಲ್ಲದ ಜನರಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು. ಇವರ ಉಡುಪಿನಲ್ಲಿ ಹಿಂದುಗಡೆ ಬಾಲದಂತೆ ಒಂದು ಕೋಸಿ ಇದ್ದಿರಬೇಕು; ಅದನ್ನು ಕಾವ್ಯ ಬಾಲವೆಂದೇ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಜಾವಾ ಬಲೀ ದ್ವೀಪಗಳ ಜನರ ವಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಇಂಥ ಕೋಸಿ ಉಂಟು. ಹನುಮಂತ ನೆನ್ನುವನು ನೂರು ಯೋಜನದ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಿದನೆನ್ನುವುದು ಕವಿಯ ಕಲ್ಪನೆ; ಪುಷ್ಪಕವಿಮಾನ ಇತ್ತೆನ್ನುವುದೂ ಪ್ರಾಯಶಃ ಕಲ್ಪನೆಯೇ. ಉಳಿದ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ದೇವರುಗಳು ಭೂಮಿಗೆ ಬಂದರು, ಮಾನವರು ದೇವತೆಗಳೊಂದಿಗೆ ಮಾತನಾಡಿದರು, ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಭಾವನೆ ಗಳಿರುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಇವು ಬಂದಿವೆ. ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಓದುವವರು ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯನ್ನೂ, ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಅಥವಾ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಲ್ಪಿತ ವೆಂದು ಕಾಣುವುದನ್ನೂ, ಬಿಟ್ಟು ಕಾವ್ಯದ ಸಹಜವಾದ ಅಂಶವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು. ರಾಮಾಯಣದಂಥ ಕಾವ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದೂ ಕಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ, ನಿಜ. ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕ ಹೇಳುವಂತೆ ರಾಮನ ಚರಿತ್ರೆ ಶತಕೋಟಿ ಪ್ರವಿಸ್ತರವಾಗಿದೆ. ಬಹುಕಾಲದ ಹಿಂದೆ ಇದನ್ನು ಜನರು ದೇವರ ಚರಿತ್ರೆಯೆಂದೇ ಒಪ್ಪಿ ಕೊಂಡು, ಇದನ್ನು ಬರೆಯುವುದು ಓದುವುದು ಪುಣ್ಯಕಾರ್ಯವೆಂದು ಭಾವಿಸತೊಡಗಿದರು. ಅದು ಭರತವರ್ಷದ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹೋದ ಕಡೆಗೆಲ್ಲ ಹೋಯಿತು. ಬಲಿದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ, ಯವದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ, ಸಿಯಾಂ ದೇಶದಲ್ಲಿ, ಅನಾಂ ದೇಶದಲ್ಲಿ, ಮಧ್ಯ ಏಷ್ಯದಲ್ಲಿ, ಈ ಕಥೆಯ ಗುರುತುಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಜಾತಕದ ಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಸೀತಾರಾಮರು ಸೋದರಿ ಸೋದರರು, ಮದುವೆಯಾಗುವರು. ಬಲಿದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಕಥೆ ಎರಡು ರೂಪದಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಒಂದರಲ್ಲಿ ರಾಮನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗುವುದು ಒಬ್ಬ ತಮ್ಮನ ಸಲುವಾಗಿ ಅಲ್ಲ, ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನ ಸಲುವಾಗಿ. ವಾಲಿಯೂ ಸುಗ್ರೀವನಿಗೆ ಚಿಕ್ಕಪ್ಪನು. ಇನ್ನೊಂದು ರೂಪು ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕಥೆಗೆ ಇನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಹತ್ತಿರವಾಗಿದೆ. ಬಲಿದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಜನತೆಯ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಈ ಕಥೆಯ ಭಾಗಗಳು ತುಂಬ ಇವೆ. ಸಿಯಾಂದೇಶದ

ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಯ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿವೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ವಾಲ್ಮೀಕಿಗೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ಕಥೆ ಇಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿದೆಯಂತೆ. ನಮ್ಮ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಸನಾತನಧರ್ಮದ ಮಧ್ಯ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿಯೇ ರಾಮನ ಕಥೆಯನ್ನು ಅನೇಕರು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಇದರಿಂದ ಕೆಲವು ವಿವರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ ಒಂದು ಕಥೆ ಜೈನರಲ್ಲಿ ವಾಡಿಕೆಯಿದೆ. ಕಾವ್ಯದ ಸಹಜವಾದ ಭಾವವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವವರು ಇದನ್ನೆಲ್ಲ ಜ್ಞಾಪಕದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ನಡೆದಿರಬಹುದಾದ ಕಥೆ ಏನು ಎಂದು ಯೋಚಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ನಮಗೆ ಇಷ್ಟು ಕಥೆ ನಡೆದಿರಬಹುದೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಬಹುಕಾಲದ ಹಿಂದೆ, ಕೋಸಲವೆಂಬ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ದಶರಥನೆಂಬ ರಾಜನಿದ್ದನು. ಅವನಿಗೆ ಮೂವರು ರಾಣಿಯರು; ರಾಮ ಮುಂತಾಗಿ ನಾಲ್ವರು ಮಕ್ಕಳು. ರಾಮನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಬೇಕಾಯಿತು. ಅವನ ಹೆಂಡತಿ ಸೀತೆಯನ್ನು ರಾವಣನೆಂಬ ದುಷ್ಟನು ಕದ್ದುಕೊಂಡು ಹೋದನು. ರಾಮನು ಅವಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದನು. ಇದರಲ್ಲಿ ಇವನಿಗೆ ವಾನರರೆಂಬ ಜನರು ಸಹಾಯರಾದರು. ವನವಾಸದಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದು ರಾಮನು ದೊರೆಯಾದನು. ಇವನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಆ ಕಾಲದ ಕವಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಎಂಬ ಋಷಿ ಒಬ್ಬನು ರಚಿಸಿ ರಾಜನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದನು. ರಾಮನ ಮಹನೀಯಗುಣಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಜನರು ಅವನನ್ನು ದೇವರ ಅವತಾರವೆಂದೆಣಿಸಿದರು. ಇದು ಭಾರತದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮೊದಲು, ಪ್ರಾಯಶಃ ಶ್ಲೋಕವೆನ್ನುವುದು ರೂಪುಗೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆದದ್ದಿರಬೇಕು. ಎಂದರೆ ಬಹು ಹಿಂದಿನ ಮಾತು.

ಇದರಮೇಲೆ ನಾವು ಇಷ್ಟವಿದ್ದುದನ್ನು ನಂಬಬಹುದು; ಇಲ್ಲದ್ದನ್ನು ಬಿಡಬಹುದು. ಊಹೆಯಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾದದಕ್ಕೆಲ್ಲ ತರ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದಾದರೆ ಸಂತೋಷ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಭರತವರ್ಷ, ಆಫ್ರಿಕಾ, ಅಮೆರಿಕಾ ದೇಶಗಳೆಲ್ಲ ಒಂದು ಭೂಮಂಡಲವಾಗಿದ್ದುವೆಂದು ಆಧುನಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ತಮಗೆ ವಿಕಾರವಾಗಿ ಕಂಡ ಒಂದು ಜನಾಂಗವನ್ನು ಕೋಸಲದೇಶದ

ಜನರು ವಾನರರೆಂದು ಕರೆದಿರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸುವುದು ತಪ್ಪಲ್ಲ. ಆಫ್ರಿಕಾದೇಶದ ಮಹದಾಕೃತಿಯ ಕಪಿಗಳ ಕಥೆಯನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದ ಜನರು ಈ ವಾನರ ಜನರನ್ನೂ ಆ ಕಪಿಗಳ ಬಲವನ್ನೂ ಒಂದುಗೂಡಿಸಿ ಹನುಮ ಸುಗ್ರೀವಾದಿ ವೀರರನ್ನು ಮಾಡಿರಬಹುದು. ಉತ್ತರ ಅಮೆರಿಕದ ಇಂಡಿಯನ್ ಜನರು ತಾವು ಇಂಥ ಹಕ್ಕಿಯ ಮಗನು, ಇಂಥ ಸರ್ಪದ ಮಗನು, ಇಲ್ಲ ಹುಲಿಯ ಮಗನು, ಗಾಳಿಯ ಮಗನು, ಸೂರ್ಯನ ಮಗನು ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಹೆಸರನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದ ರಂತೆ. ದಶರಥನ ಸಖನೆಂದು ರಾಮನಿಗೆ ನೆರವಾದ ಜಟಾಯು ಇಂಥ ವನ್ಯ ಜನದ ಒಬ್ಬ ವೃದ್ಧನಿರಬಹುದು. ದಕ್ಷಿಣ ಅಮೆರಿಕದ ದುರ್ಭೇದ್ಯ ವಾದ ಅರಣ್ಯಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಳಿದುಹೋದ ಒಂದು ನಾಗರಿಕತೆಯ ಅವಶೇಷಗಳು ಈಗಲೂ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಆ ನಾಗರಿಕತೆಯನ್ನು "ಮಯ ನಾಗರಿಕತೆ" ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ನಮ್ಮ ಪುರಾಣಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಮಯನು ಅಸುರರ ಶಿಲ್ಪಿ. ವಿಶ್ವಕರ್ಮನಿಗೆ ಸಮನಾಗಿ ಇವನು ಸೌಧ ಗಳನ್ನೂ ಭವನಗಳನ್ನೂ ಕಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದನು. ದಕ್ಷಿಣ ಅಮೆರಿಕದ "ಮಯ" ನಾಗರಿಕತೆಯ ಮುಖ್ಯ ಅವಶೇಷಗಳು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ದೇವಾಲಯಗಳು, ಭವ್ಯಮಂದಿರಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಶಿಲಾ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಸೀಮೆಯ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಮೂರ್ತಿಗಳಂತೆ ಮೂರ್ತಿಗಳು ಶಿಲ್ಪವಾಗಿವೆ. ಈ ಜನರಲ್ಲಿ ವಾಡಿಕೆ ಇರುವ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮ ಲೆಂಕ ಮಿಟ್ಲೆ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳಿವೆ. ಅಲ್ಲಿಂದಿಲ್ಲಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಒಂದು ಭೂಭಾಗ ಇದ್ದಿತೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ರಾಮಾಯಣದ ಲಂಕೆಗೂ ಈ ಮಯ ನಾಗರಿಕತೆಗೂ ಯಾವ ಸಂಬಂಧ ಇರಬಹುದೊ? ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಹನುಮಂತನು ನಾವೆಯಿಂದ ದಾಟರಬಾರದೆ? ಮಾಮಲ್ಲಪುರ ಸಾಗರ ದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿತೆಂದೂ ಪರಶುರಾಮನ ನಾಡು ನೀರಿನಿಂದ ಮೇಲಕ್ಕೆ ಬಂದಿತೆಂದೂ ಸಂಪ್ರದಾಯದ ನಂಬಿಕೆ. ಇದಾದದು ನಿಜವಾದರೆ ಆವೇಳೆ ಕನ್ಯಾಕುಮಾರಿಯ ಬಳಿ ನೆಲದ ಮುಖ ಎಷ್ಟು ಮಾರ್ಪಟ್ಟಿತೋ ಹೇಗೆ ಹೇಳುವುದು? ರಾಮಾಯಣದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿಯ ಜಲಸಂಧಿ ಬಹು ಸಣ್ಣದಾಗಿದ್ದಿರಬಹುದು; ಅದನ್ನು ಹನುಮಂತನು ಈಸಿಯೇ

ಇರಬಹುದು. ನಾಗರಿಕತೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂದುವರಿದಿದ್ದ ಆಗಿನ ಜನರು ನಮ್ಮ ಏರೋಪ್ಲೇನುಗಳಂತೆ ಏನಾದರೊಂದು ಆಕಾಶಗಮನದ ಸೌಕರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರೋ? ಹಾಗೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ಆ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯೆಲ್ಲ ಎತ್ತ ಹೋಯಿತು ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ತಲೆದೋರುತ್ತದೆ. ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಬಂದ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನೆಲ್ಲ ಅವನು ಎಲ್ಲ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಲಿಸುತ್ತ ಇದ್ದಿಲ್ಲ; ಅವಿತಿಡುವುದೂ ಒಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯ. ಆ ಜನರು ಹೋದರು, ಅವರೊಂದಿಗೆ ಆ ತಿಳಿವೂ ಹೋಯಿತು. ಈಗ ಆಕಾಶ ಗಮನದ ವಿಷಯವನ್ನು ಬಲ್ಲವರು ಎಷ್ಟು ಜನವಿದಾರೆ? ಈ ತಿಳಿವು ಬಚ್ಚಿಡಬೇಕಾದದೆಂದು ಈಗಿನ ಜನರು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದರ ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಯುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಗುಟ್ಟಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವವರು ಇದ್ದೇ ಇದಾರೆ. ಅವರು ತೀರಿಹೋದರೆ ಅವು ಮತ್ತೆ ಹೇಗೆ ಬರಬೇಕು? ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಹೊಳೆದು ಅಲ್ಲವೇ? ಅವು ಹೊಳೆಯದೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಒಮ್ಮೆ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಹೊಳೆದದು ಮತ್ತೆ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಹೊಳೆಯಬಹುದು. ಇಂದು ನಾಗರಿಕತೆ ಹೊಸತೆಂದು ತಿಳಿಯುವ ವಿವರ ಹಿಂದಣ ಒಂದು ನಾಗರಿಕತೆಗೆ ತಿಳಿದಿದ್ದಿರಬಹುದು; ಆ ನಾಗರಿಕತೆ ತಿಳಿದು ಅದನ್ನು ಈಚೆಗೆ ಲೋಕ ಮರೆತಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಯುಗಾಂತರದ ಮಹದಾಕೃತಿಯ ಜೀವ ಗಳ ನೆನವು ಜನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚುರ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದು ದಿನದ ಬಾಯ ಕತೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಭಯಂಕರಾಕೃತಿಯ ವನಚರ ಜೀವಗಳಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರಬಹುದು; ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಬರೆದ ಕತೆಗೆ ಬಹು ಕಾಲದಮೇಲೆ ಇಂಥ ವಿಚಾರಗಳ ಕಥೆಯನ್ನು ಇತರ ಕವಿಗಳು ಸೇರಿಸಿರಬಹುದು. ಆದರೆ ಇದೆಲ್ಲ ಬಹುದಿನ ಮಾತು. ಇದು ಯಾವುದೂ ಇಲ್ಲದೆಯೂ ಬಹುದು. ರಾಮನ ಕಥೆ ಸಹಜವಾಗಿ ಎಷ್ಟು ನಡೆದಿರಬಹುದೋ ಅಷ್ಟನ್ನು ನಾವು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡು ಉಳಿದದನ್ನು ಜನತೆಯ ಊಹೆ, ಕವಿತೆಯ ಊಹೆ, ಎಂದೇ ಬಿಡೋಣ. ಎಲ್ಲ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ಕವಿತೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇಂಥ ಭಾಗವಿದೆ; ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದರಂತೆಯೇ ಇಂಥ ಭಾಗ ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಹಾಗಾದರೆ ನಮಗೆ ಉಳಿಯುವುದು ಬಹು ಸ್ವಲ್ಪವಲ್ಲವೆ? ನಿಜವಾಗಿ ನಡೆದಿರಬಹುದಾದುದು ಎಂದರೆ ರಾಮಾಯಣದ ಬಹು ಭಾಗವನ್ನು

ಬಿಡಬೇಕಾಗುತ್ತವೆ ಎಂದು ನಾವು ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಆದರೆ ಉಳಿಯುವ ಭಾಗ ಸ್ವಲ್ಪವಲ್ಲ. ಗಾತ್ರದಿಂದಲೂ ಸ್ವಲ್ಪವಲ್ಲ; ಯೋಗ್ಯತೆಯಿಂದಂತೂ ಅದನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಪ್ರಕ್ಷೇಪ ಅದ್ಭುತ ವಿಚಿತ್ರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಉಳಿಯುವ ಕಾವ್ಯ ಈಗಿನ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪಾಲು ಕಡಮೆಯಾದರೆ ಒಂದು ಪಾಲು ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಸ್ಥಳಗಳು ಇವು ಎಂದು ಎಲ್ಲ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೂ ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾಗದೆ ಇರಬಹುದು. ಆದರೆ ಇದರಿಂದ ಕಥೆ ನಡೆದಿರಲಾರದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾದದಿಲ್ಲ.

ಮತ್ತೆ ಇದರಮೇಲೆ ರಾಮನೆಂಬುವನು ಇರಲೇ ಇಲ್ಲ, ಕಥೆನಡೆದದಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಕಾವ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಜನತೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಮಗೇನೂ ಕುಂದಿಲ್ಲ. ಹೊರಗಣದೆಂಬ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ರಾಮನೆಂಬ ವ್ಯಕ್ತಿ ಇದ್ದನೊ ಇಲ್ಲವೊ; ಒಂದು ಜನಾಂಗದ ಕವಿಯ ಊಹೆಯಲ್ಲಿ ಅವನು ಇದ್ದನು. ಅದೇ ಊಹೆಯಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಸತಿಯಾಗಿ ಸೀತೆಯೆಂಬ ರಮಣಿ ಇದ್ದಳು. ಕವಿಯ ಊಹೆಯ ಆ ಪುರುಷವ್ಯಕ್ತಿ ಆ ಜನಾಂಗದ ಸತ್ಯಸಂಧತೆಯ, ಧರ್ಮಶೀಲತೆಯ, ಆದರ್ಶ ಮೂರ್ತಿ. ಆ ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಕ್ತಿ ಪರಿಶುದ್ಧ ಸ್ತ್ರೀತ್ವದ, ಸಹಧರ್ಮಿಣೀ ಸ್ನೇಹದ, ಕನಸ ಕಲಶ. ಹೊರಗಣದೆಂಬ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ರಾಮನೆಂಬ ಒಂದು ದೇಹ, ಸೀತೆಯದೆಂಬ ಒಂದು ದೇಹ, ಇದ್ದವೋ ಇಲ್ಲವೋ. ಇದ್ದದು ನಿಜವಾದರೂ ಇಂದೇನೋ ಅವು ಮರೆದುಹೋಗಿವೆ. ಆದರೆ ಕವಿಯ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಈ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ತಳೆದ ಆಕಾರ ಈಗಲೂ ಅಳಿಯದೆ ಇದೆ. ಇವುಗಳ ಸತ್ಯದ ವಿಷಯ ನಮಗೆ ಸಂದೇಹಬೇಡ. ನಿದ್ರಿಸುವ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಓಡಿಯಾಡುವ ಜನದ ಅರಿವಿಲ್ಲ; ಕನಸಿನ ಜೀವನ ಅವನಿಗೆ ನಿಜವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಅವನ ಮಂಚದ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ನಿಜವಾದ ಹಾವು ಒಂದು ಇರಬಹುದು; ಅದರಿಂದ ಅವನು ಭಯಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಹಾವನ್ನು ಕಾಣುತ್ತಾನೆ, ಹೆದರಿ ಚೀರುತ್ತಾನೆ. ಯಾವುದು ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಮುಟ್ಟುವುದೋ ಯಾವುದು ನಮ್ಮ ಭಾವನೆಯನ್ನು ತಾಗುವುದೋ ಅದು ನಿಜವಾದ ನಿಜ. ಎಂದೋ ಇದ್ದು ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಮುಟ್ಟದ

ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿ ಅಂದಿನ ನಿಜ, ಇಂದಿಗೆ ನಿಜವಲ್ಲ; ಆದರ ಸ್ವೈಜಭಾವ ಸಂಪೂರ್ಣವಲ್ಲ. ಇದರಿಂದಲೇ ವ್ಯವಹಾರದ ಸತ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಕಾವ್ಯದ ಸತ್ಯ ಮುಖ್ಯವಾದುದು, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು. ಇದನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದವರು ಸೀತಾ ರಾಮರು ಇದ್ದರೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನ್ವೇಷಕರು ಒಡ್ಡುವ ಸಂದೇಹದಿಂದ ನಡುಗುವುದಿಲ್ಲ, ಆ ದಂಪತಿಗಳು ಇರಲಿಲ್ಲ ಎಂದರೆ ನೋಯುವುದಿಲ್ಲ. ಸೀತಾರಾಮರು ಅಂದು ಇದ್ದರೋ ಇಲ್ಲವೋ ನಮಗೆ ಮುಖ್ಯ ಅಲ್ಲ. ಅವರು ಈಗ ಇದಾರೆ; ನಮಗೆ ಇಷ್ಟವಿದ್ದರೆ ಎಂದೆಂದಿಗೂ ಇರುತ್ತಾರೆ.

೧೩

ವಾಲ್ಮೀಕಿ ತುಲಾಭಾರ

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿಮರ್ಶಕರಿಂದ ವಾಡಿಕೆಗೆ ಬಂದಿರುವ ವಿಚಾರಪಥ ಗಳಲ್ಲಿ ಭರತವರ್ಷದ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಇತರ ದೇಶಗಳ ಕಾವ್ಯಗಳೊಂದಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿ ಇವುಗಳ ಯೋಗ್ಯತೆ ಏನೆಂದು ತೂಕಮಾಡಿ ಹೇಳುವುದು ಒಂದು. ರಾಮಾಯಣದೊಂದಿಗೆ ಹೀಗೆ ಹೋಲಿಸುವ ಕಾವ್ಯಗಳು ಹೋಮರ್ ಕವಿಯ ಇಲಿಯಡ್, ಅವನದೆಂಬ ಒಡಿಸ್ಸಿ; ವರ್ಜಿಲ್ ಕವಿಯ ಈನಿಡ್, ಡಾಂಟೆಯ ಡಿವೈನ್ ಕಾಮೆಡಿ; ಮಿಲ್ಟನ್ ಕವಿಯ ಪ್ಯಾರಡೈಸ್ ಲಾಸ್ಟ್. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಮರ್ ಕವಿಯ ಹೆಸರಿನ ಕಾವ್ಯ ಗಳು ಬಹು ಪುರಾತನವಾದವು. ಇಲಿಯಡ್ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಾರ್ಟದ ರಾಣಿ ಹೆಲೆನಳು ಟ್ರಾಯ್ ನಗರದ ರಾಜಕುಮಾರ ಪ್ಯಾರಿಸನೊಂದಿಗೆ ಓಡಿ ಹೋಗಲು ಅವಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅವಳ ಗಂಡ ಮೆನಿಲೇಯಿಸನು ಅನೇಕ ಗ್ರೀಕನಾಯಕರೊಂದಿಗೆ ಟ್ರಾಯ್ ನಗರವನ್ನು ಮುತ್ತಿದ ಕಥೆ ಇದೆ. ಒಡಿಸ್ಸಿ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರೀಕ್ ನಾಯಕರಲ್ಲಿ ಪ್ರಮುಖನಾದ ಯುಲೀಸೀಸ್ ರಾಜನು ಬಹು ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಓಡಿಯಾಡಿ ಕೊನೆಗೆ ಊರಿಗೆ ಬಂದ ಕಥೆ ಇದೆ. ವರ್ಜಿಲ್ ಕವಿ ಹೋಮರ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ಆದರಂತೆ ತನ್ನ ಜನದ ಪೂರ್ವದ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹೇಳುವುದ ಕ್ಕಾಗಿ ಟ್ರಾಯ್ ನಗರದ ಮುಖ್ಯ ಪುರುಷನಾದ ಈನಿಯುಸನ ಕಥೆಯನ್ನು

ಹೇಳಿದನು; ಇದೇ ಈನಿಡ್ ಕಾವ್ಯ. ಡಾಂಟೆ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾನು ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ನರಕ, ಸ್ವರ್ಗ, ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯದ ಪಾಪಶೋಧಕ ಪ್ರಪಂಚ, ಈ ಮೂರರಲ್ಲಿ ಓಡಿಯಾಡಿ ಪಾಪಿಗಳ ದಂಡನೆಯನ್ನೂ ಶುದ್ಧಿಯಾಗುತ್ತಿರುವವರ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನೂ ಸ್ವರ್ಗವಾಸಿಗಳ ಸುಖವನ್ನೂ ನೋಡಿದಂತೆ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಿಲ್ಟನ್ ಕವಿಯ ಕಾವ್ಯ ಯೆಹೂದ್ಯ ಮತದ ಪ್ರಕಾರ ಮಾನವಕುಲದ ಆದಿಮಾತಾಪಿತೃಗಳಾದ ಆಡಮ್ ಈವ್ ದಂಪತಿಗಳು ತಮಗೆ ದೇವರಿಂದ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಂದನದಲ್ಲಿರುತ್ತ, ದೇವರು ಏನು ಹೆಚ್ಚೆಂದು ಅವನನ್ನು ಎದುರಿಸಿ ಅವನ ಕೋಪದಿಂದ ಸ್ವರ್ಗಭ್ರಷ್ಟನಾದ ಸೈತಾನನು ಬಂದು ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಕೆಡಿಸಲು, ದೇವರ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿ ನಂದನವಾಸವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡರೆಂಬ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಆಯಾ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಲ್ಲವರಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಅಷ್ಟೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವವರು ಅನೇಕರಿಲ್ಲ. ನಮಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಹೋಮರ್, ವರ್ಜಿಲ್, ಡಾಂಟೆಗಳ ಭಾಷೆ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ; ಮಿಲ್ಟನನ ಕಾವ್ಯ ತಕ್ಕ ಮಟ್ಟಿಗೆ ತಿಳಿದಿರುತ್ತದೆ. ಇಂಥ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಹೋಲಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವುದೇ ಸ್ವಲ್ಪ ಅತಂತ್ರದ ಕೆಲಸ. ಆದರೆ ಭಾಷಾಂತರಗಳಿಂದ ಹೋಮರ್, ವರ್ಜಿಲ್, ಡಾಂಟೆಗಳ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ನಾವೂ ಈ ಹೋಲಿಕೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿಮರ್ಶಕರು ಹೇಳಿರುವ ಮುಖ್ಯಾಂಶಗಳೇನೆಂದು ಗ್ರಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಕುರಿತು ನಾವು ಒಂದು ಮಾತನ್ನು ಮೊದಲೇ ಹೇಳಬಹುದು. ಅವು ಎಲ್ಲ ಮಿತವನ್ನು ಬಲ್ಲ ಕಾವ್ಯಗಳು. ರಾಮಾಯಣ, ಇಷ್ಟಬಂದಲ್ಲಿ ಮಿತವನ್ನು ಬಲ್ಲದು; ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲದಲ್ಲಿ ಮಿತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಬೆಳೆದಿದೆ. ಮಿತಿ ಹೀಗೆ ತಪ್ಪಿರುವುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತ ಭಾಗಗಳೂ ಕಾರಣವಾಗಿವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ಯುದ್ಧಗಳ ಮಾತು ಬಂದಾಗ ನಮ್ಮ ಕವಿಗೆ ಎಷ್ಟನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು ಎಷ್ಟನ್ನು ಬಿಡಬಹುದು ಎಂಬ ಯೋಚನೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ರಾಮಾಯಣದ ಕಾವ್ಯ ಹೋಮರನ ಕಾವ್ಯದಂತೆ, ಮಿಲ್ಟನನ ಕಾವ್ಯದಂತೆ, ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ.

ಇದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ರಾಮಾಯಣದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೋಲಿಕೆಯಿಂದ ನಾವು ಯಾರೂ ಕೊರತೆಯನ್ನು ಕಾಣುವಂತಿಲ್ಲ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿಮರ್ಶಕರೊಬ್ಬರು ರಾಮಾಯಣದ ಜೀವನ ಹೋಮರನ ಕಾವ್ಯಗಳ ಜೀವನಕ್ಕಿಂತ ನಯವಾದದೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿಯ ನಾಯಕ ನಾಯಕಿಯರ ಕಲ್ಪನೆ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಎತ್ತರವಾದದೆಂದೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಪ್ರಕೃತಿಸೌಂದರ್ಯ ವರ್ಣನೆ ಹೋಮರನ ವರ್ಣನೆಗಳಿಗಿಂತ ತುಂಬಿದ ಕಲೆಯೆಂದೂ ಇಲ್ಲಿ ಕಲೆಯ ದೃಷ್ಟಿ ಅಲ್ಲಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಸಿದೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಿದಾರೆ. ಇದರ ಫಲವಾಗಿ ಹೋಮರನ ನಾಯಕರು ಎಷ್ಟು ಸಹಜವಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಾರೋ ರಾಮಾಯಣದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳು ಅಷ್ಟು ಸಹಜವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ ಎಂತಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಮತದ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಪೌರೋಹಿತ್ಯ ತಲೆ ಹಾಕುತ್ತದೆ ಎಂದೂ ಇವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಜೀವನದ ಚಿತ್ರವಾದರೆ ಇಲ್ಲಿಗಿಂತ ಹೋಮರನಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ ಎಂದೂ ಇವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ರಾಮನ ಸತ್ಯಸಂಧತೆ, ಸೀತೆಯ ಪಾತಿವ್ರತ್ಯ ಒಳ್ಳೆಯ ಗುಣಗಳು, ಆದರೆ ಅತಿಯಾಗಿವೆ, ಎಂದು ಇವರ ಸೂಚನೆ. ಇತರ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿಮರ್ಶಕರು ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಇವರು ಕಂಡಷ್ಟು ಒಳ್ಳೆಯುದನ್ನು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ; ಇನ್ನೊಂದೆರಡು ಕುಂದನ್ನು ಕಾಣುತ್ತಾರೆ. ವರ್ಜಿಲನ ಕಾವ್ಯ ಹೋಮರನ ಕಾವ್ಯದ ಆದರ್ಶವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಬರೆದದು. ಡಾಂಟೆಯ ಕಾವ್ಯ ಜನದ ಬಾಳುವೆಯ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಅವುಗಳಿಂದ ಬರುವ ಪಾಪ ಪುಣ್ಯಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತವಾಯಿತು. ವರ್ಜಿಲನ ಕಾವ್ಯ, ಹೋಮರನ ಕಾವ್ಯದಂತೆ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಾವ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯ ಕೃತಿ. ಡಾಂಟೆಯ ಕಾವ್ಯ ಇವೆರಡಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮತದ ದೃಷ್ಟಿಯ ಕೃತಿ. ಮಿಲ್ಟನನ ಕಾವ್ಯ ಮತದ ಕಥೆಯನ್ನು ಕುರಿತದಾದರೂ ದೇವರು, ಅವನ ದೂತರು, ಸೈತಾನನು, ಅವನ ಜೊತೆಯವರು, ಆಡಮ್, ಈವ್, ಇವರನ್ನೆಲ್ಲ ಮಾನವ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಿದೆ. ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿದ್ದ ಕವಿಯಿಂದ ಈಗ ಮುನ್ನೂರು ವರ್ಷದ ಈಚೆಗೆ ರಚಿತವಾದದರಿಂದ ಇದು ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಕಾವ್ಯಗಳಿಗಿಂತ ಅಡಕವಾಗಿಯೂ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಿಗೆ ತಮ್ಮ ಕಾವ್ಯಗಳು ರಾಮಾಯಣಕ್ಕಿಂತ ಚೆನ್ನಾಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣಬಹುದು. ನಮ್ಮಲ್ಲಿಯೂ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿರುವವರಿಗೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಕಾವ್ಯಗಳ ಅಡಕ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟು ಚೆನ್ನವೆಂದೇ ಕಾಣುವುವು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವು ರಾಮಾಯಣಕ್ಕಿಂತ ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾವ್ಯಗಳೆಂದು ಅಂಥವರು ಹೇಳುವ ಸಂಭವವಿದೆ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಕಾವ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಮಿಲ್ಟನನ ಕಾವ್ಯ ಉತ್ತಮವೆಂದು ಕಾಣಬಹುದು. ಆದರೆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತಿನ ಮಿತ, ರಚನೆಯ ಕೌಶಲ, ಮಾತ್ರ ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ. ಕಥನಕೌಶಲ, ಪಾತ್ರಕಲ್ಪನ, ಪ್ರಕೃತಿವರ್ಣನ, ಜೀವನಶಿಲ್ಪ, ಇವೂ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ. ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ರಚನೆಯೂ ಚೆನ್ನಾಗಿದ್ದರೆ ಸಂತೋಷ; ಆದರೆ ಆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಭಾಗಗಳೆಲ್ಲ ಚೆನ್ನಾಗಿದ್ದು ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕೌಶಲ ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಮೆಯಾಗಿದ್ದರೆ ಕಾವ್ಯ ತನ್ನ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾವ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ಗುಣಗಳು ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ತುಂಬ ಕಾಣುತ್ತವೆಂದು ಯಾರಾದರೂ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ಹೋಮರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಕವಿಯಾದವನಿಗೆ ಕಾವ್ಯದ ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಿನ ಕಡೆಗೆ ಹೆಚ್ಚು ದೃಷ್ಟಿ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಅತ್ತ ಹೋಮರನ ಸ್ಥಿತಿ ಇತ್ತ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯದಾಗಿತ್ತು. ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳುವುದೇ ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಪದ್ಧತಿ. ಪೂರ್ವದ ಮಹಾಕವಿ ತನ್ನ ಕೃತಿಯ ವಿಸ್ತಾರವನ್ನು ಮಿಲ್ಟನ್ ಅಥವಾ ವರ್ಜಿಲ್ ಕವಿಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಳೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಇವರು ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದರು, ಓದಿದರು. ಹೋಮರನೂ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯೂ ರಚಿಸಿದರು, ಹಾಡಿದರು. ಜನರು ಸಮಾಧಾನವಾಗಿ ಕೇಳಿದರೆ ಈ ಕವಿಗಳು ಹಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹಿಂಜರಿಯಬೇಕಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಬರೆಯುವ ಕವಿಗೆ ಓಲೆ ಅಥವಾ ಕಾಗದ ಬರಹ ಎಷ್ಟಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಹಾಡುವ ಕವಿಗೆ ಜನರ ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಅಥವಾ ಬೇಸರದಿಂದ ಹಾಳತ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈಗಲೂ ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಜನರಿಗೆ ಕಥೆಯನ್ನು ಕೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಬೇಸರವಿಲ್ಲ; ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ದಿವಸದಲ್ಲೂ ಇರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಕವಿ ಬೇಸರಪಡದೆ ಕೃತಿಯನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದನು. ಈಗಿನ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರಿಗೆ ಅತಿವರ್ಣನೆ ಬೇಸರವಾಗಿ ಕಾಣುವಂತೆ ಆಮೇಲೆ ನಮ್ಮ ಜನಕ್ಕೂ

ಕಂಡಿತು. ಏನು ನಿನ್ನ ರಾಮಾಯಣ ಎಷ್ಟು ಹೊತ್ತಿಗೂ ಮುಗಿಯುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕಾವ್ಯ ಬಹಳ ಉದ್ದ ಎಂಬ ಜನದ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕಾವ್ಯದ ಸೊಗಸನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಅದನ್ನು ಪಾರಾಯಣಕ್ರಮದಿಂದ ಅಥವಾ ಪುರಾಣಶ್ರವಣ ರೀತಿಯಿಂದ ದಿನಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟು ಎಂಬಂತೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ನೋಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ನೋಡುವವರಿಗೆ ಈ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಪಂಚದ ಯಾವ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೂ ಯೋಗ್ಯತೆಯಲ್ಲಿ ಕಡಮೆಯೆಂದು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಜೀವನದ ಚಿತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇದರ ಜೊತೆಗೆ ನಿಲ್ಲಬಹುದಾದದು ಹೋಮರನ ಕಾವ್ಯ ಮಾತ್ರ; ವರ್ಜಿಲನ ಕಾವ್ಯ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಬಹುದು ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ವರ್ಣನೆಗಳಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ಜೊತೆಯುಂಟೆ ಎಂದೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ನಮ್ಮ ಜನದ ಬಾಳುವೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ಮರುಕ ಗೊಂಡಿರುವ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಇದರ ಜೀವನ ಚಿತ್ರಗಳು ಇನ್ನು ಯಾವ ಕಾವ್ಯದ ಜೀವನ ಚಿತ್ರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹತ್ತಿರವಾಗಿ ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಇತರ ಕವಿಗಳ ಜೀವನ ಚಿತ್ರಗಳಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ರಸವತ್ತಾದುವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಉಳಿದ ದೇಶಗಳಿಗೆ ಬೇರೆಯ ಕಾವ್ಯಗಳು ರಾಮಾಯಣಕ್ಕಿಂತ ಚೆನ್ನೆಂದು ಕಾಣಬಹುದು; ಭಾರತೀಯರಿಗೆ ರಾಮಾಯಣ ಅವೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಚೆನ್ನವೆಂದು ಕಾಣಬೇಕು. ಕಾವ್ಯ ತಮ್ಮ ಸೀಮೆಯದು ಎಂಬ ಕಾರಣ ದಿಂದ ಅದು ಚೆನ್ನಾಗಿದೆಯೆಂದು ಭಾರತೀಯರು ಹೇಳುವರು ಎಂದು ಅಲ್ಲ; ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಕಾವ್ಯವಾದದರಿಂದ ಅದು ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಒಡಿಯುತ್ತದೆ, ನಾವು ಅದಕ್ಕೆ ಒಲಿಯುತ್ತೇವೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಮಹಾ ಕವಿಗಳನ್ನು ಹೋಲಿಸುವ ವೇಳೆ ನಾವು ಜರ್ಮನ್ ಕವಿ ಗಯಟೆಯ ಒಂದು ಮಾತನ್ನು ಜ್ಞಾಪಕದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದು. ದೊಡ್ಡವರೆನ್ನುವ ಇಬ್ಬರನ್ನು ಕಂಡಾಗ ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಯಾರು ದೊಡ್ಡವರು ಎಂಬ ಚರ್ಚೆಯನ್ನು ಎತ್ತುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ನಮಗೆ ದೊಡ್ಡವರಿಬ್ಬರು ದೊರೆತರಲ್ಲಾ ಎಂದು ಸಂತೋಷಪಡಬೇಕೆಂದು ಗಯಟೆ ಹೇಳಿದಾನೆ. ಹೋಮರನೂ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯೂ ಒಂದು ಕಡೆ ಸೇರಿದರೆ, ನಾನು ದೊಡ್ಡವನೋ ನೀನು ದೊಡ್ಡವನೋ ಎಂದು ವಾದಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ; ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅಂಥ

ಯೋಚನೆ ಬಂದರೂ ಅಡಗಿಸಿಕೊಂಡು ಒಬ್ಬರಿಗೆ ಒಬ್ಬರು ಹೆಚ್ಚಿನ ಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುವರು. ಅವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ದೊಡ್ಡವರೆನ್ನುವ ನಾವು ಅವರನ್ನು ಪಂದ್ಯಕ್ಕೆ ಬಿಡಬಾರದು. ಹೋಮರನು ಪ್ರಪಂಚದ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಅರ್ಹನಾದವನು. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಹಿರಿಯನು. ಇಷ್ಟನ್ನು ತಿಳಿದು ಈ ವಿಚಾರವನ್ನು ಬೆಳೆಸದೆ ಇರುವುದು ವಿಮರ್ಶೆಯಲ್ಲಿ ವಿವೇಕ.

ಇದೇ ವಿಚಾರ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಒಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಭರತವರ್ಷದ ಕವಿ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ರಾಮಾಯಣದ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದನೆ ಎನ್ನುವುದು. ಅಲೆಕ್ಸಾಂಡರನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಗ್ರೀಸ್ ದೇಶಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲಿಗೂ ಬಳಕೆ ಆರಂಭವಾಗಿ ಅದರ ಫಲವಾಗಿ ಇಲಿಯಡ್ ಕಾವ್ಯ ನಮ್ಮ ಜನಕ್ಕೆ ತಿಳಿದು ಇಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ ಹುಟ್ಟಿತೆಂದು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರೇ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಒಂದು ಕವಿತೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ಬರೆದ ಇನ್ನೊಂದು ಕವಿತೆಯ ದಾರಿ ರಾಮಾಯಣದ ದಾರಿಯಿಂದ ಬೇರೆಯದು. ವರ್ಜಿಲ್ ಕವಿಯಲ್ಲಿ, ಮಿಲ್ಟನ್ ಕವಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಮರ್ ಕವಿಯ ಛಾಯೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಈ ಛಾಯೆ ಯಾರಿಗೆ ಕಾಣುವುದೋ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೆಂಗಸನ್ನು ಕದ್ದುಕೊಂಡು ಹೋದನೆಂಬ ಮಾತು ಕಾವ್ಯದ ವಿಷಯವಾದದರಿಂದಲಾಗಲಿ ರಾಮನ ಜನ್ಮನಕ್ಷತ್ರದ ಕುಂಡಲಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದರಿಂದಲಾಗಲಿ ರಾಮಾಯಣದ ಕವಿ ಹೋಮರನ ಕಾವ್ಯದ ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದನೆಂದೋ, ಗ್ರೀಕರ ಮೂಲಕ ಭರತವರ್ಷಕ್ಕೆ ಬಂದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಬೆಳೆದನೆಂದೋ ಹೇಳುವುದು ಅತಂತ್ರ ವಿಮರ್ಶೆ. ಅಡಿಯಗಲದ ನೆಲದಲ್ಲಿ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಇಂಥ ಯತ್ನ ಗ್ರೀಕರು ಬಹು ಹಿರಿಯರು ಭಾರತೀಯರು ಸಾಮಾನ್ಯರು ಎಂಬ ಮನೋಧರ್ಮದಿಂದ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಗ್ರೀಕರು ಸಂಸ್ಕೃತರಾದ ಜನ. ಈಗ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಪುಣ್ಯವಂತರಾಗಿ ಬಾಳುತ್ತಿರುವ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು ತಮ್ಮ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯಲ್ಲೆಲ್ಲ ಗ್ರೀಸ್ ದೇಶದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಉಪಜೀವಿಸುತ್ತಿದಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ಗ್ರೀಕರ

ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹಿರಿಯದೆಂದು ಕಾಣುವುದು ಸಹಜ. ಭರತವರ್ಷ ಈಗ ದಾರಿದ್ರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿ ದುರ್ದೆಸೆಯಿಂದ ಮಲಿನವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಹಿಂದೆ ಹಿರಿಯದಾಗಿತ್ತೆಂದು ರಾಮಾಯಣದಂಥ ಕಾವ್ಯದಿಂದ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತ ಐಶ್ವರ್ಯ ಈಗ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರ ಇತಿಹಾಸವೂ ಅಳಿಸಿಹೋಗಿದೆ. ಗಾಂಧಾರಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಜೆ ಮಾಡಬಹುದಲ್ಲ, ಕುಂತಿಗೆ ಇದು ಸಾಧ್ಯವೆ, ಎಂದು ಪಾಂಡವರ ವನವಾಸ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದುರ್ಯೋಧನನು ಕೇಳಬಹುದಾಗಿದ್ದಂತೆ, ತಮ್ಮ ಉಚ್ಛ್ರಾಯ ಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಮೋಹಗೊಂಡು ಭರತವರ್ಷದ ಚರಿತ್ರೆ ಏನಿರಬಹುದೆಂದು ಯೋಚಿಸದೆ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು ಕೆಲವರು ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ. ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಬಹು ರಾಷ್ಟ್ರಗಳು ಮೇಲ್ಮೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಬಡತನಕ್ಕೆ ಬಂದುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಭರತವರ್ಷ ಉನ್ನತವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯನ್ನು ಕಂಡಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬಹುಮುಖವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೂ ಪಡೆದಿತ್ತೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಆಧಾರಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನೂ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿಮರ್ಶಕರೇ ಇತರರು ಕಂಡು ಹೇಳಿರುವರು. ಹೋಮರನಿಂದ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಕಥೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರಬೇಕೆಂದು ಇಷ್ಟು ಅಲ್ಪಪ್ರಮಾಣದ ಮೇಲೆ ನಿರ್ಧರಿಸುವ ಮೊದಲು ಹೀಗಲ್ಲದೆ ಭರತವರ್ಷವಲ್ಲಿ ಕಥೆ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ದಾರಿಯಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಾಗಲಾರದು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಜನಾಂಗಗಳೂ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡವು. ಅನೇಕ ಜನಾಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನದ ಕವಿ ತನ್ನ ರಾಜನ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಕಾವ್ಯವಾಗಿ ರಚಿಸಿ ಅರಸನ ಮುಂದೆ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಬಿರುದು, ಹೊಗಳಿಕೆ, ಒಂದು ದೇಶದ ಪದ್ಧತಿಯಲ್ಲ; ಒಂದು ರಾಜ್ಯದ ಆತ್ಮಗೌರವದ ಫಲವಲ್ಲ. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಜನ ಹತ್ತು ಅರಸರ ವಿಷಯ ಕೃತಿಯನ್ನು ರಚಿಸುವ ವೇಳೆ ಒಬ್ಬ ಅರಸನು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಯೋಗ್ಯನಾಗಿದ್ದು ಅವನನ್ನು ಹೊಗಳಿದ ಕವಿ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಶಕ್ತನಾಗಿದ್ದರೆ ಒಂದು ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾವ್ಯ ಆಗಬಹುದಲ್ಲ. ಇದು ಒಂದು ಸಲ ಗ್ರೀಸಿನಲ್ಲಿ ಆದರೆ ಒಂದು ಸಲ ಭರತವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಆಗಬಹುದು. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ರಾಷ್ಟ್ರದ ಕವಿ ರಾಜನ ವಿಷಯ ಕೃತಿಯನ್ನು ಬರೆದು ಅವನ ಮುಂದೆ

ಪಾಡುವುದು ಒಂದು ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿದ್ದಿತು ಎಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣವು ಈ ರೀತಿ ಆರಂಭವಾದ ಕೃತಿ. ಇಲ್ಲಿಯ ಮಾತು ಬೇರೆ, ಕಥೆಯ ವಿವರ ಬೇರೆ, ರೀತಿ ಬೇರೆ, ಜೀವನವನ್ನು ಕುರಿತ ಭಾವನೆ ಬೇರೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ನೀತಿ ಅಲ್ಲಿಯ ನೀತಿಯಲ್ಲ; ಇಲ್ಲಿಯ ದೈವ ಅಲ್ಲಿಯ ದೈವವಲ್ಲ. ರಾಮಾಯಣದ ಕವಿ ಯಾವುದರಿಂದ ಹಿರಿಯನೋ ಅದರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾವಲಂಬಿಯಾಗಿದಾನೆ; ಇತರರಿಗೆ ಅವಲಂಬವಾಗುವಂತೆ ಇದಾನೆ. ಒಬ್ಬರಿಂದ ಕಲಿಯಲು ಇಂಥ ಉನ್ನತ ಜೀವ ಹಿಂದೆಗೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ; ಆದರೆ ಇವನ್ನ ಇತರರಿಂದ ಕಲಿಯಬೇಕಾದ ಪ್ರಮೇಯವಿರಲಿಲ್ಲ.

೧೪
ಆದಿಕವಿಯ ಶ್ರೀಮುಖ
ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಗುರು

ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಇತರರಿಗೆ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹುಟ್ಟಿನಿಂದ ಗುರು. ವಿಶಾಲವಾದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಜೀವನವನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿ ಅವನು ಮುಖ್ಯ ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಮನಗಂಡನು. ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಕಂಡವನಾದರೂ ಅವನು ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಹೇಳುವೆನೆಂಬ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾದ ಉಪದೇಶವೆನ್ನುವುದು ಇವನ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ಬಂದದಲ್ಲ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಗೆ ನಾನು ಎನ್ನುವುದು ಬಹಳವಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇಕ್ಷ್ವಾಕುಗಳ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ ಎಂಬ ಆರಂಭದ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಲ ಅವನ ನಾನು ಮರೆಯಿಂದ ಕಾಣುತ್ತದೆ; ಆಮೇಲೆ ಅದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂಥ ಸ್ವಭಾವ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ತತ್ವಗಳನ್ನು ಕಂಡರೂ ಅವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವೆನೆಂದು ಹೊರಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಅಲ್ಲದೆ ಬಾಳನ್ನು ಇವನಂತೆ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ನೋಡುವವನಿಗೆ ಜೀವನ ಬರಿಯ ತತ್ತ್ವಗಳ ಕಂತೆಯೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ; ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಜೀವನವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉಕ್ತಿಯ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಿರುವುದೇ ಒಂದಾದರೆ ಇಂಥವನು ಜೀವನವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಬಹುದು. ವರ್ಣನೆಯ ಮಧ್ಯೆ ಬಾಳಲ್ಲಿ ಕಂಡ ತತ್ತ್ವಗಳನು

ಸುಳಿಸಬಹುದು. ವಾಲ್ಮೀಕಿಗೆ ತಾನು ಕಂಡ ಜೀವನವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ತೋರಿತು; ಆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಎಡೆಗೊಟ್ಟು ಅವನು ರಾಮಾಯಣ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದನು; ಅವನು ಕಂಡ ತತ್ತ್ವ ಕಾವ್ಯ ದಲ್ಲಿ ಉಸಿರಾಗಿ ಬೆಳೆಯಿತು. ಕಥೆಯನ್ನು ಓದಿ ಸಂತೋಷಪಡುವವರು ತಾವೇ ಅರಿಯದೆ ಆ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ; ಅದಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪೀಠವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಕಥೆಗೆ ಒಲಿದ ಮನಸ್ಸು ಹೀಗೆ ಗ್ರಹಿಸುವ ತತ್ತ್ವ ಅವರನ್ನು ಒಂದಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ಸಮಯದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಿಗೆ ಹೋಗದಂತೆ ತಡೆಯುತ್ತದೆ; ಒಳ್ಳೆಯದಕ್ಕೆ ನಡೆಸಿ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ಕಾವ್ಯದಿಂದ ಹೀಗಾಗಬೇಕೆಂದು ಕವಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳ ಬಹುದು. ಲೋಕವೆಲ್ಲ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ಬದುಕಬೇಕೆಂದೇ ಅವನು ಆಶಿಸಿರಬೇಕು. ಯಾವ ಕವಿಗೆ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈ ಆಸೆಯಿಲ್ಲ? ರಾಮಾಯಣ ಇದುವರೆಗೆ ಬಹು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಭೂಭಾಗ ದಲ್ಲಿ ಬಹು ಕಾಲದ ಜನದ ಜೀವನವನ್ನು ತಿದ್ದಿ ಸಾರ್ಥಕವಾಯಿತು. ಆದರೂ ಅದರ ಕೆಲಸ ಇನ್ನೂ ಬಹಳವಿದೆ; ಅದರ ಮಾತು ಇನ್ನೂ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಬೇಕಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೇ ಬೇಕಾಗಿರುವ ಇದರ ಸಾರ ಯಾವುದೆಂದು ನಾವು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಮೊದಲ ನಿರೂಪ

ಮನುಷ್ಯನು ಎರಡು ತೊಡಕಿನಿಂದ ದುಃಖಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇವು ಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ಆಸ್ತಿಯ ಆಸೆ. ಮಗನಿಗೆ ಆಸ್ತಿ ಬರಬೇಕೆಂದೂ ತಾನು ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಅಧೀನಳಾಗಬಾರದೆಂದೂ ಒಳ್ಳೆಯವಳಾಗಿದ್ದ ಕೈಕಯಿ ಕೆಟ್ಟವಳಾದಳು. ತಾನು ಆಳಬೇಕಾದ ರಾಷ್ಟ್ರವನ್ನು ಇವನು ತೆಗೆದು ಕೊಂಡನೇ ಎಂದು ವಾಲಿ ತಮ್ಮನಮೇಲೆ ಆಕ್ರೋಶವನ್ನು ತೋರಿದನು. ಇವರಿಗೆ ಕೆಟ್ಟದಾಯಿತು; ಇವರು ಕಷ್ಟಪಟ್ಟರು. ಜೊತೆಗೆ ಎಷ್ಟೋ ಜನಕ್ಕೆ ಕಷ್ಟ. ಆಸ್ತಿ ತನಗೆ ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ರಾಮನು ಸಮ್ಮತವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋದನು; ರಾಜ್ಯ ಅಯಾಚಿತವಾಗಿ ಕೈಗೆ ಬಂದರೂ ಭರತನು ಅದನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲು ಇಷ್ಟಪಡಲಿಲ್ಲ. ರಾಜ್ಯ ನಿನ್ನದು ತೆಗೆದುಕೊ ಎಂದು ಈ ತಮ್ಮನು ಅಣ್ಣನನ್ನು ಬೇಡಿದನು.

"ರಾಜ್ಯ ನಿನ್ನದಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಒಪ್ಪಿಗೆ ಆಗಿ ಮುಗಿಯಿತು, ಅದನ್ನು ಕೆಡಿಸೋಣಬೇಡ" ಎಂದು ಆ ಅಣ್ಣನು ಹಠಮಾಡಿದನು. ನನಗಿರಲಿ ತನಗಿರಲಿ ಎಂದಲ್ಲಿ ಜಗಳವಾಯಿತು. ನೀನು ತೆಗೆದುಕೊ ನೀನು ತೆಗೆದುಕೊ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಮ ಬೆಳೆಯಿತು. ತನ್ನ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಒಂದು ಜ್ವರದಂತೆ ಬಂದಿತೆಂದು ಕೈಕಯಿಗೆ ಆಮೇಲೆ ತಿಳಿದಿರಬೇಕು. ಬಹು ದಿನ ಹಸಿದು ಒಂದು ಹೊತ್ತಿನ ಊಟಕ್ಕೆ ಕುಳಿತಾಗ ಯಾರೋ ಬಂದು ಅನ್ನವನ್ನು ಬೇಡಿದರೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಅದನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು, ಆಮೇಲೆ ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಯಾದನು, ಎಂದು ಹೇಳಿರುವಲ್ಲಿಯೂ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಈ ಅರ್ಥವೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಾಮನ ಬಾಣದಿಂದ ನೊಂದು ಜೀವವನ್ನು ಬಿಡುವ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ವಾಲಿಗೆ ತಮ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಪ್ರೇಮ ಹುಟ್ಟಿತು. ಒಡವೆಯ ಮೇಲಣ ಆಸೆ ಅಲ್ಪಜಿಹಾಸೆ. ಇದರಿಂದ ಸಂಸಾರದ ಸುಖ ಕೆಡುತ್ತದೆ; ಆತ್ಮದ ಶಾಂತಿಗೆ ಹಾನಿ ತಟ್ಟುತ್ತದೆ; ರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ಜೀವನ ಕ್ಷೋಭೆಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಜಯಿಸಿಕೊಂಡವನು ಲೋಕಪ್ರಿಯನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಸಾರ್ವಭೌಮನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ.

ಎರಡನೆಯ ನಿರೂಪ

ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ದುಃಖಕ್ಕೆ ದೂಡುವ ಎರಡನೆಯ ತೊಡಕು ಹೆಣ್ಣು ಅಥವಾ ಗಂಡಿನ ಆಸೆ. ಬಹು ಜನ ಹೆಂಡಿರನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ದಶರಥನು ತನ್ನ ಜೀವನದ ನಾವೆಯನ್ನು ದುಃಖಸಾಗರದಲ್ಲಿ ತೇಲಬಿಟ್ಟನು. ಯಾವುದೋ ಸಾಧನೆಗೆ ಹೊರಟ ರಾಜರ್ಷಿ ಮೇನಕೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಮನದಾಸೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಸಾಧನೆಯ ದಾರಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವಿಷಯಪಂಕಕ್ಕೆ ಇಳಿದನೆಂಬಲ್ಲಿ ಇದೇ ತತ್ತ್ವ ಉದಾಹೃತವಾಗಿದೆ. ಭೋಗಲಾಲಸನಾದ ರಾವಣನು ಬಹು ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ತೃಪ್ತನಾಗದೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬಳು ಬೇಕು ಮತ್ತೊಬ್ಬಳು ಬೇಕು ಎನ್ನುತ್ತ ಹೆಣ್ಣೆಂದರೆ ಬಾಯಿಬಿಡುವ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲೇ ಇದ್ದನು. ದಶರಥನು ಚೆಲುವೆಯಾದ ಕೈಕಯಿಯನ್ನು ಮಡಲಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡ ಹಾವೆಂದು, ಮನೆಗೆ ತಂದುಕೊಂಡ ಬೆಂಕಿಯೆಂದು ಅಮಿತ್ರೆ, ಕುಲಘಾತಿನಿ, ಕುಲಪಾಂಸನೆ ಎಂದು ಶಪಿಸಿ ಚೀರುತ್ತ ಜೀವ

ವನ್ನು ಬಿಟ್ಟನು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಕೋಗಿಲೆಯು ಕೂಗಿನ ವಸಂತವನ ದಲ್ಲಿ ರಂಭೆಯನ್ನು ಕಂಡರೂ ವಿಮುಖನಾಗುವವರೆಗೆ ತನ್ನ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂಬರಿಯಲಿಲ್ಲ. ದೇವರಾಜನ ವಿಭವಕ್ಕೆ ಮರುಳಾಗಿ ಪತಿಯನ್ನು ವಂಚಿಸಿ, ಅದಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ತನ್ನನ್ನೇ ವಂಚಿಸಿಕೊಂಡು, ಅಹಲ್ಯಾದೇವಿ ಸ್ವಲ್ಪವಾದ ಸುಖಕ್ಕಾಗಿ ಸಾವಿರ ವರ್ಷ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ ಮಾಡಿದಳು. ತಪ್ಪಾಯಿತೇ ಎಂಬ ವ್ಯಥೆ ಹೋಗುವುದು ಬಹು ಕಾಲದಮೇಲೆ; ಆ ತಪ್ಪಿ ನಿಂದ ಬರುವ ಸುಖ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತಿನದು. ಈ ಕಥೆಗಳು ರಾಮಾಯಣ ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾದರೂ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಉದ್ದೇಶವನ್ನೇ ಸಾರುತ್ತವೆ. ಒಬ್ಬ ಹೆಂಡತಿಗೆ ತನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ತೆತ್ತ ರಾಮಚಂದ್ರನು ಇತರರು ನೂರು ಹೆಂಡಿರಿಂದ ಪಡೆಯಲಾರದ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಒಬ್ಬ ಹೆಣ್ಣಿನಿಂದ ಪಡೆದು ಸುಖಿಸಿದನು. ಅವಳಿದ್ದಾಗ ಅವನಿಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಣ್ಣು ಬೇಕಾಗಲಿಲ್ಲ; ಅವಳಿಲ್ಲದಾಗ ಅವಳ ನೆನವು ಅವನಿಗೆ ಸಾಕಾಯಿತು. ಮನಸ್ಸು ಚಲಿಸದೆ ನಿಲ್ಲಬೇಕು; ನಿಲ್ಲುವುದಕ್ಕೆ ಆಸೆ ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿರಬೇಕು; ಹೀಗಲ್ಲದೆ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಶಾಂತಿ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. "ಇಂದ್ರಿಯೈಃ ಅಜಿತೈಃ ರಾಮ ನಲೇಭೇ ಶಾಂತಿಮಾತ್ಮನಾಂ." ಹೀಗೆ ಆಸೆಯನ್ನು ತಡೆದುಕೊಳ್ಳದ ಕಾರಣ ರಾವಣನು ತಾನೂ ಹಾಳಾದನು, ತನ್ನ ಕುಲವನ್ನೂ ನಾಶ ಮಾಡಿದನು.

ಮಾನವನ ಸ್ವಭಾವ ಹಸನಾಗಬೇಕು

ಈ ತೊಡಕುಗಳು ಮನುಷ್ಯನ ಸ್ವಭಾವಕ್ಕೆ ಅಂಟಿದುವು. ಎಂದೂ ಇವೇ ಲೋಕದ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣ: ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ದುಃಖಕ್ಕೆ, ಸಂಘಗಳ ದುಃಖಕ್ಕೆ, ರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ದುಃಖಕ್ಕೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವು ಪ್ರಪಂಚ ವನ್ನು ಕ್ಷೋಭೆಗೊಳಿಸಿದ್ದನ್ನು ಅವನು ನೋಡಿದನು; ಮುಂದೆ ಇವು ಹೀಗೆಯೇ ಮಾಡುವುವೆಂದು ಅವನಿಗೆ ತೋರಿತು. ಇವುಗಳ ಕೈಗೆ ಸಿಲುಕಬೇಡಿ ಎಂದು ಬರುವ ಕಾಲಗಳಿಗೆ ಅವನು ಕೂಗಿ ಹೇಳಿದನು. ಈ ಬುದ್ಧಿವಾದ ಹೊಸದೇನೂ ಅಲ್ಲವೆಂದು ನಮಗೆ ತೋರುವುದು. ಆದರೆ ಇದನ್ನು ಜನರ ಕಿವಿಗೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹಳೆಯದೆಂದು ತೋರುವಂತೆ ಮಾಡಿದವ ರಲ್ಲಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಮೊದಲಿಗರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯರಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದಾನೆ. ಈಗ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ

ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ಕಾಣುವ ಜೀವನಸಮಸ್ಯೆಗೆಲ್ಲ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಈ ಎರಡು ತತ್ತ್ವದಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನವಿದೆ. ಜಾತಿ ಜಾತಿಯ ಕಲಹ, ಮತ ಮತಗಳ ಕಲಹ, ರಾಷ್ಟ್ರ ರಾಷ್ಟ್ರಗಳ ಕಲಹ, ಇವೆಲ್ಲ ಸ್ವಲ್ಪ ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿ, ಸ್ವಲ್ಪ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕಾಗಿ, ಒಂದು ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ. ಮಹಾಭಾರತದ ಯುದ್ಧ ವಾದುದು ಈ ಕಾರಣದಿಂದ. ಈಗ ಇಪ್ಪತ್ತು ವರ್ಷದ ಹಿಂದೆ ಯೂರೋಪಿನ ಘೋರಸಂಗ್ರಾಮ ನಡೆದುದು ಇಂಥ ಕಾರಣದಿಂದ. ಈಗ ಜಪಾನ್ ದೇಶ ಚೈನಾ ದೇಶವನ್ನು, ಮುಸಲೀನಿ ಅಬಿಸೀನಿಯ ವನ್ನು, ಹಿಟ್ಲರ್ ಫ್ರಾನ್ಸನ್ನು ಬೆದರಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಈ ಆಸೆಯ ಕಾರಣದಿಂದ. ವಿಕ್ಟರ್ ಹ್ಯೂಗೋ ಎಂಬ ಫ್ರೆಂಚ್ ಕತೆಗಾರನು ಒಬ್ಬ ಪಾದ್ರಿ ಕಳ್ಳನೊಬ್ಬನನ್ನು ಸೋದರನಂತೆ ಕಂಡು ಅವನು ತನ್ನ ಮನೆ ಯಿಂದ ಬೆಳ್ಳಿಯ ದೀಪಸ್ತಂಭವೆರಡನ್ನು ಕದಿಯಲು ಅವು ನಿನ್ನವು ತೆಗೆದು ಕೊಂಡು ಹೋಗು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಅವನ ಮನಸ್ಸಿನ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೇ ತಿದ್ದಿದ ನೆಂದು ಕಥೆ ಬರೆದಿದಾನೆ. ರಾಜ್ಯ ಬೇಡವೆನ್ನುವ ಭರತನೂ ರಾಮನೂ, ನನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ದೀಪಸ್ತಂಭ ನಿನಗೆ ಬೇಕಾದರೆ ನಿನ್ನದು ಎನ್ನುವ ಬಿಷಪ್ ಮಹನೀಯನೂ, ತಮ್ಮ ಅಸ್ವಾರ್ಥತೆಯಿಂದ ಪರಸಮೃದ್ಧಿ ಯಿಂದ ಇತರರನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯವರಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅಸ್ವಾರ್ಥತೆ ಪರ ಸಮೃದ್ಧಿ ಆ ಇತರನನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯವನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡದೆ ಇರುವ ಸಂದರ್ಭ ಗಳೂ ಉಂಟು. ಬೇಕಾದರೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋಗು ಎಂದು ಹೇಳಿದ ಒಡನೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋದರೆ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಉಳಿಯುವುದೇನು? ವನವಾಸಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಅಧಿಕಾರ; ಜೊತೆಗೆ ಬರುವ ಸ್ವಲ್ಪ ಪ್ರೇಮ, ಸ್ನೇಹ; ಎಂದೆಂದಿಗೂ ನಿಲ್ಲುವ ಯಶಸ್ಸು. ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇನೋ ಇದು ಬಹು ಸ್ವಲ್ಪ ವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಇದು ಎಲ್ಲ ಆಸ್ತಿ ಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಬೆಲೆಯ ಆಸ್ತಿಯೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಬಹು ಜನರಿಗೆ ಈ ದೃಷ್ಟಿ ಕಷ್ಟ. ಆಸ್ತಿಯ ತೊಡಕು ಹರಿಯಬೇಕಾದರೆ, ನಿನಗಿರಲಿ ಎಂದು ಒಬ್ಬರು ಹೇಳುವಂತೆ, ನಿನಗೇ ಇರಲಿ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಮನೋಧರ್ಮ ಜನರಲ್ಲಿ ಹರಡಬೇಕು. ಹೆಣ್ಣು ಗಂಡಿನ

ಆಸೆಯ ತೊಡಕಿನ ವಿಷಯ ಈಗ ದೇಶವನ್ನೆಲ್ಲ ಕ್ಷೋಭೆಗೊಳಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ; ಆದರೆ ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲದ ಸಂಸಾರಗಳನ್ನು ಕ್ಷೋಭೆಗೊಳಿಸುತ್ತಿದೆ, ಹಾಳು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ. ಊರು ಊರಿನಲ್ಲಿ ಇದರ ಕಾರಣದಿಂದ ಹೆಣ್ಣುಗಂಡು ಕೊಲೆಯಾಗುತ್ತಿದೆ. ಗಂಡಿನ ಕೈ ರಕ್ತದಿಂದ ಕೆಂಪಾಗುತ್ತಿದೆ; ಹೆಣ್ಣಿನ ಕಣ್ಣು ನೀರಾಗಿ ಕರಗುತ್ತಿದೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬುದ್ಧಿವಾದವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲರೂ ಆಸೆಯನ್ನು ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇದರಂತೆಯೇ ಅವನು ಸೂಚಿಸಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ವಿಷಯ ಇಷ್ಟು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ; ಆದರೂ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಹೆಣ್ಣುಗಂಡನ್ನಾಗಲಿ, ಗಂಡು ಹೆಣ್ಣನ್ನಾಗಲಿ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಸ್ತ್ರೀ ಪುರುಷರ ಸಹವಾಸದ ನಿಜವಾದ ಸುಖ ಮನಸ್ಸಿನ ಮೇಳದಿಂದ ಬರತಕ್ಕದು. ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲದ ಹೆಣ್ಣನ್ನು ಬಲವಂತಪಡಿಸುವವನು ರಾಕ್ಷಸನು; ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲದ ಗಂಡನ್ನು ಬಲಾತ್ಕರಿಸಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವಳು ರಾಕ್ಷಸಿ; ಬಲವಂತ ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ತನ್ನ ಅಧಿಕಾರಕ್ಕೆ ತಗ್ಗಿ ಒಪ್ಪುವ ಹೆಣ್ಣನ್ನು ಬಾಯಿಗೆ ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವವನು ವಾನರನು. ರಾಕ್ಷಸನು ಹೆರವರನ್ನು ಪೀಡಿಸಿದರೆ ಇವನು ತನ್ನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಹೊಲಸು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಮನುಷ್ಯರೊಡನೆ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿ ಓಡಿಯಾಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ನಾವು ಹೀಗೆ ನಡೆದುಕೊಂಡರೆ ನಾವು ರಾವಣ, ಶೂರ್ಪನಖಿ, ವಾಲಿ ಇವರಂತೆ ವಾನರ ರಾಕ್ಷಸರೇ ಸರಿ. ಗಂಡನಾದರೂ ಹೆಂಡತಿಗೆ ತನ್ನಲ್ಲಿ ಅನುರಾಗ ಇದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬ ಸಂದೇಹ ತೋರುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅವಳಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಧವನ್ನು ತೋರಬಾರದು, ಲೋಭವನ್ನು ತೋರಬಾರದು; ನಿನಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗು ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವಾಗಿ ಹೇಳುವುದನ್ನು ಕಲಿಯಬೇಕು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೋಭೆ ಕಡಮೆಯಾಗುವುದು; ಸಂಸಾರದ ಸುಖ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯಾಗುವುದು; ಸಮಾಜದ ಜೀವನ ಶುದ್ಧವಾಗುವುದು; ಗಂಡು ಹೆಣ್ಣಿನ ಸಂಬಂಧ, ಮಾನವವರ್ಗವನ್ನು ಈಗ ಪಶುಗಳ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಎಳೆಯುತ್ತಿರುವುದು ಕೊನೆಗಂಡು, ಜ್ಞಾನಪ್ರಧಾನವಾದ ಅವನ ಚೇತನಕ್ಕೆ ತಕ್ಕದಾಗುವುದು. ನಿನಗೆ ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈ ಅನ್ನ ನನಗೆ ಬೇಡ,

ಈ ಮೆಯ್ ನನಗೆ ಬೇಡ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಬಾಳು ಹಸನಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಸುಲಭ ಮಾರ್ಗ. ಈ ಮಾರ್ಗ ನಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಸುಲಭವಲ್ಲ; ಆದರೆ ಇದನ್ನು ಹುಡುಕಬೇಕಾದದಿಲ್ಲ.

ಇನ್ನು ಅದು ಕಾವ್ಯದಿಂದ ಆಗುತ್ತದೆ

ಮಾನವವರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೊಡೆದಾಟದ ಕಚ್ಚಾಟದ ಒಂದು ಸ್ಥಿತಿಯಿಂದ ಮೆಲ್ಲಮೆಲ್ಲನೆ ಸಂಸ್ಕೃತವಾಗಿ ಈಗಣ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದಿದೆ. ನಿನ್ನದು ನನಗಿರಲಿ ಎನ್ನುವ ಸ್ಥಿತಿಗಿಂತ ಸಿಕ್ಕಿದವರಿಗೆ ಸೂರೆ ಎನ್ನುವುದು ಸ್ವಲ್ಪ ಮೇಲು; ನಿನ್ನದು ನಿನಗಿರಲಿ ಎನ್ನುವುದು ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೇಲಾದ ಸ್ಥಿತಿ. ಸಮಾಜ ಈಗ ಈ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯದೆಂದು ತಿಳಿದಿದೆ; ರಾಷ್ಟ್ರಗಳು ಇದನ್ನು ಇನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೂ ಒಳ್ಳೆಯ ಸ್ಥಿತಿ, ನನ್ನದು ನಿನಗಿರಲಿ, ಎನ್ನುವುದು. ಇದು ಬಂದಂದು ಮನುಷ್ಯರು ದೇವತ್ವವನ್ನೇ ಸಾಧಿಸುವರು. ಮೂರು ಮೆಟ್ಟಲು ಏರಿ ಬಂದಿರುವ ಮನುಷ್ಯಜಾತಿಗೆ ಈ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮೆಟ್ಟಲು ಒಂದಿದೆಯೆಂದು ವಾಲ್ಮೀಕಿಯೂ ಅವನ ಜೊತೆಯವರೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಒಬ್ಬೊಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನಲ್ಲಿರುತ್ತ ಇದು ಒಳ್ಳೆಯದು ಇದು ಕೆಟ್ಟದು ಎಂದು ಸೂಚಿಸುವ ಅಂತರ್ಯದ ಬುದ್ಧಿಯಂತೆ, ಈ ಮಹನೀಯರು ಮಾನವ ವರ್ಗದ ಅಂತರ್ಯದ ಬುದ್ಧಿಸ್ವರೂಪರು. ಬುದ್ಧಿಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಕವಿಯ ಈ ಪ್ರಚೋದನ ಲೋಕಕ್ಕೇ ಬೇಕಾಗಿದೆ; ಲೋಕವನ್ನು ಕುರಿತಿದೆ. ನನ್ನ ಮತ, ನಿನ್ನ ಮತ ಎಂದು ಹೇಳುವಲ್ಲಿ ಮಮತೆ ಅಹಂಕಾರಗಳು ಕಾದಲು ಏಳುವುವು. ಕವಿಯ ಈ ಮತ ಮನುಜ ಕುಲದ ಮತ. ನಾವು ಮತವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸೋತ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತದೆ; ಮತ ಸಾಧಿಸಲಾಗದ ಸಿದ್ಧಿಗೆ ಅದು ಮನುಜ ಕುಲವನ್ನು ಒಯ್ಯುತ್ತದೆ. ಮಾನವವರ್ಗ ಇನ್ನುಮುಂದೆ ಸಾಗುವುದು ಕವಿಯಿಂದ, ಕಾವ್ಯದಿಂದ.

ಭಾರತೀಯ ಆತ್ಮನಿಷ್ಠೆ

ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯೂ ರಾಮಾಯಣವೂ ಲೋಕದ ಬಾಳುವೆಯಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾಗಿರುವ ಕೆಲಸ ಇನ್ನೂ ಬಹಳವಿದೆ. ಪೂರ್ವ

ದೇಶದಲ್ಲೆಲ್ಲ ವ್ಯಾಪಿಸಿದ ಕವಿಯ ಪ್ರಭಾವ ಪ್ರಪಂಚದ ಇತರ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹರಡಬೇಕಾಗಿದೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ಹರಡುವುದು ಭರತವರ್ಷದ ಕರ್ತವ್ಯ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಮಾತನ್ನು ನಮ್ಮ ಜನರು ಆದರದಿಂದ ಕೇಳಿದಾರೆ; ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ತಂದಿದಾರೆ. ಅದನ್ನು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬಾಳಿನಲ್ಲಿ ಬೆರೆಯಿಸುವುದು ನಮಗೆ ಉಳಿದಿರುವ ಕೆಲಸ. ಅದು ಬಹಳ ಬೆಲೆಯ ಉಪದೇಶವೆಂದು ಲೋಕಕ್ಕೆ ತೋರಿಸಲು ಇದೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ದಾರಿ. ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುಬಿದ್ದು ದಾಯಾದರಿಂದ ಹಿಂಸೆಪಟ್ಟ ಹೊತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಇದು ಏತರ ಧರ್ಮ ಎಂದು ಸೈರಣೆ ಮುರಿಯುವುದು ಸಹಜ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರು ನಮಗಿಂತ ಸುಖವಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡು ನಮ್ಮ ಜನರ ದಾರಿದ್ರ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಮರುಗುವ ನಮಗೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆ ಕಡಮೆಯಾಗುವ ಸಂಭವವಿದೆ. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರ ಸೌಖ್ಯ ಅಥವಾ ಅದಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಹಾತೊರೆಯುತ್ತ ನಮ್ಮ ಸಮಾಜವನ್ನು, ರಾಷ್ಟ್ರವನ್ನು, ಈಗಣ ದುರ್ದಶೆಯಿಂದ ಬಿಡಿಸುವೆವೆಂದು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅನೇಕರಿಗೆ ಆತುರವೂ ಉತ್ಸಾಹವೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತಿವೆ. ನಮ್ಮ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಯಾವುದೋ ದೋಷ ಮರೆಸಿಕೊಂಡಿದೆಯೆಂದು ಸುಧಾರಕ ತರುಣವೃಂದ ತಾರಾಡಿ ತೊಳಲಿ ಕುಂದೆಂದು ಕಂಡದ್ದನ್ನೆಲ್ಲ ಕುಟ್ಟಿ ಪುಡಿಮಾಡುವೆನೆನ್ನುತ್ತಿದೆ. ಕುಂದನ್ನು ಕಳೆಯುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದೇ; ಆದರೆ ಇಷ್ಟರಿಂದ ಕೆಲಸ ಮುಗಿಯಿತೆಂದು ಅದು ಭಾವಿಸಬಾರದು. ಒಂದು ಅಥವಾ ಹತ್ತು ಕುಂದನ್ನು ಕಳೆದರೆ ನಮ್ಮ ದುರ್ದೆಸೆ ನೀಗುವುದೆನ್ನುವುದು ಅಂಗದನು ಸಮುದ್ರದ ಇಕ್ಕರೆಯಲ್ಲಿ ರಾಕ್ಷಸನನ್ನು ಕೊಂದು ರಾವಣನು ಮಡಿದನೆಂದು ತಿಳಿದಂತಾಗುವುದು. ಅಂಗದನು ಹೀಗೆ ತಿಳಿದಮೇಲೆ ರಾವಣನು ಸಾಯುವ ಮೊದಲು, ಸೀತೆಗೆ ಸೆರೆಯಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ದೊರೆಯುವ ಮೊದಲು, ಬಹುಕೆಲಸ ನಡೆಯಬೇಕಾಯಿತು. ಹನುಮಂತನು ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಿ ಸೀತೆ ಎಲ್ಲಿರುವಳೆಂದು ತಿಳಿದು, ರಾಮನಿಗೆ ಈ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ತಂದು, ವಾನರ ಸೇನೆ ಲಂಕೆಗೆ ಹೊರಟು, ಸಾಗರಕ್ಕೆ ಸೇತುವೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿ, ಬಹು ದಿನ ಯುದ್ಧವಾದಮೇಲೆ ರಾವಣನು ರಾಮನ

ಶೈಯುಂವ ಸತ್ತ್ರನು. ನಮ್ಮ ಬಾಳುವೆಯ ಕೇಡು ಹರಿಯಬೇಕಾದರೂ ತುಂಬ ಸಾಧನೆ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ನಮ್ಮ ಜನತೆಯ ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನು ಹೇಗೆ ಸಾಧಿಸುವುದೆಂದು ನಾವು ಸಾವಧಾನವಾಗಿ ಯೋಚಿಸಬೇಕು. ಮಧ್ಯೆ ನಾವು ಒಂದು ವಿಷಯವನ್ನು ಮರೆಯಬಾರದು. ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯರ ತೆರನ ಸೌಖ್ಯ ಮಾಯಾಮೃಗ ಮಾರೀಚ; ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕುವವರೆಗೆ ಅದು ಬಹಳ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅದು ನಮ್ಮ ಹೃದಯವನ್ನು ಕಳವು ಮಾಡುತ್ತಿದೆ; ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ನಮ್ಮ ಜನತೆ 'ಅಹೋ ರೂಪಂ, ಅಹೋ ಲಕ್ಷ್ಮೀ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಿದೆ. ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ನಾವು ಅದರ ಹಿಂದೆ ನಮ್ಮ ಆತ್ಮವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಬಾರದು. ಹಾಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದೇ ಆದರೆ ಆ ಸುಂದರ ಮೃಗವನ್ನು ಹಿಡಿಯುವುದಕ್ಕೆಂದು ತುಂಬ ಶ್ರಮ ಪಡುವುದಾಗುತ್ತದೆ. ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕುವ ವೇಳೆಗೆ ಅದು ನಮಗೆ ರಾಕ್ಷಸನ ಹೆಣವಾಗುವುದು. ನಮ್ಮವರು ಮಾಡಿದ ಏರ್ಪಾಡೆಲ್ಲ ತಪ್ಪು, ಬೇರೆಯವರು ಮಾಡಿದ ಏರ್ಪಾಡೇ ಸರಿ ಎಂಬ ಭಾವನೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಒಳ್ಳೆಯದು ಯಾವುದು ಎಂದು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೂ ನಾವು ಯತ್ನ ಮಾಡಬೇಕು; ಆ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಹಿರಿಯರು ಕಿರಿಯರೆಲ್ಲ ಸಹಕರಿಸಿ ನಡೆಯಬೇಕು; ಅದನ್ನು ಸಾಧಿಸಬಲ್ಲ ನಾಯಕರನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅವರ ಹಿಂದೆ ನಿಲ್ಲುವುದನ್ನು ಕಲಿಯಬೇಕು.

ಪ್ರವೃತ್ತಿಯ ಸಾತ್ವಿಕಮಾರ್ಗ

ಆಸ್ತಿಗಾಗಿ ಜಗಳಮಾಡಬಾರದು, ಹೆಣ್ಣಿಗಾಗಿ ಕಾದಬಾರದು ಎಂದು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಹೇಳುವನೆಂದರೆ ಅವನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಈಗ ವಾಡಿಕೆಯಾಗಿರುವ ನಿವೃತ್ತಿಯ ಆಭಾಸವಾದ ತಾಮಸ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುತ್ತಿದಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಇಂಥ ತಾಮಸ ವೈರಾಗ್ಯದ ಧ್ವನಿ ಬರುವಂತೆ ಒಂದುಸಲ ಬಹು ದುಃಖದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಸೀತಾದೇವಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾಳೆ. "ಪ್ರಿಯ ಅಪ್ರಿಯವೆನ್ನುವುದಿಲ್ಲದ ತ್ಯಕ್ತಕಿಲ್ಬಿಷರಾದ ಮುನಿಗಳು ಧನ್ಯರು, ನಿಜವಾಗಿ ಭಾಗ್ಯವಂತರು." ಆದರೆ ಇದು ಕವಿಗೆ ಸಮ್ಮತವಾದ ಭಾವವಲ್ಲ. ಇದಾದ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊತ್ತಿಗೆ ದೇವಿ "ಏತಿಜೀವಂತಮಾನಂದೋ ನರಂ ವರ್ಷಶತಾದಪಿ" ಎನ್ನುತ್ತಾಳೆ. ಆಮೇಲೆ ಈ ಮಾತನ್ನು ಭರತನೂ

ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ಭಾವವೇ ಕವಿಗೆ ಸಮ್ಮತ. ಪ್ರಿಯ ಅಪ್ರಿಯ ಬೇಡವೆಂದು ಓಡುವುದನ್ನು ಕವಿ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನ್ನೂ ಕುರಿತು ಸಮಭಾವವಿರಬೇಕೆಂದು ಅವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ರಾಮನನ್ನು ರಾಜನಾಗೆಂದು ಕರೆಯಲು ಬಂದವೇಳೆ ಭರತನು ಅವನ ನಿಲುವನ್ನು ನೋಡಿ ಲಾಭಾಲಾಭದಲ್ಲಿ ಏಕರೀತಿ ಇರುವ ನಿನ್ನಂಥ ಜನರು ಇನ್ನುಂಟೆ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಎರಡೂ ಬೇಡವೆಂದು ಓಡಿ ತಾನೊಬ್ಬನು ಸುಖವಾಗಿರುವುದಲ್ಲ, ಎರಡನ್ನೂ ಸಹಿಸುವುದು, ಮನುಜನ ಧರ್ಮ. ತಾನು ವನವಾಸ ಹೋಗಬೇಕೆಂಬ ದಾರುಣವೂ ಮರಣೋಪಮವೂ ಆದ ಮಾತನ್ನು ಕೈಕಯಿಯಿಂದ ಕೇಳಿದರೂ ರಾಮನು ವ್ಯಥೆಗೊಳಲಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಪರವಾಗಿ. ಆದರೆ ತಾಯ ಪರವಾಗಿ ಹೆಂಡತಿಯ ಪರವಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ವ್ಯಥೆ ಉಂಟು. ಮನುಜನು ತನ್ನ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಮಿಥ್ಯವೆನ್ನಬಹುದು, ಇತರರ ಕಷ್ಟವನ್ನು ಮಿಥ್ಯವೆನ್ನಲಾಗದು. ಹೀಗೆಂದವನು ಇತರರ ಸುಖವನ್ನೂ ಮಿಥ್ಯವೆಂದಾನು. ಅವನು ಯಾವ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನೂ ಮಾಡದೆ ನಿಲ್ಲುವುದಾದೀತು; ಕೆಟ್ಟದನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸದೆ ಬಿಡುವುದಾದೀತು; ಕೆಟ್ಟದು ಒಳ್ಳೆಯದು ಎನ್ನುವುದೇ ಇಲ್ಲ ಎನ್ನುವುದಾದೀತು. ಇದು ಯಾವುದೂ ವಾಲ್ಮೀಕಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯದು ಇದೆ, ಕೆಟ್ಟದು ಇದೆ. ಕೆಟ್ಟದನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯದು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಟ್ಟದು ತಾನು ತಪ್ಪೆಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡರೆ ಒಳ್ಳೆಯದು ಅದನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಬಹುದು; ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದರೊಂದಿಗೆ ಹೋರಾಡಲೇಬೇಕು. ರಾಮನು ರಾವಣನೊಂದಿಗೆ ಯುದ್ಧವನ್ನೇ ಮಾಡಿದನು; ಅವನನ್ನು ಕೊಂದನು. ಸತ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಬಿಡಬೇಕಾದಾಗ ರಾಮನು ಅದನ್ನು ಸಮಾಧಾನವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟನು; ಅವಧಿ ಮುಗಿದು ರಾಜ್ಯ ಕೈಗೆ ಬಂದಾಗ ಅದನ್ನು ಸಂತೋಷದಿಂದ ಆಳಿದನು. ಬಿಡುವುದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ದೊಡ್ಡತನವಿರುವಂತೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲಿಯೂ ದೊಡ್ಡತನವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಾಗಲಿ ಅದರಲ್ಲಾಗಲಿ ದೊಡ್ಡತನ ಬರುವುದು ಸ್ವಾರ್ಥತ್ಯಾಗದಿಂದ. ಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದು ಪ್ರಾಕೃತಬುದ್ಧಿ; ಕ್ಲೇಶಕ್ಕೆ ಹೆದರಿ ಸಂಸಾರವನ್ನು ಬಿಡುವುದು ಹೇಡಿತನ. ಎಲ್ಲರ ಸುಖವನ್ನು

ಸಾಧಿಸುತ್ತ ತಾನು ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವ ರಾಜನು ಧನ್ಯನು. ನಾನು ನನ್ನದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡ ಯೋಗಿ ಸಂನ್ಯಾಸವನ್ನು ಸಂಸಾರದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಆಶಿಸದಿದ್ದಂತೆ ಧನ್ಯನು. ಆಶಿಸದ ಕಾರಣದಿಂದ ರಾಜನಿಗೆ ರಾಜ್ಯವೂ ಯೋಗಿಗೆ ಸಂನ್ಯಾಸವೂ ಒಂದೇ ಫಲವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುತ್ತವೆ. ನಿಜವಾಗಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಉಪದೇಶವೇ ಆಮೇಲೆ ಸನಾತನ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯ ಕರ್ಮಯೋಗದ ಆಕಾರವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು.

೧೫

ಕಾವ್ಯ ವೇದ, ಮಾನವ ದೇವ

ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಇದುವರೆಗೆ ಬರಿಯ ಒಂದು ಕಾವ್ಯವೆಂದು ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಮಾತಿನಿಂದ ಅದನ್ನು ಮತಗ್ರಂಥವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದವರು ತಪ್ಪುಮಾಡಿದರೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವಲ್ಲ. ದೊಡ್ಡವರ ಮಾತು, ಒಳ್ಳೆಯವರ ಮಾತು, ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಲು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ; ಅದನ್ನು ಆಡುವ ಒಳ್ಳೆಯವರು ದೊಡ್ಡವರು ನಮಗೆ ಗುರುಗಳೆಂದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಿಲ್ಲ. ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಹೇಳುವ ಒಬ್ಬರನ್ನು ನಾವು ಗುರುವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು; ಇಷ್ಟರಿಂದ ಇನ್ನು ಯಾರೂ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಮ್ಮ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಒಬ್ಬರನ್ನು ಗುರುವೆನ್ನುವುದು, ಒಂದು ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ವೇದವೆನ್ನುವುದು, ಒಂದು ದೇಶವನ್ನು ಮಾತೃಭೂಮಿಯೆನ್ನುವುದು, ಬಳಕೆಯ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ಮತಗ್ರಂಥವೆಂದೂ ಧರ್ಮಗ್ರಂಥವೆಂದೂ ಭಾವಿಸುವವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಅಸೂಯೆಪಡಬಾರದು. ನಮ್ಮ ಜನರು ರಾಮಾಯಣವನ್ನು ದಿನದ ಪಾರಾಯಣ ಗ್ರಂಥವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಇದರ ತಾಳೆಯ ಓಲೆಯ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಆಸ್ತಿಯೆಂದು ಗಣಿಸಿದರು; ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರು ಹಂಚಿಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಒಂದು ಕಡೆ ಹೊಲ, ಗದ್ದೆ, ತೋಟ, ಒಂದು ಕಡೆ ತಂದೆ ಓದುತ್ತಿದ್ದ ರಾಮಾಯಣದ ಪುಸ್ತಕ, ಎಂದು ಅದನ್ನು ಭಾಗದಲ್ಲಿ

ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು; ಮನೆಗೆ ಬೆಂಕಿಬಿದ್ದು ಒಡವೆವಸ್ತ್ರ ಸುಡುವಾಗ ರಾಮಾಯಣದ ಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡು ಬಂದರು; ಸಾಯುವಂದು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ಪಾರಾಯಣದ ರಾಮಾಯಣ ಪುಸ್ತಕವನ್ನ ಭದ್ರವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಿ ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಮನುಷ್ಯನು ಉತ್ಸಾಹದಿಂದ ಉದ್ಧಾರವಾಗುತ್ತಾನೆ, ಶೋಕದಿಂದ ಕೆಡುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಈ ಕವಿಯ ಮಾತು ಎಷ್ಟೋ ಜನಕ್ಕೆ ಶೋಕವನ್ನು ತಡೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಮನುಷ್ಯನು ಜೀವಂತನಾಗಿರಬೇಕು, ನೂರು ವರ್ಷದ ಮೇಲಾದರೂ ಆನಂದವು ಅವನನ್ನು ಸಾರುವುದು ಎನ್ನುವುದು ಯಾವ ದುರ್ಭಾಗ್ಯದಿಂದಲೂ ಕುಗ್ಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಮಾನವನ ಆತ್ಮದ ಸಿಂಹನಾದವಾಗಿದೆ. ಸುಗ್ರೀವನ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ನನಗೆ ಚಿಕ್ಕವರಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಹನುಮಂತನ ಮಾತು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರ ನಿರಂತರ ಧ್ಯಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗ ಬೇಕು. ತಪ್ಪುಮಾಡದವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ, ಎಂಥ ಕೆಟ್ಟವರಲ್ಲಾಗಲಿ ದೊಡ್ಡವರು ಕರುಣೆಯನ್ನೇ ತೋರಬೇಕು ಎಂಬ ಸೀತಾವಾಕ್ಯ ನಮಗೆ ಒಂದು ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ; ನಮ್ಮನ್ನು ದೈವವೆಂಬ ಕಲ್ಯಾಣ ತತ್ತ್ವ ಮನ್ನಿಸಿ ಸಲಹುವುದೆಂದು ಆಸೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುತ್ತದೆ. ನಿನಗೆ ಶರಣಾದೆನೆಂದು ಒಂದೇ ಒಂದುಸಲ ನನಗೆ ಹೇಳಿದವನನ್ನು ಯಾವ ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ಕೇಡಾಗದಂತೆ ನಾನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದ ರಾಮವಾಕ್ಯ ಲೋಕ ರಕ್ಷಕ ತತ್ವ ಎಷ್ಟು ಸುಲಭವಾದದೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಒಂದಲ್ಲ ಒಂದುವೇಳೆ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಇಂಥ ಮಾತು ಒಂದು ಊರೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ಎಷ್ಟು ಕೋಟಿ ಜೀವ ಬೆಳಕನ್ನು ಕಂಡಿತೋ, ಸುಖವನ್ನು ಪಡೆಯಿತೋ, ಬಾಳನ್ನು ಬಿಡುವಂದು ಶಾಂತ ವಾಗಿ ನಂದಿತೋ. ಇದು ಕಾವ್ಯದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನೇ ಸಾರುತ್ತದೆ. ರಾಮಚಂದ್ರನಾದರೂ ಹೀಗೆಯೇ ಜನರ ಬಾಳಿನಲ್ಲಿ ಅವರವರ ಸಮ್ಮತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಒಳ್ಳೆಯದನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಒಂದು ಆಕಾರವಾಗಿದಾನೆ. ಆ ಆಕಾರವನ್ನು ಕೆಲವರು ಮನುಷ್ಯನೆನ್ನಬಹುದು; ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ದೈವವೆಂದು ಪೂಜಿಸಬಹುದು. ದೈವವೆಂದು ಪೂಜಿಸುವವರು ತಪ್ಪು ಮಾಡುವರೆಂದು ಇತರರು ಭಾವಿಸಬಾರದು. ರಾಮನು ದೇವರು

ಎಂದು ಹೇಳುವ ಮಾತಿಗೆ ಒಪ್ಪದವರ ನಿಲುವಾದರೂ ಏನು? ಇಲ್ಲವೇ ದೇವರೆಂಬ ತತ್ತ್ವ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು; ಇಲ್ಲ ಆ ತತ್ತ್ವದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದು. ದೇವರು ಎನ್ನುವ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪದವರು, ಬಾಳಿನಲ್ಲಿ ಯಾವುದನ್ನು ಆದರ್ಶವಾಗಿ ಎಣಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯ, ವಿಚಾರಮಾಡಲಿ. ರಾಮನು ಆ ಆದರ್ಶದ ಮಟ್ಟಕ್ಕೆ ಮೀರಿರುವನು ಅಥವಾ ಹತ್ತಿರಹತ್ತಿರ ಸಾರುವನು ಎಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ದೇವರು ಎನ್ನುವ ತತ್ತ್ವ ಉಂಟು, ಆದರೆ ಅದು ಈ ರಾಮನೆಂಬ ಚಿತ್ರದಿಂದ ಬೇರೆ ಎನ್ನುವವರು, ತಮ್ಮ ಭಾವಕ್ಕೆ ಒಂದು ರೂಪವನ್ನು ಕೊಡಲು ಯತ್ನಮಾಡಲಿ. ಅದು ರಾಮನನ್ನು ಹೋಲುವುದೆಂದು ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆ ಭಾವನೆಗೆ ರೂಪವನ್ನು ಕೊಡಲು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ ಎನ್ನುವವರು ಕೆಲವರಿರಬಹುದು. ಅಂಥವರು ರಾಮನನ್ನು ಕೆಲ ಜನರು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ದೇವರ ಸಂಕೇತ ಎಂದು ತಿಳಿಯಲಿ. ಗಂಗೆಯನ್ನು ತಂದೆವೆನ್ನುವವರು ಗಂಗಾ ನದಿಯನ್ನು ಹೊತ್ತು ತರುವುದಿಲ್ಲ; ಅದರಿಂದ ಒಂದು ಗಿಂಡಿ ತೀರ್ಥವನ್ನು ತರುತ್ತಾರೆ. ತಾಯಿ ತನ್ನ ಮಗುವನ್ನು ಕುರಿತ ತನ್ನ ಪ್ರೇಮವನ್ನೆಲ್ಲ ಒಂದು ಮುತ್ತಿನಿಂದ ತೋರಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಭಾವಕ್ಕೂ ನಿಲುಕದ ಚೆಲುವಿನ ತನ್ನ ಕನಸನ್ನು ಶಿಲ್ಪಿಯಾದವನು ಒಂದು ಕಲ್ಲಿನಲ್ಲಿ ಕಡೆದು ಹೊರಕೆಡಹುತ್ತಾನೆ. ಲೋಕದ ದೈವವನ್ನು ಮಾನವರಿಗೆ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಲಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಕವಿ ರಾಮನಂಥ ಮಾನವಕಲ್ಪ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬಹುದು; ದೇವರಿಲ್ಲದೆ ತೃಪ್ತರಾಗಲಾರದ ಜನರು ಇದನ್ನು ತಮ್ಮ ಭಾವನೆಯ ರೂಪು ಎಂದು ಗುರುತಿಸಿ ಪೂಜೆ ಮಾಡಬಹುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ಕುಂದುಕೊರತೆ ಎಂದು ಕಂಡಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಾವು ನಮ್ಮ ದೇವರನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ. ದೇವರೆನ್ನಲಿ ದೇವರೆನ್ನದಿರಲಿ ರಾಮನನ್ನು ಕವಿ ಮಾಡಿದಹಾಗೆ ಅಥವಾ ತಿದ್ದಿಕೊಂಡು ನಾವು ಆದರ್ಶವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ನಮಗೆ ಅದರಿಂದ ಒಳ್ಳೆಯದೇ ಆಗುವುದು. ಉತ್ತಮವಾದ ಕಾವ್ಯವೆಲ್ಲ ವೇದ, ಧರ್ಮ ಗ್ರಂಥ. ಉತ್ತಮವಾದ ಗುಣವೆಲ್ಲ ದೇವರ ಅಂಶ. "ಯದ್ಯತ್ ವಿಭೂತಿಮತ್ಸತ್ವಂ ಶ್ರೀಮದೂರ್ಜಿತ ಮೇವವಾ, ತತ್ತದೇವ ಅವಗಚ್ಛ

ತ್ವಂ ಮಮ ತೇಜೋಂಶ ಸಂಭವಂ.” ಹಾಗೆ ನೋಡಬೇಕೆನ್ನುವವರಿಗೆ ರಾಮಾಯಣವೇ ವೇದ; ರಾಮಚಂದ್ರನು ದೇವರು.

೧೬

ವಂದೇ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಕೋಕಿಲಂ

ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಯೋಗ್ಯತೆಯಿಂದಲೂ ಭರತವರ್ಷದ ಆದಿಕವಿಯೆಂದು ಹೇಳಿ ಈ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿತು. ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಿದ ಮಾತೆಲ್ಲ ಆ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಿ ಮಾತ್ರ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಹಿರಿಯನೆನ್ನುವುದು ಹೊಸ ಮಾತಲ್ಲ; ಆದರೆ ಹೊಸ ಕಾಲದ ಪ್ರಪಂಚ ಜೀವನದಲ್ಲಿ, ಎಲ್ಲ ದೇಶಗಳ ಗ್ರಂಥಗಳು ನಮ್ಮ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಓಡಾಡುವ ಈ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ನಮ್ಮ ಜನರಿಗೆ ರಾಮಾಯಣದ ನಿಜವಾದ ಪರಿಚಯ ಕಡಮೆಯಾಗುವುದು ಆಶ್ಚರ್ಯವಲ್ಲ. ಹಿಂದಣ ಉಪೋದ್ಘಾತಕಾರನು ಕವಿಯನ್ನೂ ಕಾವ್ಯವನ್ನೂ ಹೊಗಳಿದನು. “ತದುಪಗತ ಸಮಾಸ ಸಂಧಿಯೋಗಂ ಸಮಮಧುರೋಪನತಾರ್ಥ ವಾಕ್ಯಬದ್ಧಂ, ರಘುವರಚರಿತಂ ಮುನಿಪ್ರಣೀತಂ, ದಶಶಿರಸಶ್ಚ ವಧಂ ನಿಶಾಮಯಧ್ವಂ” ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. “ಉದಾರ ವೃತ್ತಾರ್ಥ ಪದೈಃ ಮನೋರಮೈಃ ಸಮಾಕ್ಷರೈಃ ಶ್ಲೋಕ ಶತೈಃ ಉದಾರ ಧೀಃ ಮುನಿಃ ಚಕಾರ ಕಾವ್ಯಂ” ಎಂದನು. “ವಾಲ್ಮೀಕಿಗಿರಿ ಸಂಭೂತಾ ರಾಮಸಾಗರ ಗಾಮಿನೀ ಪುನಾತಿ ಭುವನಂ ಪುಣ್ಯಾ ರಾಮಾಯಣ ಮಹಾನದೀ” ಎಂದೂ “ವೇದವೇದ್ಯೇ ಪರೇಪುಂಸಿ ಜಾತೇ ದಶರಥಾತ್ಮಜೇ ವೇದಃ ಪ್ರಾಚೇತಸಾದಾಸೀತ್ ಸಾಕ್ಷಾದ್ರಾಮಾಯಣಾತ್ಮನಾ” ಎಂದೂ ಇತರರು ಹೇಳಿದರು. ಭರತ ಲಕ್ಷ್ಮಣರನ್ನು ಸೋದರರಾಗಿ ಸೀತೆಯನ್ನು ಪತ್ನಿಯಾಗಿ ಹನುಮಂತನನ್ನು ಸೇವಕನಾಗಿ ಪಡೆದ ರಾಮನ ಪುಣ್ಯ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯನ್ನು ಅವನ ಕವಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅವನಿಗೆ ಕಳಸವನ್ನಿಟ್ಟಿತು. ಆ ಕಳಸ ಈಗ ಭರತವರ್ಷದ್ದಾಗಿದೆ. ಹೊರಗಿನದನ್ನು ಎಷ್ಟೇ ತಂದುಕೊಂಡರೂ ನಾವು ವಾಲ್ಮೀಕಿಯನ್ನು ಬಿಡಲಾಗದು; ಪ್ರಾಯಶಃ ಬಿಡಲಾರೆವು. ವಾಲ್ಮೀಕಿಯ ಸಲುವಾಗಿ ನಮ್ಮ ದೇಶಕ್ಕೆ ಮರ್ಯಾದೆ ದೊರೆತಿದೆ. ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಕಳೆದುಕೊಂಡಿರುವ ನಮಗೆ ಇವನೂ ಇವನ

ಜೊತೆಯ ಹಿರಿಯರೂ ಆಸ್ತಿಯಾಗಿ ಉಳಿದಿದಾರೆ. ಮುಂದಕ್ಕೆ ನಮಗೆ ಶುಭವಾಗುವುದು ಎಂಬ ಧೈರ್ಯಕ್ಕೆ ಇವನೂ ಇವನ ಜೊತೆಯವರೂ ಕಾರಣ. ಹೋಮರನ ಜನ ಈಗ ಇಲ್ಲ; ಅವನು ವರ್ಣಿಸಿದ ನಂಬಿಕೆ, ನಾಗರಿಕತೆ ಅಳಿಸಿಹೋದವು. ವರ್ಜಿಲನ ಸ್ಥಿತಿಯಾದರೂ ಇದೇ ಆಗಿದೆ. ಡಾಂಟೆ ಕ್ಯಾಥೊಲಿಕ್ ಕ್ರೈಸ್ತ ಮತದ ಕವಿ ಹೌದು; ಆದರೆ ಆ ಮತದಲ್ಲಿ ಅವನ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸನಾತನಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ದೊರೆತ ಪದವಿ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ. ಮಿಲ್ಟನ್ ಬರೆದ ಕೃತಿ ಅವನ ಕಾಲಕ್ಕೇ ಬರಿಯದೊಂದು ಕಾವ್ಯ; ಅದು ಒಂದು ಜನತೆಯ ಬಾಳಿನಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣ ಇಲ್ಲಿ ಬೆರೆತಿರುವಂತೆ ಬೆರೆಯುವ ಪುಣ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯಲಿಲ್ಲ. ಈಗಣ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಈ ಅನುಪಮಸ್ಥಾನ ಉಳಿದಿರುವುದು ಈ ಒಂದು ಕಾವ್ಯಕ್ಕೇ. ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಸನಾತನಧರ್ಮದ ಕವಿಕೋಕಿಲ. ಅವನು ಪಂಡಿತರಿಗೆ ಹಿರಿಯನು, ಪಾಮರರಿಗೆ ಪ್ರಿಯನು. ಜನದ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಅವನು ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಮಾಡಿದ ರಾಮನಾಮ ಈಗಲೂ ಅದರ ನಾಲಿಗೆಯಲ್ಲಿ ನಲಿಯುತ್ತಿದೆ. "ರಘುಪತಿ ರಾಘವ ರಾಜಾರಾಂ ಪತಿತಪಾವನ ಸೀತಾರಾಂ." ರಾಮ ರಾಮ ಎಂಬ ಕೂಗು ರಾಮನು ರಾಜನಾಗಿದ್ದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಿತಂತೆ; ಅದು ಎಂದು ಎಂಬದನ್ನು ನಿರ್ಧರವಾಗಿ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟು ಹಿಂದೆ ಆರಂಭಿಸಿದ ಆ ಕೂಗು ಈಗಲೂ ಕೇಳಿಸುತ್ತಿದೆ; ಒಳ್ಳೆಯದೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಗೌರವವಿರುವಷ್ಟು ದಿನವೂ ಕೇಳಿಸುತ್ತಲೇ ಇರಬೇಕು. ರಾಮಾಯಣ ನಿತ್ಯಕಾಲದ ಕಾವ್ಯ. ಅದರ ಉಪಾಸಕನೊಬ್ಬನು ಹೇಳಿದಂತೆ "ಯಾವತ್ಸ್ಥಾಸ್ಯಂತಿ ಗಿರಯಃ ಸರಿತಶ್ಚ ಮಹೀತಲೇ ತಾವದ್ರಾಮಾಯಣ ಕಥಾ ಲೋಕೇಷು ಪ್ರಚರಿಷ್ಯತಿ." ಇಂಥ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯನ್ನು ಅನಂತ ಕಾಲವು ಕವಿ ಕುಲದ ಗುರುವೆಂದು, ದೊರೆಯೆಂದು, ಹಿರಿಯನೆಂದು ವಂದಿಸುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆ ವಂದನೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಕರ. ಅದರಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಜನಾಂಗವೆಲ್ಲ ಸೇರಬೇಕು; ಇತರರನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. "ಕೂಜಂತಂ ರಾಮ ರಾಮೇತಿ ಮಧುರಂ ಮಧುರಾಕ್ಷರಂ, ಆರುಹ್ಯ ಕವಿತಾ ಶಾಖಾಂ ವಂದೇ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಕೋಕಿಲಂ."

408—46 ಬೆಂಗಳೂರು ಸಿಟಿ ಬೆಂಗಳೂರು ಪ್ರೆಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸೂಪರಿಂಟೆಂಡೆಂಟರಾದ
ಜಿ. ಶ್ರೀನಿವಾಸರಾಯ ರವರು ಮುದ್ರಿಸಿರುವರು

ಶ್ರೀನಿವಾಸ ರಚಿತ

ಕೆಲವು ಸಣ್ಣ ಕತೆಗಳು
ಬಿನ್ನಹ (ಗೀತೆಗಳು)
ಶಾಂತಾ (ಸಣ್ಣ ದೃಶ್ಯ)
ಸಾವಿತ್ರಿ (,,)
ಸಣ್ಣ ಕತೆಗಳು
ಸಾಹಿತ್ಯ (ಉಪನ್ಯಾಸ)
ಅರುಣ (ಪದ್ಯಗಳು)
ವಿಮರ್ಶೆ ೧ (ಲೇಖನಗಳು)
ಉಷಾ (ಸಣ್ಣ ದೃಶ್ಯ)
ಸುಬ್ಬಣ್ಣ (ಕತೆ)
ತಾಳೀಕೋಟೆ (ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೃಶ್ಯ)
ವಿಮರ್ಶೆ ೨ (ಲೇಖನಗಳು)
ನಾಲ್ಕು ಸಣ್ಣ ಕತೆಗಳು
ಕನ್ನಡದ ಸೇವೆ (ಭಾಷಣ)
ಮಂಜುಳಾ (ಸಾಮಾಜಿಕ ದೃಶ್ಯ)
ತಾವರೆ (ಪದ್ಯಗಳು)
ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನತೆಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿ
ಚೆಲುವು (ಪದ್ಯಗಳು)
ಶಿವ ಛತ್ರಪತಿ (ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೃಶ್ಯ)
ವಿಮರ್ಶೆ ೩ (ಲೇಖನಗಳು)
ಯಶೋಧರಾ (ನಾಟಕ)
ಮಲಾರ (ಪದ್ಯಗಳು)
ಸಣ್ಣ ಕತೆಗಳು ೪
ರವೀಂದ್ರನಾಥ ಠಾಕೂರರು
ಸಣ್ಣ ಕತೆಗಳು ೫
ಶ್ರೀ ರಾಮಕೃಷ್ಣ
ತಿರುಪಾಣಿ (ಗೀತಪ್ರಧಾನ ನಾಟಕ)
ಕರ್ನಾಟಕದ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ
ಕಾಕನಕೋಟೆ
ಆದಿಕವಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿ
ವಿಮರ್ಶೆ ೪ (ಲೇಖನಗಳು)
ಸಣ್ಣ ಕತೆಗಳು ೬
ಗೌಡರ ಮಲ್ಲಿ
ರಾಮನವಮಿ
ಮೂಕನ ಮಕ್ಕಳು
ತಾಯ್ನುಡಿಯ ತಮ್ಮಡಿ
ನವರಾತ್ರಿ ೨, ೪
ಚಿತ್ರಾಂಗದಾ (ಭಾಷಾಂತರ)

(ಇಂಗ್ಲೀಷಿನಲ್ಲಿ)

Popular Culture in Karnataka
The Poetry of Valmiki
Short Stories (4 Vols.)
Subbanna

ಈ ಪುಸ್ತಕಗಳು ದೊರೆಯುವ ಸ್ಥಳಗಳು :—

ಸತ್ಯಶೋಧನ ಪುಸ್ತಕ ಭಂಡಾರ, ಕೋಟೆ, ಬೆಂಗಳೂರು ಸಿಟಿ
ಬೆಂಗಳೂರು ಪ್ರೆಸ್, ಮೈಸೂರು ರೋಡ್, ಬೆಂಗಳೂರು ಸಿಟಿ
ಜೀವನ ಕಾರ್ಯಾಲಯ, ೪೩-೪೪, ಗವಿಪುರದ ವಿಸ್ತರಣ, ಬಸವನಗುಡಿ ಟಪಾಲು
ಸಾಹಿತ್ಯ ಭಾಂಡಾರ, ಹುಬ್ಬಳ್ಳಿ